ક્રાન્તિકથાઓ

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ક્રાન્તિકથાઓ

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ગુર્જર સાહિત્ય ભવન

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001

KRANTIKATHAO
by Swami Sachchidanand

Published by Gurjar Prakashan,
Ahmedabad: 380 006 (India)

© Swami Sachchidanand

First Published: 2013
This ePub edition: 2015

ISBN: 978-93-5175-076-5

GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com

eBook by

www.e-Shabda.com

અર્પણ

બાલકૃષ્ણ (બંસી) મનુભાઈ પટેલ
(પંચવટી)ને સપ્રેમ અર્પણ

– સચ્ચિદાનંદ

ભૂમિકા

આ પુસ્તક લખતાં પહેલાં મેં આઝાદીની ક્રાન્તિ માટે ત્રણ પુસ્તકો લખ્યાં છેઃ 1. 'શહીદોની ક્રાન્તિગાથાઓ', 2. 'ફાંસીના વરરાજાઓ' અને 3. 'કાલાપાની'. આ ત્રણે પુસ્તકોમાં પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ અનેક ક્રાન્તિકારીઓની કથાઓનું આલેખન કર્યું છે. આટલું લખ્યા પછી પણ ઘણુંઘણું રહી જતું હતું. ખાસ કરીને જેમને ફાંસી કે કાલાપાનીની સજા ન થઈ હોય, પણ 2-5-10 વર્ષની સજા થઈ હોય તેવા ક્રાન્તિકારીઓની સંખ્યા સેંકડો-હજારોની છે. આ લોકોની વાત ભારતની પ્રજા જાણે નહીં તો રાષ્ટ્રના માથે ઉપેક્ષાનો મહાદોષ લાગે. યોગ્યની કદર કરવાની જગ્યાએ ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો તે મહાપાપ કહેવાય. ભારતને આઝાદી મળી ગાંધીજીના અહિંસામાર્ગથી, તે હકીકત હોવાથી બીજા માર્ગે લડનારા વીરપુરુષોની ભારે ઉપેક્ષા જ કરવામાં આવી છે. અહિંસામાર્ગે આઝાદીની લડત લડનારા સ્વાતંત્ર્યસૈનિકોને આજીવન પેન્શન બાંધી આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં કેટલાક ખોટા પણ ઘૂસી ગયા હોય તેવી ફરિયાદો અવારનવાર સાંભળવા મળે છે. આ લોકોને રેલવેના બે ફર્સ્ટક્લાસની મુસાફરીના ફ્રી-પાસ વગેરે સગવડો પણ અપાતી રહી છે, પણ ક્રાન્તિવીરો માટે કોઈ સગવડ અપાઈ હોય તેવું જાણવા મળ્યું નથી.

જે લોકો દેશ માટે ફાંસીએ ચઢીને શહીદ થઈ ગયા કે જે લોકો આંદામાનના કાલાપાનીમાં સબડી-સબડીને શહીદ થયા કે જે લોકો ભારતની જેલોમાં વર્ષો સુધી સબડ્યા, તેમને કોઈ યાદ પણ કરતું નથી. અંગ્રેજ સરકાર તો તેમને ખૂનખાર અપરાધી સમજતી હતી, પણ આપણી દેશી સરકારનું વલણ પણ તેમના પ્રત્યે ભારે ઉપેક્ષાભર્યું જણાય તો તે અક્ષમ્ય અપરાધ જ કહેવાય. ભલે અહિંસાની લડતથી આઝાદી મળી હોય, પણ આ અહિંસાની લડત પાછળ પણ હિંસાની લડતનું બળ હતું. અંગ્રેજો જાણતા હતા કે જો અહિંસાની લડત નિષ્ફળ જશે તો હિંસાને રોકી નહીં શકાય, તેથી અહિંસાની લડત પાછળ પણ હિંસાની લડતનો ભય તો હતો જ. પણ અહિંસાની લડત માત્ર અંગ્રેજો સામે જ સફળ રહી, હૈદરાબાદ, જૂનાગઢ, કાશ્મીર, ગોવા, વગેરે સ્થળે અહિંસા જરા પણ ચાલી નહીં. આ બધી જગ્યાએ સશસ્ત્ર સેનાનો જ ઉપયોગ કરવો પડ્યો. આજે પણ નક્સલવાદ કે માઓવાદીઓ સામે અહિંસા ચાલતી નથી. આઝાદી પછી પાકિસ્તાને તરત જ કાશ્મીર લેવા માટે સેના મોકલી હતી, ત્યાં અહિંસાની લડત ચાલી નહીં. આપણે સેના મોકલવી પડી હતી. તોપણ આપણે 1/3 કાશ્મીર ખોઈ બેઠા છીએ. આવું જ ચીનની સામે પણ થયું હતું. આપણને અહિંસાનો નશો ચઢ્યો હતો, તેથી યોગ્ય સૈનિકતૈયારી કરી જ નહીં. અહિંસા સારી વસ્તુ છે પણ તેનો નશો ચઢી જાય તેટલી હદે તેને અપનાવવામાં આવે તો તે આત્મઘાતી થઈ શકે છે. આપણને 1962માં ચીને બરાબર પાઠ ભણાવ્યો. આપણે ભૂંડી રીતે હાર્યા અને દબાઈ ગયા, હજી પણ ચીનથી દબાયેલા જીવી રહ્યા છીએ.

પાકિસ્તાને ભારત ઉપર ત્રણ વાર આક્રમણ કર્યાં. આપણે તેને જડબાતોડ જવાબ આપી શક્યા નહીં, કારણ કે આપણે પૂરી તૈયારી કરી જ નહીં. 1971માં બાંગ્લાદેશનો વિજય આપણે જરૂર મેળવ્યો, પણ તેમાં મહત્ત્વનું એક કારણ બે પાકિસ્તાનો વચ્ચે દોઢ હજાર માઈલનું અંતર હતું તે ભુલાવું ન જોઈએ. બાંગ્લાદેશ-વિજય પછી પણ એક કરોડ બાંગ્લાદેશીઓ ભારતમાં ઘૂસી ગયા છે તેનો કોઈ ઉપાય કરી શકાતો નથી. આસામનો ઘણો ભાગ બાંગ્લાદેશીઓથી છવાઈ ગયો છે. જ્યારે-ત્યારે પૂર્વ-ભારતનો આ ભાગ ઉપાધિ કરવાનો છે જ. આપણી આંખ ઊઘડતી નથી. આપણે ચાણક્યને ભૂલ્યા છીએ અને તરંગી વિચારધારાઓની કાગળની નાવ ઉપર ચડી બેઠા છીએ. પરિણામ ચિંતાજનક આવી શકે છે. એટલે લોકો તરંગી વિચારધારામાંથી મુક્ત બનીને વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરે અને ભારતને એટલું મજબૂત રાષ્ટ્ર બનાવે કે કોઈ તેની સામે કુદૃષ્ટિ ન કરી શકે.

અહિંસાની લડત અંગ્રેજો સામે જ ચાલી શકી. જૂનાગઢ, નિઝામ, કાશ્મીર, ગોવા, વગેરે ક્યાંય અહિંસાની લડત ચાલી શકી નહીં. આ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર થાય તો અહિંસારોગમાંથી મુક્તિ મળે. આપણે હિંસાવાદી થવું નથી, પણ હિંસા આગળ કૂતરાના મોતે મરવું પણ નથી. હિંસાનો જવાબ બમણી હિંસાથી આપી શકવાનું સામર્થ્ય હોય તો જ હિંસાને રોકી શકાય તેવું બળ આપણે પ્રાપ્ત કરવાનું છે. સેના અને શસ્ત્રોની પાછળ ખર્ચેલો પૈસો કદી વ્યર્થ જતો નથી. આજે પણ આપણે આપણા શત્રુઓથી આ બાબતમાં ઘણા ઊતરતા છીએ, તેથી સીમા ઉપર અને સીમાની અંદર શત્રુઓ ધાર્યું કરતા રહે છે. આપણી છાપ એક બળવાન રાષ્ટ્રની નહીં, પણ લાચાર રાષ્ટ્રની ઊપસી

હતી તે મટી નથી પણ વધી છે. હજી પણ આપણે સમજીએ કે જો સ્વમાન સાથે અને ખુમારીથી જીવવું હોય તો પ્રચંડ સૈન્ય ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવી જ જોઈએ. હવે પહેલાં જેવી આપણી આર્થિક હાલત નથી. આપણી આર્થિક સ્થિતિ સારી એવી સુધરી છે. જો ચૂંટણીલક્ષી પૅકેજોમાં અઢળક ધન વેડફવાનું બંધ કરવામાં આવે અને તે ધનને સૈનિક-ક્ષમતા વધારવામાં વાપરવામાં આવે તો આપણે આપણા શત્રુઓને પડકાર આપી શકીએ તેમ છીએ. ગુલામ થઈને જીવવું તેના કરતાં ભૂખ્યા રહીને જીવવું સારું. જોકે સૈનિક-ક્ષમતાવાળા દેશો આપોઆપ આર્થિક ક્ષમતા પણ પ્રાપ્ત કરતા જ હોય છે, એટલે ભૂખ્યા રહેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી.

પ્રસ્તુત પુસ્તક લખવા પાછળના ત્રણ હેતુઓ છેઃ 1. એક તો જે લોકો ફાંસીએ લટક્યા, કાલાપાનીની સજાથી રિબાયા, જેલોમાં સબડ્યા અને રાષ્ટ્ર માટે લડી-લડીને શહીદ થઈ ગયા તેમને લોકો ઓળખતા થાય. તેમને સદંતર ભુલાવી દેવાયા છે, તે મહાપાપ કર્યું કહેવાય. તેમના વારસદારોની કેવી દશા છે તે કોઈ જાણતું નથી, તે તરફ કોઈએ ધ્યાન જ નથી આપ્યું. અહિંસાવાદીઓમાંથી કેટલાક સાચા તો કેટલાક ખોટા લોકોએ ભરપૂર લાભ લીધો છે – લઈ રહ્યા છે. પણ આ સાચા ક્રાન્તિકારીઓની અને તેમના પરિવારોની ઘોર ઉપેક્ષા થઈ છે. હવે તો આમની કદર થવી જ જોઈએ. કદર એટલે માત્ર આર્થિક કદર જ નહીં, તેમને સ્વીકૃતિ મળવી જોઈએ. આઝાદીની લડતમાં તેમનો પણ બહુ મહત્ત્વનો ભાગ હતો જ તેવું સ્વીકારીને રાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠામાં તેમને યોગ્ય સ્થાન મળવું જ જોઈએ.

2. અહિંસાવાદનો નશો ઊતરવો જોઈએ. અંગ્રેજો સિવાય કોઈની પણ સામે અહિંસા ચાલી નથી. નિઝામ હૈદરાબાદ, જૂનાગઢ, કાશ્મીર, ગોવા, વગેરે સામે સેના અને શસ્ત્રોથી જ કામ થયું છે. નિઝામ હૈદરાબાદમાં જેટલી હત્યાઓ અને રંજાડ થયાં છે તેટલાં અંગ્રેજોના શાસનમાં થયાં નથી. નિઝામ અને ગોવામાં આંદોલનકારીઓને પકડી-પકડીને કેસ ચલાવ્યા વિના કાં તો ગોળી મારી દેવાતી, કાં પછી ઝાડ સાથે બાંધીને બાળી મૂકવામાં આવતા. આવાં હજારો નર-નારીઓની કરુણ હત્યા થતી હતી ત્યારે ગાંધી નહેરુવાદીઓ ચૂપચાપ જોઈ રહ્યા હતા. એ તો સારું થયું કે થોડા સમય માટે પણ આપણને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મળ્યા. તેમણે બધાની ઉપરવટ થઈને પણ આ પ્રશ્નોના કાયમી ઉકેલ લાવી દીધા. જો સરદાર ન હોત તો આ દેશનું શું થાત તે કલ્પનાથી પણ ધ્રુજારી આવે છે. આપણે સરદારને સમજીએ, તેમની રાજનીતિને સમજીએ અને તેમના પગલેપગલે ચાલીએ તો દેશની રક્ષા અને અસ્મિતા સાચવી શકાશે.

3. “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” એ ધાર્મિક સૂત્ર છે, રાષ્ટ્રીય નહીં. રાષ્ટ્રીય સૂત્ર તો “વીરતા પરમો ધર્મઃ” થવું જોઈએ. પ્રજાનું ઘડતર વીરતાના ગુણોથી થવું ઘટે. જો અહિંસાને રાષ્ટ્રીય સૂત્ર બનાવવામાં આવશે તો રાષ્ટ્ર પાછું ગુલામ થઈ જશે. હિંસકોની આગળ અહિંસા નથી ચાલતી, અહિંસકોની આગળ કદાચ ચાલે. સસલાં-હરણાંની અહિંસા વાઘ-દીપડા આગળ નથી ચાલતી. પ્રજાને સસલાં-હરણાં બનાવવાની ન હોય, સિંહ બનાવવાની હોય. સિંહની જ અહિંસા નોંધપાત્ર ગણાય. જે હિંસા કરી શકતો જ નથી તેની અહિંસાની કોડીયે કિંમત ન હોય. વર્ણવ્યવસ્થાના કારણે પ્રથમથી સૈનિકોના અભાવથી ભારત દુઃખી છે. દુઃખી હતો તેથી તો ગુલામી ભોગવવી પડી. હવે તાત્ત્વિક રીતે અહિંસાવાદનો નશો ચઢાવીને આ કમજોર દેશ અને કમજોર પ્રજાને વધુ કમજોર ન કરવાં જોઈએ. હવે તો “વીરતા પરમો ધર્મઃ”નું સૂત્ર સર્વત્ર ગાજતું કરો.

ક્રાન્તિકારીઓની સંખ્યા સેંકડો નહીં હજારોની છે. એ બધાનાં જીવનચરિત્રો તો આ પુસ્તકમાં સાંકળી શકાયાં નથી, પણ જે થોડાક નમૂનારૂપ ક્રાન્તિકારીઓનો અહીં ઉલ્લેખ થયો છે તેમાંથી પ્રેરણા લઈને આઝાદીના દીવાના એવા આ ક્રાન્તિવીરોની પૂરો દેશ પૂરેપૂરી નોંધ લે અને તેમને ગૌરવ આપે એ જ મારો હેતુ છે. આ દિશામાં મારું આ ચોથું પુસ્તક છે. પહેલાં મેં “શહીદોની ક્રાન્તિગાથા” લખી, પછી “ફાંસીના વરરાજાઓ” લખ્યું, પછી “કાલાપાની” લખ્યું અને હવે આ ચોથું “ક્રાન્તિકથાઓ” આપ સૌની આગળ મૂકતાં ધન્યતા અનુભવું છું.

પુસ્તકના માહિતીદોષ માટે હું જ જવાબદાર કહેવાઉં. આવું કાંઈ થયું હોય તો સુજ્ઞ વાચકો ધ્યાન દોરવા પ્રયત્ન કરશે તો આભારી થઈશ.

અંતમાં, પરમકૃપાળુ પરમાત્માને શતશત વંદન. તેની જ પ્રેરણાથી આ લખી શકાયું છે.

પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદી, પ્રો. પ્રફુલ્લભાઈ મહેતા તથા ગૂર્જરના શ્રી મનુભાઈ શાહનો ખૂબખૂબ આભાર.

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી મારાં પુસ્તકોનો પ્રચાર કરવા-કરાવવામાં જે-જે ભાઈ-બહેનો રસપૂર્વક ભાગ લઈ રહ્યાં છે તે બધાંનો હૃદયથી આભાર.

મારું નિશ્ચિત માનવું છે કે ભારતની પ્રજાને સૌથી વધુ તત્કાલ આવશ્યકતા છે "વૈચારિક ક્રાન્તિ"ની. જે વિચારોથી સળગતા પ્રશ્નો ઉકેલી શકાય નહીં, પ્રશ્નો વધુ વિકરાળ બને તેવી મડદાલ વિચારધારાને હવે ત્યજી દેવી જોઈએ અને જે વિચારધારાથી પ્રશ્નો ઉકેલાય, કાયમી ઉકેલ આવે તેવી વિચારધારા અપનાવવી જોઈએ.

આપણે ચાણક્ય – શિવાજી – સરદાર પટેલને આદર્શ માનીને રાષ્ટ્રનું ઘડતર કરીશું તો તે વધુ સ્થાયી અને દૃઢ થશે. પરમાત્મા આપણને સૌને સત્પ્રેરણા આપે એ જ પ્રાર્થના.

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ
દંતાલી – પેટલાદ
જિ. આણંદ – ગુજરાત 388450
ફોનઃ 02647-252480

સચ્ચિદાનંદ

તા. 21-11-2012
ગણેશચતુર્થી
વેબસાઈટઃ www.sachchidanandji.org

નોંધઃ પત્રોના જવાબ પત્રોથી આપી શકાતા નથી. ફોન નંબર લખનારને ફોનથી જવાબ આપવા પ્રયત્ન થાય છે.

1
સૂફી અંબાપ્રસાદ

મૃત્યુના છ પ્રકાર છેઃ 1. કુદરતી મૃત્યુ, 2. અકાળ મૃત્યુ, 3. કરુણ મૃત્યુ, 4. કલંક-મૃત્યુ, 5. સમાધિમૃત્યુ, 6. શહીદી-મૃત્યુ.

1. કુદરતી મૃત્યુ

જીવમાત્ર કુદરતી વ્યવસ્થાને આધીન જીવે છે અને કુદરતી વ્યવસ્થાને આધીન મરે છે. કુદરતની એક સચોટ અને પૂર્ણ વ્યવસ્થા કામ કરી રહી છે. આ વ્યવસ્થાથી જ બ્રહ્માંડોનાં બ્રહ્માંડો અને જીવન ચાલી રહ્યાં છે. આ વ્યવસ્થા ઈશ્વરીય હોવાથી મંગળમય પણ છે. કેટલીક ઘટનાઓ ભયંકર વિનાશકારી હોવા છતાં પણ લાંબા વિચારે તે પણ મંગળમય જ લાગતી હોય છે. આ ઈશ્વરીય વ્યવસ્થામાં જન્મવું, જીવવું અને મરી જવું – આ ત્રણ ક્રમ પ્રત્યેક જીવના જીવન સાથે જોડાયેલા છે. જન્મવું એ જીવના હાથની વાત નથી, તેની ઇચ્છાથી તેનો જન્મ થતો નથી. જો ઇચ્છાથી થતો હોય તો પ્રત્યેક જીવ મનગમતી જગ્યાએ જ જન્મ ધારણ કરે. જન્મ્યા પછી જીવવાની પ્રક્રિયા પણ ઈશ્વરે જ નક્કી કરી હોય છે.

સ્તનધારી પશુનાં બચ્ચાંને કેમ જીવવું, ઈંડાવાળાં પક્ષીઓને કેમ જીવવું, સર્પ, વગેરે સરિસૃપ પ્રાણીઓને કેમ જીવવું, વગેરે બધું જ કુદરતે નક્કી કર્યું હોય છે. આ કુદરતી વ્યવસ્થાનું થોડુંક અતિક્રમણ માત્ર માણસો જ કરી શકતા હોય છે. માણસો પોતે પણ કુદરતની સાથે પોતાની વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરતા હોય છે. જેમ કે વસ્ત્ર પહેરવાં, ભવનો બાંધવાં, શસ્ત્રો વિકસાવવાં, ધન-વૈભવ કમાવો, વગેરે. ધર્મ, સમાજ અને રાજ્યવ્યવસ્થા પણ માણસો પોતાની રીતે કરતા હોય છે. આ બધી વ્યવસ્થાઓ ભેગી થઈને જીવનપદ્ધતિ બનતી હોય છે. જેની જીવનપદ્ધતિ સારી ગોઠવાઈ હોય તે સુખી થાય છે અને જેની જીવનપદ્ધતિ ત્રુટિપૂર્ણ ગોઠવાઈ હોય તે દુઃખી થતા હોય છે. માણસોને સુખીદુઃખી કરવામાં માનવીય જીવનવ્યવસ્થા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી રહે છે. પણ બધું જ માનવીય વ્યવસ્થાથી ચાલતું નથી, કુદરતી વ્યવસ્થા પણ સાથે ને સાથે ચાલતી રહે છે. કુદરતી વ્યવસ્થાની સાથે મેળ કરનારી માનવીય વ્યવસ્થા વધુ કલ્યાણકારી અને સુખદાયી રહેતી હોય છે, પણ જે માનવીય વ્યવસ્થા કુદરતવિરોધી હોય તે દુઃખદાયી થઈ જતી હોય છે. કુદરત સનાતન છે તેથી કુદરતી વ્યવસ્થા પણ સનાતન છે, પણ માનવીય વ્યવસ્થા આદિ-અન્તવાળી હોય છે. તેમાં બગાડ કે સુધાર થતો રહે છે.

કુદરતી વ્યવસ્થામાં જન્મવું, જીવવું અને મરી જવું – આ અનિવાર્ય પદ્ધતિ છે. બધાં પ્રાણીઓની એકસરખી ઉંમર હોતી નથી. મચ્છર, વગેરે ક્ષુદ્ર જંતુઓ કલાકો કે થોડા દિવસો જ જીવતા હોય છે, જ્યારે બીજાં પ્રાણીઓ 5-10-15-20-30-40-50-80-100 અને તેથી પણ વધારે વર્ષો સુધી જીવતાં હોય છે. જે પ્રાણીને જુવાન થતાં જેટલો સમય લાગે તેથી ચારપાંચગણું તેનું આયુષ્ય હોય. ઇચ્છા ન હોય તોપણ વૃદ્ધ થવું પડે અને મરવું પણ પડે. આ કુદરતી વ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થા પ્રમાણે જે પૂરી ઉંમરે મૃત્યુ પામે તે કુદરતી મૃત્યુ કહેવાય. જેમ કે માણસ જો 80 કે 100 વર્ષે મૃત્યુ પામે તો તે કુદરતી મૃત્યુ કહેવાય, જે કલ્યાણકારી અને સુખદાયી પણ કહેવાય બહુ લાંબું જીવનારા શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક રીતે અક્ષમ થઈ જતા હોય છે, તેથી જીવન દુઃખમય બની જતું હોય છે. આવાં દુઃખોમાંથી છુટકારો મળવો એ સુખ જ કહેવાય.

2. અકાળ મૃત્યુ

બધાં કુદરત-નિર્ધારિત ઉંમર સુધી જીવી શકતાં નથી. કેટલાંક બચપણમાં તો કેટલાંક યુવાવસ્થામાં જ મરી જતાં હોય છે. આવાં મૃત્યુ અકાળ મૃત્યુ કહેવાય, જે દુઃખદાયી હોય છે. પાકું પાન પોતાની મેળે ખરી પડે તે જરૂરી છે, પણ કાચું પાન હજી તો કોમળ ટશરો જ આવી છે ત્યાં ખરી પડે તો તે મહાદુઃખદાયી થઈ જતું હોય છે. એટલે ભક્ત લોકો ચરણામૃત પીતી વખતે જે મંત્ર બોલે છે તેમાં “અકાલ મૃત્યુ હરણં”, અર્થાત્ અકાળ મૃત્યુને હરણ કરનારું એમ પણ બોલે છે..

3. કરુણ મૃત્યુ

કેટલાંક માણસોનું મૃત્યુ અત્યંત કરુણ રીતે થતું હોય છે. જેમ કે ભૂખે મરી જવું, કોઈ ભયંકર રોગથી રિબાઈ-રિબાઈને મરવું, કૅન્સર-કિડની જેવા અસાધ્ય રોગોથી તડપી-તડપીને મરવું, કોઈનું ભયંકર દેવું થઈ જવાથી મરવું. આમ ઘણા લોકો બહુ ભૂંડી સ્થિતિમાં મરણ પામતા હોય છે. આ કરુણ મૃત્યુ કહેવાય.

4. કલંક-મૃત્યુ

કેટલાકનું મૃત્યુ કલંક લાગવાથી થતું હોય છે. ચોરી કરતાં, લૂંટ કરતાં, વ્યભિચાર કરતાં કે દેશદ્રોહ કરતાં પકડાવાથી, દેવાળું નીકળવાથી કે બીજી કોઈ રીતે કલંક લાગવાથી જે મૃત્યુ થાય તે કલંક-મૃત્યુ કહેવાય.

5. સમાધિમૃત્યુ – અધ્યાત્મ-મૃત્યુ

ભારતમાં સાધુ-સંત-ભક્તો, વગેરેનાં અધ્યાત્મ-મૃત્યુ થતાં હોવાની વાર્તા બહુ પ્રચલિત છે. પવિત્ર તિથિએ, પવિત્ર વારે, પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં, પવિત્ર સમયમાં મૃત્યુ થયું હોય તો તેને અત્યંત મહત્ત્વ અપાય છે. ધ્યાનાવસ્થામાં કુંડલી જગાડીને, માળા કરતાં-કરતાં, દેવદર્શન કરતાં, ઉપવાસ કરતાં, સંથારો કરતાં કે એવાં જ કોઈ તપ-વ્રત કરતાં-કરતાં કોઈ મૃત્યુ પામે તો તેને બહુ જ મહત્ત્વ અપાય છે – એમ કહો કે આવા મૃત્યુને સર્વોચ્ચ મૃત્યુ માનીને ધૂમધામથી ભવ્ય સ્મશાનયાત્રા કાઢવામાં આવે છે. લાખોના ખર્ચે સમાધિઓ રચાય છે અને ઊજવાય છે. મરનારની સાથે તરેહતરેહના ચમત્કારો ગોઠવીને તેમની બાધા-માન્યતા, વગેરે થાય છે. આ અધ્યાત્મ-મૃત્યુ કે સમાધિમૃત્યુ કહેવાય.

6. શહીદી-મૃત્યુ

દેશ માટે, ધર્મ માટે, સત્ય અને ન્યાય માટે જે લોકો પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી દેતા હોય છે તે શહીદી-મૃત્યુ કહેવાય. મારી દૃષ્ટિએ આ સર્વોત્તમ મૃત્યુ કહેવાય.

આપણે જેને અધ્યાત્મ-મૃત્યુ કહીએ છીએ તે મોટા ભાગે મોક્ષમાર્ગી લોકોનાં હોય છે. મોક્ષમાર્ગ એટલે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ. આત્મા સિવાય બીજી કોઈ બાબતને મહત્ત્વ આપવાનું ન હોવાથી આ માર્ગ સ્વકેન્દ્રિત બની જતો હોય છે, અર્થાત્ પોતાનું કલ્યાણ કરી લેવાનું, બીજાનું અને બાકીનું જે થવું હોય તે થાય. બીજી પ્રવૃત્તિને માથાકૂટ માનીને તેનાથી દૂર રહેવાનું. આમ, આ ચુસ્ત સ્વાર્થમાર્ગ કહેવાય. આવા લોકો નથી તો રાષ્ટ્રને મહત્ત્વ આપતા, નથી સમાજ કે માનવતાને મહત્ત્વ આપતા. હું ભલો ને મારો આત્મા ભલો. આથી વધુ બીજો કયો સ્વાર્થ હોઈ શકે? જ્યારે શહીદી તો બીજા માટે થતી હોય છે અને તે પ્રત્યક્ષ હોય છે, જ્યારે અધ્યાત્મ-મૃત્યુ તો માની લેવાની વાત હોય છે. મોક્ષ છે કે નહીં? – હોય તો થયો કે નહીં? ખરેખર કોઈનું સમાધિમૃત્યુ થયું કે પ્રચાર માત્ર છે? – આવા ઘણાબધા પ્રશ્નો ઊભા થતા હોય છે. પણ શહીદી-મૃત્યુમાં તો કશું માની લેવાનું નથી હોતું. શહીદોનું જીવન ઘોર દુઃખોથી, અપમાનોથી અને તિરસ્કારોથી ભર્યું હોય છે. અને ફાંસી કે ધિંગાણામાં થયેલું મૃત્યુ કષ્ટદાયક હોય છે, તોપણ શહીદો છેલ્લી ઘડી સુધી મક્કમ રહેતા હોય છે. શહીદોને વ્યક્તિગત કશો જ સ્વાર્થ નથી હોતો. તેઓ રાષ્ટ્ર, ધર્મ કે સત્ય માટે જીવન હોમી દેતા હોય છે. અને નવાઈ તો જુઓ કે તેમને લોકો બહુ જલદી ભૂલી જતા હોય છે! આવા શહીદોની પાછળ પત્ની-બાળકો-પરિવારનું શું થશે તેની તેને પરવા નથી હોતી. માથે કફન બાંધીને નીકળનારા આવા શહીદોને સર્વોચ્ચ સ્થાન અપાવું જોઈએ. સૌથી વધુ ધન્ય–ધન્ય મૃત્યુ તો શહીદી-મૃત્યુ જ કહેવાય.

આપણે એક એવા શહીદની ચર્ચા કરવાની છે, જેણે ભારતની આઝાદી માટે પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું. તેમનું નામ છે સૂફી અંબાપ્રસાદ.

સૂફી વિશેષણ મુસ્લિમ ધર્મનું કહેવાય છે. સૂફી શબ્દને સમજવા જેવો છે. લગભગ પ્રત્યેક ધર્મના ત્રણ સ્તરો હોય છેઃ 1. તાલિબાની વર્ગ, 2. મૌલાના-વર્ગ, 3. સૂફી-વર્ગ.

તાલિબાની વર્ગ એટલે કટ્ટર ધાર્મિકતાવાદી. આ કટ્ટરતા એટલી હદે હોય છે કે તેનામાં બીજા ધર્મો પ્રત્યે જરા પણ સહિષ્ણુતા નથી

હોતી. "અમે જ સાચા છીએ અને સૌએ અમારો જ ધર્મ સ્વીકારી લેવો જોઈએ. ન સ્વીકારે એને તલવારને ઘાટ ઉતારી દેવાના." આ તાલિબાની વૃત્તિ થોડાઘણા અંશમાં બધા ધર્મમાં હોય છે, પણ ઇસ્લામમાં સૌથી વધુ જોવા મળે છે, ધર્મ જ્યારે સત્તાનું માધ્યમ બને ત્યારે તાલિબાની સત્તા હાહાકાર મચાવી દે. તે મહાવિનાશકારી થઈ જાય.

ધર્મની બીજી કક્ષા અથવા વર્ગ મૌલાના, પંડિતો, આચાર્યો, વગેરેનો છે. આ વર્ગ લકીરનો ફકીર હોય છે. તે શાસ્ત્રનિર્ણય કરતો રહે છે અને ખરા-ખોટા ફતવા આપતો રહે છે. આ વર્ગમાં સંકીર્ણતા તો હોય છે પણ તાલિબાનો જેવો તે હિંસક નથી હોતો. આ વર્ગ બાહ્યાચાર અને બાહ્ય પરિવેશને જ વધુ મહત્ત્વ આપતો રહે છે.

ધર્મની ત્રીજી કક્ષા અથવા વર્ગ સૂફીઓનો હોય છે. હિંદુઓમાં સંતોનો વર્ગ કહી શકાય. આ વર્ગ ઉદાર હોય છે, કટ્ટર નથી હોતો. તે બધાનો મેળ- સમન્વય કરતો રહે છે. તે લકીરનો ફકીર નથી હોતો. બાહ્યાચાર કે બાહ્ય પરિવેશને તે મહત્ત્વ નથી આપતો, પણ અંદરની સત્યતાને જ વધુ મહત્ત્વ આપે છે જેથી બીજા નંબરના વર્ગ સાથે ઘણી વાર 'ટસલ'માં આવી જતો હોય છે, જેથી સૂફીઓને ઘણું સહન કરવું પડતું હોય છે.

આવા સૂફીઓ અને સંતો બધી કોમોમાં થતા રહ્યા છે. ઘણા અભણ હોય છે તોપણ તેમની વાણી બહુ પ્રભાવિત કરનારી હોય છે. ભારતમાં અને વિશ્વમાં ઇસ્લામના પ્રચારમાં આ સૂફી સંતોએ સૌથી વધુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે, જ્યારે ઇસ્લામ અને ધર્મ પ્રત્યે ઘૃણા કરાવવામાં તાલિબાની વર્ગનો મોટો હાથ રહેતો હોય છે.

તાલિબાની વૃત્તિ ઘૃણા-આધારિત હોય છે, જ્યારે સૂફી વૃત્તિ પ્રેમ-આધારિત હોય છે. સૂફીઓનું ઉદ્‌ગમસ્થળ ઈરાન મનાય છે. જ્યાં ઘણી કટ્ટરતા હોય ત્યાં જ પ્રતિક્રિયાસ્વરૂપે બીજો છેડો પ્રેમપ્રધાન ઉત્પન્ન થાય.

અમૃતલાલ નામનો એક માણસ ઈરાન ગયો અને અંબાપ્રસાદ સૂફી બનીને ભારત પાછો ફર્યો. ઈરાનમાં તેને સૂફીપણાનો એવો રંગ લાગ્યો કે તે પોતે સૂફી થઈ ગયા! ત્યારે 1890 ઈ. સ. ચાલતી હતી. ત્યારે આ દેશમાં અંગ્રેજી રાજ્ય જામી ગયું હતું. 1857નો બળવો નિષ્ફળ થઈ ગયો હતો અને અંગ્રેજોએ ફરીથી પોતાની પકડ મજબૂત બનાવી દીધી હતી. પકડ શક્તિથી થતી હોય છે અને ટકતી હોય છે. અંગ્રેજો પાસે વિશાળ સેના હતી અને તે પૂરા દેશમાં વ્યૂહ પ્રમાણે ગોઠવાયેલી રહેતી. આવી જ રીતે પૂરા દેશની બધી રિયાસતો ઉપર ચાંપતી નજર રાખવા એક રેસિડેન્ટ રાખવામાં આવતો, તેનું કામ તેના ક્ષેત્રમાં ચાંપતી નજર રાખવાનું રહેતું. કોઈ રજવાડું અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ જરા પણ હિલચાલ કરે તો તરત જ તેની ખબર વાઇસરોયને અપાતી અને વાઇસરોય તત્કાલ નિર્ણાયક પગલાં ભરવાનો આદેશ આપતો. આદેશ પ્રમાણે નજીકના સૈનિક કૅમ્પથી તત્કાળ પગલાં ભરવામાં આવતાં. આ રીતે રજવાડાં અને લોકો પણ સીધાં રહેતાં. અંગ્રેજોનું નેટવર્ક બહુ જબરું હતું, તેથી કોઈ ચૂં કે ચાં કરી શકતું નહીં.

આવો જ એક રેસિડેન્ટ ભોપાલમાં રહેતો. ભોપાલના નવાબ સાથે તેની ખટકી ગઈ. બંને વચ્ચે સારો એવો વિવાદ ચાલવા લાગ્યો. પ્રજા નવાબતરફી હતી. ત્યારે દેશનાં મોટાંમોટાં નગરોમાં સમાચારપત્રોની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. કલકત્તાથી 'આનંદબાજારપત્રિકા' સમાચાર પત્ર નીકળતું. અંગ્રેજોની સત્તામાં લોકશાહી પણ રહેતી, અર્થાત્ લોકોને પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાની છૂટ અપાતી, પણ કાયદાની મર્યાદામાં રહીને જ પ્રવૃત્તિ કરી શકાતી. કાયદો બહુ મહત્ત્વની વસ્તુ હતી અને ગમે તે ભોગે પણ કાયદાનું પાલન કરવું જરૂરી રહેતું.

ભોપાલના રેસિડેન્ટને ત્યાં એક લઘરવઘર વસ્ત્રોવાળો અડધા ગાંડા જેવો માણસ નોકરી માટે આવ્યો. તેને બધાં કામ આવડતાં હતાં. તેની હોશિયારી જોઈને તેને રસોડામાં બબરચી તરીકે રાખી લેવાયો. તે એવી સરસ રસોઈ બનાવે કે સાહેબ ખુશખુશ થઈ જાય. કચરો-પૂંજો-સાફસફાઈ, વગેરે બધું કામ-ઝડપથી કરે અને પૂરી ચોકસાઈથી કરે, તેથી સાહેબના તેના ઉપર ચારે હાથ રહેતા. યોગ્યતા, ખંત અને નમ્રતા હોય તો નોકર માલિકનું મન જીતી શકે. નોકરે સાહેબનું મન જીતી લીધું. કોઈનું મન જીતવું એ જ મોટો વિજય કહેવાય. જો માલિકનું મન જીતી શકાય તો નોકર-ચાકરથી માંડીને પત્ની સુધીનાં બધાં માણસો માલિકનાં વહાલાં થઈ જાય. માલિકના વહાલા થવું એ

જ જીવનની સફળતાની પ્રથમ નિશાની કહેવાય. જે વહાલાં નથી થઈ શકતાં તે અળખાં થઈ જાય છે અને જીવન હારી જતાં હોય છે. તે સુખી નથી થઈ શકતાં, કારણ કે સુખી કરી શકતાં નથી.

ત્યારે બન્યું એવું કે કલકત્તાના એક સમાચારપત્રમાં રેસિડેન્ટની વિરુદ્ધ સમાચારો અને લેખો છપાવા લાગ્યા. રેસિડેન્ટને ચિંતા થઈ. તેને થયું કે આ ગુપ્ત સમાચાર અહીંથી જ કોઈ મોકલી રહ્યું છે. તેણે ઘણી તપાસ કરી, પણ કશી સફળતા મળી નહીં. અંતમાં તેને પકડનારને મોટું ઇનામ આપવાનું પણ જાહેર કરાયું, પણ કશી સફળતા મળી નહીં. અંતે અંગ્રેજ સરકારે ભોપાલના રેસિડેન્ટની બદલી કરી નાખી. ત્યારનાં સમાચારપત્રો બહુ જ પ્રભાવશાળી હતાં. તે સાચી જ વાત છાપતાં. તેમની નોંધ છેક લંડન સુધીની સરકારને લેવી પડતી.

વિદાય થતી વખતે સાહેબે બધાને ઇનામ આપ્યાં. અંગ્રેજોના ઘણા ગુણોમાં કદરદાનીનો પણ મોટો ગુણ ખરો. ગુણવાનોની તેઓ તરત કદર કરે. બધા નોકર-ચાકરોને ઇનામ અપાયાં તેમાં પેલો ગાંડા જેવો બબરચી પણ ખરો. સાહેબ દિલ્હી પહોંચી ગયો. હવે તેની ડ્યુટી દિલ્હીમાં હતી. એક દિવસ એવું બન્યું કે એક ભારતીય સાહેબ ગોરા સાહેબને મળવા આવ્યા. તેમનું વ્યક્તિત્વ અને અંગ્રેજી બોલવાની છટા ગોરા કરતાં પણ ગજબની હતી. સાહેબ તો આવી વ્યક્તિને જોઈને દંગ થઈ ગયો.

આગંતુક ભારતીય સાહેબે કહ્યુંઃ "મહાશય, હું તમારી પાસે ઇનામ લેવા આવ્યો છું." ગોરાને નવાઈ લાગી કે શાનું ઇનામ?

આવનારે કહ્યુંઃ "સમાચારપત્રમાં જે લેખ છપાતા હતા તે ગુપ્ત માહિતી મોકલનાર હું જ તમારો બબરચી હતો. હવે લાવો ઇનામ."

ગોરો સાહેબ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આવનારને નખશિખ જોવા લાગ્યોઃ અરે! આ તો પેલો ગાંડા જેવો લઘરવઘર કપડાંવાળો ગામડિયો જ છે! તેને તો સરખી હિંદી પણ આવડતી ન હતી, પણ હવે તો આ ધડાધડ અંગ્રેજી બોલે છે!

ગોરો સાહેબ ધારે તો તત્કાળ તેને ગિરફતાર કરી શકે, પણ વચન પ્રમાણે તેણે પોતાનું સોનાનું ઘડિયાળ ઇનામમાં આપ્યું અને ઓફર કરીઃ "જો તું ગુપ્તચરવિભાગમાં નોકરી કરવા ઇચ્છે તો તને સારી નોકરી અપાવી શકું છું."

પણ આવનાર અંબાપ્રસાદે એટલું જ કહ્યુંઃ "જો પૈસા જ જોઈતા હોત તો ત્યારે જ ન લીધા હોત? પણ મારો હેતુ તો અંગ્રેજી રાજ્યને નષ્ટ કરવાનો છે." એટલું કહીને તે ચૂપચાપ છટકી ગયા, પણ પકડાઈ ગયા. તેમને જેલની સજા થઈ.

છ વર્ષ સુધી તેઓ જેલમાં રહ્યા. ઘણા ક્રાન્તિકારીઓ પકડાઈ ગયા હતા. અંબાપ્રસાદે વિચાર્યું કે હવે અત્યારે ક્રાન્તિપ્રક્રિયા બંધ કરવા જેવી છે. વાતાવરણ અનુકૂળ થશે ત્યારે ફરી શરૂ કરાશે. તેમણે જેલમાંથી છૂટીને બધા ક્રાન્તિકારીઓને ભેગા કરી, બધાને સાધુબાવાનાં કપડાં પહેરાવી, હિમાલય તરફ પ્રસ્થાન કર્યું. ભારતમાં સાધુનો વેશ સૌને માટે આશ્રયસ્થાન બની જતો હોય છે! ગમે ત્યારે ગમે તે માણસ આ વેશ ધારણ કરી શકે છે અને પોતાનું હિત સાધી શકે છે. આને માટે કોઈ રજિસ્ટ્રેશન નથી હોતું કે કોઈ નિશ્ચિત પરિપત્ર નથી હોતો!

અંબાપ્રસાદ સાધુઓનું ટોળું લઈને હિમાલય-વિચરણ કરવા લાગ્યા. તેમાં એક અંગ્રેજોનો જાસૂસ પણ દાખલ થઈ ગયો. પણ અંબાપ્રસાદ તેને ઓળખી ગયા અને તેને દૂર કરી દીધો.

હિમાલયમાં ભ્રમણ કર્યા પછી અંબાપ્રસાદને સુરક્ષા માટે વિદેશ જવાનું યોગ્ય લાગ્યું, તેથી 1909 ઈ. સ.માં કરાંચીથી જળજહાજ દ્વારા ઈરાન પહોંચી ગયા. તેમની સાથે સરદાર અજિતસિંહ પણ હતા. અજિતસિંહ ભગતસિંહના કાકા થાય. બંને ઈરાનમાં બહુ કષ્ટભર્યું જીવન જીવ્યા. અંગ્રેજી સત્તા પાછળ પડી જ હતી. એક વાર એક જગ્યાએ બંને ઘેરાઈ ગયા. પકડાઈ જવાની અણી ઉપર હતા ત્યાં તેમને યુક્તિ સૂઝી. વેપારીઓ તેલની ટાંકીઓ ઊંટ ઉપર લાદીને લઈ જતા હતા. તેમાંથી એક ઊંટની ખાલી ટાંકીઓમાં બંને જણા ગોઠવાઈ ગયા. એક તરફ અંબાપ્રસાદ અને બીજી તરફ અજિતસિંહ. ટાંકીઓ ખાલી હોવા છતાં પણ તેલવાળી તો હતી જ. બંને તેલ-તેલ થઈ

ગયા.

આગળ જતાં એક બહુ મોટા શ્રીમંત અમીરનાં ત્યાં આશ્રય લીધો. ત્યાં પણ ઘેરાઈ ગયા. અમીર હોશિયાર હતો. બંનેને બુરખા પહેરાવી પોતાની બીબીઓ વચ્ચે બેસાડી દીધા! સરકારે ઘણી તપાસ કરી પણ ન મળ્યા. બીબીઓના બુરખા ઊંચા કરવા પ્રયત્ન થયો તો અમીરે સખત વિરોધ કર્યો. તેના વિરોધથી કશું ચાલ્યું નહીં. બંને બચી ગયા!

આવી રીતે તે ઈરાનમાં ફરતા હતા તેવામાં શીરાજ નામના સ્થાને ઘેરાઈ ગયા. અંબાપ્રસાદનો એક હાથ કપાઈ ગયો હોવા છતાં પણ ડાબા હાથથી પિસ્તોલની ગોળીઓ ચલાવતા રહ્યા. જ્યારે ગોળીઓ સમાપ્ત થઈ ગઈ ત્યારે પકડાઈ ગયા. ઈ. સ. 1915.

અંગ્રેજોએ તેમને એક કોટડીમાં કેદ કરી લીધા અને બીજે દિવસે ગોળીઓથી ઉડાવી દેવાનું નક્કી કર્યું.

બીજા દિવસે જ્યારે ઓરડીનું બારણું ખોલ્યું તો અંબાપ્રસાદ પદ્માસન વાળીને બેઠા હતા. નજીક જઈને જોયું તો તેમના પ્રાણ નીકળી ગયા હતા. તેમણે કોઈ યોગપ્રક્રિયા દ્વારા પોતાનું મૃત્યુ સ્વયં વહોરી લીધું હતું. અંબાપ્રસાદને જીવતાં પણ આવડ્યું અને મરતાં પણ આવડ્યું. તેમની પાસેથી ચિઠ્ઠી મળી: "ઇન્કિલાબ ઝિન્દાબાદ!"

આવા સૂફી ક્રાન્તિકારી પ્રત્યે કોનું માથું નહીં ઝૂકે?

18-7-12

2
સરદાર અજિતસિંહ

"જમવામાં જગલો અને કૂટવામાં ભગલો" – એવી કહેવત ક્યાંય પૂરેપૂરી ચરિતાર્થ થતી જોવી હોય તો તેણે ભારતમાં ભ્રમણ કરવું. સેંકડો વર્ષોથી અહીં મહાન ક્રાન્તિકારીઓ, મહાન સંતો, મહાન સુધારકો, મહાન યોદ્ધાઓ થતા આવ્યા છે, પણ લોકો તેમની હયાતીમાં તેમને ઓળખી શક્યા નથી હોતા. કેટલાકને લોકો તેમના મરણ પછી યાદ કરવા લાગતા હોય છે. કેટલાકને તો મરણ પછી પણ યાદ કરાતા નથી. તેમનું નામોનિશાન ભૂંસાઈ જતું હોય છે.

બીજી તરફ જેમણે દેશ માટે – લોકો માટે કાંઈ જ નથી કર્યું હોતું. તે સત્તાની ગાદી ઉપર ચઢી બેસે છે. અહીં એક બહુ મોટો ગાદીપૂજક વર્ગ છે. રાજગાદી કે ધર્મગાદી, ગમે તે ગાદી હોય, જે માણસ રાજીખુશીથી કે પછી કાવાદાવા કે પછી બળજબરીથી ગાદી ઉપર ચઢી બેસે, પછી લોકો તેની કદમબોઝી કરતા થઈ જતા હોય છે. ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવાનો ઇતિહાસ અહીં ઓછો બને છે. ચાલુ ગાડીએ બેસી જનારાની મોટી લાઇન છે!

જે આઝાદી આજે આપણે ભોગવી રહ્યા છીએ તેને પ્રાપ્ત કરાવવામાં કેટકેટલા શહીદો – ક્રાન્તિકારીઓએ પોતાનું જીવન ન્યોછાવર કરી દીધું હતું, તેમનાં નામ પણ આપણે ભૂલી ગયા છીએ! તેમને કોઈ યાદ પણ કરતું નથી! અને જેમણે કશું જ કર્યું ન હતું તેવા ઘણા લોકો ગાદી ઉપર ચઢી બેસીને પેઢી-દર-પેઢી જલસા કરી રહ્યા છે! આવી સ્થિતિ જોઈને કયા સાચા સપૂતને દુઃખ નહીં થાય? આપણે ગાદીપૂજક છીએ, ગુણપૂજક નથી અથવા ઓછા છીએ. આપણી ગુણવાન વ્યક્તિઓને પશ્ચિમે ઓળખ્યા પછી આપણે ઓળખ્યા છે. તે પહેલાં આપણે પોતે ઓળખી શક્યા નથી.

આઝાદીની લડાઈમાં સૌથી વધુ ક્રાન્તિકારીઓ પંજાબે આપ્યા છે. પંજાબ તો ક્રાન્તિકારીઓની ભૂમિ જ કહેવાય. પશ્ચિમ પંજાબના લાયલપુર નામના જિલ્લામાં બંગા નામના ગામમાં ભગતસિંહની પહેલાં તેમના સગા કાકા અજિતસિંહે ક્રાન્તિનું બ્યૂગલ ફૂંક્યું હતું. માત્ર એકવીસ વર્ષની ઉંમરમાં જ અજિતસિંહે ક્રાન્તિ-ચળવળમાં ઝંપલાવ્યું હતું. ખરેખર તો આ ઉંમર જ ખરી ક્રાન્તિની ઉંમર બનતી હોય છે. સરદાર અજિતસિંહ 23-2-1881ના રોજ જન્મ્યા હતા. ત્યારે ભારત ઉપર અંગ્રેજી રાજ્યનો સૂર્ય પૂરેપૂરો તપતો હતો. પોતાની સાર્વભૌમ સત્તાની આણ વર્તાવવા અને કબૂલાત કરાવવા અહીંનો ગવર્નર જનરલ પ્રતિવર્ષ પૂરા દેશના રાજા-મહારાજાઓની સભા ભરતો. સૌ-સૌની કક્ષા પ્રમાણે સભામાં બેસવાનું સ્થાન નિશ્ચિત રહેતું. રાણીના પ્રતિનિધિ તરીકે બધા રાજા-મહારાજાઓ ગવર્નરને સલામી ભરતા. આ બધું હોંશે-હોંશે થતું! સૌ-સૌનાં રેલવે સલૂન રહેતાં અને ભારે ભભકાથી બધા ગૌરવપૂર્વક આવતા. લોકોને ગુલામીનું પણ ગૌરવ રહેતું. આવા સમયે એકવીસ વર્ષના અજિતસિંહે પત્રિકા છાપીને રાજા-મહારાજાઓને ઠપકો આપ્યો કે "તમારે શરમાવું જોઈએ. તમે ગુલામ છો છતાં ગુલામ બનાવનારને લળી-લળીને પગે લાગો છો!", વગેરે.

અજિતસિંહ સારા લેખક પણ હતા. તેઓ પોતાની કલમ અને વાણી દ્વારા 1857 જેવો વિદ્રોહ ફરીથી જગાડવા પ્રયત્ન કરતા હતા. આ માટે તેમણે "ભારતમાતા સોસાયટી" નામની સંસ્થા ઊભી કરી હતી, જ્યાં બધા ક્રાન્તિકારીઓને સ્થાન મળતું હતું.

આ વખતે પંજાબ સરકારે જળ-કર લગાવ્યો. પંજાબમાં પાંચ મહાનદીઓનું પુષ્કળ પાણી હતું, જેનો ખેતી માટે ઉપયોગ થતો હતો. તેના ઉપર આકરો કર લગાવ્યો, તેથી પ્રજાને ભડકાવવાનો સારો મોકો મળ્યો. અજિતસિંહે ભારે વિદ્રોહ જગાવ્યો. તેમણે લોકોને એટલા મોટા પ્રમાણમાં જગાડ્યા કે પંજાબના ગવર્નર મિ. ઈબટ્સને ભારતના વાઇસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગને જણાવ્યું કે "ચેતી જજો. પંજાબમાં ભારે વિદ્રોહ થવાનો છે અને તેનું નેતૃત્વ સરદાર અજિતસિંહ કરવાના છે." કુશળ રાજનેતા હંમેશાં ભવિષ્ય-દ્રષ્ટા હોવો જોઈએ. તેને ભવિષ્યમાં થનારી ઘટનાઓ – ખાસ કરીને મહા-ઘટનાઓ પહેલેથી દેખાઈ જવી જોઈએ. ન દેખાય તેને બુધ્ધુ જ કહેવાય.

દિલ્હી સરકારે તરત જ પગલાં ભર્યાં અને અજિતસિંહ અને લાલા લાજપતરાયને ગિરફતાર કર્યા, પછી તરત જ બર્માના માંડલેમાં

મોકલી દીધા. અંગ્રેજોની આ રાજનૈતિક કુશળતા હતી કે લોકપ્રિય વિદ્રોહી નેતાઓને લોકોથી ઘણી દૂરની જેલમાં રાખવા, જેથી સંપર્ક ન રહે અને ભાગી ન શકાય; પણ આ બાજુ આ ગિરફતારીનો એટલો બધો વિરોધ થયો કે અંતે તેમને છોડી મૂકવા પડ્યા. આ લોકમતનો વિજય હતો. અંગ્રેજો લોકમતનો આદર કરતા તેથી તેમના પ્રત્યેની ઘૃણા બહુ વધી ન જતી. લોકોની લાગણીવાળી ઇચ્છાઓ તત્કાળ પૂરી કરો તો તેમનો વિદ્રોહ શાંત થઈ જાય.

બર્માથી પાછા આવીને અજિતસિંહ શાંત ન રહ્યા. તેમણે વિદ્રોહી પ્રવૃત્તિઓ વધારી દીધી. તેમણે વિચાર્યું કે હવે ભારતમાં રહીને વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ કરવી શક્ય નથી, કારણ કે સરકાર ચોવીસે કલાક તેમના ઉપર નજર રાખે છે, તેથી તે અફઘાનિસ્તાન ભાગી ગયા. અફઘાનિસ્તાનમાં ત્યારે રાજા મહેન્દ્ર પ્રતાપે ભારતની સમાનાન્તર બીજી સરકાર બનાવી હતી. તેનું નામ હતું “આઝાદ હિંદ સરકાર.” તે ભારત ઉપર આક્રમણ કરીને ભારતને આઝાદ કરવા માગતા હતા. ત્યારે ગાંધીજીનો ઉદય થયો ન હતો, તેથી આ સિવાય આઝાદી મેળવવાનો બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો. વિશાળ રાષ્ટ્રને જેટલો ખતરો સીમાપારના શત્રુઓથી હોય છે તેથી વધુ ખતરો દેશના અંદરના વિદ્રોહીઓથી થતો હોય છે. વિદ્રોહના પ્રશ્નો વિનાનું કોઈ મહાન રાષ્ટ્ર ભાગ્યે જ હોય છે. સેનાનો અમુક ભાગ તો હંમેશાં વિદ્રોહો દબાવવા માટે જ કાર્યરત રહેતો હોય છે. અમેરિકા, કૅનેડા, જાપાન, વગેરે દેશો અત્યારે વર્ષોથી આંતરિક વિદ્રોહોથી કેમ મુક્ત છે તેનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. આવા દેશોની સેના આંતરિક વિદ્રોહો દબાવવામાં વ્યસ્ત રહેતી નથી. સૌનાં સમાધાન અને સંતોષ હોય તો વિદ્રોહ ન થાય.

સરદાર અજિતસિંહે પોતાને છુપાવવા માટે પોતાનું નામ મીરજા હસનખાં રાખ્યું અને પઠાણી વેશમાં તેઓ ઈરાન પહોંચી ગયા. મુસ્લિમ દેશોમાં મુસલમાન થઈને વિચરો તો ઘણી સગવડો મળી રહે. તેમની સાથે અંબાપ્રસાદ પણ હતા. તેલની ખાલી ટાંકીઓમાં પુરાઈને બંને જેમતેમ કરીને ટર્કી પહોંચ્યા. ટર્કીથી જર્મની અને ત્યાંથી ફ્રાંસ-પૅરિસ પહોંચ્યા. મોટો પ્રશ્ન આજીવિકાનો હતો. ભૂખ્યા પેટે કેટલા દિવસ વિદ્રોહ કરી શકાય? યુરોપની એક સારી વાત એ હતી કે ત્યાં નોકરી તરત મળી જાય, કારણ કે ત્યાં કામ વધુ અને માણસો ઓછા હતા. વિકસિત દેશો ધંધા-રોજગારથી ઊભરાતા હોય છે, તેથી પુષ્કળ રોજીઓ પેદા થતી હોય છે. સરદારજીને નોકરી મળી ગઈ. આઝાદીના લડવૈયાઓને પેટનો ખાડો પૂરવાની પણ સગવડ ન હતી. પૅરિસ ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓનો ગઢ મનાતું હતું. ઘણા ક્રાન્તિકારીઓ મળ્યા અને વિચારવિમર્શ ચાલતો રહ્યો. ત્યાંથી તેઓ સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ પહોંચ્યા અને ત્યાંથી ઇટાલી પહોંચ્યા. ત્યાં મુસોલિનીને મળ્યા. જોકે તે ત્યારે વિદ્યાર્થી હતા. ત્યાંથી પાછા જર્મની પહોંચ્યા અને ચાન્સલર કૅસરને ભારતની આઝાદી માટે સહાયક થવા વિનંતી કરી.

ત્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું. અજિતસિંહ સમુદ્ર પાર કરીને બ્રાઝિલ પહોંચી ગયા. બ્રાઝિલમાં તેઓ સોળ વર્ષ સુધી રહ્યા. ત્યાં તેમણે પ્રોફેસરની નોકરી કરી અને ખેતીવાડીના ફાર્મના મૅનેજર પણ રહ્યા. ત્યાંથી પાછા જર્મની આવ્યા. ત્યારે સુભાષ બોઝ ઓસ્ટ્રિયા આવ્યા હતા. તેઓ બીમાર હતા અને દવા કરાવતા હતા. અજિતસિંહ તેમને મળ્યા અને ભારતની આઝાદી માટે વિચાર-વિમર્શ કરતા રહ્યા.

ત્યારે બીજું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું. હિટલરની નાત્ઝી સેનાઓ યુરોપને ધમરોળી રહી હતી. અજિતસિંહને ભારે આશા હતી કે હિટલર અને મુસોલિની ભારતને સ્વતંત્ર થવા માટે બહુ જ મદદગાર થશે. ઇટાલીમાં જઈને તેમણે “હિંદ રેડિયો સ્ટેશન” ચાલુ કર્યું. તે રેડિયો સ્ટેશનથી તેઓ રોજ પોતાના સ્વરમાં પ્રસારણ કરવા લાગ્યા. લોકો તેમને ભૂલી ગયા હતા, પણ રેડિયો પરથી તેમનો સ્વર સાંભળતાં ફરી યાદ તાજી થઈ. અજિતસિંહ હજી જીવે છે તેવી ધારણા દૃઢ થઈ.

અજિતસિંહ નવરા ન બેઠા, ન નિરાશ થયા. તેમને એક બીજા ક્રાન્તિકારી શ્રી ઈકબાલ શૈદાઈ મળ્યા. બંનેએ મળીને “આઝાદ હિંદ લશ્કર”ની સ્થાપના કરી. ત્યારે બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં લીબિયામાં અંગ્રેજોની હાર થઈ હતી. તેમાં હારેલા ભારતીય સૈનિકોને જર્મનીએ કેદ કર્યા હતા. આ સૈનિકોને અજિતસિંહે પોતાની સેનામાં દાખલ કરી દીધા. અજિતસિંહને આશા હતી કે બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની જીતી જશે અને આ સેના દ્વારા તે ભારત ઉપર અધિકાર કરી લેશે. પણ બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની હારી ગયું. 2-5-1945ના રોજ અજિતસિંહને પકડી લેવામાં આવ્યા અને તેમને યાતનાગૃહમાં ધકેલી દેવાયા, જ્યાં તેમને ઘોર યાતનાઓ આપવામાં આવી.

ઈ. સ. 1947માં ભારતની આઝાદીની બધી તૈયારી થવા લાગી. તે વખતે ભારતના લોકોના આગ્રહથી લોર્ડ માઉન્ટબેટને અજિતસિંહને ભારત બોલાવ્યા. 38 વર્ષ સુધી વિદેશોમાં ભટકી-રખડીને તેઓ ભારત આવ્યા.

તેમના પરિવારના આનંદનો પાર ન હતો. ભત્રીજા ભગતસિંહને ફાંસી અપાઈ ચૂકી હતી તોપણ અજિતસિંહનાં પત્ની પતિની કાગડોળે રાહ જોતાં હતાં. 38 વર્ષ સુધી તેમણે પતિવિયોગે ઝૂરીઝૂરીને વતનમાં જીવન વિતાવ્યું હતું. લક્ષ્મણની પત્ની ઊર્મિલાએ તો 14 વર્ષ સુધી પતિવિયોગ સહન કર્યો હતો, પણ આ બાઈએ તો 38 વર્ષ સુધી એકધારો પતિવિયોગ સહન કર્યો હતો. તેમણે કદી બીજા પુરુષ સામે નજર ઊંચી કરીને જોયું પણ ન હતું. તેમનો ત્યાગ ઓછો ન કહેવાય, પણ કોણ નોંધ લેશે? ભારત છોડીને ભાગેલા અજિતસિંહ એકવીસ વર્ષના હતા. હવે તેમને 66 વર્ષ થઈ ચૂક્યાં હતાં. શરીર ખખડી ગયું હતું. પત્ની વિનાનો પુરુષ જલદી ખખડી જતો હોય છે.

તે દિવસ 15મી ઓગસ્ટ, 1947નો હતો. દિલ્હીમાં લાલ કિલ્લા ઉપર બ્રિટિશ ધ્વજ ઉતારીને ભારતીય ધ્વજ લહેરાઈ ચૂક્યો હતો. દેશ હર્ષઘેલો થઈને આનંદ મનાવી રહ્યો હતો, પણ દેશના બે ટુકડા થવાથી લાખો નિરાશ્રિતો દિલ્હીમાં અને દેશમાં ઠલવાયાં હતાં. હજારોની કરપીણ હત્યાઓ થઈ હતી. દેશનું વિભાજન અને વસ્તીનું પરિવર્તન સચવાતું ન હતું. પંજાબ અને સિંધમાંથી હિંદુ અને શીખો જીવ બચાવીને વણજારની વણજા-રૂપે હાથેપગે, પહેરેલે લૂગડે ભારત તરફ ભાગી રહ્યા હતા, તોપણ લોકોમાં આઝાદીનો આનંદ હતો.

ત્યારે અજિતસિંહે પોતાનાં વૃદ્ધ થઈ ગયેલી પત્નીનો ચરણસ્પર્શ કર્યો. પત્ની પાછળ હટી ગયાં: “અરે-અરે! આ શું કરો છો? મને પાપમાં નાખો છો!” ભારતીય સન્નારી પતિનો ચરણસ્પર્શ રોજ કરે છે, પણ પતિ કદી પત્નીના ચરણસ્પર્શ નથી કરતો. અજિતસિંહે ઊલટું કર્યું. તેમણે પત્નીનો ચરણસ્પર્શ કર્યો અને માથું નમાવી કહ્યું, “મેં તને જરાય સુખ ન આપ્યું! મને ક્ષમા કરજે! મેં દેશની આઝાદી માટે તારો અને પરિવારનો ત્યાગ કર્યો હતો. 38 વર્ષ સુધી હું દરદર ભટકતો રહ્યો. તું મારી રાહ જોતી રહી. તેં ધાર્યું હોત તો બીજું લગ્ન કરી શકી હોત, પણ તેં ન કર્યું. તારો ત્યાગ મારા કરતાં પણ ઘણો વધારે છે. કેટલાક લોકોએ નિર્વાણ-મોક્ષ માટે પત્ની-પરિવારનો ત્યાગ કર્યો હતો. મારે મારું નિર્વાણ નથી જોઈતું, મારે તો દેશની મુક્તિ જોઈતી હતી, તે માટે મેં તમારો સૌનો ત્યાગ કર્યો. મને માફ કરજો! હવે મારું કામ પૂરું થયું, હું જાઉં છું.” એમ કહીને અજિતસિંહ પથારીમાં સૂઈ ગયા. તરત જ તેમનો અમર આત્મા દેહ છોડીને ચાલતો થયો. આઝાદીના પ્રથમ દિવસે જ ધન્યતા અનુભવતાં તેમણે દેહત્યાગ કરી દીધો!

19-7-12

3
અજીમુલ્લાખાં

ભારતની આઝાદીની લડાઈના બે ભાગ અને બે તબક્કા હતા: પહેલો ક્રાન્તિકારીઓનો હિંસાવાદી ભાગ હતો અને બીજો અહિંસાવાદીઓનો ભાગ હતો. બીજા ભાગમાં ઘણા મુસ્લિમો છૂટા પડ્યા અને મુસ્લિમ લીગ બનાવીને તેમણે પાકિસ્તાનનું સર્જન કર્યું. આ ભાગમાં જે કોમવાદી માનસ ઘડાયું તેણે ભારતમાં ભયંકર કત્લેઆમ કરી ભયંકર હુલ્લડો પેદા કર્યાં, જેમાં હજારો માણસો માર્યાં ગયાં. આ રોગ હજી પણ શમ્યો નથી. પાકિસ્તાનમાં હિંદુ-મુસ્લિમ હુલ્લડો થતાં નથી, કારણ કે ત્યાં હિંદુઓ જ રહ્યા નથી. જે થોડાક છે તેઓ બિચારા થઈને રહે છે. પણ તેથી પાકિસ્તાન કોમવાદી હુલ્લડોથી મુક્ત થઈ શક્યું નથી. હવે શિયા-સુન્ની, મુહાજિરો અને મુસ્લિમો, તાલિબાનો અને મુસ્લિમો એકબીજાનો કચ્ચરઘાણ કાઢી રહ્યા છે! પાકિસ્તાનમાં નથી તો પાકપણું પેદા થયું કે નથી શાંતિ પેદા થઈ.

ભારતમાં આથી ઊલટું થયું છે. અહીં મુસ્લિમો વધુ ને વધુ બળવાન થતા ગયા છે. તેમની જનસંખ્યા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધી ગઈ છે તેથી તેમનો રાજકીય પ્રભાવ પણ ઘણો વધ્યો છે. ચૂંટણીમાં તેમની ઉપેક્ષા થઈ શકે તેમ નથી.

પણ આઝાદી પહેલાં જે હિંસાવાદી ક્રાન્તિકારીઓ હતા તેમનામાં કોમવાદ ન હતો. તે બધા એક થઈને લડાઈ લડતા હતા. જો તે સફળ થયા હોત તો ન તો દેશના ભાગલા પડત, ન કોમવાદી વેરઝેર ઊભું થાત. સુભાષબાબુની આઝાદ હિંદ સેનામાં શાહનવાઝખાં મોટા સેનાપતિ હતા. બંગાળના નવાબનો કેસ લડવા રાજા રામમોહન રાય વિલાયત ગયા હતા. અને નાનાસાહેબ પેશ્વાનો કેસ લડવા માટે અજીમુલ્લાખાં વિલાયત ગયા હતા. આવી એકતા અને વિશ્વાસ હતાં.

આપણે અજીમુલ્લાખાંની થોડી વાતો કરવાની છે. ભરયુવાનીમાં માતા વિધવા થઈ તેથી નાના બાળકને લઈને એક ખ્રિસ્તી મિશનરીમાં પેટ ભરવા માટે દાખલ થઈ ગઈ. ત્યાં બાળક અજીમુલ્લાખાં ભણવા લાગ્યો. બાળકની પ્રચંડ પ્રતિભા જોઈને ફાધરને બાળકનું આકર્ષણ વધી ગયું. બાળક જેટલો રૂપાળો હતો તેટલો જ મેધાવી પણ હતો. ફાધરને થયું કે આ અનાથ મા-દીકરો જો ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારી લે તો બહુ મોટો ફાયદો થાય. શિકારી જેમ શિકારને શોધતા ફરતા હોય છે તેમ સાંપ્રદાયિકો પોતાના સંપ્રદાયને વધારવા તથા મજબૂત બનાવવા પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વોને શોધતા રહેતા હોય છે. આવું કોઈ તેજસ્વી વ્યક્તિત્વ નજરે પડે તો બધા પ્રયત્નો કરીને પણ તેને પોતાના સંપ્રદાયમાં ખેંચી લાવતા હોય છે. અજીમુલ્લા આવો જ શિકાર હતો. વળી તે અનાથ હતો. ફાધરે તેની માતા આગળ વારંવાર બાપ્તિસ્મા લઈ લેવાનો આગ્રહ કર્યો અને અજીમુલ્લાખાંને મોટા પદ ઉપર પહોંચાડવાની લાલચ આપી, પણ હજાર પ્રયત્નો પછી પણ માતા માની નહીં. જેટલી સરળતાથી હિંદુઓને હિંદુ ધર્મ છોડાવી શકાય છે તેટલી સરળતાથી મુસલમાનોને મુસ્લિમ ધર્મ છોડાવી શકાતો નથી. ચુસ્તતા અને કટ્ટરતા કદાચ રક્ષક બનતી હશે. વિધવા માતા અડગ રહી. અંતે ધર્મપરિવર્તન કર્યા વિના જ કાનપુર મિશન સ્કૂલમાં અજીમુલ્લાખાંને ભણવાનું નક્કી થયું. પાછળથી તેમને તે જ સ્કૂલમાં અધ્યાપક પણ બનાવવામાં આવ્યા. પણ એક દિવસ સંસ્થાના ઉચ્ચ પદાધિકારી બર્નહમની સાથે અજીમુલ્લાખાંનો ઝઘડો થઈ ગયો. પરિણામસ્વરૂપ તેમને નોકરીમાંથી છુટ્ટી મળી ગઈ.

હવે શું કરવું? ત્યારે અંગ્રેજી ભણેલા લોકોનું બહુ જ માન રહેતું. તેઓ બેકાર ન રહેતા, તરત જ નોકરી મળી જતી. અજીમુલ્લાખાં નાનાસાહેબ પેશવાની પાસે બિઠુર પહોંચ્યા. અંગ્રેજોએ નાનાસાહેબની પેશવાગીરી ખતમ કરી દીધી હતી અને તેમનાં માન-સન્માન અને વર્ષાસન પણ બંધ કરી દીધાં હતાં. ત્યારે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું રાજ્ય ચાલતું હતું. અંગ્રેજો પોતાને ન્યાયપૂર્ણ રાજ્ય ચલાવનારા માનતા હતા, તેથી તેમના કોઈ પણ નિર્ણયને કોર્ટ, હાઈકોર્ટ, સુપ્રીમ કોર્ટમાં તમે પડકારી શકતા. આ પદ્ધતિ મોગલો, વગેરે પાસે ન હતી. સરકારના હુકમ સામે કશી દલીલ થઈ શકતી નહીં, જ્યારે અંગ્રેજી રાજ્યમાં વિલાયતની સુપ્રીમ કોર્ટ સુધી દલીલો અને ફરિયાદો થઈ શકતી. દલીલો કે ફરિયાદોની જ્યાં છૂટ હોય ત્યાં જલદી બહારવટિયા પેદા ન થાય. લડવાનો કાનૂની દરવાજો ખુલ્લો હોવાથી તે દ્વારથી લડાઈ થાય.

નાનાસાહેબ અજીમુલ્લાને ઓળખી ગયા અને તેમણે પોતાનો કેસ લડવા તેમને વિલાયત-લંડન મોકલી દીધા.

અજીમુલ્લાખાં સ્ટીમર દ્વારા લંડન પહોંચ્યા. તેમનાં વાણી અને વ્યક્તિત્વ બહુ પ્રભાવશાળી હતાં. ગોરા જેવા જ તે ગોરા દેખાતા હતા અને વાણીની છટા અંગ્રેજો કરતાં પણ સવાઈ હતી. વાણી અને વ્યક્તિત્વનો સાથ હોય તો વ્યક્તિને ઓછી મહેનતથી સફળતા મળી શકે, પણ જો તમારું વ્યક્તિત્વ ન હોય તથા વાણીનો પ્રભાવ પણ ન હોય તો સફળતા મેળવતાં ઘણી મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડે. ઘણા પ્રયત્નો પછી પણ અજીમુલ્લાખાં કેસ જીતી શક્યા નહીં, તે નિરાશ થઈ ગયા. તેમને લાગ્યું કે માત્ર પેશવા માટે જ નહીં, પૂરા ભારત માટે સંઘર્ષ કરવાની જરૂર છે.

ભારત આવતાં પહેલાં તે માલ્ટા ગયા. માલ્ટા એક નાનોસરખો ટાપુ છે. ત્યાં જાણવા મળ્યું કે મિત્ર રાષ્ટ્રોની સેનાઓ ક્રીમિયામાં રુસ દ્વારા હારી ગઈ છે. તેમને વિશ્વાસ થયો કે બ્રિટનને હરાવી શકાય છે, તે અજેય નથી. જો ભારતનાં બધાં રજવાડાં એક થઈ જાય અને અંગ્રેજોની સામે યુદ્ધ કરે તો બ્રિટનને ભારતમાંથી ભગાડી શકાય છે. તેમણે કુસ્તુનતુનિયા જઈને રશિયાનું અધ્યયન કર્યું. ત્યાંથી મિસર થઈને પછી તેઓ ભારત પહોંચી ગયા.

અજીમુલ્લાખાંએ પેશવાને બધી માહિતી આપી અને સમજાવ્યા કે યુદ્ધ વિના અંગ્રેજો કદી તમને ન્યાય નહીં આપે, માટે બધાં રજવાડાંઓની એકતા કરો. નાનાસાહેબને વાત ગળે ઊતરી. તેમણે તીર્થયાત્રાનું બહાનું કરીને ભારતભરનું ભ્રમણ કર્યું. સાથે અજીમુલ્લાખાં પણ હતા. આ નિમિત્તે તેઓ રાજા-મહારાજાઓને મળ્યા અને વિદ્રોહ કરવાની વાત સમજાવી. ઘણા રાજા-મહારાજાઓને અંગ્રેજો તરફથી અન્યાય થયો હતો. તેઓ બધા સમસમીને બેઠા હતા. અન્યાયનો શિકાર બનનારાઓમાં આપોઆપ એકતા થઈ જતી હોય છે. આ રીતે 1857ના મહાવિપ્લવની ભૂમિકા રચાઈ.

અજીમુલ્લાખાં છેવટ સુધી પેશવાની સાથે રહ્યા અને તેમનાં સલાહસૂચનને 1857ના વિપ્લવમાં બહુ મહત્ત્વ અપાતું હતું. જોકે 1857નો વિપ્લવ નિષ્ફળ ગયો, પણ તેના પરિણામે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સરકારની જગ્યાએ સીધું જ રાણીનું રાજ્ય આવ્યું અને અંગ્રેજોના વલણમાં ભારે પરિવર્તન પણ આવ્યું. આ બધાની પાછળ અજીમુલ્લાખાંનો મહત્ત્વપૂર્ણ સહયોગ રહ્યો કહેવાય.

19-7-12

4
વીર કુંવરસિંહ

દેશની આઝાદી માટે લડનારાના બે ભાગ કરી શકાય: એક તો પોતપોતાનાં રજવાડાં ખાલસા થવાથી રાજા-મહારાજા-ઠાકુરો, વગેરે અને બીજા સામાન્ય પ્રજામાંથી પ્રગટ થયેલા લોકો. સામાન્ય પ્રજામાંથી પ્રગટેલા ક્રાન્તિકારીઓમાં પણ બે ભાગ કરી શકાય: 1. વિલાયત, વગેરે પરદેશથી આવેલા ક્રાન્તિવીરો અને 2. દેશમાંથી પેદા થયેલા ક્રાન્તિવીરો.

બિહારમાં જગદીશપુર નામનું એક નાનુંસરખું રજવાડું આવેલું છે. તેના રાજા કુંવરસિંહ હતા. કુંવરસિંહ 80 વર્ષને પાર કરી ચૂક્યા હતા. એવામાં 1857નો વિદ્રોહ મેરઠથી ભડકી ઊઠ્યો અને જોતજોતાંમાં પૂરા ઉત્તર-ભારતમાં ફેલાઈ ગયો. જોકે દક્ષિણ-ભારત તેનાથી બહુ પ્રભાવિત થયું ન હતું, પણ ઉત્તર-ભારતનાં લગભગ બધાં રજવાડાં ઊકળી ઊઠ્યાં હતાં. ક્રાન્તિનાં મૂળ અન્યાય અને અત્યાચાર બનતાં હોય છે. જગદીશપુરના રાજા સાથે પણ આવું જ કાંઈક થયું હતું. વીરતાનો સંબંધ ઉંમર સાથે નથી હોતો. તેમ કાયરતાનો સંબંધ પણ ઉંમર સાથે નથી હોતો. આ બંને સંબંધો સ્વભાવ સાથે જોડાયેલા હોય છે. વ્યક્તિને જન્મજાત એક સ્વભાવ મળતો હોય છે, જે જીવનભર રહેતો હોય છે. આ સ્વભાવને વિસ્તરવાની તકો મળે તો તે વિસ્તરતો રહે છે. આ તેની ક્ષમતા કહેવાય. કુંવરસિંહ જન્મજાત વીર હતા. જે જન્મજાત વીર હોય તેને જ રાજા બનાવાય. જેમાં વીરતા હોય જ નહીં તેને રાજા બનાવાય નહીં. કદાચ બનાવો તો મોકાણ મૂકવાનો ઇતિહાસ રચાય.

જગદીશપુરના કુંવરસિંહે પણ અંગ્રેજો સામે વિદ્રોહ કરી દીધો. પ્રત્યેક નવીનવી સરકારને શરૂઆતનાં કામોમાં વિદ્રોહનું શમન કરવાનું કામ બહુ મહત્ત્વનું રહેતું હોય છે. સત્તાપરિવર્તન નાના-મોટા વિદ્રોહ વિનાનું ભાગ્યે જ બનતું હોય છે. વિદ્રોહનું દમન-શમન સામ-દામ-દંડ અને ભેદનીતિથી થતું હોય છે. તેમાં જે સફળ રહે તે જ રાજ્ય કરી શકે. વિદ્રોહ વિનાની ધર્મસત્તા પણ ભાગ્યે જ હોય છે, તો પછી રાજ્યસત્તા તો હોય જ ક્યાંથી? એટલે રાજ્યસત્તાને કાંટાનો તાજ કહેવાયો છે. જે આ કાંટાને કચડી શકે તે જ તાજ પહેરી શકે.

કુંવરસિંહ ક્ષત્રિય હતા – તે પણ શિવાજી મહારાજના માર્ગે ચાલનારા, ગેરીલા યુદ્ધના નિષ્ણાત ક્ષત્રિય હતા. સામી છાતીનું યુદ્ધ સરખેસરખા શક્તિશાળીઓ વચ્ચે હોય, પ્રચંડ અને મંદ શક્તિ વચ્ચે ન હોય. જો તમારે મરી જ જવું હોય તો વ્યૂહ વિનાનું ગમે તેવું યુદ્ધ કરી શકો, પણ જો તમારે જીતવું હોય અને કદાચ હારવું પડે તોપણ શત્રુને મહાહાનિ પહોંચાડીને હારવાની તૈયારી હોય તો વ્યૂહપૂર્વક ગેરીલા યુદ્ધ કરવું જ પડે. માત્ર બાહુબળ, વીરતા અને શસ્ત્રોથી જ યુદ્ધ લડાતું નથી. તેમાં વ્યૂહ પણ જરૂરી હોય છે અને વ્યૂહમાં સૌથી મોટો વ્યૂહ શત્રુને છેતરવાનો હોય છે. જો તમને પ્રબળ શત્રુને છેતરતાં આવડે તો તમે તેના છક્કા છોડાવી શકો છો.

અંગ્રેજ સેનાપતિ ડગલસ એક મોટી સેના લઈને કુંવરસિંહને પકડવા કે મારવા જગદીશપુર તરફ આવી રહ્યો છે. કુંવરસિંહને સમાચાર મળ્યા. તેમના ગુપ્તચરો ચારે તરફ ફેલાયેલા રહેતા. શત્રુને પોતા સુધી પહોંચવા દઈને પછી કોટના દરવાજા બંધ કરીને કોટમાં રહીને યુદ્ધ કરવાની રાજપૂતી નીતિ હતી. આને આત્મઘાતી નીતિ કહેવાય. કોટમાં રહીને યુદ્ધ કરવાનું છેલ્લું સ્ટેજ કહેવાય. જ્યારે બધા ઉપાયો પડી ભાંગે ત્યારે જ કોટયુદ્ધ કરાય, પણ તે પહેલાં બીજા ઘણા ઉપાયો કરવાના હોય છે. એક તો જ્યાંથી હુમલો થવાનો હોય ત્યાં શત્રુ હુમલો કરે તેના પહેલાં જ હુમલો કરીને તેને તેના ઘરમાં જ નષ્ટ કરી દેવો. આવું ન થઈ શકે તો જો તે ધસમસતો આવતો હોય તો રસ્તામાં જ તેનો સામનો કરી પોતાને અનુકૂળ જગ્યાએ યુદ્ધ આપવું, જેથી તે પોતાના પ્રદેશ તથા રાજધાનીને નુકસાન ન કરી શકે. આ બધું ન કરી શકાય તો જ પછી છેવટનું કોટયુદ્ધ કરાય.

ધસમસતા આવતા શત્રુસૈન્યનો સામનો રસ્તામાં ત્યારે જ કરી શકાય જ્યારે તમે પૂરતી તૈયારીમાં હો. તમારી સેના અને સેનાપતિઓ હંમેશાં તૈયાર હોય તો જ પ્રતિયુદ્ધ કરી શકાય. જેમની કશી તૈયારી નથી હોતી તે સામેનું યુદ્ધ ન કરી શકે, તે લાચાર થઈને કોટયુદ્ધ જ કરી શકે.

શત્રુ હોય કે ન હોય તોપણ સેનાને હંમેશાં તૈયાર રાખવી જ જોઈએ. જે મહિનાઓ કે દિવસોમાં નહીં પણ કલાકોમાં જવાબ આપી શકે તે જ સફળતાને વરી શકે.

કુંવરસિંહ પોતાની સેનાને તૈયાર જ રાખતા. તેમણે ડગલસનો સામનો રસ્તામાં જ કર્યો. ડગલસ છાવણી લગાવીને જ્યાં રાતવાસો કરતો હતો ત્યાં જ ઓચિંતા તૂટી પડ્યા. નાસભાગ મચી ગઈ. આક્રમણ કરનારાની તુલનામાં ઓચિંતા આક્રમણનો શિકાર થનારને ઘણી ખુવારી ભોગવવી પડતી હોય છે. કેટલીક વાર તો તેની કમર જ તૂટી પડતી હોય છે. કુંવરસિંહે ડગલસની સેનાને રસ્તામાં જ તહસનહસ કરી નાખી. આને સાહસપૂર્વકનો વ્યૂહ કહેવાય.

એક વાર ડગલસ પોતાની સેના લઈને ગંગા પાર કરવા બલિપા પાસે પહોંચ્યો. કુંવરસિંહ બલિપાથી સાત માઈલ દૂર શિવરાજપુર-નામક સ્થાનથી નાવોમાં પોતાની સેનાને પાર કરાવવા લાગ્યા. ડગલસ તો બલિપામાં કુંવરસિંહની પ્રતીક્ષામાં જ રહી ગયો. તેને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તે શિવરાજપુર પહોંચ્યો, પણ મોટા ભાગની સેના પાર થઈ ચૂકી હતી. માત્ર એક જ નાવ પાછળ રહી ગઈ હતી, જેમાં કુંવરસિંહ પોતે હતા. તે નાવ ઉપર ધૂંઆધાર ગોળીઓ વરસાવી. કુંવરસિંહના એક હાથ પર ગોળી વાગી ગઈ. તરત જ કુંવરસિંહે પોતાના બીજા હાથથી પેલા હાથને કાપી નાંખી ગંગાજીને અર્પણ કરી દીધો! જો તેમ ન કર્યું હોત તો કદાચ પૂરા શરીરમાં ઝેર વ્યાપી જાત. આટલું દૃઢ મનોબળ તો યોગીઓનું પણ નથી હોતું.

કુંવરસિંહે વ્યૂહબદ્ધ અને વીરતાભર્યાં અનેક યુદ્ધો અંગ્રેજો સાથે લડ્યાં. તા. 23-4-1858ના રોજ તે ફરી પાછા જગદીશપુરમાં પોતાના રાજમહેલમાં આવ્યા. હવે તેમની ઉંમર થઈ ચૂકી હતી. થોડા જ દિવસોમાં તેમણે દેહત્યાગ કરી દીધો. તેમની વ્યૂહરચના, વીરતા અને સાહસ માટે લોકો હંમેશાં તેમને યાદ કરશે અને પ્રેરણા લેશે.

20-9-12

5
અમરસિંહ

નવી સ્થપાયેલી રાજ્યસત્તા માટે વિદ્રોહનું દમન એક સતત પ્રક્રિયા થઈ શકે છે. આ દોષથી બચવા માટે મુસ્લિમો – ખાસ કરીને મોગલો વિદ્રોહ કરનારની સંભાવનાવાળી વ્યક્તિઓને પ્રથમથી જ મારી નાખતા અથવા આંધળા બનાવી દેતા. રાજપૂતો આવું ન કરતા. અંગ્રેજો પણ આવું ન કરતા. અંગ્રેજો કાયદા પ્રમાણે કેસ ચલાવીને સજા કરતા અથવા સંધિ કરતા.

જગદીશપુરના રાજા કુંવરસિંહના મૃત્યુ પછી અંગ્રેજો સમજ્યા કે હવે શાંતિ થશે. પણ એવું ન થયું. કુંવરસિંહનો નાનો ભાઈ અમરસિંહ ઊભો થયો અને તેણે વિદ્રોહનો ઝંડો લહેરાવ્યો. કુંવરસિંહની રાજગાદી ઉપર અમરસિંહ બેઠો અને હજી તેને ચાર જ દિવસ થયા હતા ત્યાં અંગ્રેજી સેના ચઢી આવી. અમરસિંહે સામે ચાલીને આરા-નામક સ્થાન આગળ તેનો સામનો કર્યો. ઘમાસાણ યુદ્ધ થયું અને અંતે તેણે અંગ્રેજ સેનાને હરાવી દીધી. મોટી સેનાનું હારવું લજ્જાજનક કહેવાય. સેનાઓ હારવા-જીતવાનો પ્રભાવ મોરલ અને પ્રતિષ્ઠા ઉપર પણ પડતો હોય છે.

બ્રિટિશ સેનાના હારવાના સમાચાર જાણીને જનરલ લુગાર્ડ તથા બ્રિગેડિયર ડગલસ બહુ મોટી સેના લઈને યુદ્ધે ચઢ્યા. અંગ્રેજો કદી પણ પૂરેપૂરી સેનાને યુદ્ધમાં ઝીંકી દેતા નહીં. (રાજપૂતો મોટા ભાગે પૂરી સેના સાથે લડવા જતા.) જમા રાખેલી સેનામાંથી કુમક મોકલાય અથવા નવું આક્રમણ કરાય. લાંબા યુદ્ધ માટે આવો વ્યૂહ જરૂરી હોય છે.

અમરસિંહ પોતાની નાની સેના સાથે સામો થયો. તેણે વ્યૂહ રચ્યો અને પોતાની સેનાને સાત ભાગમાં વહેંચીને વરુયુદ્ધ શરૂ કર્યું. એક ટુકડી હુમલો કરે એટલે ડગલસની સેના તેની પાછળ દોડે. ત્યારે બીજી ટુકડીઓ હુમલો કરે. આમ સંતાકૂકડી રમાતી રહી. આ વરુવ્યૂહથી જનરલ લુગાર્ડ એટલો બધો નિરાશ થઈ ગયો કે તે રાજીનામું આપીને વિલાયત ચાલ્યો ગયો.

અમરસિંહ જ્યારે આરા હતો ત્યારે અંગ્રેજોએ જગદીશપુરને ઘેરી લીધું, જેથી અમરસિંહ જગદીશપુરમાં પ્રવેશી શકે નહીં. અમરસિંહે ફરીથી યુક્તિ કરી. તેણે અફવા ફેલાવી કે અમરસિંહ આરામાં પ્રવેશી ગયો છે. સમાચાર મળતાં જ અંગ્રેજી સેના આરાને બચાવવા આરા તરફ દોડી, તો અમરસિંહ જગદીશપુરમાં પેસી ગયો! આવી ચતુરાઈ યુદ્ધમાં વિજય અપાવતી હોય છે.

બ્રિગેડિયર ખૂબ ગુસ્સે થયો. અમરસિંહને મારી નાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને તે જગદીશપુર પહોંચ્યો. તેના સાત હજાર સૈનિકોએ જગદીશપુરને ઘેરી લીધું, પણ અમરસિંહે ચતુરાઈ કરીને ઘેરાબંધીને તોડીને બહાર છટકી જવામાં સફળતા મેળવી લીધી. ડગલસ હાથ ઘસતો રહી ગયો.

તા. 19-10-1858ના રોજ ડગલસે પીછો કરીને ક્રાન્તિકારીઓને ઘેરી લીધા. એક તરફ ભારે હથિયારોવાળી સાત હજારની અંગ્રેજ સેના હતી અને બીજી તરફ માત્ર 400 જ ક્રાન્તિકારીઓ ઊતરતાં શસ્ત્રોવાળા હતા. બંને વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. ચારસોમાંથી ત્રણસો શહીદ થઈ ગયા, તોપણ અમરસિંહ અને સાથીઓ યુદ્ધ કરતા રહ્યા. છેવટે માત્ર ત્રણ જ રહી ગયા, જેમાં એક અમરસિંહ પણ હતો. અમરસિંહ હાથી ઉપર બેઠો હતો. તેને ચારે તરફથી અંગ્રેજ સેનાએ ઘેરી લીધો. તે લોકો અમરસિંહને કેદી બનાવવા માગતા હતા, પણ અમરસિંહ હાથી ઉપરથી કૂદીને એવો ભાગ્યો કે કોઈના હાથમાં જ ન આવ્યો. તેણે ન સમર્પણ કર્યું, ન કેદી થયો. તે જંગલોમાં ભાગી ગયો અને પછી તેની કશી ખબર પડી નહીં.

જગદીશપુરના રાજમહેલમાં દોઢસો રાજપૂતાણીઓ હતી. જ્યારે પરાજયના સમાચાર તેમણે જાણ્યા ત્યારે જૌહર કરવાનું નક્કી કર્યું. તેમણે વિચિત્ર રીતે જૌહર કર્યું. તે બધી એકસાથે બાથ ભીડીને ઊભી રહી અને સામેથી તોપનો ગોળો ચલાવી દીધો. બધી રાણીઓનાં ચીંથરાં ઊડી ગયાં. કેવું મનોબળ અને કેવી મક્કમતા હશે! ધન્ય છે આ વીરાંગનાઓને!

6
અમરસિંહ હરિયાણવી

બધાને પોતાની યોગ્યતા અને અપેક્ષા પ્રમાણેની નોકરી નથી મળતી. યોગ્યતા અને અપેક્ષા હોવા છતાં પણ કેટલાક નિમ્ન કક્ષાની નોકરી સાથે લાચારીભર્યું જીવન જીવતા હોય છે. બીજી તરફ કેટલાક લોકો વગર યોગ્યતાએ તથા વગર અપેક્ષાએ પણ ઊંચાં પદો ઉપર પહોંચી જતા હોય છે. જીવનમૂલ્યનો આધાર માત્ર ને માત્ર યોગ્યતાને જ જ્યાં માનવામાં આવતો હોય તે રાષ્ટ્ર જરૂર મહાન હોય, પણ જીવનમૂલ્યનો આધાર યોગ્યતા નહીં, પણ માત્ર વર્ણ, વેશ, વંશ, જાતિ-જ્ઞાતિ, પ્રદેશ અને પરિવાર માનવામાં આવતો હોય તે રાષ્ટ્ર કદી મહાન બની શકે નહીં.

હરિયાણાના સુનારિયા ગામનો એક રાજપૂત યુવાન. તેનું નામ અમરસિંહ. પ્રદેશ ઉપરથી તેની અટક હરિયાણવી. ઘણો યોગ્ય અને કુશળ પણ ખરો, પણ તેને પટાવાળાની નોકરી કરવી પડે. નોકરી કાંઈ ખરાબ કહેવાય નહીં, પણ ભારતમાં તો નોકરીની કક્ષાના આધારે પ્રતિષ્ઠા કે અપ્રતિષ્ઠા જોડાયેલી હોવાથી પટાવાળાની ત્યારે કોઈ કિંમત નહીં. અધૂરામાં પૂરું તેને ઓર્ડલી બનાવવામાં આવ્યો હતો, અર્થાત્ સાહેબના ઘરે રહીને ટાંપુટઈયું કરનારો. સાહેબનું ઘર એટલે સાહેબની ઘરવાળીનું ઘર. ઘણી ઘરવાળીઓ સાહેબનો બધો અહંકાર પોતે ઉપાડી લેતી હોય છે. અહંકાર અને સત્તાનો મેળ જામે તો તેમાંથી રુઆબ પેદા થાય. સાહેબ કરતાં સાહેબાનો રુઆબ બહુ વધારે. શેઠાણીઓ અને સાહેબાઓ પોતાનો રુઆબ નોકરચાકરો ઉપર ઠાલવતી રહેતી હોય છે.

ગોરા સાહેબ મિ. મોરમાં એક બીજી કમજોરી. તે આંખનો હલકો માણસ. જે માણસ હાથનો અને આંખનો હલકો હોય તે બ્રહ્માનો દીકરો હોય તોપણ કચરામાં નાખવાને યોગ્ય કહેવાય. વ્યક્તિના ચારિત્ર્યની પ્રથમ નિશાની હાથની ચોખ્ખાઈ અને આંખની પવિત્રતા હોય છે. હાથની ચોખ્ખાઈથી તે ચોર નથી થતો. ધનના ઢગલા હોય તોપણ લાત મારી દે અને આંખની પવિત્રતાથી તેનું કામ-મોરલ ઊંચું બનતું હોય છે. તેમાં પણ જે લોકો મોટા આબરૂદાર શ્રીમંત ઘરોમાં નોકરી કરતા હોય છે તેમનાં તો આંખ અને હાથ બંને ચોખ્ખાં હોવાં જોઈએ. આંખ અને હાથ બગડે તો જીવન બગડે. આવો માણસ બીજા કેટલાયનાં જીવન બગાડે. કોઈનું જીવન બગાડવું તેના જેવું બીજું કોઈ મહાપાપ નથી. તેમાં પણ ખાસ કરીને કુમળી વયનાં તરુણ-તરુણીઓનું જીવન બગાડનાર તો મહાપાપી કહેવાય.

મિ. મોરને કાર્યાલયમાં કામકાજ માટે આવનારી રૂપાળી સ્ત્રીઓની ઠઠ્ઠા-મજાકમશ્કરી અને છેડતી કરવાની ભારે કુટેવ. જે માણસના જીવનમાં કુટેવો વધારે હોય તે કહોવાયેલા ફળની માફક ગંધાતો હોય. કુટેવની દુર્ગંધ પરિચિત જનોમાં ઘૃણા પેદા કરતી હોય છે. કુટેવોથી બચે અને બચાવે તેને સાચો મિત્ર કહેવાય. તેને જ સંત કહેવાય. તેની સાથે જ સત્સંગ કરાય.

અમરસિંહથી સાહેબની આ કુટેવ જોઈ ન જાય. નોકરી કરવી હોય તો સાહેબ કે શેઠની કુટેવોને સહન કરવી જ પડે. એક વાર સાહેબના કાર્યાલયમાં ક્લાર્કની નોકરી કરનાર એક બ્રાહ્મણની પત્ની કોઈ કામે આવી હશે. સાહેબે જોઈ, સાહેબનું મન ઝાલ્યું ન રહ્યું. તે છેડતી કરી બેઠો. કુટેવો અને મનોબળ સાથે ન રહે. ક્લાર્કે જોયું, પણ બિચારો નમાલો પતિ કાંઈ બોલી શક્યો નહીં. કેટલાક પતિઓ એટલી હદે નમાલા હોય છે કે પોતાના સ્ત્રીવર્ગને સાચવી કે રક્ષી શકતા નથી. તે આંખ આડા કાન કરવામાં ડહાપણ સમજતા હોય છે, તો કેટલાક કામ કઢાવવા પોતાની પત્ની, વગેરેને નૈવેદ્યની માફક ધરાવવામાં પણ પોતાની કુશળતા માનતા હોય છે!

પણ તીખા સ્વભાવવાળા અમરસિંહથી આ દશ્ય જોયું ન ગયું. તે ગરમ થઈ ગયો. લોહી ગરમ હોય તો જ માણસ ગરમ થાય. લોહી ઠંડું હોય તો માણસ ઠંડો થાય. તેણે સાહેબને ઉગ્ર સ્વરમાં કહ્યું કે "અમારી ભારતીય સ્ત્રીઓની અવારનવાર તમે આમ છેડતી કરો છો તે યોગ્ય ન કહેવાય. અમે સ્ત્રીઓની મર્યાદા રાખીએ છીએ, તમારે પણ રાખવી જોઈએ." ઘણા દિવસોની ભેગી થયેલી ભડાસ તેણે કાઢી નાખી.

સાહેબ તમતમી ઊઠ્યો. એક પટાવાળો પોતાને શિખામણ આપે તે કેમ સહન કરાય? તેણે તરત જ અમરસિંહને નોકરીમાંથી

તિરસ્કારપૂર્વક કાઢી મૂક્યો.

સમસમી રહેલો અમરસિંહ વધુ સમસમી ઊઠ્યો. તે પોતાને ગામ ગયો અને બલ્લુ લુહારને ત્યાંથી એક કટાર ખરીદીને કમરમાં સંતાડીને તે સાહેબને ત્યાં રાત્રે પહોંચી ગયો. જે રૂમમાં તે સૂતો હતો ત્યાં પહોંચી તેણે સૂતેલા સાહેબને જગાડ્યો. સૂતેલાને મરાય નહીં તેવી ધર્મમર્યાદા તેણે પાળી. તેણે કહ્યુંઃ "ઊઠ, સૂવરના બચ્ચા! અમારી સ્ત્રીઓની ઠેકડી કરનારા! લે તને મજા ચખાડું!"

સાહેબ જાગી ઊઠ્યો. વિકરાળ અમરસિંહને કટાર સાથે જોઈ તે પરિસ્થિતિ પામી ગયો. તેણે તરત જ પાસેના મેજના ડ્રોઅરમાંથી પિસ્તોલ કાઢવા હાથ લાંબો કર્યો, પણ તેના પહેલાં અમરસિંહ તેના ઉપર તૂટી પડ્યો. નગ્ન સૂતેલા સાહેબના શરીર ઉપર પંદર ઘા કરી દીધા! પાસે સૂતેલી મેમ ગભરાઈ ગઈ. અમરસિંહે તેના ઉપર એક પણ ઘા ન કર્યો, કારણ કે સ્ત્રી ઉપર હાથ ઉપાડાય નહીં. તે પોતાને ગામ ભાગી ગયો. પાછળ પોલીસ પડી અને ગામને ઘેરી લીધું. અમરસિંહ પકડાઈ ગયો. તેના ઉપર કેસ ચલાવવામાં ન આવ્યો, પણ તેને ઝાડ સાથે બાંધીને શિકારી કૂતરા દ્વારા ફાડી ખવડાવ્યો. અમરસિંહ હરિયાણવી અમર થઈ ગયો, પણ સાહેબની ખોડ ભુલાવતો ગયો.

20-9-12

7
ચંપક રમન પિલ્લઈ

ગુલામીમાંથી આઝાદી મેળવવી હોય તો બે રીતે આઝાદી મેળવી શકાયઃ 1. ગુલામ દેશની પ્રજા પોતાની તાકાતથી, લડાઈ કરીને આઝાદી મેળવી લે. પણ આવું ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે દેશની પ્રજા મહાન હોય અને સંગઠિત હોય. બધી પ્રજા તેવી નથી હોતી. તો એક બીજો રસ્તો પણ હોય છે. દેશને ગુલામ બનાવનારા દેશના કોઈ દુશ્મન દેશનો સાથ લેવામાં આવે. આવો દેશ ખુશી-ખુશી સહાયક થતો હોય છે, કારણ કે તેમાં તેને લાભ થતો હોય છે.

ભારતને ગુલામ બનાવનાર અંગ્રેજો હતા અને અંગ્રેજોની સાથે ત્યારે જર્મનો લડતા હતા. બીજા વિશ્વયુદ્ધના તે ભયંકર દિવસો ચાલતા હતા, એટલે કેટલાક ભારતીય ક્રાન્તિકારીઓ જર્મનીની પડખે થઈ ગયા હતા – એવી આશાએ કે જર્મની બ્રિટનને હરાવશે એટલે ભારતને આઝાદી મળી જશે.

કેરળના ત્રિવેંદ્રમમાં તા. 15-9-1911ના રોજ જન્મેલો ચંપક રમન પિલ્લઈ માત્ર 17 વર્ષની ઉંમરમાં ઉચ્ચ અધ્યયન કરવા ઇટાલીના નેપલ્સનગર પહોંચ્યો. નેપલ્સમાં રહીને તેણે બાર ભાષાઓ શીખી. ત્યાંથી તે ફ્રાંસ ગયો અને ત્યાંથી સ્વિત્ઝર્લૅન્ડ પહોંચ્યો. આમ ફરતાં-ફરતાં તે જર્મનીના બર્લિન શહેરમાં પહોંચ્યો. બર્લિન વિશ્વવિદ્યાલય ત્યારે વિશ્વનાં સર્વોચ્ચ વિદ્યાધામોમાંનું એક હતું. તેણે ત્યાં રહીને ત્રણ વિષયમાં ડોક્ટરેટની પદવી પ્રાપ્ત કરી. આ વિષય હતાઃ
1. એન્જિનિયરિંગ, 2. અર્થશાસ્ત્ર અને 3. વિજ્ઞાન અને રાજનીતિ. આટલી મહાન ઉપાધિઓ મેળવ્યા પછી જો તે ભારત આવે તો બહુ મોટી નોકરી મળે તેમ હતું. તેની પ્રકાંડ મેધાને યુરોપના લોકો પણ દાદ આપતા હતા.

એવામાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. ચંપક જર્મન સેનામાં દાખલ થઈ ગયો. 'એમડન' નામની સબમરીનનો તે સેકન્ડ કમાન્ડર બની ગયો. આ સબમરીને બ્રિટનનાં ઘણાં જહાજો ડુબાડી દીધાં હતાં. 'એમડન'થી બ્રિટિશ સેના કાંપતી રહેતી હતી.

ચંપક આ સબમરીનને લઈને આંદામાન પહોંચ્યો. તેની ઇચ્છા આંદામાનમાં 'કાલાપાની'ની સજા ભોગવતા વિનાયક દામોદર સાવરકરને મુક્ત કરીને આંદામાન ઉપર કબજો કરવાની હતી. પણ યોજના સફળ ન રહી, કારણ કે 'એમડન' આંદામાન પહોંચે તેના પહેલાં જ તા. 11-11-1914ના રોજ અંગ્રેજોએ તેનો નાશ કરી નાખ્યો.

ચંપક દરિયામાં તરવા લાગ્યો. તેને એક નાવનો સહારો મળી ગયો અને ભારતના તામિલનાડુમાં તેણે આશરો લીધો અને એક ખારવાના ઘરમાં ઘણો સમય રહ્યો. પછી તે મદ્રાસ, કોચીન, વગેરે સ્થળોએ ફરીને વિદ્રોહ જગાડવા પ્રયત્ન કરતો રહ્યો. અંગ્રેજોએ તેને પકડવા એક લાખ રૂપિયાનું ઇનામ જાહેર કર્યું. તેની પાછળ પોલીસ પડી ગઈ, પણ ચંપક અફઘાનિસ્તાન ભાગી ગયો. અહીં રાજા મહેન્દ્ર પ્રતાપે "આઝાદ હિંદ સરકાર"ની સ્થાપના કરી હતી તેમાં તે વિદેશમંત્રી બન્યો, પણ સફળતા ન મળી, તેથી ચંપક ફરીથી જર્મની પહોંચી ગયો. ત્યાં તે "જર્મન રાષ્ટ્રવાદી દળ"નો સદસ્ય બન્યો. કોઈ પણ વિદેશી માટે આ મોટું સંમાન હતું.

ચંપકે દલિતો માટે પણ કામ કર્યું. તેણે "દલિત લીગ"ની સ્થાપના કરી. તે આફ્રિકા ગયો અને ગાંધીજીને મળ્યો. એવામાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સમાપ્ત થયું. "વોર્સો સંધિ" થઈ, જેનો ચંપકે વિરોધ કર્યો. તેણે ભારતને બ્રિટનથી આઝાદી મળે તેવી આઠસૂત્રી યોજના રજૂ કરી હતી.

ઈ. સ. 1924માં લિપઝિગમાં આંતરરાષ્ટ્રીય મેળો ભરાયો હતો ત્યારે ચંપકે ભારતનિર્મિત વસ્તુઓનો સ્ટોલ લગાવ્યો હતો.

ઈ. સ. 1933માં સુભાષચંદ્ર બોઝ, મોતીલાલ નેહરુ, જવાહરલાલ નેહરુ, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, વગેરે કેટલાય ભારતીય મહાન નેતાઓને તે મળ્યો હતો. તેણે એક મહારાષ્ટ્રીયન બાઈ લક્ષ્મીબાઈની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં અને બંનેનું દામ્પત્ય સારું જામ્યું હતું.

પણ છેવટમાં હિટલર સાથે તેના સંબંધ બગડી ગયા. હિટલરના નાઝીવાદ સાથે તે સંમત ન હતો. તેણે હિટલરના મોઢે વિરોધ કર્યો, જેથી અંતમાં તેની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લેવાઈ. નાઝીઓએ તેને ઝેર ખવડાવી દીધું અને એટલો માર માર્યો કે તે અધમૂઓ થઈ ગયો. તેણે બેત્રણ જગ્યાએ તબીબી સારવાર લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ કશી સફળતા ન મળી.

અંતમાં તા. 23-5-1934ના રોજ તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. તેની અંતિમ ઇચ્છા પોતાની ભસ્મ ત્રિવેન્દ્રમના સમુદ્રમાં પધરાવવામાં આવે તેવી હતી, તેથી લક્ષ્મીબાઈએ એક કળશમાં તેની ભસ્મ ભરી લીધી હતી.

દેશ આઝાદ થયા પછી તા. 17-9-1966ના રોજ આ ભસ્મકળશ લઈને લક્ષ્મીબાઈ ભારત આવી અને ‘આઈ.એન.એસ. દિલ્હી’માં નૌસેનાધ્યક્ષ એમ. નંદાના હાથે આ ભસ્મ ત્રિવેન્દ્રમના સમુદ્રમાં પધરાવવામાં આવી.

ડો. ચંપક રમન પિલ્લઈ, જે મહાન પ્રતિભાનો ધણી હતો તે દેશની આઝાદી માટે વિદેશોમાં રખડી-ભટકીને ઝઝૂમતો રહ્યો. તેને લોકો યાદ કરે તોય ઘણું કહેવાય.

21-9-12

8
ચિદમ્બરમ્ પિલ્લૈ

રાષ્ટ્રની ગુલામીનો અર્થ શો થાય? પ્રથમ તો દેશવાસીઓની નાગરિકતા દ્વિતીય-તૃતીય-ચતુર્થ શ્રેણીની થઈ જતી હોય છે. જે સ્થાન વિજેતાને મળે તે ભારતીય ગુલામોને કદી ન મળે. આથી દેશવાસીઓને અપમાનિત જીવન જીવવું પડે.

બીજું, જે જીવનસ્તર વિજેતાનો હોય તે કદી પણ ભારતીયોને ન હોય. તેમનાં ઘણાં ઊંચાં વેતન હોય, સુખ-સગવડો વધારે હોય, માન-મોભો પણ વધારે હોય. તેની તુલનામાં ગુલામ ભારતીયોની રહેણીકરણી ઘણી નિમ્ન કક્ષાની હોય, તેમનાં વેતન નીચાં હોય, માન-મોભો પણ ન હોય. અંગ્રેજો પોતાનાં રહેણાંક જુદાં બનાવતા અને ત્યાં સામાન્ય ભારતીયોને પ્રવેશવા પણ ન દેતા. રંગભેદ રાખવામાં આવતો. ત્યારે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ટ્રેનની યાત્રા માત્ર ગોરાઓ જ કરતા. તેમના માટે જ ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બા બનાવાયા હતા. બધી રીતે ગુલામ ભારતીયો ઊતરતી કક્ષામાં જ રહેતા.

ત્રીજું, દેશની વ્યાપારિક સમૃદ્ધિ અંગ્રેજોના હાથમાં રહેતી. ભારતીયો તેમાં માત્ર મજૂરી કરતા. અહીંનો કાચો માલ વિલાયત મોકલવામાં આવતો અને ત્યાંથી પાકો બનીને પાછો ભારત આવતો, જે આપણે ખરીદતા. આ રીતે સમૃદ્ધિની ચાવી ગોરાઓના હાથમાં રહેતી. ભારતીયો માત્ર પૂરક થઈને માત્ર મજૂરી કરતા.

અર્થવ્યવસ્થા એવી રીતે ગોઠવાઈ હતી કે બધું માખણ ગોરાઓના હાથમાં જાય અને માત્ર છાસ જ ભારતીયોના હાથમાં રહે.

પ્રજાની શારીરિક ગુલામી જ ન હતી પણ આર્થિક, શૈક્ષણિક, વહીવટી – એમ બધાં ક્ષેત્રોની ગુલામી હતી. આવી ગુલામીના વિરોધમાં અવાજ ઉપાડનાર એક વકીલ નીકળ્યો. તેનું નામ ચિદમ્બરમ્ પિલ્લૈ હતું.

અત્યાર સુધી જે વિદેશીઓ રાજકર્તા બન્યા હતા તેમને માત્ર રાજસત્તામાં જ રસ હતો, તેમને વ્યાપારમાં રસ ન હતો – એમ કહો કે તેમને વ્યાપાર આવડતો જ ન હતો; પણ હવે જે વિદેશી રાજકર્તાઓ આવ્યા તે જન્મજાત વેપારી હતા. તેમને રાજસત્તા કરતાં પણ વધુ રસ વ્યાપારમાં હતો. તેમની પાસે તલવાર અને ત્રાજવાં બંને હતાં. તલવારથી વિજય મળે, પણ ત્રાજવાંથી સમૃદ્ધિ મળે. તલવાર અને ત્રાજવાં બંને હોય તો વિજય અને સમૃદ્ધિ બંને મળે. એટલે જ્યાંજ્યાં અંગ્રેજોએ વિજય મેળવ્યો ત્યાંત્યાં વ્યાપાર ઉપર એકાધિકાર પણ કરી લીધો.

ત્યારે ભારતમાં 'બ્રિટિશ ઇન્ડિયા નેવિગેશન' નામની કંપની સમુદ્રમાં સ્ટીમરો ચલાવતી હતી. તે ઘેટાં-બકરાંની માફક ભારતીયોને સ્ટીમરમાં ઠૂંસતી, મનમાન્યું ભાડું વસૂલતી અને અપમાનિત કરતી રહેતી હતી. ચિદમ્બરમ્ પિલ્લૈએ તેના વિરોધમાં અવાજ ઉઠાવ્યો, એટલું જ નહીં, તેણે સમાનાન્તર ભારતીય કંપની બનાવી, જેને 'સ્વદેશી સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની' કહેવામાં આવતી. લોકોને સ્વદેશી સ્ટીમરોમાં પ્રવાસ કરવાનો આગ્રહ કર્યો અને વિદેશી કંપનીનો બહિષ્કાર કરવાનો પણ આગ્રહ કર્યો, આ રચનાત્મક કાર્ય હતું, પણ અંગ્રેજો તેને સહન કરી શક્યા નહીં. અંગ્રેજ મૅજિસ્ટ્રેટ મિ. વાલર હતો. તેણે ચિદમ્બરમ્‌ને દાઢમાં રાખ્યો. રાજનેતા કે અધિકારીઓ જ્યારે કોઈને દાઢમાં રાખે ત્યારે સમજવાનું કે તે પાછળ પડી જશે. વાલર ચિદમ્બરમ્‌ની પાછળ પડી ગયો.

ચિદમ્બરમ્ સ્વદેશી કંપની ખોલીને જ બેસી ન રહ્યો. તેણે તુતીકોરનમાં અંગ્રેજોનું એક કારખાનું હતું. તેના કારીગરોને ઉશ્કેરીને તેમાં હડતાલ પડાવી. તેની સાથે ભળ્યા શ્રી સુબ્રહ્મણ્યમ્ શિવ અને પદ્મનાભ આયંગર. આ બધાએ મળીને કારીગર-મજૂરોને સંગઠિત કરીને સફળ હડતાલ પડાવી, જેમાં અંતે ગોરા માલિકોને ઝૂકવું પડ્યું અને મજૂરોની માગણી માન્ય રાખવી પડી. નેતૃત્વની બે કસોટીઓ હોય છે: એક તો સંગઠનશક્તિ અને બીજી આંદોલનોની સફળતા.

ત્યારે દેશમાં લાલ, બાલ અને પાલ એમ ત્રણ મુખ્ય નેતા હતા. લાલ એટલે પંજાબના લાલા લાજપતરાય, બાલ એટલે મહારાષ્ટ્રના

બાલ ગંગાધર તિલક અને પાલ એટલે બંગાળના બિપિનચંદ્ર પાલ. ગાંધીજીનો ઉદય હજી થયો ન હતો. 1908માં બિપિનચંદ્ર પાલને જેલમાંથી છોડી મૂકવામાં આવ્યા હતા. તેની ખુશીમાં પૂરા દેશમાં હર્ષોલ્લાસ છવાઈ ગયો હતો. તુતીકોરનમાં પણ ખૂબ જોરજોરથી હર્ષોલ્લાસનું આયોજન કર્યું. આવા ઉત્સવોથી પ્રજામાં ઉત્સાહ આવતો હોય છે. આવો ઉત્સાહ અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ થતો હતો તેથી અંગ્રેજો – ખાસ કરીને ચિ. વાલર ઉશ્કેરાઈ ગયો. આ બધાનું મૂળ ચિદમ્બરમ્ છે તેવું તે જાણતો હતો. તેમણે ચિદમ્બરમ્ને આવું નહીં કરવા નોટિસ મોકલી, પણ ચિદમ્બરમ્ તેને ગાંઠ્યો નહીં. અંતે વાલરને બહાનું મળી ગયું અને તેણે ચિદમ્બરમ્, પદ્મનાભ અને સુબ્રહ્મણમ્ને ગિરફ્તાર કરાવી દીધા.

બધા ઉપર કેસ ચલાવવામાં આવ્યો. કેસ એટલે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સામે યુદ્ધ કરવાનો કેસ. ચિદમ્બરમ્ને 40 વર્ષની અને બીજા બંનેને દશદશ વર્ષની 'કાલાપાની'ની સજા ફરમાવી દીધી.

આ ફેંસલાના વિરોધમાં જનતા ઊકળી ઊઠી. ઠેરઠેર તોફાનો થવા માંડ્યાં. જનતાના સાથ વિના કોઈ નેતા લાંબો સમય લડત લડી શકે નહીં. અંતે અંગ્રેજો ઝૂક્યા અને છ-છ વર્ષની સજા કરી દેવાઈ.

ચિદમ્બરમ્ લોકગીત રચતા અને ગાતા. લોકો હોંશે-હોંશે તેમનાં ગીત ગાતા અને પ્રેરણા મેળવતા.

22-9-12

9
તિરુમલ આચાર્ય

માણસના મસ્તિષ્કનાં ત્રણ રૂપ હોય છેઃ 1. સ્થગિતતા, 2. ગ્રાહકતા અને 3. પ્રસારકતા.

1. સ્થગિતતા

વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ સંપ્રદાયમાં બદ્ધ થઈ જાય છે ત્યારે તેનું મસ્તિષ્ક સ્થગિત થઈ જતું હોય છે. ઘાંચીનો બળદ જેમ ઘાણીની ચારે તરફ ગોળ-ગોળ ફર્યા કરતો હોય છે તેમ આવી વ્યક્તિ પણ પોતાના સાંપ્રદાયિક કૂંડાળામાં જ ગોળગોળ ફર્યા કરતી હોય છે. પેલો બળદ આખો દિવસ ચાલ્યા કરે છે, પણ સાંજે જુઓ તો હતો ત્યાં ને ત્યાં જ હોય છે. તેની આંખે ડાબલા બાંધ્યા હોય છે. તેને આજુબાજુનું કશું દેખાતું નથી. આવી જ રીતે કોઈ સંપ્રદાયના કડક ડાબલા બાંધીને જે સાંપ્રદાયિક કૂંડાળામાં ગોળગોળ ફર્યા કરે છે તે ગમે તેવો વિદ્વાન હોય તોપણ અંતે તો જ્યાં હતો ત્યાં જ ઊભો હોય છે, કારણ કે તેનું મસ્તિષ્ક સ્થગિત થઈ ગયું હોય છે.

2. ગ્રાહકતા

જે કોઈ સંપ્રદાયના વાડામાં પુરાયો નથી હોતો તેનું મસ્તિષ્ક સ્થગિત નથી હોતું, તેની ગ્રાહકતા ખુલ્લી હોય છે. તેની આંખે ડાબલા નથી હોતા તેથી તે આજુબાજુનું બધું જોઈ શકતો હોય છે. તમે જે જુઓ કે સાંભળો-વાંચો તેની અસર તમારા ઉપર થતી હોય છે. જે અસર થાય છે તેને ગ્રાહકતા કહેવાય છે. સૌની ગ્રાહકતા સરખી નથી હોતી. કાળમીંઢ પથ્થર ઉપર ગમે તેટલું પાણી પડે તોપણ તે પલળતો નથી. કારણ કે તેનામાં ગ્રાહકતા જ નથી, પણ વસ્ત્ર વગેરે પલળતાં હોય છે, કારણ કે તેમનામાં ગ્રાહકતા હોય છે. સાંપ્રદાયિક કટ્ટરતાથી જેના મસ્તિષ્કના દરવાજા બંધ થતા નથી હોતા, અર્થાત્ જે ખુલ્લા દિમાગના હોય છે તે ચારે તરફથી ગ્રહણ કરતા રહેતા હોય છે. જે ગ્રહણ કરે છે તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ થતો રહે છે. ગ્રાહકતા કદી પૂરી થતી નથી. આવી વ્યક્તિ જ્યારે વિવેકપૂર્વકની સુગ્રાહકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ધન્ય-ધન્ય થઈ જતી હોય છે.

કેટલાક સંપ્રદાયો અને મજહબો નાનાંનાનાં બાળકોને બચપણથી જ એવા સાંપ્રદાયિક સંસ્કારો આપતા હોય છે કે પછી તેમનામાં અન્ય સુસંસ્કારોની ગ્રાહકતા રહેતી નથી, તેથી તેઓ ઘાંચીના બળદ જેવા ડાબલા બાંધેલા જીવનભર એકની એક જગ્યાએ ચકરચકર ફર્યા કરતા હોય છે. તેમની વૈચારિકતા સાંકડી થઈ જતી હોય છે. આવી પ્રવૃત્તિથી બાળકોને બચાવવાં જોઈએ.

3. પ્રસારકતા

ત્રીજું રૂપ પ્રસારકતા હોય છે. જેનું મસ્તિષ્ક ખૂબ ગ્રાહક બન્યું તેણે વિશ્વભરનું જ્ઞાન સ્વીકાર્યું, કારણ કે તેનું મસ્તિષ્ક ખુલ્લું હતું. જેમ ભમરો હજારો પુષ્પોનો પરાગ ભેગો કરીને મધ બનાવે, તેમ આ ખુલ્લા મગજવાળાએ પૂરા વિશ્વમાંથી જ્ઞાનપરાગ ભેગો કરી તેનું મધ બનાવ્યું. હવે તે વિચારમધનું વિતરણ કરતો રહે છે. આ પ્રસારકતા કહેવાય. આમાં બે ભેદ પણ હોય છે. કેટલાક વિશ્વભરનો કચરો ભેગો કરી કચરાની દુર્ગંધનો પ્રસાર કરતા રહે છે. એ બુદ્ધિનો દુર્વ્યય જ કહેવાય. પણ કેટલાક વિશ્વભરનો સાર-સાર ગ્રહણ કરીને સાર-સુગંધ પ્રસરાવે છે. તેવી પ્રસારકતા ધન્ય કહેવાય. તેમને જ્ઞાની કહેવાય, સંત કહેવાય, મહાત્મા કહેવાય. ઢગલાબંધ કચરો અને દુર્ગંધનો પ્રસાર કરનારા ગમે તેટલા વિદ્વાન હોય તોપણ તેમને સંત ન કહેવાય.

ભારતના દક્ષિણ ભાગમાં દ્રાવિડોની વસ્તી, પણ સદીઓ પહેલાં ઉત્તર ભારતમાંથી બ્રાહ્મણોએ અહીં સ્થળાંતર કરીને કાયમી વસવાટ કરી દીધેલો. તેમાંથી ઘણા આચાર્યો – ઘણા વિદ્વાનો પેદા થયેલા. બંગાળ ક્રાન્તિનો ભંડાર કહેવાય, તો દક્ષિણ-ભારત જ્ઞાનનો ભંડાર કહેવાય.

દક્ષિણ-ભારતના ટ્રીલીકેન સ્થાનમાં એક બાળકનો જન્મ તા. 15-4-1887ના રોજ થયો. બચપણથી જ તેના વિચારો ઉગ્ર હતા.

પ્રાણીમાત્રની સાથે એક જન્મજાત પ્રકૃતિ લાગેલી હોય છે, જેમાં ઉગ્રતા, મંદતા, શીતળતા, વગેરે અનેક પ્રકાર હોય છે, ઉગ્ર પ્રકૃતિના ગુણદોષ હોય છે. તે કદી લુચ્ચો કે કપટી નથી હોતો, પણ તે લાંબો સમય સૌમાં ભળી શકતો નથી, તેથી તેના ઘણા શત્રુઓ અને વિરોધીઓ થઈ જતા હોય છે. બનેલા કાર્યને બગાડી નાખતાં કે વર્ષોના જામેલા સંબંધોને તોડી નાખતાં વાર નથી લાગતી. આ બાળકનું નામ તિરુમલ આચાર્ય. ત્યારે અને આજે પણ બ્રાહ્મણ પરિવાર ભણવા તરફ ખૂબ ધ્યાન આપતો રહ્યો છે. બાળક ખૂબ ભણ્યો. કેટલાક પરિવારો ઘણા પ્રયત્નો અને ઘણી સગવડો આપ્યા પછી ભણતા નથી અને કદાચ ભણે છે તો દમ વિનાનું ભણે છે.

તિરુમલને ત્યારના બહુ પ્રસિદ્ધ લેખક કે. સી. સુબ્રહ્મણ્યમ્ મળ્યા. પ્રત્યેક સમયમાં ઘણા લેખકો રહેતા હોય છે, પણ સફળ અને પ્રભાવશાળી લખનારા બહુ ઓછા હોય છે. સુબ્રહ્મણ્યમ્ ભારતીનું મોટું નામ, એટલે તેમની પ્રેરણાથી તિરુમલે એક રાષ્ટ્રીય પત્ર શરૂ કર્યું. તિરુમલ ત્યારના મૂર્ધન્ય નેતા લોકમાન્ય તિલક પાસે પહોંચ્યા. તિરુમલે 1907ના કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં સુરતમાં ભાગ લીધો. પ્રખર બુદ્ધિ હોય તોપણ વ્યક્તિને ઘડાવાની જરૂર હોય છે. ઘડતર અનુભવોથી થતું હોય છે. અનુભવો જીવનપ્રવાહથી થતા હોય છે અને સામે ચાલીને અનુભવો થતા હોય છે. જેણે સામે ચાલીને અનુભવો કરવા હોય તેણે પ્રસંગો શોધવા જોઈએ અથવા ઊભા કરવા જોઈએ. જે માત્ર હાથ ઉપર હાથ રાખીને બેસી રહે છે તેની પ્રખર બુદ્ધિ હોય તોપણ તે નિષ્ક્રિય જેવી થઈ જતી હોય છે.

સુરતના કોંગ્રેસના વાર્ષિક સંમેલનમાં ઘણુંબધું જોવા-જાણવા અને સમજવાનું મળ્યું. દેશના મોટામોટા નેતાઓને જોવા-જાણવા-સમજવાની તક મળી, આ અધિવેશનમાં કોંગ્રેસ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી. એક ગરમ દળ અને બીજું નરમ દળ. બંને વચ્ચે ભારે ખેંચતાણ ચાલતી હતી. ગરમ દળના લોકમાન્ય તિલક, વગેરેને મળીને તિરુમલ પોંડિચેરી થઈને કોલંબો ગયો અને ત્યાંથી લંડન ગયો. લંડનમાં શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા અને સાવરકર મળ્યા. જેને જે જોઈતું હોય તે તેને શોધે અને તે તેને મળે.

1908માં સાવરકરે લંડનમાં 1857નો અર્ધશતાબ્દી મહોત્સવ ઊજવ્યો. સાવરકરે તે વિશે એક પ્રામાણિક ગ્રંથ પણ લખ્યોઃ પણ બ્રિટિશ સરકારે તેને છાપવા ન દીધો. તિરુમલે આ ગ્રંથનો મરાઠીમાંથી અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો અને હોલેન્ડમાં જઈને તેને પ્રકાશિત કર્યો. તિરુમલ હોલેન્ડથી પોર્ટુગલ ગયો, પણ બ્રિટનના દબાણથી ત્યાંથી નીકળી જવું પડ્યું. તિરુમલ ફ્રાંસ પહોંચ્યો. ફ્રાંસમાં માદામ ભિખાઈજી કામા ‘વંદે માતરમ્’ સામયિક કાઢતાં હતાં. આ પારસી બાઈ આઝાદીની જબરજસ્ત પ્રવૃત્તિ કરતી હતી. તિરુમલ તેમનો સહયોગી થઈ ગયો. ભિખાઈજી કામાની વિસ્મૃતિ આપણી અક્ષમ્ય અપરાધવૃત્તિ કહેવાય.

તિરુમલ ફ્રાંસથી અમેરિકા પહોંચ્યો અને ‘ગદર પાર્ટી’માં દાખલ થઈને આઝાદી માટે કામ કરવા લાગ્યો. એવામાં ક્રાન્તિકારીઓએ તેને બર્લિન બોલાવી લીધો. તિરુમલ પેલેસ્ટાઈન, સ્વીડન વગેરે દેશોમાં આઝાદી માટે વાતાવરણ બનાવતો રહ્યો.

ત્યારે અફઘાનિસ્તાનમાં અમાનુલ્લાખાન અમીર હતા. તેમની મદદથી રાજા મહેન્દ્ર પ્રતાપે ત્યાં ભારતની આરઝી હકૂમત બતાવી હતી. તેમાં સંમિલિત થવા તિરુમલ અફઘાનિસ્તાન પહોંચી ગયો.

તિરુમલે રુસી યુવતી સાથે લગ્ન કરી લીધાં. 1922થી તે પત્ની સાથે જર્મનીમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાં સુભાષબાબુ મળ્યા. દેશની આઝાદી મળ્યા પછી 1948માં તિરુમલ ભારત આવી શક્યો. પણ ભારતમાં અહિંસાવાદી કાર્યકર્તાઓનો જયજયકાર થઈ રહ્યો હતો, હિંસાવાદી ક્રાન્તિકારીઓ પ્રત્યે ઘોર નફરત થઈ હતી. બિચારી માદામ કામા ભારત આવી હતી. જે ભારત માટે તે જીવનભર ઝઝૂમી હતી તે ભારતમાં તેનો કોઈ ભાવ પૂછનારું ન હતું! તેણે ઘોર ગરીબાઈમાં પાછલા દિવસો વિતાવ્યા. તેનું દુઃખદ અને કરુણ મૃત્યુ થઈ ગયું.

તિરુમલ આચાર્યની પણ એ જ દશા થઈ. તે આટલો પ્રચંડ મેધાવી પુરુષ હતો, જો તેણે ધાર્યું હોત તો તે બહુ મોટી નોકરી કરી શક્યો હોત, પણ આઝાદી માટે દરદર ભટકતો રહ્યો – તે પણ ઘોર ગરીબાઈમાં. તેને હોસ્પિટલમાં દરિદ્રાવસ્થામાં દાખલ કરવો પડ્યો અને તા. 20-3-1964ના રોજ ફાની દુનિયામાંથી તે વિદાય થઈ ગયો. આપણે કેટલા કૃતઘ્ન કહેવાઈએ!!!

22-9-12

10
નરેન્દ્રનાથ ભટ્ટાચાર્ય

ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં મૂર્તિપૂજાના પક્ષમાં અને વિપક્ષમાં બે ધારાઓ ચાલી રહી છે. પ્રાચીનકાળમાં પૂરા વિશ્વાસમાં જે-જે ધર્મોની જે-જે ઉપાસનાપદ્ધતિઓ ચાલતી હતી તેમાં બે વાતો સ્પષ્ટ હતીઃ 1. બહુદેવવાદ અને 2. મૂર્તિપૂજા. છેક ભારતથી માંડીને મિસ્ર, ગ્રીસ, રોમ સુધી આ પ્રચલન હતું, જેના પુરાવારૂપે આજે પણ ખંડેર થઈ ગયેલાં મંદિરો અને મૂર્તિઓ જોવા મળે છે, તો છેક દક્ષિણ અમેરિકામાં માયા-ઈન્કા, વગેરે રાજવંશોનાં જૂનાં ખંડેરો કોઈ ને કોઈ રીતે મૂર્તિપૂજા અને મંદિરોના પુરાવા આપે છે.

મૂર્તિપૂજાનો ખરો વિરોધ યહૂદી-ઇસ્લામના ઉદયથી થયો કહેવાય. ઇસ્લામના ઉદય પહેલાં અરબસ્તાનમાં કેટલીયે પ્રતિમાઓ હતી. બૌદ્ધ ધર્મનું વિકૃત રૂપ ત્યાં પ્રચલિત હતું. બુદ્ધને તે ‘બુત’ કહેતા, જેથી મૂર્તિને પણ ‘બુત’ કહેતા, કારણ કે બુદ્ધની પ્રતિમાઓ મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલી.

ઇસ્લામ જ્યાંજ્યાં પ્રસર્યો ત્યાંત્યાં તેણે બીજા ધર્મોને પણ પ્રભાવિત કર્યા. ભારતમાં પણ નિરાકારવાદ અને એકેશ્વરવાદનો ઉદય કેટલાય પંથો-સંપ્રદાયોમાં થયો. ત્યારે બંગાળમાં ધર્મસુધારનું પ્રબળ મોજું ફેલાયું હતું. “બ્રહ્મોસમાજ” નામથી લગભગ પૂરો શિક્ષિત વર્ગ નિરાકારવાદ તરફ વળી ગયો હતો, જ્યારે ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં ‘આર્યસમાજ’નું પ્રચલન જોરમાં હતું, તો મુંબઈ તરફ પ્રાર્થનાસમાજનું પ્રચલન થઈ રહ્યું હતું. શિક્ષિત ઉચ્ચ વર્ગ આમાંના કોઈ ને કોઈ સમાજ સાથે સંકળાયેલો રહેતો. આ બધા સમાજોએ ધર્મજાગૃતિ અને સમાજજાગૃતિમાં બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો. આ બંને જાગૃતિઓનું ફળ રાષ્ટ્રવાદના રૂપમાં આવ્યું. ઉચ્ચ વર્ગમાં રાષ્ટ્રજાગૃતિનો ભાવ વધ્યો. આ કાર્ય મુસ્લિમ શાસનકાળમાં ન થઈ શક્યું, અંગ્રેજોના શાસનકાળમાં જ થયું કહેવાય. વૈચારિકો માટે જે મોકળાશ અંગ્રેજોના શાસનકાળમાં હતી તે મુસ્લિમોનાકાળમાં ન હતી. બીજું, ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્રના સુધારામાં અંગ્રેજોની જીવનપદ્ધતિ પણ બહુ પ્રેરક રહી. આટલી પ્રેરક મુસ્લિમ જીવનપદ્ધતિ ન હતી. અંગ્રેજો એક પત્નીવાળા હતા. તેમનાં ધર્મસ્થાન ચર્ચોમાં મૂર્તિપૂજા ન હતી, હોમ-હવન, યજ્ઞો ન હતા – માત્ર પ્રાર્થના જ હતી, તે પણ અઠવાડિયામાં એક વાર રવિવારના દિવસે. અસ્પૃશ્યતા ન હતી. સતીપ્રથા કે બીજી એવી કોઈ પ્રથાઓ ન હતી. કાયદાને સર્વોપરી સ્થાન હતું. આવી ઘણીબધી વાતો હતી, જે અહીંના વિચારકોને પ્રભાવિત કરતી હતી.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. બંગાળના ચોવીસ પરગણામાં દીનબંધુ ભટ્ટાચાર્યના ઘરમાં એક બાળકનો જન્મ થયો, જેનું નામ નરેન્દ્રનાથ ભટ્ટાચાર્ય પડ્યું. ભટ્ટાચાર્ય બંગાળી બ્રાહ્મણોની અટક હોય છે. ભટ્ટ ઉપરથી ભટ્ટાચાર્ય થયું છે.

નરેન્દ્ર મૂર્તિપૂજાનો સખત વિરોધી થઈ ગયો હતો, કારણ કે ત્યારે બ્રહ્મોસમાજનો પ્રભાવ ખૂબ વધ્યો હતો. આ પ્રભાવના રંગમાં બંગાળનો ઉચ્ચ શિક્ષિત વર્ગ ખૂબ રંગાઈ ગયો હતો. નરેન્દ્રના મનમાં મૂર્તિઓ પ્રત્યે એટલી બધી ઘૃણા પેદા થઈ ગઈ કે તે જ્યાં જાય ત્યાં મૂર્તિઓ તોડવાનું કામ કરતો રહેતો. જે ધર્મ નિષેધપ્રધાન હોય છે તેમાં ઘૃણાતત્ત્વ વધુ હોય છે. નિષેધ-પ્રધાન એટલે જેમાં આ-આ કરવાનું તેવાં વિધાનો કરતાં આ-આ નહીં કરવાનાં વિધાનો વધારે હોય તે નિષેધપ્રધાન ધર્મ થઈ જાય. નિષેધપ્રધાન ધર્મની દૃષ્ટિ હંમેશાં નિષિદ્ધ વસ્તુ ઉપર જ રહે તેથી તેના જ પ્રત્યે ઘૃણા થઈ જાય.

નરેન્દ્રે ઘણી મૂર્તિઓ તોડી. વ્યક્તિની શક્તિ જ્યારે નકારાત્મક ક્ષેત્ર તરફ વળી જાય ત્યારે મહાઅનર્થકારી થઈ જાય. વ્યક્તિની શક્તિ જ્યારે હકારાત્મક ક્ષેત્ર તરફ વળે ત્યારે તેમાંથી નિર્માણ થાય.

એવામાં નરેન્દ્રને ક્રાન્તિકારીઓનો સંપર્ક થયો. હવે તેની શક્તિ હકારાત્મક બની ગઈ. રાષ્ટ્રની સ્વાધીનતા એ હકારાત્મક દિશા હતી, ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓ પૈસા માટે સરકારની તિજોરીઓ લૂંટતા. બધાએ મળીને એક પોસ્ટઓફિસ લૂંટી, પણ પકડાઈ ગયા. નરેન્દ્ર પણ તેમાં ખરો. કેસ ચાલ્યો, પણ પ્રમાણ ન મળવાથી નરેન્દ્રને છોડી મૂકવામાં આવ્યો. પરંતુ બીજી-ત્રીજી વાર ક્રાન્તિકારીઓ સાથે નરેન્દ્ર આ કામ કરતો રહ્યો તેથી પોલીસે તેને વીસ મહિના સુધી નજરબંધ કરી દીધો. આ સમયમાં નરેન્દ્રે ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યાં. વ્યક્તિને

બીમારઅવસ્થામાં કે જેલઅવસ્થામાં વાંચવાનો સારો યોગ મળી રહે. જો તેને રુચિ હોય તો આ સમયને તે બૌદ્ધિક વિકાસમાં લગાવી શકે. તે રામકૃષ્ણ મિશનથી પ્રભાવિત થયો. તેમાં જોડાયો પણ તેમાં તેનું મન ન લાગ્યું.

સ્વતંત્ર વિચારક બહુ જલદી ગમે ત્યાં ફિટ થઈ શકતો નથી, તેથી તેને ઘણાં સ્થળો બદલવાં પડતાં હોય છે. બહુ સ્વતંત્ર વિચારક તો ક્યાંય ફિટ થઈ શકતો નથી. તે તો માત્ર પોતાનામાં જ ફિટ થઈ શકતો હોય છે. નરેન્દ્ર પાછો ક્રાન્તિકારીઓ તરફ વળી ગયો. પોલીસે તેને સૂંઘી લીધો. પોલીસનું નાક શિકારી કૂતરા જેવું પ્રબળ ઘ્રાણશક્તિવાળું હોય છે. હજાર માણસમાં પણ તે અપરાધીને સૂંઘી લેતું હોય છે અને આખા નગરમાંથી અપરાધીને શોધી લેતું હોય છે. જે પોલીસ પાસે આવું નાક નથી હોતું તે સફળ અધિકારી નથી થઈ શકતો.

એક વાર અંગ્રેજ સી.આઈ.ડી. મિ. ટેગાર્ટ તેને ત્યાં પહોંચી ગયો, પણ નરેન્દ્રે ચાલાકી વાપરીને તેને વિદાય કરી દીધો. હવે નરેન્દ્રને લાગ્યું કે અહીં રહેવું સુરક્ષિત નથી તેથી તે વિદેશ તરફ નીકળી ગયો. ત્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું હતું. નરેન્દ્રે પોતાનું નામ બદલી નાખ્યું. હવે તે સી. માર્ટિન નામથી પાદરીના વેશમાં વિદેશોમાં ફરવા લાગ્યો. પાદરીનો વેશ તેને અનુકૂળ આવી ગયો. તે જર્મની પહોંચ્યો. સશસ્ત્ર ક્રાન્તિ કરવી હોય તો પહેલાં શસ્ત્રોની જરૂર પડે. અહિંસક ક્રાન્તિની તુલનામાં સશસ્ત્ર ક્રાન્તિ વધુ ખર્ચાળ અને વધુ પ્રાણઘાતક બનતી હોય છે. ભારતના ક્રાન્તિકારીઓને શસ્ત્રોની જરૂર હતી અને તે શસ્ત્રો માત્ર જર્મની જ આપી શકે તેમ હતું. તેથી નરેન્દ્રે (સી. માર્ટિને) જર્મનીમાંથી બહુ મોટા પ્રમાણમાં શસ્ત્રોની વ્યવસ્થા કરી. જર્મની બ્રિટનનું શત્રુ રાષ્ટ્ર હતું તેથી શત્રુને હંફાવનાર ક્રાન્તિકારીઓને તે ભરચક મદદ કરવા તૈયાર હતું. 'મૈવરિક' નામના જહાજમાં શસ્ત્રોનો વિપુલ જથ્થો ભરીને ભારતમાં મોકલવામાં આવ્યો. આ શસ્ત્રોમાં 30 હજાર રાઇફલો હતી, કેટલાય લાખ કારતૂસો હતી, કેટલાય વિસ્ફોટક બોમ્બ હતા. આ બધાં શસ્ત્રો બંગાળની ખાડીમાં બાધા જતિન નામના ક્રાન્તિકારીને પહોંચાડવાનાં હતાં, પણ જહાજ ભારત પહોંચે તેના પહેલાં જ અંગ્રેજ ગુપ્તચરોએ તેને પકડી લીધું અને બધાં શસ્ત્રો જપ્ત કરી લીધાં. બાધા જતિનના ક્રાન્તિકારીઓ સાથે લડાઈ થઈ અને બધા માર્યા ગયા.

નરેન્દ્રને ભાગવું પડ્યું. તે કોરિયા થઈને ચીન પહોંચી ગયો. જોકે ચીનમાં તેને પકડી લેવામાં આવ્યો, પણ સી. માર્ટિન નામ હોવાથી તેને છોડી મૂકવામાં આવ્યો. ચીનથી માર્ટિન અમેરિકા પહોંચ્યો. અહીં તેણે પોતાનું નામ ફરી બદલી દીધું. હવે તે માનવેન્દ્રનાથ બની ગયો. અહીંથી તે મેક્સિકો પહોંચ્યો. મેક્સિકોમાં તેણે મજદૂર આંદોલનમાં ઝંપલાવ્યું. તેની વિચારધારા સામ્યવાદ તરફ વળી ચૂકી હતી. તેની સફળતાથી લેનિને તેને રુસ બોલાવી લીધો. ત્યાં સામ્યવાદી પક્ષમાં તે કામ કરવા લાગ્યો અને ભારતમાં સામ્યવાદની સ્થાપના કરવામાં પણ તે સફળ રહ્યો. પણ ધીરેધીરે લેનિન સાથે તેને મતભેદ થવા લાગ્યો. તેને સામ્યવાદમાં એકતરફી જોહુકમી અને ગરીબોના નામે ગરીબોનું જ શોષણ દેખાયાં. તે રુસમાંથી છટકી ગયો. હવે તે ડો. મેહમૂદ બનીને ભારત પહોંચ્યો, પણ ઓળખાઈ ગયો. તેને પકડીને બરેલીની જેલમાં પૂરી દેવાયો. બરેલીની જેલમાં ઘણા ક્રાન્તિકારીઓ હતા. થોડા સમય પછી તેને જેલમાંથી મુક્તિ મળી ગઈ. આ બધી રખડપટ્ટીમાં તેની વિચારધારા બદલતી રહી. હવે તે સામ્યવાદવિરોધી અને માનવતાવાદી થઈ ગયો અને માનવતાનાં કાર્યો કરવા લાગ્યો. વિચારધારા બદલતી રહેવાથી જૂના સાથીદારો છૂટવા લાગ્યા. પાછલી જિંદગીમાં વૈચારિક એકાકીપણું બહુ દુઃખદાયી થઈ જતું હોય છે.

અંતે 24-1-1954ના રોજ નરેન્દ્રનાથ ભટ્ટાચાર્યનું મૃત્યુ થઈ ગયું. રાષ્ટ્ર માટે તેણે જે રખડપટ્ટી કરી તે બેજોડ કહેવાય. તેને સત્તર ભાષાઓ આવડતી હતી. ભલે ભારતની આઝાદીમાં આવા ક્રાન્તિકારીઓની પ્રત્યક્ષ ભૂમિકા ન દેખાય, પણ પૃષ્ઠભૂમિમાં આવા લોકોએ મહાન કાર્ય કર્યું કહેવાય.

25-9-12

11
ભૂપેન્દ્રનાથ દત્ત

બે શક્તિઓ બહુ મહત્ત્વની હોય છેઃ 1. તલવારની અને 2. કલમની. જે પ્રજા પાસે આ બંને શક્તિઓ હોય છે તે કદી ગુલામ થતી નથી – કદાચ થાય તો લાંબો સમય ગુલામ રહેતી નથી, ઝટ દઈને તે ગુલામીનું ધૂંસરું ઉતારી દેતી હોય છે. પ્રજાને સ્થાયી ગુલામ બનાવી રાખવી હોય તો તેની પાસેથી તલવાર અને કલમ ખૂંચવી લો. તલવાર અને કલમ વિનાની પ્રજા કદી પણ આઝાદી ભોગવી શકતી નથી.

વાત કલમની જ કરવાની છે. કલમના ત્રણ પ્રકાર હોય છેઃ 1. આજીવિકા માટેની કલમ, 2. સૌને રાજી રાખનારી ચીલાચાલુ લખનારી કલમ અને 3. સત્ય, તથ્ય, પથ્ય અને હિત પ્રગટ કરનારી કલમ.

આજીવિકા માટેની કલમ પેટની સીમા સુધી જ રહેતી હોય છે. પૈસા મળતા હોય તો ગમે તેના માટે ગમે તેવું લખી દેવા તે તૈયાર રહેતી હોય છે. આ કલમ મહત્ત્વ વિનાની હોય છે, પણ જો પેટ માટે કોઈની નિંદા કરનારી કે કોઈને કલંક લગાડનારી હોય તો તે અધમ કલમ કહેવાય. જે લોકો સૌને સારું લગાડવા માટે ચીલાચાલુ જ લખતા રહે છે તેઓ ગમે તેટલું વિપુલ પ્રમાણમાં લખે તોપણ તે બધું પ્રભાવહીન હોય છે.

ત્રીજી કલમ સત્ય, પથ્ય અને હિત પ્રગટ કરનારી હોય છે. તે બહુ જ દુર્લભ હોય છે. કલમની બહાદુરી વિના આવું લખાય નહીં. તલવારની બહાદુરી રણમેદાન પૂરતી જ અસર બતાવતી હોય છે, પણ કલમની બહાદુરી ઘણી વ્યાપક હોય છે. તેને દેશના સીમાડા નડતા નથી અને તે કાળજયી હોય છે, તેથી કાળ તેને મારી શકતો નથી. આવી અમર કલમ લેખકને અમર બનાવી દેતી હોય છે, પણ આવો લેખક લાખોમાં કોઈ એક જ પાકતો હોય છે.

સ્વામી વિવેકાનંદજીના પ્રભાવમાં આવેલો ભૂપેન્દ્ર દત્ત આવી જ બહાદુર કલમનો કસબી હતો. કેટલાક લોકો પત્નીના ધણી હોય છે, કેટલાક લક્ષ્મીના ધણી હોય છે, કેટલાક સત્તાના ધણી હોય છે, પણ બહુ થોડા જ લોકો કલમના ધણી હોય છે. કલમના ધણી થવાનો અર્થ છે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કલમ ચલાવવાની શક્તિવાળો. જે લોકોની કલમ બીજાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલતી હોય છે તે કલમના ધણી નથી હોતા – ભલે ને ગજવામાં કેટલીયે કલમો ખોલી રાખે. તેમની કલમ વેચાઈ ગયેલી વેશ્યા જેવી હોય છે. પૈસા આપીને ગમે તે તેનો ગમે તેવો ઉપયોગ કરી શકતો હોય છે.

ભૂપેન્દ્રે અંગ્રેજ સરકારની વિરુદ્ધ આગ ઓકવાનું શરૂ કર્યું હતું અને તેની પ્રચંડ આગથી અંગ્રેજો દાઝી રહ્યા હતા. કલમની આગ સૌથી વધુ દઝાડનારી હોય છે. એક જ ઉદાહરણ લઈએ. એક બહુ મોટા અંગ્રેજ અધિકારીએ વારંવાર કહેવા માંડ્યું કે “અમે સિંહ છીએ. અમારી સાથે શત્રુતા ન કરો. મિત્ર બનીને રહો તો ન્યાલ થઈ જશો.”

ભૂપેન્દ્રે જવાબ આપ્યો કે “બ્રિટનમાં સિંહ થતા જ નથી. સિંહ તો અમારે ત્યાં થાય છે. બ્રિટનમાં તો વર્ણસંકર ખચ્ચરો પેદા થાય છે, કૂતરા અને શિયાળવાં પેદા થાય છે. સિંહ-વાઘ-દીપડા તો અમારે ત્યાં પેદા થાય છે.”

અંગ્રેજો તેના વાણીપ્રહારથી ઊકળી ઊઠતા. અંતે ગમે તેમ કરીને રાજદ્રોહના અપરાધમાં તેને કેદ કરવામાં આવ્યો. તે ‘યુગાંતર’ પત્રમાં લેખ લખ્યા કરતો હતો. તેને જ્યારે ન્યાયાલયમાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો ત્યારે પ્રથમ તો તેણે ન્યાયાલયની સત્તાનો જ અસ્વીકાર કરી દીધો. તેનું કહેવું હતું કે “મારા દેશમાં તમે ન્યાય કરનારા પરદેશી કોણ?” તેણે બધા લેખોની જવાબદારી સ્વીકારી લીધી. અંતે ન્યાયાધીશ મિ. કિંગ્સફોર્ડે ભૂપેન્દ્રને એક વર્ષની કઠોર જેલની સજા ફરમાવી દીધી. ભૂપેન્દ્ર દત્ત પોતે જ પોલીસની ગાડીમાં ગોઠવાયો અને કોલર ઊંચો કરીને ખુમારીથી જેલમાં ગયો. ભૂપેન્દ્ર દત્ત નરેન્દ્ર દત્તનો નાનો ભાઈ હતો તે જાણીને કોને ગૌરવ નહીં થાય?

26-9-12

12
રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપ

ત્યાગ એટલે છોડવું, પણ શું છોડવું? – આ પ્રશ્નનો જવાબ એકસરખો નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે સર્વસ્વ છોડવું. સર્વસ્વ એટલે ધન-સંપત્તિ, ઘર-પત્ની-પરિવાર, વગેરે. આમ, સર્વસ્વત્યાગીને મહાત્યાગી કહેવાય. આપણે ત્યાં આવા સર્વસ્વત્યાગી ઘણા થયા, જેમાંથી કેટલાક તો ભગવાન પણ થઈ ગયા!

બીજા કેટલાકનો મત જરા જુદો છે. ત્યાગ એટલે તમારા સામર્થ્યનો ઉપયોગ લોકહિત માટે કરવો તે ત્યાગ કહેવાય, જેમાં તમારાં ધન, સત્તા, વિદ્યા, કલા, વગેરે આવી જાય. જેની પાસે કશું જ ન હોય તે ત્યાગી ન થઈ શકે. કશું જ ન હોવું અથવા કશું જ ન રાખવું એ અકિંચનતા કહેવાય. અકિંચનતા અને ત્યાગને એક માની લેવાની ભૂલ આપણે કરી રહ્યા છીએ. અકિંચનતાને લાચારી જ કહેવાય. તેને ત્યાગનું ગૌરવ આપવાની ભૂલ આપણે કરીએ છીએ. અકિંચનતા સ્વાવલંબી નથી હોતી, પરાવલંબી હોય છે, તેથી તેને લાચારી માનવી જોઈએ. અકિંચનતા ગુણ તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે કોઈની પાસે ઘણી વસ્તુઓનો ભરાવો થઈ જાય. તેના ભારથી તે દુઃખી થતો હોય. તે ભાર હળવો કરવા યોગ્ય પાત્રોને વસ્તુઓનું વિતરણ કરીને પોતે ખાલી થઈ જાય. ભાર હળવો કરીને ખાલી થવાનો પણ આનંદ હોય છે. આવો સાત્ત્વિક આનંદ કોઈકને જ પ્રાપ્ત થતો હોય છે.

પ્રબળ આસક્તિ કશું છોડવા દેતી નથી. આસક્તિમાંથી અનાસક્તિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં જ ભારરૂપ અને વધારાની વસ્તુઓ છૂટવા લાગે છે. આવું છોડવું તે ત્યાગ કહેવાય. તેમાં પણ જેમ પાણિયારી પાણીના બેડાને સંપૂર્ણ ખાલી કરીને, ધોઈને, વીછળીને ફરીથી ભરતી હોય છે, તેમ બધું ખાલી કરીને ફરીથી પાછું ભરવાની પ્રક્રિયા કરવી તે ત્યાગીને ભોગવવાનું થયું. ત્યાગીને ભોગવવું એ જીવનની ધન્યતા કહેવાય. ત્યાગીને ખાલી થઈ જવું, ફરી ભરવું જ નહીં. તે અકિંચનતા કહેવાય. અકિંચનતા પણ ધન્ય થઈ શકે, જો તે પરાશ્રિત ન થતી હોય તો! પણ એવું ભાગ્યે જ બનતું હોય છે. મોટા ભાગની અકિંચનતા ગૂડવિલ બનીને પ્રતિષ્ઠા ઊભી કરતી હોય છે. આવી પ્રતિષ્ઠા પૂજાતી હોય છે. આ પૂજા એ અકિંચનતાનું વળતર બની જતી હોય છે. અકિંચનતા ઓછી થાય કે નષ્ટ થાય તો પૂજાની ગૂડવિલ સમાપ્ત થઈ જાય, તેથી પાછળથી અકિંચનતા ઇચ્છા વિના પણ રાખવી પડતી હોય છે. આ પ્રદર્શિત અકિંચનતા કહેવાય, એટલે અંદર રાગ અને ઉપર ત્યાગ થઈ જાય!

ત્રીજા કેટલાકનું માનવું છે કે ત્રણ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાય નહીં. તેમ થાય તો પાપ થઈ જાયઃ 1. ધર્મત્યાગ, 2. કર્તવ્યત્યાગ, 3. વચનત્યાગ – આશ્રિતત્યાગ.

1. ધર્મત્યાગ

ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ ધર્મત્યાગ કરાય નહીં. જે લોકો ધર્મપરિવર્તન કરે છે તે ધર્મત્યાગ નથી કરતા પણ ધર્મને બદલે છે. ધર્મ એક જીવનવ્યવસ્થા આપે છે. જે વ્યવસ્થાથી વ્યક્તિ કે વર્ગને અન્યાય થતો હોય, અત્યાચાર થતો હોય તો તે અન્યાય-અત્યાચારથી મુક્ત થવા ધર્મપરિવર્તન કરે તો તેને ખોટું ન કહેવાય, પણ જે લોભ-લાલચ-સ્વાર્થ માટે ધર્મપરિવર્તન કરે તેને યોગ્ય ન કહેવાય.

2. કર્તવ્યત્યાગ

એ મહાદોષ કહેવાય. પ્રત્યેક જવાબદાર વ્યક્તિ સાથે કર્તવ્ય જોડાયેલાં હોય છે જ. પ્રજાને પતિત બનાવવી હોય તો તેને કર્તવ્યત્યાગી બનાવી દેવી જોઈએ. બસ પ્રજા પતિત થઈ જશે. ભારતમાં ત્યાગને નામે કર્તવ્યત્યાગને મહત્ત્વ અપાયું છે. કર્તવ્યની કસોટી ત્રાસદાયી કર્તવ્યથી થતી હોય છે. લક્ષ્મણને સીતાજીનો ત્યાગ કરવો જરાય ગમતો નથી પણ મોટા ભાઈ અને રાજા રામની આજ્ઞા હોવાથી તે સીતાજીનો ત્યાગ કરે છે. નાગાસાકી અને હીરોશીમા ઉપર અણુબોમ્બ ફેંકવો પાઇલટને ન ગમે તોપણ હૃદય મજબૂત કરીને ફેંકે તો તે ત્રાસદાયી કર્તવ્ય કહેવાય. જો આવું કર્તવ્ય કરવામાં ન આવે તો રાષ્ટ્ર કે વ્યક્તિ કદી મહાન થઈ શકે નહીં. માનો કે લક્ષ્મણ રામને અને

પાઇલટ નોકરી છોડીને ચાલતા થયા હોત તો? રાષ્ટ્ર મરી જાત. આવો ત્યાગ રાષ્ટ્રદ્રોહ જ કહેવાય. ગમતું-ગમતું કરશું અને ન ગમતું નહીં કરીએ એવો ત્યાગ આત્મવંચના જ કહેવાય.

3. વચનત્યાગ – આશ્રિતત્યાગ

આશ્રિતોનો ત્યાગ કરવો પણ યોગ્ય ન કહેવાય. જેનો આશ્રય લઈને જે-જે લોકો જીવતા હોય તે આશ્રિત કહેવાય. પત્ની, પુત્ર-પુત્રીઓ, પ્રજા, વગેરે આશ્રિત કહેવાય. તેમના ત્યાગને કર્તવ્યત્યાગ જ નહીં કર્તવ્યભ્રષ્ટતા પણ કહેવાય. કર્તવ્યત્યાગ કરતાં પણ કર્તવ્યભ્રષ્ટતા વધુ ભયંકર અપરાધ કહેવાય. આવો ત્યાગ જ્યારે પૂજાવા લાગે ત્યારે સમજવું કે રાષ્ટ્ર, પ્રજા અને વ્યક્તિઓ દુઃખી થવાનાં. પત્ની અને પરિવાર, વગેરેની આર્થિક વ્યવસ્થા કરીને તેમનો ત્યાગ કરી શકાય તેવું સમાધાન યોગ્ય ન કહેવાય. જીવન માત્ર આર્થિક સધ્ધરતાથી જ જિવાતું નથી. જીવનનો મૂળાધાર અર્થ નહીં પણ લાગણી છે. આર્થિક સધ્ધરતાથી આવાસ અને આહારનો પ્રશ્ન તો ઉકેલાય છે, પણ લાગણીનો અને કુદરતી આવેગોનો પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી. તેના સમાધાન વિના લોકો દુઃખી થતા હોય છે. કોઈનો ત્યાગ કોઈના માટે ઘોર દુઃખદાયી ન થવો જોઈએ. તેમાં પણ તેનું ગૌરવ તો ન જ લેવાય. જો ગૌરવ લેવાય તો મહાઅનર્થકારી જીવન, આદર્શો સ્થાપિત થઈ જશે, જે પ્રજા માટે દુઃખદાયી જ હશે.

આપણે એક એવા રાજાની વાત કરવાની છે, જેઓ મોક્ષ માટે નહીં પણ દેશને આઝાદ કરવા માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરી વન-વનનો થઈને ભટકતા રહ્યા. તેમનું નામ રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપ. તેઓ વૃંદાવનના રાજા હતા. રાજા હોવા છતાં તેમના મનમાં એક જ ધગશ હતી કે "કેમ કરીને મારા દેશને હું આઝાદ કરાવું?" કોઈ ખાસ બાબતની તમારી તીવ્ર ઇચ્છા હોય અને લાંબો સમય તે ઇચ્છા બની રહે તો કુદરત તમને ઇચ્છા પૂરી કરવાની તક પણ આપે. ઇચ્છા દઢ – મક્કમ અને શક્ય હોવી જોઈએ. રાજાને તક મળી ગઈ. ત્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું. રાજાએ વિચાર્યું કે "આ તક સારામાં સારી કહેવાય." કેટલીક વાર તક સામે ચાલીને આવતી હોય છે, તો કેટલીક વાર તકને ઊભી કરવી પડતી હોય છે. સામે ચાલીને તક આવે અને તેનો લાભ ન ઉઠાવે તે અભાગી કહેવાય. તકો શોધીને કામ પાર પાડે તે પુરુષાર્થ કહેવાય, પણ જે તકોની ઇચ્છા જ નથી કરતા અથવા તકો સામે હોવા છતાં નિષ્ક્રિય રહે છે તે કાં તો ત્યાગી હોય, કાં પછી પ્રમાદી હોય. ત્યાગીને તકો જતી કરવાનું દુઃખ ન થાય, પણ પ્રમાદી જીવનભર માથાં કૂટતો રહે.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ જર્મની અને બ્રિટન વચ્ચે શરૂ થયેલું. તેમાં જો જર્મની ભારતના ક્રાન્તિવીરોને સાથ આપે તો આઝાદી શક્ય બને તેવું ચોખ્ખું ગણિત હતું.

રાજા મુંબઈ પહોંચ્યા. પોતાની સંપત્તિમાંથી થોડું ધન લઈને યુરોપ જતી સ્ટીમરમાં ચઢી બેઠા. અને ફ્રાંસ-સ્વિત્ઝર્લૅન્ડ થઈને 1915ના ફેબ્રુઆરીમાં જર્મની પહોંચી ગયા. ત્યારે જર્મની હોંશેહોંશે ભારતના ક્રાન્તિવીરોને શસ્ત્રો, વગેરે બધી બાબતની મદદ કરતું હતું. ત્યારે જર્મનીમાં આવા ક્રાન્તિવીરોએ ભારત માટે "બર્લિન સમિતિ" બનાવી હતી. તેના માધ્યમથી જહાજો ભરીભરીને શસ્ત્રો ભારતમાં મોકલવામાં આવતાં હતાં. ત્યારે લાલા હરદયાલનો ત્યાં સારો પ્રભાવ હતો. રાજા તેમને મળ્યા અને જર્મનીના સમ્રાટ કૈસરને પણ મળ્યા. રાજા જર્મનીથી સીધી સહાયતાની અપેક્ષા રાખતા ન હતા. મોટા રાષ્ટ્ર પાસેથી મેળવેલી સહાયતા વળતરની અપેક્ષા વિનાની ભાગ્યે જ હોય છે. પણ રાજા ઇચ્છતા હતા કે જર્મની અફઘાનિસ્તાન ઉપર પોતાના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરે અને અફઘાનિસ્તાનમાં આ બધા ક્રાન્તિવીરો ભારત માટેની આરઝી હકૂમતની સ્થાપના કરે. સશસ્ત્ર ક્રાન્તિ માટે આ જરૂરી હોય છે. પ્રથમ પોતાના રાષ્ટ્રની સીમા ઉપર સમાનાન્તર સરકારની સ્થાપના કરવામાં આવે. આવી સરકાર લડત ચલાવે. તેને અન્ય રાષ્ટ્રોની માન્યતા પ્રાપ્ત થાય. પછી લડત આગળ વધે અને સંપૂર્ણ વિજય મળે ત્યાં સુધી લડત ચાલતી રહે.

રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપ પોતાના સાથીદાર મોહમ્મદ બરકતુલ્લાને લઈને યુરોપના ઘણા દેશોનો પ્રવાસ કરતાકરતા 1915માં અફઘાનિસ્તાન પહોંચી ગયા અને અફઘાનિસ્તાનના અમીર હબીબુલ્લાખાં મદદ માટે તૈયાર થઈ ગયો, પણ અંગ્રેજોના ભયના કારણે તે મક્કમ ન રહ્યો. તોપણ જેમતેમ કરીને ભારતની "અસ્થાયી આઝાદ સરકાર" રચવામાં આવી તેમાં રાષ્ટ્રપતિ રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપ થયા. પ્રધાનમંત્રી મૌલાના

બરકતુલ્લા બન્યા. ગૃહમંત્રી મૌલાના ઓબીદુલ્લા સંધી બન્યા. ડો. ચંપક રમણ પિલ્લઈને વિદેશમંત્રી બનાવવામાં આવ્યા. ડો. મથુરાસિંહે મળીને છ હજારની સેના પણ બનાવી લીધી. આ રીતે એક વ્યવસ્થિત સરકાર ગોઠવાઈ ગઈ. અસ્થાયી સરકારનો હેતુ ભારતના સીમાપ્રદેશ ઉપર હુમલો કરીને બને તેટલો ભાગ પડાવી લેવાનો હતો. પછી પડાવેલા ભાગમાં અસ્થાયી સરકારની રાજધાની બનાવીને ક્રમેક્રમે આગળ વધવાનો હેતુ હતો. પણ અફઘાનિસ્તાનનો અમીર તૈયાર ન થયો. તેને ભય હતો કે જો બ્રિટન વળતો હુમલો કરે તો અફઘાનિસ્તાન ખોવાનો વારો આવે. આ ભય ખોટો ન હતો.

થાકીને રાજાએ જુદાજુદા દેશોમાં મિશન મોકલ્યાં જેથી ભારતની આઝાદી-ચળવળમાં સાથ મળે. આવું જ એક મિશન રુસ મોકલવામાં આવ્યું હતું. રુસ અને બ્રિટનના ત્યારે સારા સંબંધ હતા તેથી બ્રિટનને ખબર કરી દીધી. મિશનના સદસ્ય ડો. મથુરાસિંહને તાશ્કંદમાં પકડી લેવામાં આવ્યા અને લાહોર લાવીને કેસ ચલાવીને તેમને ફાંસી આપી દેવામાં આવી.

પરિસ્થિતિ નિરાશામાં બદલાઈ ગઈ, તોપણ નિરાશ થયા વિના રાજાએ સીમા પ્રાન્ત ઉપર હુમલો કરી દીધો. આ સમયે જર્મની હારી રહ્યું હતું, તેથી અંગ્રેજોએ વધારાની સેના ભારત મોકલી દીધી. આ સેનાએ ક્રાન્તિકારીઓના હુમલાને વિફળ બનાવી દીધો. ભારે વિનાશ વહોરીને પણ નિરાશ થયા વિના રાજા પાછા બર્લિન પહોંચી ગયા, સમ્રાટ કૈસરને મળ્યા. ત્યાં સુધીમાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું. જર્મની હારી ગયું હતું. હવે જર્મની પાસે કશી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. ત્યારે 1918માં રુસમાં સામ્યવાદી ક્રાન્તિ થઈ હતી. અંગ્રેજોના મિત્ર ઝારરાજાની જગ્યાએ કોમરેડ લેનિન સત્તાધીશ બન્યો હતો. રાજા લેનિનને મળ્યા. એવામાં રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપની બધી સંપત્તિ અંગ્રેજોએ જપ્ત કરી લીધી. હવે રાજા ખરેખરા નિરાશ્રિત થઈ ગયા.

એવામાં અફઘાનિસ્તાનમાં પણ સત્તાનો પલટો થયો. અમીર હબીબુલ્લાખાંની હત્યા કરી દેવાઈ. મુસ્લિમો કોઈને લાંબો સમય રાજ્ય કરવા નથી દેતા. ક્યારે કયા રાજાની હત્યા થઈ જાય તે કહેવાય નહીં. હવે અમાનુલ્લાખાં અમીર બન્યો, જે મરહૂમ હબીબુલ્લાખાંનો પુત્ર હતો.

રાજા પાછા અફઘાનિસ્તાન પહોંચી ગયા. તેમને નાગરિકતા આપવામાં આવી. અમાનુલ્લાખાંએ રાજાની વાત સ્વીકારી અને ભારત ઉપર હુમલો કરી દેવાયો. પણ ચતુર અંગ્રેજોએ અમાનુલ્લાખાં સાથે સંધિ કરીને યુદ્ધ ટાળી દીધું. રાજા નિષ્ફળ થયા. રાજાએ અફઘાનિસ્તાન છોડી દીધું. ક્યાં જવું? તે ફરતા-ફરતા જાપાન પહોંચ્યા. ‘ઓસાકા’માં તેમને ગિરફતાર કરી લેવાયા. ક્રાન્તિવીર રાસબિહારી બોઝ, વગેરેએ તેમની મુક્તિ માટે ભારે પ્રયત્નો કર્યા, પણ કોઈનું કશું ઊપજ્યું નહીં. રાજા અમેરિકા પહોંચ્યા. ત્યાં ક્રાન્તિકારીઓને ભેગા કરીને તેમણે ‘આર્યન દેશ’ની સ્થાપના કરી.

સન 1937માં ભારતના આઠ પ્રાંતોમાં કોંગ્રેસી સરકાર બની. કોંગ્રેસે રાજાને ભારત પાછા આવવાની મંજૂરી આપવા કેન્દ્રસરકારને દબાણ કર્યું, પણ કેન્દ્રે મંજૂરી ન આપી. છેવટે જ્યારે દેશ આઝાદ થવાનું નક્કી થયું ત્યારે 1946માં રાજા મહેન્દ્રપ્રતાપને ભારતમાં આવવાની અનુમતિ આપી.

રાજા ભારત પાછા આવ્યા, પણ અનેક ક્રાન્તિવીરોની માફક તે પણ ખોવાઈ ગયા. અહિંસક ક્રાન્તિવાળા હિંસક ક્રાન્તિને ઘૃણાની નજરથી જોતા હતા, તેથી તેમનો ક્યાંય કોઈ ભાવ પણ ન પુછાયો. રાજા વિલીન થઈ ગયા.

30-9-2012

13
લોહાર ગુંડા

બધી ઘટનાઓને પ્રસિદ્ધિ નથી મળતી. કેટલીક વાર બહુ મોટી ઘટના હોવા છતાં પ્રસિદ્ધિ નથી મળતી હોતી અને તદ્દન નાની ઘટના પ્રસિદ્ધિથી ચગી ઊઠતી હોય છે. આવું જ વ્યક્તિઓનું પણ હોય છે. ઘણી વ્યક્તિઓ મહાન હોવા છતાં પણ પ્રસિદ્ધિના અભાવે તેઓ લોકો સુધી પહોંચી શકતી નથી, તો બીજી તરફ કેટલીક વાર નાની વ્યક્તિ પણ પ્રસિદ્ધિના જોરથી મહાન બની જતી હોય છે.

વ્યક્તિ કે ઘટનાની પ્રસિદ્ધિ-અપ્રસિદ્ધિનાં કારણોમાં પ્રચારતંત્ર મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય છે. જો પ્રચારતંત્ર પક્ષપાતરહિત અને સદા જાગ્રત રહેનારું હોય તો તે પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને પ્રત્યેક ઘટનાને યથાયોગ્ય ન્યાય આપતું હોય છે, પણ જો પ્રચારતંત્ર પક્ષપાતી કે ઊંઘતું હોય તો મોટામાં મોટી ઘટનાની પણ ઉપેક્ષા કરી બેસતું હોય છે.

ભારતના ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ સૌથી મોટું રાજ્ય ત્યારે મધ્યપ્રદેશનું હતું અને સૌથી મોટો જિલ્લો બસ્તર હતો. બસ્તર જિલ્લો આદિવાસીઓનો જિલ્લો હતો અને આદિવાસી લોકો પોતાના રાજાને ભગવાનથી નાના જરાય માનતા ન હતા. રાજા પ્રજા ઉપર શાસન કરતો હોય છે. આ શાસન ત્રણ પ્રકારનું હોય છેઃ 1. દંડાશાસન, 2. પ્રેમશાસન અને 3. શ્રદ્ધાશાસન. માત્ર દંડાના જોરે થનારું શાસન નિષ્કૃષ્ટ કહેવાય. દંડો અને વ્યસન એકસરખાં હોય છે. જેમજેમ વ્યસન જૂનું થતું જાય તેમતેમ તેની માત્રા વધતી જાય, તો જ નશો કરે નહીં તો નહીં. આવું જ દંડનું પણ છે. જેમજેમ સમય વીતતો જાય તેમતેમ દંડની માત્રા વધારતા જવું પડે. દંડમાંથી ત્રાસ અને ત્રાસમાંથી પ્રતિક્રિયા, પ્રતિક્રિયામાંથી ફરી પાછો દંડ આવી પ્રક્રિયા ચાલતાં-ચાલતાં અંતે શાસન ક્રૂર બની જતું હોય છે, જેને પ્રજા ઉથલાવી દેતી હોય છે.

પ્રેમનું શાસન વધુ પ્રભાવશાળી હોય છે. પ્રજા રાજા પ્રત્યે પ્રેમ કરતી હોય છે, કારણ કે રાજા ગુણ-ગુણનો ભંડાર હોય છે. ગુણો કદી વાંઝિયા નથી હોતા. ગુણો તો શત્રુઓમાં પણ અનુરાગ જગાડતા હોય છે. રાજા એટલો બધો સદ્ગુણી હોય કે તેના ગુણોનાં ઉદાહરણો પ્રચલિત થઈ જતાં હોય છે. મોટાના નાના ગુણો પણ મોટી પ્રસિદ્ધિ મેળવતા હોય છે. આવી ગુણપ્રસિદ્ધિથી પ્રજા રાજાની ભક્ત બની જતી હોય છે. આવા રાજાને પણ દંડની જરૂર તો પડતી હોય છે, પણ તે બહુ થોડો અને તે પણ એક ગુણ બનીને ઊભરતો હોય છે. દુષ્ટોને દંડ દેવો તે પરાક્રમ કહેવાય. અને પરાક્રમ પણ બહુ મોટો ગુણ હોય છે. પરાક્રમનાં ગીતો ગવાતાં હોય છે. પ્રજાપ્રેમ પ્રાપ્ત કરવો તે રાજા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ કહેવાય. પ્રજાપ્રેમી રાજા મર્યા પછી પણ પ્રજાના મનમાં ઊંડું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી જતા હોય છે.

જો રાજા પ્રજાની શ્રદ્ધાને પાત્ર બનતો હોય તો-તો બહુ જ ધન્ય-ધન્ય થઈ જાય. પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવા કરતાં પણ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવી એ બહુ મોટી પ્રાપ્તિ કહેવાય.

બસ્તરની આદિવાસી પ્રજા પોતાના રાજાને માત્ર રાજા જ નહીં, પણ ભગવાન માનતી હતી, પોતાના પૂજ્ય પાત્રને કોઈ જરા જેટલો પણ આઘાત પહોંચાડે તો પ્રજાને વીફરતાં વાર ન લાગે.

ત્યારે પ્રત્યેક રજવાડામાં અંગ્રેજ સરકાર ચાંપતી નજર રાખવા પોતાનો એક રેસિડેન્ટ રાખતી હતી. આ રેસિડેન્ટનું કામ રાજશાસન ઉપર ચાંપતી નજર રાખવાનું રહેતું. બસ્તરનો રેસિડેન્ટ રાજાનો વિરોધ થઈ ગયો, તેથી અવારનવાર સંઘર્ષ થવા લાગ્યો. રેસિડેન્ટ રાજાનો પણ રાજા થઈને કામ કરતો. તે પ્રત્યેક બાબતમાં દખલગીરી કરવા લાગ્યો, તેથી રાજા હેરાનપરેશાન થઈ ગયો. રાજાની આવી સ્થિતિની ખબર આદિવાસી નેતા લોહાર ગુંડાને પડી. આદિવાસીઓ નેતા વિનાના નથી હોતા. તેમના પ્રત્યેક ગ્રૂપનો કોઈ ને કોઈ નેતા હોય છે. આમ જુઓ તો પશુ-પક્ષીઓ પણ નેતા વિનાનાં નથી હોતાં. જે લોકો ટોળામાં નથી જીવતા તે નેતા વિનાના હોય છે. પણ મનુષ્યોમાં જેમ-જેમ બુદ્ધિમાનોનાં ગ્રૂપ બનતાં જાય છે તેમતેમ કાં તો તે નેતા વિનાનાં હોય છે, કાં પછી બહુ નેતાવાળાં હોય છે. નેતા વિનાનાં અને બહુ નેતાવાળાં ગ્રૂપો વિખવાદી બનીને અંદરોઅંદર લડતાં-ઝઘડતાં રહેતાં હોય છે. આંતરિક વિખવાદ શક્તિની બાદબાકી કરીને પોતાનો જ

વિનાશ કરતો હોય છે. આદિવાસીઓમાં ત્યારે શિક્ષણનું પ્રમાણ નહીંવત જ હતું, તેથી બુદ્ધિનું પ્રમાણ પણ ઓછું રહેતું. આવા લોકો બહુ સરળતાથી એક નેતામાં સંગઠિત થઈ જતા હોય છે.

સમજીવિચારીને સંગઠિત થનારા કરતાં, સમજણ વિના રાગ કે શ્રદ્ધાના જોરે સંગઠિત થયેલો વર્ગ બહુ શક્તિશાળી બની જતો હોય છે.

જોતજોતાંમાં લોહાર ગુંડાના નેતૃત્વમાં હજારો આદિવાસીઓ સંગઠિત થઈ ગયા અને અંગ્રેજોની સામે જેહાદ જગાવી દીધી. જંગલો અને ડુંગરાઓમાં આદિવાસી નવયુવાનોએ ત્રાહિમામ્ પોકરાવી દીધું.

અંગ્રેજો સાવચેત થઈ ગયા. તેમના ગુપ્તચરતંત્રે ચિંતાજનક રિપોર્ટ આપ્યો. અંગ્રેજો તત્કાલ નિર્ણય લેતા અને તત્કાલ વિદ્રોહને દાબી દેવામાં માનતા. વિલંબનીતિ અથવા ઉપેક્ષાનીતિ પ્રશ્નને વિકરાળ બનાવી મૂકતી હોય છે. અંગ્રેજોએ મોટી સેના એકત્રિત કરી અને આદિવાસી યુવાનોને ઘેરી લીધા. ઘમાસાણ યુદ્ધ ચાલ્યું. કહે છે કે તે દિવસે જંગલમાં એકસાથે એક હજાર આદિવાસી યુવાનો શહીદ થઈ ગયા. આ જલિયાંવાલાબાગમાં થયેલા કાંડ કરતાં પણ મોટો કાંડ હતો પણ તેની પ્રસિદ્ધિ થવા ન દીધી, કારણ કે જંગલ – ગાઢ જંગલ સુધી મીડિયા પહોંચતું જ નહીં, જ્યારે જલિયાંવાલાકાંડ અમૃતસરમાં ઘટ્યો હતો જ્યાં મીડિયા ચારે તરફથી તૈયાર રહેતું હતું.

બસ્તરકાંડમાં એકસાથે હજારો આદિવાસીઓને શહીદ કરીને બ્રિટિશ સરકાર જાણે કાંઈ જ નથી બન્યું તેમ ચૂપચાપ બેસી ગઈ. આ ભયંકર કાંડમાં આદિવાસી નેતા લોહાર ગુંડા પણ શહીદ થયો હતો.

લોહાર ગુંડા સહિત શહીદ થનારા હજારો આદિવાસીઓને આપણે વંદન કરીએ. ઘટનાની પ્રસિદ્ધિના અભાવમાં આ બધા ભુલાઈ ગયા છે. તેમને યાદ કરીએ, પ્રેરણા લેવા માટે મેળા ભરીએ અને તેમને વંદન કરીએ.

1-10-12

14
વીરેન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય

કર્મનું ફળ કર્તાને મળતું જ હોય છે તે સિદ્ધાંત પૂરેપૂરો સાચો નથી. કેટલાંક કર્મોનું ફળ કર્તાને મળતું હોય છે, પણ કેટલાંક કર્મોનું ફળ કર્તાને નહીં, બીજાને મળતું હોય છે. કેટલાંક કર્મો ફળ વિનાનાં વાંઝિયાં પણ હોય છે. આપણે જે કાંઈ ભોગવીએ છીએ તે બધું આપણું જ કરેલું નથી હોતું. માનો કે ડ્રાઇવરની ભૂલથી બસ ખાઈમાં પડી અને પ્રવાસીઓ મરી ગયાં. આ પ્રવાસીઓનું કર્મ ન હતું, ડ્રાઇવરનું કર્મ હતું, પણ ભોગવવું પડ્યું પ્રવાસીઓને. કદાચ ડ્રાઇવર બચી જાય અને તેને સજા થાય તોપણ પ્રવાસીઓનાં હાડકાં ભાંગ્યાં તેનું શું? આવું જ વિમાનનું, રેલવેનું ઘણાંબધાંનું કહી શકાય.

આવી જ રીતે રાજનેતાના ખોટા નિર્ણયોથી પ્રજાને ભોગવવાનું થાય – તેમાં પણ જ્યારે પ્રજાનો તેવા નિર્ણય સામે સખત વિરોધ હોય તોપણ નિર્ણય લેવાય તો તેનું પરિણામ તો પ્રજાને જ ભોગવવાનું થાય. ‘કરે કોઈ અને ભોગવે કોઈ’ જેવું થાય.

કેટલાંક કર્મો ફળ વિનાનાં વાંઝિયાં પણ હોય છે. બધાં જ કર્મો ફળ આપતાં જ હોય છે તેવું બનતું નથી. માનો કે એક ક્રિકેટર બહુ સારું રમે છે. ચોગ્ગા-છક્કા લગાવવામાં તેની બહુ પ્રસિદ્ધિ હોય છે. આવો ક્રિકેટર કેટલીક વાર પૂરા જુસ્સા અને કુશળતાથી રમવા ઊતર્યો હોવા છતાં પહેલા જ દડે આઉટ થઈ જતો હોય છે. આવું જીવનનાં ઘણાં ક્ષેત્રોમાં ઘણા લોકોને બનતું હોય છે. એટલે કર્મની સફળતા અને પરિણામ નક્કી મળતાં જ હોય છે તેવું નથી પણ હોતું. કેટલીક વાર ઘણુંઘણું કર્યા પછી પણ કશું પરિણામ આવતું નથી હોતું!

કેટલાક લોકો આવી સફળતા-નિષ્ફળતાનો સંબંધ પૂર્વનાં કર્મો સાથે જોડતા હોય છે તે યોગ્ય નથી. પૂર્વનાં કર્મોની એક ધારણા-માત્ર હોય છે. તે પણ પૂર્વજન્મવાદીઓ જ ધરાવતા હોય છે. ધારણાઓ અને વાસ્તવિકતા એક નથી હોતી.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. બંગાળમાં એક બ્રાહ્મણ પરિવાર રહે. મુખ્ય પુરુષનું નામ અઘોરનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય. પત્નીનું નામ વરદાસુંદરી. બંગાળી લોકોનાં નામો બહુ સરસ હોય છે. ‘અઘોર’ શબ્દ શિવજી માટે વપરાય છે અને ‘વરદા’ શબ્દ પાર્વતી માટે વપરાય છે. ‘વરદા’ એટલે વર દેનારી. માગણી પૂરી કરનારી.

અઘોર અને વરદાની સુંદર જોડી. એક વિદ્વાન અને બીજી વિદુષી. ઋષિ જેવાં પવિત્ર. તેમાં પણ વરદા તો સારી લેખિકા અને સારી ગાયિકા પણ ખરી. તેમને ચાર સંતાન થયાં. ચારેચાર પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિત્વવાળાં. 1. વીરેન્દ્રનાથ, 2. સરોજિની (નાયડુ) 3. હરીન્દ્રનાથ અને 4. મૃણાલિની.

અઘોરનાથ હૈદરાબાદના ઉસ્માનિયા વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રોફેસર તરીકે સેવા આપે. મોટો દીકરો વીરેન્દ્ર બચપણથી જ ઘોડેસવારી, બંદૂક ચલાવવી, તરવું, વગેરે જીવનની બધી કળાઓ શીખેલો. માત્ર ગોરપદું કરે અને પેટ ભરે તેને બ્રાહ્મણ ન કહેવાય. સાચા બ્રાહ્મણને કલમ, કડછી અને બરછી – ત્રણે કામ આવડવાં જોઈએ.

B.A. પાસ થયા પછી વીરેન્દ્ર વધુ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે ઈ. સ. 1903માં લંડન ગયો. ત્યારે લંડનમાં ભારતીય ક્રાન્તિકારીઓનો જમઘટ જામે છે. શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા અને સાવરકર જેવા અનેક ઉચ્ચ નેતાઓ લંડનમાં રહીને ક્રાન્તિની મશાલ જલાવી રહ્યા હતા. ક્રાન્તિ હંમેશાં ઉપરના વર્ગથી શરૂ થતી હોય છે, કારણ કે ઉપરનો વર્ગ ચિંતક હોય છે. બાકીના જે લોકો પાછળ-પાછળ ખેંચાનારા હોય છે. જેને પાછળના જ લોકોને ખેંચતાં-જોડતાં આવડે તે જ સાચો લોકનેતા થઈ શકે, નહીં તો તે માત્ર ચિંતક જ થઈને અટકી જાય.

થોડા જ સમયમાં વીરેન્દ્ર ક્રાન્તિના રંગે રંગાઈ ગયો. આ કારણે તે ન તો આઈ. સી. એસ. થઈ શક્યો, ન કોલેજનું શિક્ષણ પૂરું કરી શક્યો. અધ્યયનકાળમાં જે વિદ્યાર્થીઓ આડા ફંટાઈ જતા હોય છે તેઓ સફળ છાત્ર નથી થઈ શકતા હોતા. આડા ફંટાવાનાં અનેક કારણો બનતાં હોય છે, જેવાં કે પ્રેમમાર્ગ, વ્યસનમાર્ગ, કુટેવમાર્ગ, ગુંડામાર્ગ, વગેરે. પણ ત્યારે લંડનમાં ભારતીય વિદ્યાર્થીઓનો ક્રાન્તિમાર્ગ

પણ નીકળ્યો હતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ ક્રાન્તિમાર્ગ તરફ ફંટાઈ ગયા હતા. વીરેન્દ્ર તેમાંનો એક હતો. આ લોકોનું એક જ રટણ હતું કે કેમ કરીએ તો દેશ આઝાદ બને?

એવામાં લંડનમાં તુર્કીના કમાલ પાશા આવ્યા. આ એક ગજબનો સુધારક માણસ હતો. ઇસ્લામમાં જરા જેટલો પણ સુધારો શક્ય નથી મનાતો, ત્યાં આ માણસે ઇસ્લામમાં આમૂલ સુધારો કરી દીધો હતો. તુર્કીની વસ્તી આરબો જેવું જીવન જીવે તેના કરતાં યુરોપના જેવું જીવન જીવે તેવી તેની ઇચ્છા હતી, જેને તેણે કાર્યમાં પરિણત કરી બતાવી હતી અને પોતાના દેશને બ્રિટન પાસેથી મુક્ત કરાવી આઝાદ કરાવી દીધો હતો. વીરેન્દ્રનાથે તેને મળવાનો તથા ભારતની આઝાદી માટે મદદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે મળ્યો પણ ખરો. બે-ત્રણ વાર મળવા છતાં તે પૂરેપૂરો અનુકૂળ થતો ન હતો. તેને શંકા હતી કે આ કોઈ બ્રિટનનો ગુપ્તચર છે. છેવટે તે માદામ ભિખાઈ કામા સાથે મળવા ગયો અને વિશ્વાસપૂર્વક બધી વાતો થઈ.

વીરેન્દ્ર આયર્લૅન્ડ પણ ગયો. પાડોશી દેશ આયર્લૅન્ડને બ્રિટને દબાવી રાખ્યું હતું. ત્યાંના તે ક્રાન્તિકારીઓને મળ્યો. ફરીથી માદામ કામા, સરદારસિંહ રાણા (બંને ગુજરાતી) અને વીરેન્દ્ર કમાલ પાશાને મળવા ગયાં. આ વખતે સારો મેળ જામ્યો.

જર્મનીના સ્ટુટગાર્ટ શહેરમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સમાજવાદી સંમેલનમાં બધાં ગયાં. ત્યારે વિશ્વ બે ભાગમાં વહેંચાઈ રહ્યું હતુંઃ 1. પૂંજીવાદી અને 2. સમાજવાદી. ભારતીય ક્રાન્તિકારીઓનો ઝુકાવ સમાજવાદ તરફ હતો.

જર્મનીથી વીરેન્દ્ર પોલૅન્ડ ગયો. પોલૅન્ડ ઉપર એકસાથે ત્રણ રાષ્ટ્રોનો ડોળો હતોઃ ઑસ્ટ્રિયા, જર્મની અને રૂસ. ત્યાંના ક્રાન્તિકારીઓને તે મળ્યો. ભારતની આઝાદી માટે તે દર-દરની ઠોકર ખાતો રહ્યો.

પાછો તે જર્મની પહોંચી ગયો. ત્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ છેડાઈ ગયું. તેણે બ્રિટનની વિરુદ્ધ પુસ્તકો લખ્યાં. તેનાથી સારો એવો ખળભળાટ થયો.

તેનું લગ્નજીવન નિષ્ફળ ગયું હતું તેથી છૂટાછેડા લઈને એગ્નેસ સ્મેડલી નામની જર્મન બાઈ સાથે તેણે લગ્ન કર્યાં હતાં. આ બાઈ પણ ક્રાન્તિકારી હતી અને લેખિકા પણ હતી.

સન 1922માં વીરેન્દ્ર રૂસ ગયો અને સ્ટાલિનને મળીને ભારતની આઝાદી માટે ચર્ચા કરી. રૂસની યાત્રા પૂરી કરીને તે પાછો યુરોપ આવ્યો. અહીં પં. જવાહરલાલ નહેરુ મળ્યા અને નહેરુને રૂસ જવાની વ્યવસ્થા કરી.

કહેવાય છે કે સ્ટાલિન સાથે વીરેન્દ્રને મતભેદ થઈ ગયો હતો. સ્ટાલિને તેને રૂસમાં જ નજરકેદ જેવો કરી દીધો અને પછી તેનું શું થયું તે ખબર જ ન પડી. કદાચ તે સ્ટાલિનનો કોપભાજન પણ થયો હોય!!

પં. નહેરુએ વીરેન્દ્ર વિશે ઘણું લખ્યું છે. તેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે વીરેન્દ્ર હંમેશાં ગરીબીનો શિકાર રહેતો. તેની પાસે પૂરતાં કપડાં ન રહેતાં. ઘણી વાર ખાવાનું પણ ન રહેતું. આ માણસ ભૂખ્યો અને ફકીર જેવો ભારતની આઝાદી માટે યુરોપના દેશોમાં દર-દર ભટકતો રહ્યો!

2-10-12

15
વેલૂ થંપી

રાજસત્તા રાજાના નામે ચાલતી હોય છે, પણ ખરી સત્તા તો રાજ્યના દીવાનના હાથમાં હોય છે, કારણ કે દીવાન જ વહીવટ કરતો હોય છે. મોટા ભાગના રાજાઓ વહીવટમાં રસ લેતા નથી હોતા. ખાસ કરીને જે રાજાઓ સુરા અને સુંદરીના રવાડે ચઢી જતા હોય છે તેઓ સૂરા અને સુંદરીમાં તરબોળ જીવન જીવતા રહે છે. પણ જે રાજાઓ નિર્વ્યસની અને ચારિત્રવાન હોય છે તેઓ જાતે રાજવહીવટમાં રસ ધરાવીને દીવાન, વગેરે અમલદારો ઉપર ચાંપતી નજર રાખતા હોય છે. આવું જ ધનાઢ્ય શેઠોનું પણ બનતું હોય છે. બહુ મોટો વહીવટ કરવો એ એક તપસ્યા જ કહેવાય. તપસ્વીમાં જેટલા સદ્ગુણો હોય તેટલા સદ્ગુણો બહુ મોટો વહીવટ સંભાળનારમાં હોય તો જ તે સાચો વહીવટ કરી શકે, નહીં તો તે હાથ નીચેના અમલદારોની કઠપૂતળી જ થઈ જાય. વ્યસન અને વાસના રાજા જેવી સત્તાધારી વ્યક્તિની બહુ મોટી કમજોરી કહેવાય. કોઈ-કોઈ વાર એવું પણ બને કે આ બંનેમાંથી એક પણ દોષ ન હોય, પણ એક અતિરેકભર્યો ગુણ હોય તોપણ રાજા કર્તવ્યભ્રષ્ટ થઈ શકે છે. આ ગુણ છે વધુ પડતો ભક્તિભાવ. રાજા નાસ્તિક ન હોવો જોઈએ, પણ તે વધુપડતો ભગતડો પણ ન હોવો જોઈએ. જો તે વધુપડતો ભગતડો હશે તો આખો દિવસ ભક્તિભાવમાં રચ્યોપચ્યો રહેશે, જેથી રાજ્યવહીવટની જવાબદારી પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરતો થશે. તેમાં પણ એવો ભક્તિભાવ તો ન જ હોવો જોઈએ જે કર્તવ્યોની ઉપેક્ષા કરાવે આ તો દોષ કહેવાય, અર્થાત્ સારો ગુણ પણ દોષ બની જાય.

દક્ષિણ-ભારતનું એક બહુ સમૃદ્ધ રજવાડું, જેનું નામ ત્રાવણકોર. તેના મહારાજા બલરામ વર્મા હતા. વધુપડતા ભક્તિભાવવાળા હોવાથી તેઓ ભક્તિમાં તન્મય રહેતા, તેથી રાજ્યવહીવટનો બધો ભાર દીવાન સંભાળતો હતો. દીવાન ક્રૂર અને ખંધો હતો. આ તેની પ્રકૃતિ હતી, તેથી લોકોને સતાવવામાં તેને આનંદ આવતો. પ્રકૃતિ જન્મજાત હોય છે. તેમાં પણ ક્રૂર પ્રકૃતિને સત્તાનો યોગ મળી જાય તો તે હાહાકાર કરી મૂકે. દીવાને પ્રજા ઉપર ભારે ત્રાસ ગુજારવા માંડ્યો. તેણે એવી વ્યવસ્થા કરી હતી કે કોઈ રાજાને મળી શકે જ નહીં અને રાજા પણ ભજન-ધ્યાનમાં મસ્ત રહે. ભજન-ધ્યાન સારી વાત કહેવાય, પણ જો તે કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરાવનારાં બની જાય તો તે મહાદોષ પણ કહેવાય.

ત્રાવણકોરરાજ્યમાં વેલૂ થંપી નામનો એક મહામુત્સદ્દી માણસ રહે. તે અવારનવાર રાજાને મળવા જાય. રાજાએ પ્રજા સાથેના બધા સંપર્કો કદી કાપી નાખવાના ન હોય. ઓછામાં ઓછા પોતાના રાજ્યના શ્રેષ્ઠ પુરુષો સાથેનો સંપર્ક તેણે રાખવો જ જોઈએ. તેમના માધ્યમથી તેને સાચું માર્ગદર્શન મળી શકે છે અને ઘણી વાર અનિષ્ટોથી રક્ષા પણ થઈ શકે છે.

લોકોએ વેલૂ થંપીને મળીને પ્રાર્થના કરી કે “તમે રાજાના કાન સુધી સાચી હકીકત પહોંચાડો. આ દીવાને તો હવે માઝા મૂકી છે. હવે જિવાતું નથી” વેલૂએ રાજાને બધી સાચી હકીકત કહી સંભળાવી. રાજાની આંખ ઊઘડી અને તેણે ગુપ્તચરો દ્વારા પૂરી તપાસ કરાવી તો વાત સાચી નીકળી. રાજાએ તરત જ દીવાનને પદભ્રષ્ટ કર્યો અને તેને ગિરફતાર કરી દીધો. તેની જગ્યાએ વેલૂ થંપીને જ દીવાન બનાવી દીધો. વેલૂ થંપી બહુ સારી રીતે રાજ્ય-વહીવટ કરવા લાગ્યો, જેથી પ્રજા સુખી થઈ.

બધાં સુખોમાં લોકો માટે સૌથી મોટું સુખ ‘રાજ્યસુખ’ હોય છે. જો રાજા સારો હોય તો પ્રજા બહુ સુખી થતી હોય છે. આવી જ રીતે લોકો માટે બધાં દુઃખોમાં રાજ્યદુઃખ બહુ મોટું દુઃખ હોય છે. જો રાજા ખોટો આવી ગયો તો પ્રજા બહુ ભારે દુઃખી થતી હોય છે.

જે દીવાનને પદચ્યુત કરી દીધો હતો તે ચૂપ બેસી ન રહ્યો. તે રાજ્યના અંગ્રેજ રેસિડેન્ટની પાસે ગયો અને તેને લાંચ આપીને પોતાના પક્ષમાં કરી લીધો. મિ. મેકોલે જાણતો હતો કે વેલૂ થંપી રાષ્ટ્રવાદી વ્યક્તિ છે. જો તેને દીવાનપદ ઉપર સ્થિર થવા દેવામાં આવશે તો અંગ્રેજવિરોધી વાતાવરણ કરવામાં મદદરૂપ થશે, તેથી તેણે રાજાને સલાહ આપી કે વેલૂ થંપીને પદચ્યુત કરીને જે દીવાન હતો તેને જ ફરીથી દીવાનપદે નિયુક્ત કરવામાં આવે. રાજાએ મિ. મેકોલેની સલાહ ન માની. જે અધિકારીને અપમાનિત કરીને કાઢ્યો હોય તેને કદી

પણ દબાણવશ ફરીથી રાખી શકાય નહીં. જો રાખો તો તે દુશ્મનનું જ કામ કરે. રાજા અને અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ વચ્ચે તીવ્ર મતભેદ ઊભો થયો. અંતે મિ. મેકોલેએ રાજા ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. મેકોલે પાસે મોટી સેના હતી અને તે પણ રાજાના ખર્ચે રખાતી હતી. અંગ્રેજોની રાજનીતિ સમજવા જેવી છે. તે પહેલાં રજવાડાને હરાવે, પછી સંધિ કરે, સંધિમાં તેની રાજધાનીમાં પોતાનો એક રેસિડેન્ટ મૂકે, જે પૂરા રાજ્યવહીવટ ઉપર નજર રાખે, એટલું જ નહીં, રાજાની સેના ઓછી કરાવી નાખે અને રજવાડાની રક્ષા કરવા માટે એક બીજી સેના બનાવે, જેનું પૂરું નિયંત્રણ રેસિડેન્ટના હાથમાં રહે. આ સેનાનો પૂરો ખર્ચ પાછું રજવાડું ભોગવે. એટલે રજવાડાના ખર્ચે એક એવી સેના બનાવવામાં આવે જે રજવાડાની રક્ષાના નામ નીચે રજવાડાનું જ નાક દબાવી શકે, કારણ કે તેનું પૂરું નિયંત્રણ રેસિડેન્ટના હાથમાં હોય.

મિ. મેકોલે મોટી સેના લઈને ત્રિવેન્દ્રમ્ ઉપર ચઢી આવ્યો. વેલૂ થંપીએ પણ જાતે સેનાપતિ બનીને જે કાંઈ દેશી સેના હતી તેને લઈને પૂરેપૂરો સામનો કર્યો. ભયંકર યુદ્ધ થયું. અંગ્રેજી સેના હારી ગઈ અને તેને ભાગી જવું પડ્યું. પણ અંગ્રેજો કદી હારતા નથી. એક વાર હાર્યા પછી તેઓ ફરીથી વધુ સજ્જ થઈને લડવા પહોંચી જતા હોય છે. જ્યાં સુધી વિજય ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ લડતા રહે છે. મેકોલેએ મદ્રાસથી મદદ મંગાવી. મદ્રાસથી ભારે કુમક આવી અને ફરીથી યુદ્ધ શરૂ થયું. આ વખતે અંગ્રેજી સેના ભારે પડી. તેણે નગરને ઘેરી લીધું. યુદ્ધ લાંબું ચાલ્યું. વેલૂ થંપીએ વિચાર્યું કે માત્ર પોતાને જ કારણે આ રક્તપાત થઈ રહ્યો છે તે યોગ્ય ન કહેવાય. તેણે રાજાને સમજાવ્યો કે મને તમે વિદ્રોહી જાહેર કરી દો, હું ભાગી જાઉં છું, જેથી યુદ્ધ બંધ થઈ જાય અને રક્તપાત અટકી જાય. આવું જ થયું. વેલૂ થંપી ભાગીને દૂર એક જૂના મંદિરમાં છુપાઈ ગયો. યુદ્ધ બંધ થઈ ગયું. પણ અંગ્રેજો પાછળ પડ્યા અને વેલૂને પકડી લીધો. વેલૂ સમજી ગયો કે હવે અંગ્રેજો ન્યાયનું નાટક કરીને મને ફાંસીએ ચઢાવશે. તેમના હાથે ફાંસીએ ચઢવું તેના કરતાં આત્મબલિદાન આપી દેવું જ વધુ સ્વમાનપૂર્વકનું મૃત્યુ કહેવાય. તેણે પોતાને હાથે જ પોતાના પેટમાં કટાર ઘોંચી દીધી અને તે સ્વમાનપૂર્વક મૃત્યુ પામ્યો.

આત્મહત્યાને કાયરતા કહેવાય છે, કેટલાક તેને પાપ પણ માને છે, પણ અપમાનિત થઈને જીવતા રહેવા કરતાં સંમાનપૂર્વક મરી જવાનું હોય તો આત્મહત્યા તેવા પ્રસંગમાં વીરતા જ કહેવાય. વેલૂ થંપી શહીદ થઈ ગયો.

2-10-12

16
સુશીલકુમાર સેન

શક્તિશાળી વ્યક્તિઓની બે ગતિ હોય છેઃ કાં તો તેઓ પ્રખ્યાત હોય છે, કાં પછી કુખ્યાત હોય છે. જેઓ શક્તિહીન હોય છે તેઓ નથી તો પ્રખ્યાત થઈ શકતા કે નથી કુખ્યાત થઈ શકતા. પામર ભિખારીની ન તો પ્રખ્યાતિ હોય કે ન કુખ્યાતિ હોય. સુદામા દરિદ્ર – તો છે પણ ભિખારી નથી. દરિદ્રમાત્રને ભિખારી માની લેવાની ભૂલ કદી કરવી નહીં અને શ્રીમંતમાત્રને અમીર માની લેવાની ભૂલ પણ કરવી નહીં. અમીરી વિનાની શ્રીમંતાઈ અભિશાપ જ કહેવાય અને અમીરી સાથેની દરિદ્રતા જીવનની મહાધન્યતા જ કહેવાય. અમીરી વિનાની શ્રીમંતાઈ શણગારેલા મડદા જેવી છે, જે દેખાવમાં તો રૂપાળી લાગે છે, પણ તેમાં જાન નથી હોતો.

શક્તિનો અર્થ એ થાય છે કે જે પોતાનું તથા બીજાનું ભલું કે ભૂંડું કરી શકે. આને શક્તિ કહેવાય. શક્તિહીન વ્યક્તિ ન તો પોતાનું ભલું કરી શકે, ન બીજાનું ભલું કરી શકે. તે પામર કહેવાય.

શક્તિના ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમાં સૌથી મોટી અને પ્રભાવશાળી શક્તિ 'સત્તા' છે. સત્તાધીશ ધારે તો હજારોનું ભલું કરી શકે અને તે ધારે તો હજારોનું ભૂંડું પણ કરી શકે. જો તે ભલું કરે તો પ્રખ્યાત થાય અને ભૂંડું કરે તો કુખ્યાત થાય. જીવનની બધી કમાણીઓમાં સૌથી મોટી કમાણી યશ કહેવાય અને જીવનની બધી હાનિમાં સૌથી મોટી હાનિ 'અપયશ' કહેવાય. કેટલાક લોકો ધન ઓછું કમાય, પણ યશ બહુ કમાય; તો કેટલાક ધન ઘણું કમાય પણ યશ ન કમાય, અપયશ કમાય. અપયશભર્યું જીવન એ જ જીવતું નરક કહેવાય.

ત્યારે બંગાળમાં ક્રાન્તિનો વંટોળિયો ઊભો થયેલો. આબાલવૃદ્ધ બધાં ક્રાન્તિની આંધીમાં ઊડી રહ્યાં હતાં. અંગ્રેજોનું શાસન ડગમગવા લાગ્યું હતું. પ્રજા વીફરે તો રાવણ કે કંસ જેવો રાજા પણ લાંબો સમય રાજ્ય કરી શકે નહીં. આવા વખતે કલકત્તામાં એક કુખ્યાત જજ આવેલો. તેનું નામ મિ. કિંગ્સફોર્ડ. આ જજને ભારતીય ક્રાન્તિકારીઓ પ્રત્યે સખત ઘૃણા. જજ રાગદ્વેષમુક્ત હોવો જોઈએ. ન્યાયના ત્રાજવામાં રાગ અથવા દ્વેષનો ધડો હોય તો સાચો ન્યાય આપી શકાય નહીં. પણ બધા ન્યાયાધીશો રાગદ્વેષમુક્ત હોતા નથી. શ્રી રામશાસ્ત્રી જેવો નિર્ભય અને રાગદ્વેષમુક્ત ન્યાયાધીશ મળવો અતિ દુર્લભ કહેવાય.

કિંગ્સફોર્ડને ક્રાન્તિકારીઓ પ્રત્યે ભારે ઘૃણા, તેથી તે ક્રાન્તિકારીઓને સખતમાં સખત સજા ફટકારતો રહેતો. લોકો તેનાથી ત્રાસી ગયા હતા. જજમેન્ટ એવું હોવું જોઈએ જે અપરાધીને પણ અપરાધનું ભાન કરાવે અને દંડની સાથે ન્યાયાધીશની કરુણા પણ છલકતી હોય.

એક વાર કિંગ્સફોર્ડની કચેરીમાં એક ક્રાન્તિકારીનો કેસ ચાલે. ઘણા લોકોને રસ હોવાથી સૌ કેસ સાંભળવા કોર્ટમાં ભેગા થયેલા. તેમની વાતચીત થતી રહેતી હોવાથી કિંગ્સફોર્ડનો પિત્તો ગયો. શક્તિશાળી વ્યક્તિનો પિત્તો ખસે તો તેથી મોટો અનર્થ થાય. પિત્તાને નિયંત્રણમાં રાખવો એ જ મોટી શક્તિ કહેવાય અને વાતવાતમાં પિત્તો છટકે તે જ મોટી કમજોરી કહેવાય.

કિંગ્સફોર્ડે અંગ્રેજ સાર્જન્ટને હુકમ કર્યો કે આ ભીડને બહાર કાઢો. તરત જ લાઠીચાર્જ થઈ ગયો. લોકો ભાગંભાગ કરવા લાગ્યા. ભાગતા માણસો એકબીજા ઉપર પડવા લાગ્યા. પડેલા માણસોને પણ સાર્જન્ટ ફટકારતો રહ્યો. આ દૃશ્ય જોઈને એક પંદર વર્ષના કિશોરનો પિત્તો ગયો. તે તરત જ કૂદીને સાર્જન્ટ પાસે પહોંચી ગયો. તેણે તેના હાથમાંથી દંડો પડાવીને સાર્જન્ટને જ મારવા માંડ્યો. સાર્જન્ટ કદાવર અને બળવાન હતો, પણ કિશોરને એવું ઝનૂન ચઢેલું કે તેણે સાર્જન્ટને ઢીલો કરી નાખ્યો. શરીરબળ કરતાં ઝનૂનબળ ઘણું ભારે હોય છે. યોદ્ધાનું શરીર નથી લડતું, ઝનૂન યુદ્ધ લડે છે. ઝનૂન વિનાનું ભીમ જેવું કદાવર અને બળવાન શરીર પણ યુદ્ધ કરી શકે નહીં. અને ઝનૂન જન્મજાત હોય છે. ચઢાવેલું ઝનૂન લાંબું ટકે નહીં.

આ કિશોરનું નામ સુશીલકુમાર સેન. આઠ-દશ પોલીસ તેના ઉપર તૂટી પડ્યા. તેને બહુ માર્યો. તેને પકડીને તેના ઉપર કેસ કરવામાં

આવ્યો. જજે તેને પંદર હંટર ફટકારવાની સજા કરી. સુશીલને નિર્વસ્ત્ર કરીને એક ખાટલા ઉપર ઊંધો સુવાડવામાં આવ્યો. તેના હાથપગ બાંધી દેવાયા અને ફટકા મારનાર જલ્લાદને બોલાવવામાં આવ્યો. દારૂઘેલા જલ્લાદે એક પછી એક પંદર ફટકા માર્યા. પ્રત્યેક ફટકે ચામડી અને માંસ ઊખડી જાય. લોહીની શેડો ઊડે, પણ સુશીલ ઊંહ ન કરે. પ્રત્યેક ફટકે તે જોરથી "વંદે માતરમ્" બોલે. નિયમ એવો કે ફટકાની સજા પૂરી થયા પછી આરોપીને સ્ટ્રેચરમાં સુવાડીને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે, જ્યાં તેનો મલમપટ્ટો થાય. સુશીલ સજા પૂરી થતાં જ જાતે ઊભો થયો અને જાણે કશું જ ન થયું હોય તેમ ચાલતો થયો. લોકો સાધુ-સંતો-યોગીઓ, વગેરે પાછળ ગાંડા થઈને પગ પૂજવા દોડતા હોય છે, પણ કોઈએ દેશ માટે આટલા ફટકા સહન કર્યા હોય તેવું સાંભળ્યું છે? સુશીલની સહનશક્તિની બરાબરી કરે તેવો કોઈ યોગી તમે જોયો છે? આ સાચો યોગી કહેવાય. જે ઉપયોગી થાય તે જ યોગી હોય. ઉપયોગ વિનાનું પરાશ્રિત જીવન જીવનારને લોકો યોગી માનવાની ભૂલ કરે તો તેનાં માઠાં પરિણામ પોતે જ ભોગવે.

સુશીલની કોલેજે હડતાલ પાડી. સુશીલનું બહુમાન કરવા કોલેજમાં સભા ભરવામાં આવી. તેની અધ્યક્ષતા સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ કરી. સભા સરઘસ-રૂપમાં ફરી અને કલકત્તામાં સુશીલનો જયજયકાર થઈ ગયો.

સમય વીતી ગયો, પણ સુશીલના મનમાં કિંગ્સફોર્ડ પ્રત્યે ભડકેલી આગ ઠંડી ન થઈ. તેની જ્વાળા ધધકતી રહી. ઠંડા લોકો ક્રાન્તિકારી ન થઈ શકે, બહુબહુ તો તેઓ વીતરાગ થઈને બધું ભૂલી જઈને ક્ષમા આપવાનો ઉપદેશ આપે. પણ ક્ષમા તો અપરાધ સ્વીકારીને ક્ષમા માગે તેને અપાય. જે કદી ક્ષમા માગે જ નહીં તેને ક્ષમા આપવાની વાત તો દુર્બળતાને ક્ષમાની ચાદરથી ઢાંકવાની વાત થઈ.

અંતે સુશીલે બદલો લેવાનો રસ્તો શોધી કાઢ્યો. કિંગ્સફોર્ડ પુસ્તકપ્રેમી હતો. સુશીલે એક મોટું દળદાર પુસ્તક લીધું, તેને વચ્ચેથી કોતરી નાખ્યું અને તેમાં બોમ્બ ગોઠવી દીધો. રચના એવી હતી કે પાર્સલ ખોલતાં જ બોમ્બ ફૂટે અને ખોલનારના ફુરચા ઊડી જાય.

પુસ્તકનું પારસલ કિંગ્સફોર્ડના બંગલે પહોંચી ગયું, પણ તે હાજર ન હોવાથી ટેબલ ઉપર મૂકી દેવાયું. તે જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેણે 'પછી ખોલશું' એમ નક્કી કરીને અભરાઈ ઉપર મૂકી દીધું. કિંગ્સફોર્ડ બચી ગયો.

15-5-1908ના રોજ મહાન ક્રાન્તિકારી અરવિંદ ઘોષ, વારીન્દ્ર ઘોષ, વગેરેની સાથે સુશીલને પણ ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો. કેસ ચાલ્યો. તેને સાત વર્ષની કઠોર કેદની સજા થઈ. પણ અપીલ કરવામાં આવતાં તે છૂટી ગયો.

ફરી પાછા 28-4-1915ના રોજ બધા ક્રાન્તિકારી સરકારી કચેરી લૂંટીને ભાગતા હતા ત્યારે પોલીસ તેમની પાછળ પડી. તે બધા નાવોમાં નદી પાર કરવા દોડી રહ્યા હતા. પોલીસની નાવ નજીક આવી જતાં ગોળીબાર કરવો પડ્યો. ગોળીઓની રમઝટ નદી વચ્ચે જામી. તેમાં પોતાના જ સાથીદારની એક ગોળી સુશીલને વાગી. સુશીલના રામ રમી ગયા. મરતાં-મરતાં તેમણે સાથીદારોને કહ્યું કે "મારું માથું કાપીને ગુમ કરી દેજો, જેથી તમે બધા ઓળખાઈ ન જાઓ." આમ કહીને બધા સાથીદારોને ભગાડીને પછી જ સુશીલે પ્રાણ છોડ્યા. પોલીસ હાથ ઘસતી રહી ગઈ. આજે હવે આ સુશીલને કોઈ જાણે છે – ઓળખે છે? કેટકેટલા ક્રાન્તિકારીઓ બલિવેદી ઉપર ચઢી ગયા – તેમને કોઈ યાદ પણ કરે છે?

2-10-12

17
ઠાકુર કેશરીસિંહ બારહઠ

ભારત જાતિસમૂહોનો દેશ છે. અહીં હજારો જાતિઓ વસે છે. પ્રત્યેક જાતિનું પોતાનું અલગઅલગ વ્યક્તિત્વ છે. ઘણા લોકો જાતિમાં માનતા નથી. તેઓ માત્ર એક જ માનવજાતિમાં માને છે. તે સારી વાત કહેવાય. જાતિગત ભેદભાવ અને ઊંચનીચના વ્યવહારોથી આપણને ભારે નુકસાન થયું છે અને થઈ રહ્યું છે, પણ જાતિ જો કુદરતી હોય છે તો તેમાં કેટલાક આનુવંશિક ગુણો પણ રહેતા હોય છે. બધી જાતિઓમાં બધા ગુણો નથી હોતા.

આવી અસંખ્ય જાતિઓમાંની એક જાતિ છે "ચારણ." ચારણજાતિ બહુ પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવે છે. વેદોમાં પણ તેમનો ઉલ્લેખ છે. તે મોટા ભાગે રાજ્યાશ્રિત જીવન જીવે છે. આ જાતિની કેટલીક ખાસિયતો છેઃ રાજા-મહારાજાઓ, વગેરેનાં વખાણ કરીને તેના દ્વારા તેમને દુર્ગુણોથી બચાવવા અને સદ્ગુણી બનાવવા, યુદ્ધમાં સાથે રહેવું, વીરતા ચઢાવવી, પ્રતિજ્ઞાપાલન કરાવવું, રાજા-મહારાજા વગેરેને રામાયણ-મહાભારત જેવા ગ્રંથોનાં આદર્શ પાત્રો સાથે સરખાવીને તેમને તેવા થવાની પ્રેરણા આપવી, જરૂર પડે તો નેકી અને ટેકી માટે આત્મબલિદાન આપવું વગેરે. ચારણ સ્ત્રીઓને સૌરાષ્ટ્રમાં 'આઈ' નામથી માનપૂર્વક બોલાવાય છે. આઈઓ પણ બલિદાન આપતાં પાછી ન પડે. આવા આનુવંશિક ગુણોના કારણે ચારણજ્ઞાતિ પૂજ્ય અને પવિત્ર પણ ગણાતી રહી છે.

રાજસ્થાનના શાહપુરા-રાજ્યના દરબારે કેશરીસિંહને જાગીર આપી હતી, તેથી તેઓ ઠાકુર કહેવાવા લાગ્યા. પહેલાંના મહારાજાઓ પોતાના કવિઓ ચારણ, ગઢવી, બારોટ, વગેરેને ગામોની જાગીરો આપતા તેથી તેઓ જાગીરદાર પણ કહેવાતા. જાગીરદાર પોતાને નાના રાજા જ માને, તેથી ઠાકુરની પદવી પણ ધરાવતા.

કેશરીસિંહ યોદ્ધા પણ હતા. ઉદયપુરના મહારાજા ફતેસિંહના તે સરદાર રહી ચૂક્યા હતા. તેમની પ્રતિજ્ઞાથી આકર્ષિત થઈને કોટાના મહારાજા તેમને પોતાને ત્યાં લઈ ગયા હતા અને તેમને પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક રાખતા હતા.

ઠાકુર કેશરીસિંહનો પ્રભાવ રાજપૂતજાતિ ઉપર પ્રબળ હતો. જ્ઞાતિપ્રભાવ પણ એક કમાણી કહેવાય. કેશરીસિંહે સમગ્ર રાજપૂતજાતિને સંગઠિત કરવા માંડી. કેશરીસિંહમાં ગજબની સંગઠિતશક્તિ હતી. કેટલાક લોકોમાં પ્રતિભાશક્તિ તો હોય પણ સંગઠનશક્તિ ન હોય. માત્ર પ્રતિભાથી પ્રોફેસર થવાય, સરદાર – નેતા ન થવાય. નેતૃત્વમાં સંગઠનનો ગુણ બહુ જરૂરી હોય છે. કેશરીસિંહના પ્રભાવથી રાજપૂતજાતિ સંગઠિત બનવા લાગી. આ શક્તિનું સંગઠન હતું. તણખલાં ભેગાં થઈ જાય તોપણ શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો જો વાંસ ભેગા થઈ જાય તો-તો ઘણી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય. અને જો પોલાદના છડો – સળિયા – ભેગા થઈ જાય તો-તો પહાડ તોડે તેવી શક્તિ પેદા થાય. રાજપૂતો પોલાદના સળિયા જેવા હતા, પણ અહંકારી સ્વભાવથી વેરવિખેર હતા. જે જાતિ વેરવિખેર થઈને જીવે તે પરસ્પર લડતી-ઝઘડતી પણ થઈ જાય. અહંકાર કદી ઈર્ષ્યા વિનાનો નથી હોતો અને ઈર્ષ્યા કદી દુશ્મન વિનાની નથી હોતી. રાજપૂતો બહારના માણસો સાથે જેટલું લડ્યા છે તેથી ઘણું વધારે અંદરોઅંદર લડ્યા છે અને તે પણ નજીવી બાબત માટે.

કેશરીસિંહ આવી જાતિને સંગઠિત કરવા લાગ્યા તેથી અંગ્રેજો ચમકી ઊઠ્યા. અંગ્રેજો જાણતા હતા કે જો બીજી જાતિઓ સંગઠિત થશે તો ખાસ કાંઈ કરી શકશે નહીં, પણ જો રાજપૂત સંગઠિત થઈ ગયા તો બહુ મોટો પડકાર ઊભો કરશે. પડકાર ઊભો થાય અને પછી તેને પહોંચી વળવા પ્રયત્નો કરે તે મધ્યમ મુત્સદ્દી કહેવાય. પડકારને ઊભો થતાં પહેલાં જ દાબી તે પ્રથમ મુત્સદ્દી કહેવાય. અંગ્રેજો પ્રથમ કક્ષાના મુત્સદ્દી હતા. પડકાર ઊભો થયા પછી પણ જે દાબી દેતા નથી, પણ તેને વધવા દે છે, તે અધમ કક્ષાની રાજનીતિ કહેવાય. આપણે બીજી-ત્રીજી કક્ષામાં આવીએ છીએ.

કોટા રજવાડાના રેસિડેન્ટે મહારાજા ઉપર દબાણ લાવીને ઠાકુર કેશરીસિંહને ગિરફતાર કરાવ્યા. તેમના ઉપર કેસ ચલાવ્યો. પણ કોઈ સાક્ષી જ ન મળે. કેશરીસિંહને છોડી મૂકવા પડે તેવી સ્થિતિ થઈ. એટલે અંગ્રેજોએ બીજી યુક્તિ રચી. તેમને 'દિલ્હી ષડ્યંત્ર કેસ'

અને 'આરા ષડ્યંત્ર કેસ'માં ફસાવી દીધા. ભારતમાં બનાવટી કેસ કરીને તેમાં ફસાવવાની પદ્ધતિ પણ કામ કરે છે. એક બનાવટી ચિઠ્ઠી પકડવામાં આવી, જેમાં કેશરસિંહ આ બંને ષડ્યંત્રોના ભાગીદાર હોવાનું સિદ્ધ કરી શકાય. જો સરકાર જ દબાણનું ન્યાયતંત્ર ચલાવે તો નિર્દોષને પણ સજા કરી શકાય.

અંતે કેશરીસિંહને આજન્મ કારાવાસની સજા થઈ. સરકાર પોતે જ જો ન્યાયતંત્રને પોતાનો હાથો બનાવે તો નિર્દોષ દોષી થઈ જાય અને દોષી નિર્દોષ બની જાય.

કેશરીસિંહને બધા વચ્ચે પગે બેડીઓ પહેરાવીને કોર્ટમાંથી લઈ જવામાં આવતા હતા ત્યારે તેમનાં પત્નીથી તે જોયું ગયું નહીં. તેઓ ભીડમાંથી કૂદીને ધસી આવ્યાં અને ચોધાર આંસુએ પગમાં પડીને રડવા લાગ્યાં. પ્રેમ પ્રેમીની આપત્તિને જોઈ શકતો નથી, એટલું જ નહીં, તે સહન પણ નથી કરી શકતો. પ્રેમ પ્રતિક્રિયા વિનાનો નથી, પ્રતિક્રિયા વિનાનું ડહાપણ હોય છે, કારણ કે ડહાપણ સર્વપ્રથમ સ્વરક્ષાને જોતું હોય છે. કેશરીસિંહ અને તેમનાં પત્નીના ભાવભર્યા અંતિમ મિલનને જોઈને લોકો પણ ભાવવિભોર થઈ ગયા. થોડી વાર માટે પોલીસ પણ ખસી ગઈ. બે પ્રેમાળ પતિ-પત્નીનું મિલન એ જીવનની સૌથી પવિત્ર ક્ષણો છે. આ પવિત્ર ક્ષણોમાં વિક્ષેપ કરવો એ મહાપાપ કહેવાય. ભોગને એકાન્ત જોઈએ. પ્રેમને પણ મર્યાદા તો જોઈએ, પણ અંતિમ મિલનમાં મર્યાદા ન હોય. કેશરીસિંહે પોતે જ પત્નીને માંડ સમજાવીને દૂર કર્યાં. એવામાં કેશરીસિંહનો કિશોર-અવસ્થાએ માંડ પહોંચેલો પુત્ર દોડી આવ્યો અને પિતાને ગળે વળગી પડ્યો. જરાય વિચલિત થયા વિના કેશરીસિંહ તેને શિખામણ આપતા બોલ્યા, "બેટા! આપણે ચારણ-રાજપૂત છીએ. આપણું જીવન નેક અને ટેક માટે જ હોય છે. તું પણ મારા રસ્તે ચાલીને દેશ માટે શહીદ થવું પડે તો શહીદ થજે. એ જ મારો સંદેશ છે."

પત્ની અને પુત્રને દૂર કરીને ખુમારીભરી ગરદન ઊંચી ઉઠાવીને કેશરીસિંહ પોલીસ સાથે ચાલતા થયા.

સરકારે કેશરીસિંહની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લીધી હતી તેથી મા-દીકરો હવે ઘર વિનાનાં થઈ ગયાં હતાં. ભારતમાં સ્ત્રીને બે ઘર હોય છેઃ એક પતિનું અને બીજું માબાપનું. સુખ હોય તો પતિનું ઘર અને દુઃખ હોય તો માબાપનું ઘર. પ્રતાપ અને તેની માતા પોતાના ભાઈને ત્યાં રહેવા ચાલ્યાં ગયાં. પિયર ગમે તેટલું સમૃદ્ધ હોય અને ભાઈઓ ગમે તેટલા ઉદાર હોય, પણ જો ભાભીઓ અનુકૂળ ન હોય તો પિયરમાં રહેવું પણ કઠિન થઈ જાય. પતિથી રિસાયેલી પત્ની ભલે હોંશેહોંશે ભાઈના ઘરે જાય, પણ થોડા જ દિવસમાં તેને ભાન થઈ જાય કે પોતાનું ખરું ઘર આ નથી. પતિનું ઘર જ પોતાનું ખરું ઘર છે. પણ હવે શું થાય? અભિમાનના આવેશમાં રીસ તો ચઢી, પણ હવે રીસ ઊતરી ગઈ. હવે કોણ મનાવે?

મા-દીકરો પિયરમાં રહેવા લાગ્યાં, પણ પ્રતાપની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ પિતાનાં પગલેપગલે ચાલવાની હતી. પોલીસ પણ તેના ઉપર નજર રાખતી હતી.

પ્રતાપ તે સમયના મહાન ક્રાન્તિકારી રાસબિહારી બોઝ અને શચીન્દ્રનાથ સંન્યાલના સંપર્કમાં આવ્યો અને ક્રાન્તિના રંગે રંગાઈ ગયો. પોલીસે પ્રતાપને પકડ્યો અને બરેલી જેલમાં તેના ઉપર અસીમ અત્યાચાર કર્યા, પણ તેણે સાથીદારોનાં નામ ન બતાવ્યાં તે ન જ બતાવ્યાં. અંતે તેણે બરેલીની જેલમાં જ પોતાની આહુતિ આપી દીધી. પતિ બિહારની હજારીબાગ જેલમાં હતા. પુત્ર બરેલીની જેલમાં અત્યાચારો સહન કરીને શહીદ થઈ ગયો. બિચારી પત્નીની કેવી દશા થઈ! આથી કયો મોટો ત્યાગ-વૈરાગ્ય હશે!

હજારીબાગમાં પણ કેશરીસિંહને સંઘર્ષ થઈ ગયો. જમવાનું કાંકરા-રેતી-વાળું, વળી તેમાં જીવડાં ખદબદતાં હોય. "આવું ભોજન હું નહીં કરું" એમ કહી તેઓ ઉપવાસ ઉપર ઊતર્યા. અઢાર દિવસ સુધી તેઓ બિલકુલ નિરાહાર રહ્યા. જેલરે તેમને જબરદસ્તી જમાડવાનું બંધ કર્યું અને દૂધ આપવા માંડ્યું. પણ તેમાં દૂધ થોડું અને ભાતનું ઓસામણ વધારે ભેળવીને આપવા માંડ્યું. કેશરીસિંહે તે પણ બંધ કરી દીધું. પોલીસે જબરજસ્તીથી નળી દ્વારા અઢાર મહિના સુધી ઓસામણવાળું દૂધ પિવડાવ્યું.

અંતે સરકાર હારી. ચારણ મરી જાય પણ હારે નહીં. મુઠ્ઠીમાં પ્રાણ લઈને જીવે તે જ ચારણ કહેવાય. સરકારે કેશરીસિંહને જેલમાંથી

મુક્ત કરી દીધા. જ્યારે તે જેલ બહાર આવ્યા ત્યારે પુત્ર પ્રતાપના શહીદ થવાના સમાચાર જાણ્યા. તેમની છાતી ગદ્ગદ થઈ ગઈ: "મારો પ્રતાપ મારા કરતાં સવાયો નીકળ્યો! મારાય પહેલાં તે સ્વતંત્રતાદેવીનાં ચરણમાં ફૂલ થઈને ચઢી ગયો! મને ધન્ય કરી દીધો!"

પતિ-પત્નીનું ફરી મિલન થયું. આશા ન હતી પણ ફરી મળ્યાં. પત્ની તો જોગમાયા હતાં. પતિના વિયોગમાં તે ઝૂરતાં રહ્યાં, પણ કદી ઊંચી આંખ કરીને કોઈના સામું જોયું નહીં.

કેશરીસિંહ, તેમની પત્ની અને પ્રતાપ જેવાં કેટલાં હશે? વંદન હો – વંદન હો આ સતિયાં માણસોને!

4-10-12

18
જોરાવરસિંહ બારહઠ

સંસારના બધા સંબંધોમાં સૌથી પ્રભાવશાળી સંબંધ પતિ-પત્નીનો છે. સંબંધ વિનાનું જીવન શક્ય નથી. ઇચ્છવા છતાં પણ જેનો કોઈ સંબંધી નથી હોતો તે મહાદુ:ખી માણસ હોય છે. સંબંધો અનેક પ્રકારના હોય છે, પણ પૂર્વે કહ્યું તેમ સૌથી પ્રગાઢ – સૌથી વધુ અંતરંગ અને સૌથી વધુ વિશ્વસનીય સંબંધ પતિ-પત્નીનો હોય છે. પતિ-પત્નીના સંબંધની પરાકાષ્ઠા અદ્વૈત છે. અદ્વૈત એટલે દ્વૈતમાંથી અદ્વૈત થવું તે. જે પ્રથમથી જ એક હોય તેનું અદ્વૈત અર્થશૂન્ય કહેવાય, પણ જે પહેલાં બે હોય અને પછી પરસ્પર ઓતપ્રોત થઈને એક થઈ જાય તે જ ખરું અદ્વૈત કહેવાય. આ અદ્વૈત સાધનાસિદ્ધ છે, અર્થાત્ સાધના પછી થનારું અદ્વૈત છે. નર-નારીનાં લગ્ન થયા પછી બંને પતિ-પત્ની બને છે. પતિ-પત્ની થવું એટલે ખીલે બંધાઈ જવું. બંને એકબીજા માટે ખીલો છે. આ એવો ખીલો છે જે માણસને હરાયું થતાં અટકાવે છે.

જે વ્યક્તિઓ ખીલે બંધાઈ નથી હોતી તે મોટા ભાગે હરાઈ થઈ જતી હોય છે. પણ હરાયા થતાં અટકવું આટલી જ સાધના નથી. આ તો પ્રથમ પગથિયું કહેવાય. પરાકાષ્ઠાનું પગથિયું તો દામ્પત્યસિદ્ધિ છે. બધાં પતિ-પત્ની દામ્પત્યની સિદ્ધિ સુધી પહોંચતાં નથી. તેમનું લગ્નજીવન નિષ્ફળ જતું હોય છે. જે લોકો સ્ત્રી-પુરુષને સમાન માને છે અને બંનેના હક્કો એકસરખા માને છે તે દામ્પત્યસિદ્ધિ સુધી પહોંચી શકતાં નથી. હક્ક માગનારાં, તે માટે લડનારાં કદી દામ્પત્ય પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. હક્ક ત્યાગનારાં જ દામ્પત્ય પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે. "મારે કશું ન જોઈએ, સર્વસ્વ તમારું જ છે." – આવી આંતરિક ભાવનાથી સમર્પણ થતું હોય છે, જેની શરૂઆત પત્ની કરે છે. સંપૂર્ણ સમર્પણની પ્રતિક્રિયા પ્રત્યાર્પણથી થતી હોય છે, અર્થાત્ પતિ પ્રત્યાર્પિત થઈ જતો હોય છે – પતિ પણ સંપૂર્ણપણે પત્નીને સમર્પિત થઈ જતો હોય છે. આ રીતે સમર્પિત અને પ્રત્યાર્પિતની સાધનાથી દામ્પત્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. જે સમર્પિત નથી થઈ શકતી તે પ્રત્યાર્પિત પણ પામી શકતી નથી. તે એકાકી રહી જાય છે. તેનું લગ્નજીવન લગભગ નિષ્ફળ થઈ જતું હોય છે.

દામ્પત્યની કસોટી દુ:ખના દિવસોમાં થતી હોય છે. સુખના દિવસો કસોટીના નથી હોતા. આમ જુઓ તો સુખના દિવસો પણ કસોટીના કહી શકાય. પતિનાં વૈભવ અને ઐશ્વર્યનો બેફામ ઉપયોગ – બગાડ કરે તે કદી આદર્શ પત્ની ન હોય. બેફામ દુરુપયોગ કરનાર ભાગ્યે જ વફાદાર હોય. તે ભોગપ્રધાન જીવન જીવનારી હોય. ભોગપ્રધાનતા ચંચળતા પેદા કરે છે – એમ કહો કે ચંચળતાને વધુ ને વધુ બહેકાવે છે. બહેકી ગયેલી ઇન્દ્રિય – ચંચળતા નવુંનવું શોધ્યા કરે. તે સ્થિર ન થઈ શકે. આ જ કસોટી કહેવાય. આવી પત્નીનું દામ્પત્ય તો સિદ્ધ ન થાય, લગ્નજીવન પણ સિદ્ધ ન થાય. તે 'ન ઘરની ન ઘાટની' જેવી થઈ જાય.

દુ:ખ વિનાનું જીવન હોતું નથી. તેમાં પણ કાલિક દુ:ખો તો આવે ને જાય. જે દુ:ખોની પાછળ સુખો આવવાની ખાતરી હોય તે દુ:ખો સહન કરવાં તે બહુ કઠિન કામ નથી હોતું. પણ જે દુ:ખોની પાછળ સુખો આવવાની સંભાવના જ નથી હોતી, દૂરદૂર સુધી ક્યાંય સુખો દેખાતાં જ ન હોય, તેવાં દુ:ખોમાં પણ જે વિચલિત ન થાય તો સમજવું કે સાચું દામ્પત્ય જામ્યું છે. આવું દામ્પત્ય દેવદુર્લભ કહેવાય. સંતદર્શન કરતાં પણ આવાં દંપતીનાં દર્શન વધુ પુણ્યદાયી મનાવાં જોઈએ.

રાજસ્થાનના કેશરીસિંહ બારહઠની કથા પહેલાં આવી ગઈ, હવે તેમના નાના ભાઈ જોરાવરસિંહ બારહઠની કથા કહેવાની છે. જોરાવરસિંહ પણ ક્રાન્તિકારીઓની સાથે મળીને અનેક ક્રાન્તિઓમાં ભાગ લેતા રહ્યા, પણ પોલીસથી બચવા માટે તે બિહારથી જોધપુર આવી ગયા. બિહારમાં અંગ્રેજ વાઇસરોય ઉપર બોમ્બ ફેંકવામાં તે પણ ભાગીદાર હતા. તેમની ગેરહાજરીમાં કેસ ચાલ્યો અને તેમને ફાંસીની સજા થઈ ગઈ. હાજર થઈને ફાંસીએ ચઢવું તેના કરતાં ફરાર રહીને ફરારી જીવન વિતાવવું સારું – એવું સમજીને તેઓ જોધપુર આવી ગયા. ત્યારે મીડિયાનો જમાનો ન હતો તેથી કોઈને કશી ખબર પણ ન પડી. જોધપુર આવીને તેઓ સરકારી નોકરીમાં લાગી ગયા. ત્યારે બાળલગ્નો થતાં પણ આણું પુખ્ત ઉંમરે થતું. તેમનાં પત્ની અનુપકુંવરદેવીનું આણું પણ થઈ ગયું અને પતિ-પત્ની સુખપૂર્વક ગૃહસ્થ-જીવન જીવતાં રહ્યાં. જોરાવરસિંહે બિહારની ઘટનાની વાત કોઈને કરી ન હતી તેમ જ કોર્ટના નિર્ણયની વાત પણ કરી ન હતી. તે વાત તેમના અંતરમાં દબાયેલી જ રહી ગઈ. પણ દબાયેલી વાત અંતરને શાંતિથી રહેવા ન દે. નવરા પડતાં જ તે વાત

અંતરને હચમચાવતી. તેમને થતું કે એક ને એક દિવસ પોલીસ અહીં પહોંચશે, મારી ધરપકડ થશે અને અતિ પ્રેમાળ, પત્ની અનુપકુંવર ઉપર પહાડ તૂટી પડશે. અધૂરામાં પૂરું તેમના વિરોધીઓએ પોલીસને સૂચના પણ આપી દીધેલી. હવે તો પોલીસના ભણકારા વાગી રહ્યા હતા. નીતિકારો કહે છે કે બધી વાતો સ્ત્રીઓને કરાય નહીં. તે પચાવી નથી શકતી. તે દુઃખ આવ્યા પહેલાં જ દુઃખી થઈ જાય અને રોકકળ મચાવી મૂકે. તેથી જોરાવરસિંહ પત્ની અનુપકુંવરને વાત કરતા ન હતા.

પણ હવે આજ તો તેમણે નક્કી કર્યું કે વાત કરી જ દેવી. ઓચિંતી ધરપકડ થશે તો તે સહન નહીં કરી શકે, એટલે ધીરેધીરે તેની સહનશક્તિ વધારવી જોઈએ.

જોરાવરે કહ્યું, “અનુપ, માન કે હું વહેલો મરી જાઉં તો તને કેવું લાગે?”

અનુપે જોરાવરના મોઢા ઉપર હાથ દબાવતાં કહ્યું કે “હાય રામ! આવું ન બોલો. મારાથી સહન થતું નથી.” એમ કહીને તે ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડવા માંડી. પતિના મૃત્યુના આવા કાલ્પનિક વિચારથી પણ તે રડવા લાગી. પ્રેમ કરુણા વિનાનો નથી હોતો અને કરુણા હૃદયને પીગળાવ્યા વિનાની નથી હોતી. હૃદય પીગળે તો પીગળેલો ભાગ આંખોમાંથી આંસુ થઈને વહેતો રહે. જે કરુણાહીન હોય છે તે હૃદયહીન હોય છે. હૃદયહીનને લાગણી ન હોય. લાગણી વિનાના માણસો પથ્થર કહેવાય. તેઓ ભલે ને તે વીતરાગ થઈ ગયા હોય, પણ સંવેદના ખોઈ બેઠા હોય.

જોરાવરે આગળ ચલાવ્યું, “જો, અનુપ, આજે તને પેટ ખોલીને ખરી વાત કહું છું. મારા ઉપર મોત ભમી રહ્યું છે. પોલીસ મને ક્યારે પકડશે તે કહી ન શકાય. મારા ઉપર કેસ ચાલવાનો નથી, ચાલી ચૂક્યો છે. મને ફાંસીની સજા થઈ ચૂકી છે. હું પકડાઉં અને મને ફાંસીના માંચડે લટકાવે તે તને ગમે કે હું ફરાર થઈને ભાગી જાઉં તે ગમે?”

અનુપ ઉપર જાણે વીજળી પડી. કલ્પના બહારનું તે સાંભળી રહી હતી. જોરાવરે આગળ ચલાવ્યું, “જો હું ફાંસીએ લટકું તો તું વિધવા થાય, તારાં ચૂડી અને ચાંદલો ભૂંસાઈ જાય, પણ જો હું ફરાર થઈ જાઉં તો તારાં ચૂડી અને ચાંદલો બંને સાબૂત રહે. બોલ, હું શું કરું?”

આટલું સાંભળતાં-સાંભળતાં અનુપે હોશ ખોવા માંડ્યા હતા. તેને ખૂબ વહાલ કરીને જોરાવરે સભાન કરી. સાચું વહાલ મર્ત્યલોકનું ખરું અમૃત છે. તે જેને મળે તે અમર થઈ જાય, ધન્યધન્ય થઈ જાય. જેને વહાલ મળ્યું જ નથી તે જ ખરો દરિદ્ર કહેવાય – ભલે તે મોટો શેઠ કે શેઠાણી કેમ ન હોય! કોઈના સાચા વહાલમાં વિક્ષેપ કરવો એ મહાપાપ કહેવાય. દેહવધ કરતાં વહાલવધ વધુ મોટું પાપ છે.

અનુપ હોશમાં આવી. ઘણી સમજાવટ પછી તે પતિના ફરારી જીવન માટે તૈયાર થઈ ગઈ. પત્નીને સૂતી મૂકીને તેની રજા લીધા વિના ગૃહત્યાગ કરવો બહુ કઠિન નથી, પણ પ્રેમાળ પત્નીને જગાડીને, બધું સમજાવીને કાયમ માટે ગૃહત્યાગ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે. સ્ત્રીનો પ્રેમ સમજણથી પર હોય છે, પણ જોરાવરે ખૂબ ધૈર્ય અને કુશળતાથી અનુપને ગળે વાત ઉતારી. જોરાવરે તત્કાળ ગૃહત્યાગ કરી દીધો. અનુપ તેને એવી વળગી પડી હતી કે તેને માંડમાંડ છોડાવી. હૃદય ઉપર પથ્થર મૂકીને પતિ વિદાય થયો અને હૃદય ઉપર પથ્થર મૂકીને પત્નીએ તેને વિદાય કર્યો!

વીતરાગ થવા જે લોકો ગૃહત્યાગી થયા કે પત્નીત્યાગી થયા તેએ તો જ્યાં ગયા ત્યાં પૂજાતા રહ્યા, પણ જોરાવરની પાછળ તો હાથકડી દોડતી રહી. પૂજા તો શું શાંતિથી ઊંઘવાનું પણ ન મળે. ભૂખ્યા-તરસ્યા લપાતાછુપાતા જીવન જીવતા રહ્યા – માત્ર એક જ આશાએ કે અનુપનાં ચૂડી અને ચાંદલો અમર રહે.

તેમના ગયા પછી થોડા જ દિવસમાં તેમના ઘર ઉપર દરોડો પડ્યો. જોરાવરસિંહ ન મળ્યા, પણ તેમની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લેવાઈ. હવે અનુપ પતિ વિનાની જ નહીં, ઘર-બાર વિનાની પણ થઈ ગઈ. ઉપર આકાશ અને નીચે ધરતી. કોઈ આધાર નહીં. રૂપ અને યૌવનભર્યું શરીર લઈને ક્યાં જવું? તેનો ભાઈ આવીને તેને લઈ ગયો. ભાઈને ત્યાં તે સાધ્વી-સતી બનીને 26 વર્ષ રહી. આખા ઘરનું બધું

કામ કરે તેથી ભાભીને સારી લાગે. કામગરું માણસ સૌને ગમે. અને તે કોઈની સાથે કશી જીભાજોડી ન કરે, હંમેશાં નમતું જ જોખે. કોઈ વાતમાં કોઈનો દોષ ન કાઢે, પોતાને જ દોષી ગણે અને ચારણ આઈની માફક તેની પવિત્રતાથી આખું ગામ તેને માન આપે. માણસને જો જીવતાં આવડે તો શત્રુઓની વચ્ચે પણ તે સારી રીતે જીવી શકે છે.

જોરાવરસિંહ પર્વતો અને વનોમાં રઝળતા રહ્યા. તેમના મોટા ભાઈ આજીવન કારાવાસની સજા પૂરી કરીને પાછા ઘેર આવ્યા. તેમણે જોરાવરસિંહના વોરન્ટને રદ કરાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. તેમણે પુરુષોત્તમદાસ ટંડન, કૃષ્ણનારાયણસિંહ, વગેરે મોટા-મોટા માણસો દ્વારા ઘણા પ્રયત્નો કરાવ્યા, પણ 26 વર્ષ પછી જોરાવરસિંહને ન્યુમોનિયા થયો અને તેમણે સંસારમાંથી વિદાય લીધી. હવે વોરન્ટ રદ થાય તોય શું? અનુપનાં ચૂડી-ચાંદલો અખંડ રહ્યો. તે તપસ્વિની થઈ ગઈ.

5-10-12

19
અજયકુમાર ઘોષ

સમજણપૂર્વકનું જીવન ક્યારથી શરૂ થાય છે તે બાબતે એકમતી નથી. આમ તો જન્મતાંની સાથે જ જીવન શરૂ થઈ જતું હોય છે, પણ તે સમજણપૂર્વકનું નથી હોતું. જ્યાં સુધી કુદરતી આવેગભર્યું જીવન જિવાતું હોય ત્યાં સુધી તેને સમજણપૂર્વકનું જીવન ન કહેવાય. કુદરતી આવેગો ત્રિમુખી હોય છેઃ 1. ભૂખ-તરસ, 2. કામાવેગ અને 3. લાગણીઓ.

ભૂખ-તરસનો આવેગ જન્મજાત હોય છે. તે મૃત્યુપર્યંત રહેતો હોય છે. બાળક ભૂખ-તરસ પૂરી કરવા જીવતું હોય છે. ભૂખ-તરસ પૂરી ન થાય તો તે રડારડ કરી મૂકતું હોય છે. પછી તેને લાગણીનો આવેગ પેદા થતો હોય છે. જે સૌથી નજીક માણસ હોય અને જે સતત તેના સંપર્કમાં રહેતું હોય તેના પ્રત્યે તેને લાગણી પેદા થતી હોય છે. આવાં માણસ મોટા ભાગે માતા-પિતા જ હોય છે, પણ માતા-પિતા ન હોય અને બીજું કોઈ હોય તો તેના પ્રત્યે પણ લાગણી પેદા થઈ જતી હોય છે. લાગણી ઉભયમુખી હોય છે, અર્થાત્ માતા-પિતા, વગેરે ઉછેરનારને પણ લાગણી હોય છે લોહીની લાગણી કુદરતી હોય છે. લોહી વિનાની લાગણીઓ અકુદરતી હોય છે. તે પ્રબળ નથી હોતી. મોટા ભાગે તે સ્વાર્થપ્રેરિત હોય છે.

બાળકને ભૂખ-તરસના આવેગો, માતા-પિતાની લાગણી અને રમકડાં, વગેરે ગમતી વસ્તુઓનું આકર્ષણ જાગે છે. પશુ-પક્ષીઓ, કીડી-મકોડા જેવાં જંતુ, વગેરેને રમકડાં નથી હોતાં, તેથી તેવી લાગણીઓ તેમને નથી હોતી. ગરીબ બાળકોને મોંઘાં રમકડાંની લાગણીઓ નથી હોતી. આવી લાગણીઓ તો રમકડાં જોયા પછી જ થતી હોય છે. આ તત્ત્વ જીવનભર રહેતું હોય છે. સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને જોયેલી સારીસારી વસ્તુઓ વસાવવાનું, લાવવાનું, ન મળે તો ઉપાડી લાવવાનું મન થયા કરતું હોય છે. આ તત્ત્વ જીવનભર થોડાઘણા અંશે રહેતું જ હોય છે. સારીસારી વસ્તુઓ જોયા પછી પણ લાવવાનું મન ન થાય તો વૈરાગ્ય કહેવાય. બધાં વૈરાગી નથી હોતાં. ખુદ વૈરાગી પણ વૈરાગી નથી હોતા. કોક દુર્લભ વ્યક્તિ જ વૈરાગી હોય છે.

સ્ત્રીને રજોદર્શન અને કિશોરને સ્વપ્નદોષ થતાં જ કામાવેગ શરૂ થઈ જાય છે. કોઈને ઘણો વહેલો પણ શરૂ થઈ જાય. કેટલાંય બાળકોને કુસંગમાં અકુદરતી કુમાર્ગે વાળી દેવાતાં હોય છે. કુદરતી યુવાવસ્થા પહેલાં જ કોઈની યુવાવસ્થા ખીલવવી તે મહાપાપ કહેવાય. દૂષિત વાતાવરણ આમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય છે. એક સમય હતો કે જ્યારે યુવાવસ્થામાં પણ યુવાવસ્થાનું ભાન ન હતું. હવે તો બાલ્યાવસ્થાથી જ આવું ભાન થવા લાગ્યું છે. તે અતિ ચિંતાજનક કહેવાય.

કુદરતી કામાવેગ શરૂ થતાં જ વ્યક્તિમાં સમજણની શરૂઆત થવા લાગે છે. બધા લોકો માટે આ સમય એકસરખો નથી હોતો. જેમજેમ જ્ઞાનનું પ્રમાણ વધતું જાય છે તેમતેમ આ ઉંમરનો સમય નાનો થતો જાય છે. પહેલાં 25 વર્ષ સુધી ગુરુકુળમાં રહેનારો વિદ્યાર્થી કામાવેગને સહી શકતો હતો. પછી જ તેનાં લગ્ન થતાં. પુરુષની તુલનામાં સ્ત્રીને કામાવેગ વહેલો શરૂ થતો હોવાથી આ ઉંમર સોળ વર્ષની મનાતી હતી. હવે આ ઉંમર બંને માટે બદલાઈ ગઈ છે. પહેલાં કામાવેગ-આધારિત ઉંમર નક્કી થઈ હતી. હવે કામાવેગ તો બહુ વહેલો શરૂ થઈ જતો હોવા છતાં બીજાં કારણોસર 18 અને 21 વર્ષની ઉંમર નક્કી કરાઈ છે. જોકે ઘણાં તો આ ઉંમરથી ઘણા લાંબા સમય સુધી લગ્નથી વંચિત અથવા મુક્ત રહેતાં હોય છે. પશુ-પક્ષીઓ, વગેરે આવું નથી કરતાં. તેમનું જીવન કુદરતની સાથે ચાલતું રહે છે. માણસ કુદરતવિમુખ જીવન જીવતો થઈ જાય તો કુદરત તેને દંડ દીધા વિના રહેતી નથી, અર્થાત્ આવા લોકો અકુદરતી આદતો તરફ વળી જતા હોય છે અને જીવનને ઊંધા રવાડે પણ ચઢાવી દેતા હોય છે. આમાં થોડાંક અપવાદ પણ હોઈ શકે છે. જે લોકો કોઈ મહાન લક્ષ્યપ્રાપ્તિ માટે અકુદરતી જીવન જીવે તો તે અપવાદ કહેવાય.

બંગાળના મિહિજામ ગામમાં 20-2-1909માં જન્મેલો અજયકુમાર ઘોષ પંદર વર્ષની ઉંમરમાં જ પ્રૌઢ થઈ ગયો. માતા-પિતા વિનાનાં અનાથ બાળકોને જીવનનો ભાર બહુ વહેલાં ઉપાડવો પડતો હોવાથી તેમનામાં જલદી પ્રૌઢતા આવતી હોય છે. બીજી તરફ કેટલાંક તો

પ્રૌઢ થયા પછી પણ પ્રૌઢ નથી થઈ શકતાં, કારણ કે કશો ભાર જ ઉપાડવાનો નથી હોતો. જીવનનો ભાર જ સૌથી મોટો ઉસ્તાદ બનતો હોય છે. જવાબદારી એ જ ભાર છે. કોઈ પણ જવાબદારી ભાર વિનાની હોતી નથી.

અજયકુમારના પિતાનું નામ શચીન્દ્રનાથ ઘોષ હતું. તે વૈચારિક રીતે સામ્યવાદી હતા, તેથી અજયમાં પણ તે વિચારો સહજ રીતે ઊતરી આવ્યા હતા. કેટલાક વાદ સંઘર્ષવાદ હોય છે, જ્યારે કેટલાક શાંતિવાદ હોય છે. સામ્યવાદ જન્મજાત સંઘર્ષવાદ છે. મૂડીવાદને તે પોતાનો શત્રુ માને છે, તેથી તેનો નાશ કરીને જ સામ્યવાદની સ્થાપના કરી શકાય તેવી દૃઢ માન્યતા હોવાથી તેઓ સંઘર્ષમય જીવન જીવતા રહે છે. મૂડીવાદનો નાશ થયા પછી પણ જો સામ્યવાદની સ્થાપના ન થાય અર્થાત્ લોકો સુખી ન થાય અને વધુ દુઃખી થાય તો હવે સંઘર્ષ કરાય નહીં, હવે સહન કરાય.

પંદર વર્ષનો અજય એ સમયમાં સરદાર ભગતસિંહને મળ્યો. તે ક્રાંતિ માટે છટપટાતો હતો. ભગતસિંહે આ કિશોરને માંડ સમજાવ્યો કે “હમણાં તું તારું અધ્યયન પૂરું કર, પછી ક્રાંતિની વાત.” તે અલાહાબાદ ગયો અને ત્યાંથી તેણે B.Sc. પરીક્ષા પાસ કરી અને અંતે ‘હિંદુસ્તાન સમાજવાદી પ્રજાતંત્ર સંઘ’ નામની ભગતસિંહની પાર્ટીમાં તે જોડાઈ ગયો અને બધાં ક્રાંતિકારી કાર્યોમાં ભાગ લેવા માંડ્યો.

ભગતસિંહને પાર્લામેન્ટમાં બોમ્બવિસ્ફોટ કરવાના કેસમાં ગિરફતાર કરીને પોલીસ જ્યારે લાહોર લઈ જતી હતી ત્યારે રસ્તામાં હુમલો કરીને પોલીસ પાસેથી ભગતસિંહને કેવી રીતે છોડાવી લેવા તેની યોજના તેણે કરી હતી, પણ સફળતા ન મળી.

અજયકુમારને ગિરફતાર કરી લેવાયો અને લાહોર જેલમાં ઠૂંસી દેવાયો. જેલઅધિકારીઓના ક્રૂર આચરણની વિરુદ્ધ કેદીઓ ભૂખ-હડતાલ ઉપર ઊતર્યા, તેમાં પણ અજય મોખરે હતો. જોકે તે નિર્દોષ સાબિત થયો તોપણ તેને ફરીથી ગિરફતાર કરીને જેલમાં ઠૂંસી દેવાયો. તે 24 વર્ષની ઉંમર સુધી જેલમાં રહ્યો. આ બધો સમય જેલમાં રહીને તે સામ્યવાદનું અધ્યયન કરતો રહ્યો. તે કિશોરાવસ્થાથી યુવાવસ્થા સુધી જેલમાં જ સડતો રહ્યો.

6-10-12

20
સરદાર ગુલાબસિંહ

અપરાધીઓને સજા કરવાનો હેતુ માત્ર તેમને દંડ દેવાનો જ નથી હોતો. ખરો હેતુ તો ફરીથી નવા અપરાધીઓ પેદા ન થાય તે હોય છે. બીજો હેતુ તો ત્યારે જ પૂરો પડે કે જ્યારે સજા જોઈને જોનારા કાંપી ઊઠે. પ્રાચીનકાળમાં કેટલીક જગ્યાએ અપરાધીઓને જાહેરમાં ફટકા મારવામાં આવતા – અરે, જાહેરમાં ફાંસી અથવા શૂળી ઉપર ચઢાવવામાં આવતા. અપરાધીઓ મરતી વખતે બહુ તડપતા, તડપી-તડપીને લાંબા સમયે પ્રાણ છોડતા. કહેવાય છે કે જે રીતે ઈશુને મૃત્યુદંડ અપાયો તે બહુ ભયંકર રીત હતી. તેમનો ભારેખમ ક્રોસ તેમની પાસે જ ઉપડાવીને જેરુસલેમના રસ્તા ઉપરથી લઈ જવાયા, જેથી લોકો જુએ. ક્રોસનું લાકડું એટલું બધું વજનદાર હતું કે તેમનાથી ઊપડતું ન હતું. તેઓ જેમતેમ લથડિયાં ખાતાખાતા વધસ્થળ ઉપર પહોંચ્યા.

ત્યાં બીજા ચાર-પાંચ માણસો ક્રોસ ઉપર જડેલી હાલતમાં છેલ્લા ચાર-પાંચ દિવસથી રિબાઈ રહ્યા હતા. અપાર વેદનાથી તેઓ ચીસો પાડી રહ્યા હતા. તેમના માટે તો જેટલું વહેલું મૃત્યુ થાય તે જ મુક્તિ હતી. તેમની બાજુમાં ઈશુનો વધસ્તંભ ઊભો કરાયો. તેના ઉપર ઈશુને સુવાડીને પગના બે પંજામાં આઠ-આઠ ઇંચના જાડા ખીલા ઠોકી દેવામાં આવ્યા. તે પછી બે હાથ ઊંચા કરાવીને બંને હાથના પંજામાં એવા જ ખીલા જડી દીધા. પછી સ્તંભ ઊંચો કરીને જમીનમાં ખોસી દેવાયો. સેંકડો નગરવાસીઓ આ ક્રૂર દશ્ય જોઈને કાંપી રહ્યાં હતાં. સ્તંભ સાથે જડેલો માણસ ભૂખ્યો-તરસ્યો તડકા અને ટાઢમાં પાંચ-દશ દિવસ તડપી-તડપીને મરી જતો. આવું દશ્ય જોનાર કાંપી ઊઠતો અને કોઈ અપરાધ કરવાની હિંમત ન કરતો.

પણ શમા-પરવાનાની રીત જુદી છે. શમા જલે છે ત્યારે પરવાના આપોઆપ દોડી આવે છે અને શમાની ચારે તરફ ચકર-ચકર ફરવા લાગે છે. અંતે તેની પાંખો બળી જાય છે અને તે પણ શમામાં બળીને ખાખ થઈ જાય છે. પરવાનાની આવી દશા જોઈને બીજા પરવાના શમાને છોડી ભાગી જતા નથી. તેઓ પણ વધુ ને વધુ ચક્કર લગાવતા રહે છે. સાંજે જલાવેલી શમા સવાર સુધીમાં કેટલાય પરવાના ખાખ કરી દેતી હોય છે.

ભારતની આઝાદીની શમા પ્રગટી ચૂકી હતી. આ શમા ઉપર અત્યાર સુધી કેટલાય આઝાદીના દીવાના પરવાના બળીને ખાખ થઈ ચૂક્યા હતા, પણ નવાનવા દીવાના ફરીફરીને આત્માહુતિ આપવા દોડતા આવી રહ્યા હતા. સરદાર કરતારસિંહ સરાલા નાની ઉંમરમાં જ ફાંસીએ લટકી ચૂક્યા હતા અને સરદાર ભગતસિંહ પણ પોતાના સાથીઓ સાથે ફાંસીએ લટક્યા હતા. તે જમાનામાં દર વર્ષે આઝાદી માટે ફાંસીએ લટકનારા વીર શહીદોની સંખ્યા વધી રહી હતી. તેમની ફાંસીથી લોકો ભયભીત થવાની જગ્યાએ વધુ બહાદુર બનતા અને જલદીથી જલદી બલિવેદી ઉપર ન્યોછાવર થઈ જવા તલપાપડ બની જતા. આ આઝાદીનું ઝનૂન હતું. ઝનૂન વિના મરણિયો જુસ્સો ન ચઢે અને મરણિયા જુસ્સા વિના મહાન ક્રાન્તિ ન થાય. જે ધર્મ પ્રજામાં જુસ્સો કે ઝનૂન ચઢાવતો જ નથી તે ગમે તેટલો શાંતિપ્રિય હોય તોપણ તેની શાંતિપ્રિયતા નમાલી જ હશે. નમાલી શાંતિ ગુલામી અને અન્યાય-અત્યાચારને આમંત્રણ આપે છે. આવી નમાલી પ્રજા કદી ક્રાંતિ ન કરી શકે. જે ઝનૂન ક્રાન્તિનું સર્જક હોય છે તે ફાંસીએ ચઢીને પણ અંતે તો આઝાદી લાવતું હોય છે.

દૂરના નાના ગામમાં રહેનારો ગુલાબસિંહ હજી તો કિશોર હતો. કુમારાવસ્થા લાવણ્ય અને કમનીયતાથી ભરપૂર હોય છે. જો બાલ્યાવસ્થા કુપોષણનો શિકાર ન બની હોય તો કિશોરાવસ્થા ગુલાબના ફૂલ જેવી કોમળ અને સુંદરતાથી લચી પડતી હોય છે. ગુલાબસિંહ એવો જ હતો. તેનું સુંદર અને કોમળ શરીર જોનારા જોતા જ રહી જતા. પોતાના નાના ગામડાથી તે લાહોર આવ્યો ત્યારે લાહોર પંજાબની રાજધાની અને બધી પ્રવૃત્તિઓનું મહાકેન્દ્ર હતું. જે પ્રવૃત્તિઓ નગરોમાં થતી હોય તે નાનાં ગામોમાં ન થાય, તેથી ગામડિયા અને શહેરીજનોમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર થઈ જાય. જેને વિકાસ કરવો હોય તેણે નગરોમાં વસવું જોઈએ. ખાસ કરીને આર્થિક, શૈક્ષણિક, સાહિત્યિક, કલાત્મક, રાજકીય, વગેરે ક્ષેત્રોના વિકાસનું સ્થાન મોટાં નગરો જ હોય છે.

જોતજોતાંમાં ગુલાબસિંહ, ક્રાન્તિના માર્ગે વળી ગયો. નગરોમાં બધા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય છે, બધાં ગ્રૂપ કામ કરતાં હોય છે. જેની જેવી રુચિ હોય તે તેવા ગ્રૂપ તરફ વળી જાય. કેટલીક વાર વ્યક્તિની રુચિ કરતાં તેનું ભાગ્ય પણ કામ કરતું હોય છે.

ગુલાબસિંહને ક્રાન્તિકારી ઇન્દ્રપાલ મળ્યો. વાઇસરોય લૉર્ડ ઈરવિનની ટ્રેન ઉપર બોમ્બ ફેંકવાની યોજનામાં ઇન્દ્રપાલ પણ ભાગીદાર હતો. તેણે પોતાનું એક અલગ સંગઠન બનાવી દીધું હતું, જેનું નામ હતું "આતિશી ચક્કર." આ આતિશી ચક્કરમાં ગુલાબસિંહ અને તેનો સગો ભાઈ અમરિકસિંહ જોડાઈ ગયા. પ્રત્યેક વ્યક્તિ ચિંતક કે વિચારક નથી હોતી, પણ કોઈ વૈચારિક સંસ્થાના માળખામાં જોડાઈ જવાથી વિચારોનું પૂરું તૈયાર માળખું તેને વારસામાં મળી જતું હોય છે.

આ લોકો બોમ્બનિર્માણના કામમાં લાગી ગયા. તે જમાનામાં ક્રાન્તિકારીઓ માટે સૌથી સારું શસ્ત્ર બોમ્બ હતું, જે બજારમાં તો મળે નહીં, જાતે જ બનાવવા પડે. ગુલાબસિંહ, વગેરેએ મળીને જેવોતેવો બોમ્બ બનાવી દીધો. હવે તેમની યોજના હતી કે પંજાબનાં છ શહેરોમાં એકસાથે બોમ્બ-ધડાકા કરવામાં આવે. આ છ શહેરો હતાં – લાહોર, અમૃતસર, લાયલપુર, ગુજરાંવાલા, શેખપુરા અને રાવલપિંડી. પણ એકસાથે ધડાકા કરવા કેવી રીતે?

તેમણે યુક્તિ શોધી કાઢી. પ્રત્યેક બોમ્બની સાથે લાંબી જામગરી લગાવવામાં આવી. જામગરીનો એક છેડો બોમ્બ સાથે અને બીજો છેડો એક મોટી મીણબત્તી સાથે જોડ્યો. નિર્ધારિત સમયે મીણબત્તી જલાવવામાં આવી. મીણબત્તી બળતીબળતી છેક નીચે સુધી ગઈ. છેક નીચે જામગરીનો બીજો છેડો જોડેલો હતો. તે બળ્યો અને છેક બોમ્બ સુધી પહોંચી ગયો. એકસાથે છયે છ શહેરોમાં બોમ્બ ફૂટ્યા. પોલીસે દોડાદોડી કરી મૂકી. પોલીસના બે માણસો પણ માર્યા ગયા. પોલીસ શોધમાં લાગી ગઈ. ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર તો પ્રથમથી જ સંદેહ હતો. "આતિશી ચક્કર"ના માણસોને પકડવા માંડ્યા. છેવટે 29-8-1930ના રોજ ગુલાબસિંહને પણ પકડી લેવાયો. બધો ભેદ ખોલાવવા માટે તેને જંગલમાં સૂમસામ જગ્યાએ લઈ જવાયો અને નિર્દયતાથી બહુ માર માર્યો, પણ ગુલાબસિંહે કશો ભેદ ન આપ્યો.

કોઈ રૂપવતી યુવતીને જોઈને જેનું મન વિચલિત ન થાય તો તેને મનની મક્કમતા કહેવાય. લક્ષ્મીત્યાગીઓ પણ વાસનાત્યાગી નથી થઈ શકતા. લક્ષ્મીત્યાગ અકુદરતી નથી. મનુષ્ય સિવાય બીજું કોઈ પ્રાણી લક્ષ્મીત્યાગી નથી બનતું, કારણ, તે લક્ષ્મીગ્રાહી પણ નથી હોતું. પણ કોઈ પ્રાણી વાસનાત્યાગી પણ નથી હોતું. પ્રાણીમાત્ર વાસનાબદ્ધ હોય છે – પછી તેને વાસનાપૂર્તિ મળે કે ન મળે. જેને મળે તે શાંત હોય અને ન મળે તે અશાંત હોય. પણ માણસ મોક્ષના રવાડે ચઢ્યો. મોક્ષ મેળવવા વાસનાત્યાગ અનિવાર્ય મનાયો. એટલે ઇચ્છાપૂર્વક વાસના ત્યાગીને હજારો મોક્ષમાર્ગીઓ ફરવા લાગ્યા; પણ આ બધાને એ ન સમજાયું કે વાસના કુદરતી વ્યવસ્થા છે. તેનો સંપૂર્ણ ત્યાગ સદા માટે શક્ય જ નથી. હા, થોડા કાળ માટે આવો ત્યાગ શક્ય છે.

માણસનું મન સૌથી વધુ ચિંતન વાસનાચિંતન કરતું હોય છે, કારણ કે આ કુદરતી પ્રક્રિયા છે. આત્મચિંતન કે બ્રહ્મચિંતન કુદરતી નથી. જે કુદરતી નથી તેનું ચિંતન કરવા માટે ભારે સાધના કરવી પડે છે. એટલું કર્યા પછી પણ તેમાં જોઈએ તેવી સફળતા મળતી નથી, જ્યારે વાસનાચિંતન કુદરતી હોવા છતાં વગર સાધના કર્યે પણ તે થયા કરે છે. વાસનાત્યાગ સંપૂર્ણ શક્ય ન હોવા છતાં પણ થોડા-થોડા કાળ માટે તે શક્ય છે. આ કાળને લંબાવવા માટે મનની મક્કમતા જોઈએ. ધનત્યાગ કરતાં પણ આ વાસનાત્યાગની મક્કમતા ઘણી વધારે કહેવાય. ખરેખર આવો ત્યાગી મહાન જ હોય.

પણ મનની મક્કમતાની કસોટી તો પોલીસ કરતી હોય છે. પોલીસ જ્યારે વાત કઢાવવા કે મનાવવા માટે નિર્દયતાપૂર્વક અત્યાચાર કરતી હોય ત્યારે પણ જે મનની મક્કમતા બતાવે અને કશું ન બતાવે તો સમજવું કે તે વિશ્વનો સૌથી મોટો મનોવિજયી માણસ છે. ભલભલા યોગીઓ જે ન કરી શકે તે આવો માણસ કરતો હોય છે.

ગુલાબસિંહનું કોમળ અને કમનીય શરીર પોલીસનો મૂઢ માર સહન કરી ગયું, પણ બીજા સાથીદારો તેટલા મક્કમ ન નીકળ્યા. કેટલાક તો મારના ભયથી તાજના સાક્ષી થઈ ગયા!

કેસ ચાલ્યો. "લાહોર ષડ્યંત્ર કેસ"નો આ પૂરક કેસ બન્યો. બે વર્ષ સુધી કેસ ચાલતો રહ્યો. અંતે જજમેન્ટ આવ્યું. ગુલાબસિંહ અને અમરિકસિંહને ફાંસીની સજા થઈ જ્યારે રૂપચંદ, જહાંગીરીલાલ અને કુંદનલાલને જન્મટીપની સજા થઈ. બીજા કેટલાકને સાત વર્ષની સજા થઈ. કેટલાક નિર્દોષ છૂટી ગયા. તાજનો સાક્ષી બનેલો ઇન્દ્રપાલ ફરી ગયો હતો તેથી તેને પણ ફાંસીની સજા થઈ.

હાઈકોર્ટમાં અપીલ કરાતાં ગુલાબસિંહ અને ઇન્દ્રપાલસિંહને ફાંસીની જગ્યાએ આજીવન કેદ થઈ. અમરિકસિંહ નિર્દોષ છૂટી ગયો.

ગુલાબસિંહની કોમળ કાયા જીવનભર જેલમાં સડતી રહી. જેની જુવાની અને જીવન જેલમાં જ સડી ગયાં હોય તેને દેશે બદલામાં શું આપ્યું? બીજું કાંઈ નહીં તો કોઈકોઈ વાર તેને ફક્ત યાદ કરાય તોપણ બહુ કહેવાય. એટલું પણ ન કરનાર – માન ન આપનાર દેશની પ્રજા કેવી હશે? આઝાદીને લાયક હશે?

7-10-12

21
નંદકિશોર નિગમ

'દારુણ દુઃખઃ દરિદ્રતા' એવું નીતિકારનું કહેવું છે. પણ ઘણાને ખબર નહીં હોય કે દરિદ્રતા માત્ર એક જ પ્રકારની નથી હોતી. દરિદ્રતા ચાર પ્રકારની હોય છેઃ

1. ધન-દરિદ્રતા, 2. જ્ઞાન-દરિદ્રતા, 3. આબરૂ-દરિદ્રતા અને 4. જન-દરિદ્રતા

1. ધન-દરિદ્રતા

ધન-દરિદ્રતા તો આખી દુનિયા જાણે છે. જેની પાસે કોડીનીય આવક નથી, કશો વારસો નથી એવો માણસ ધનદરિદ્ર કહેવાય છે. તેમાં પણ વ્યક્તિદરિદ્ર અને પરિવારદરિદ્ર એવા બે ભેદ છે. કોઈ એકાકી નર વ્યક્તિ ધન વિનાનો જીવન જીવે તો તેને વ્યક્તિદરિદ્ર કહેવાય. તે બહુ દુઃખી જ હોય. ગમે ત્યાં રઝળીરખડીને પેટ ભરી લે. પણ જ્યારે કોઈ પરિવારદરિદ્ર હોય તો તે મહાદુઃખી હોય. પરિવાર એટલે પતિ-પત્ની, બાળકો અને માતા-પિતા, વગેરે. પરિવાર મોટો હોય અને દરિદ્રતા પણ મોટી હોય તો તેને ઘોર દરિદ્રતા કહેવાય. વ્યક્તિ ભૂખી રહી શકે, પણ જેનાં બાળકો ભૂખે ટળવળતાં હોય, પત્ની ચીંથરેહાલ હોય અને વૃદ્ધ માતા-પિતા દવા વિનાનાં ખાટલે પડ્યાં હોય તેની કેવી દશા હોય તે તો તે ભોગવેલો જ જાણે. આવા માણસો ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ ન કરવાનાં પાપ કરી બેસે તો નવાઈ નહીં પામવાની.

દરિદ્રતાનું નિવારણ માત્ર દાનથી જ થતું હોય તો તે ભિક્ષુક-દરિદ્રો બની જશે. ભિક્ષુક-દરિદ્રોની વૃદ્ધિ કરવી તે રાષ્ટ્રને એનીમિયાનો રોગ લગાડવા બરાબર કહેવાય. દરિદ્રતાનું સાચું નિવારણ ધંધા-રોજગારથી થાય તે જ યોગ્ય કહેવાય. દરિદ્રતા વ્યક્તિદોષ તો છે જ, રાજદોષ પણ છે. જો ધંધા-રોજગાર વિનાનું રાજ્ય હોય તો તેને રાજદોષ કહેવાય. પ્રાચીનકાળમાં રાજાને 'અન્નદાતા' કહીને બોલાવાતો, અર્થાત્ તે રોજીદાતા હતો. રોજીદાતા જ ખરો અન્નદાતા કહેવાય. જે રાજા પોતાના રાજ્યમાં મબલક ઉદ્યોગ-ધંધા શરૂ કરાવે છે તે રાજા રોજીદાતા બને છે. તેથી તેને અન્નદાતા કહેવાતો હશે. પણ ધંધા-ઉદ્યોગ ત્યાં ખેંચાઈ આવતા હોય છે જ્યાં મૂડીની અને જાનમાલની સુરક્ષા હોય. જાનમાલની સુરક્ષા એ જ રાજાનું ખરું રાજાપણું કહેવાય. જ્યાં જાનમાલની પૂરેપૂરી સુરક્ષા હોય ત્યાં વગર બોલાવ્યે વ્યાપાર-ઉદ્યોગો આવી જાય. જો જાનમાલની સુરક્ષા ન હોય તો જે વ્યાપાર-ઉદ્યોગો હોય તે પણ ભાગી જાય.

એટલે પ્રજાની દરિદ્રતામાં રાજ-શાસન બહુ મોટું દોષી કહેવાય. પણ તેથી દાનનો મહિમા ઓછો થતો નથી. રાજદોષ ન હોય અને બધું બરાબર હોય તોપણ કેટલાક લોકો આર્થિક રીતે લાચાર જીવન જીવતા હોય છે. તેમને મદદ કરવી તે માનવતા કહેવાય. માનવતા જ ધર્મનો મૂલાધાર બનતી હોય છે. માનવતા વિનાનો ધર્મ એ પ્રાણ વિનાના મડદા જેવો કહેવાય. તેમાં પણ જો ધર્મનું રૂપ મોટાંમોટાં કર્મકાંડોવાળું, મોટામોટા સમૈયાવાળું, મોટાંમોટાં કરોડોનાં મંદિરોવાળું કે છપ્પનભોગવાળું થઈ જાય તો તે શણગારેલું મડદું જ કહેવાય. માનવતા એ જ ધર્મનો સાચો પ્રાણ કહેવાય. ધર્મનો વ્યાખ્યાતા ધર્મગુરુ આ પ્રાણ પૂરનારો કે હરનારો બનતો હોય છે. માનવતાવિમુખ ધર્માચરણની પ્રેરણા આપનાર ધર્માચાર્ય રાજદોષ કરતાં પણ મોટો દોષી કહેવાય.

2. જ્ઞાન-દરિદ્રતા

વ્યક્તિ અને પૂરી પ્રજા અશિક્ષિત-અભણ-નિરક્ષર હોય તો તેને જ્ઞાન-દરિદ્ર કહેવાય. આવી દરિદ્રતા માટે પણ મુખ્યત્વે રાજદોષ કારણરૂપ કહેવાય. બધાં રાજ્યો આ બાબતમાં એકસરખાં નથી હોતાં. કેટલાંક રાજ્યોમાં ઘણું શિક્ષણ હોય છે, તો કેટલાંક રાજ્યોમાં બિલકુલ શિક્ષણ નથી હોતું. કેટલાક ધર્મો શિક્ષણનો પ્રસાર કરવાથી ધર્મપ્રચાર શરૂ કરતા હોય છે, તો કેટલાક શિક્ષણને અવરોધવાનું કામ પણ કરતા હોય છે. અધિકારવાદ દ્વારા જે લોકો જ્ઞાનને અવરોધે છે તે જ્ઞાન-દરિદ્રતાને ફેલાવવામાં નિમિત્ત બને છે. આવા ધર્મોનું કોઈ ભવિષ્ય નથી હોતું. બીજા ધર્મ દ્વારા જ્ઞાન-દરિદ્રતાથી મુક્ત થયેલા લોકો મૂળ ધર્મના દુશ્મન થઈ જવાના.

3. આબરૂ-દરિદ્રતા

આબરૂની દરિદ્રતા પણ એક દરિદ્રતા બનતી હોય છે. વ્યક્તિ, પ્રજા અને રાષ્ટ્રની એકસરખી આબરૂ નથી હોતી. આબરૂની પણ કક્ષાઓ હોય છે. કેટલાક ધનદરિદ્રો અને જ્ઞાનદરિદ્રો પણ આબરૂથી માલામાલ હોય છે, જ્યારે કેટલાક મહાશ્રીમંતો અને જ્ઞાનપંડિતો પણ આબરૂ વિનાના હોય છે, આબરૂનું અસ્તિત્વ માત્ર મનુષ્યોમાં જ હોય છે; પશુ-પક્ષી, જીવજંતુ, વગેરેમાં નથી હોતું.

આબરૂના ત્રણ મૂલાધાર હોય છેઃ 1. પ્રામાણિકતા, 2. લજ્જા અને 3. મર્યાદા.

(1) પ્રામાણિકતાઃ પ્રામાણિકતા વિનાની પ્રજા અને વ્યક્તિ તથા રાષ્ટ્ર પણ આબરૂદાર નથી હોતાં. વારંવાર વચનભંગ કરનારા આબરૂદાર નથી હોતા ભલે શ્રીમંત હોય તેથી શું? વચન માટે જે હાનિ ભોગવવા તૈયાર હોય છે તે જ આબરૂદાર બનતા હોય છે. વચનફોકી વ્યક્તિઓ કરોડની હોય તોપણ કોડીની જ કહેવાય.

(2) લજ્જાઃ આબરૂનો બીજો મૂલાધાર ‘લજ્જા’ હોય છે. લજ્જાને ગીતાએ દૈવીસંપત કહી છે. લજ્જાનું અસ્તિત્વ પશુ-પક્ષીઓમાં નથી હોતું, માત્ર મનુષ્યોમાં જ હોય છે. વ્યક્તિ અને પૂરી પ્રજા જ્યારે નિર્લજ્જ બનતી હોય છે ત્યારે તેનું પતન થતું હોય છે. તેમાં પણ જ્યારે સ્ત્રીવર્ગ નિર્લજ્જ બને તો-તો મહાપતન થઈ જતું હોય છે. લજ્જા જીવનરક્ષક તત્ત્વ છે, જ્યારે નિર્લજ્જતા જીવનવિનાશક તત્ત્વ બનતી હોય છે.

નિર્લજ્જતા માત્ર વસ્ત્રોના પહેરવેશથી જ નથી પ્રગટતી, તે તો હોય જ છે, પણ જીવનના બધા આચાર-વ્યવહારોથી પણ તે પ્રગટતી હોય છે. અપરાધ કરીને પણ જે લજાય નહીં, દેવું ન ચૂકવીને પણ જે લજાય નહીં, અપશબ્દો-ગાળો બોલીને પણ જે લજાય નહીં, છેડતી કરી-કરાવીને પણ જે લજાય નહીં – આવાં અસંખ્ય આચરણો નિર્લજ્જતાનાં પ્રતીક કહેવાય. જેમજેમ નિર્લજ્જતા વધે તેમ-તેમ પ્રજા પતિત થઈને વિનાશ તરફ દોડવા લાગે. આ લજ્જા-દારિદ્ર્ય કહેવાય.

(3) મર્યાદાઃ મર્યાદાનો અર્થ થાય છે ‘લિમિટ’ પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને સમાજની રહન-સહનની એક લીટી બની હોય છે. જેમ રેલવેના પાટા હોય છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજના પણ પાટા હોય છે. સારામાં સારી રેલવે પાટા ઉપર ચાલે ત્યાં સુધી સુરક્ષિત અને સફળ થતી હોય છે. જો તે પાટાનો ત્યાગ કરે અને પાટા ઉપરથી ઊતરી જાય તો ગંભીર અકસ્માત થઈ જાય, અર્થાત્ અનેક લોકોનાં અકાળ મૃત્યુ થઈ જાય.

આવી જ રીતે પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને સમાજનો એક જીવન-પાટો હોય છે. વ્યક્તિ અને સમાજ જ્યાં સુધી આ પાટા ઉપર ચાલે ત્યાં સુધી જ તે આબરૂથી અને જીવનથી સુરક્ષિત રહેતાં હોય છે. જે લોકો આવા મર્યાદા-પાટાનો ત્યાગ કરી દેતા હોય છે તે અસુરક્ષિત થઈને અનર્થકારી બની જતા હોય છે. દા. ત., શ્રીરામ મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહેવાય છે. ડગલે ને પગલે તેઓ મર્યાદામાં જીવન જીવે છે, પણ શૂર્પણખા મર્યાદા બહારની થઈને જીવન જીવવા માગે છે. આવી સ્ત્રીઓ વાસનાપ્રધાન વ્યક્તિત્વ ધરાવતી હોય છે. સીતાજી પ્રેમપ્રધાન જીવન જીવે છે, જ્યારે શૂર્પણખા વાસનાપ્રધાન જીવન જીવે છે, પ્રેમ મર્યાદાના પાટા ઉપર ચાલે તો તે સુરક્ષિત અને દીર્ઘજીવી બનતો હોય છે, પણ જ્યારે તે મર્યાદાનો પાટો અર્થાત્ લક્ષ્મણરેખાનું ઉલ્લંઘન કરે ત્યારે અસુરક્ષિત થઈને વિનાશ નોતરતો હોય છે. સીતાજીનું હરણ થવામાં મુખ્ય કારણ લક્ષ્મણરેખાનું ઉલ્લંઘન જ કહેવાય, તોપણ તેમના પ્રેમમાં કોઈ વિકૃતિ ન આવી. આ પ્રેમની મહાનતા કહેવાય. પણ પ્રેમ ગમે તેટલો મહાન હોય તોપણ જો તે મર્યાદાના પાટા ઉપર ચાલે તો જ સુરક્ષિત અને દીર્ઘજીવી થઈ શકે, નહીં તો તેને પણ અનેક કષ્ટો ઉઠાવવાં પડે.

શૂર્પણખાને પ્રેમ છે જ નહિ, તે વાસનામાં બળબળતી સ્ત્રી છે, જેને માત્ર મનગમતો પુરુષ જ જોઈએ છે – પછી તે ગમે તે હોય. શ્રીરામે જ્યારે કહ્યું કે બહેન, “હું તો પરણેલો છું અને પેલી સીતા મારી પત્ની છે. પણ મારો ભાઈ લક્ષ્મણ અત્યારે એકાકી છે, તો તું ત્યાં પ્રયત્ન કરી જો.” શૂર્પણખાએ લક્ષ્મણની સામે જોયું અને તેને લાગ્યું કે “આ પુરુષ પણ રામના જેવો જ છે.” તેથી તે લક્ષ્મણની પાસે ગઈ.

પછી જે થયું તે આખી દુનિયા જાણે છે. આ વાસના કહેવાય, પ્રેમ નહીં.

અત્યારે કોઈકોઈ વાર મોટાં શહેરોમાં સ્કૂટર ઉપર પુરુષને સજ્જડ ચોંટેલી સ્ત્રી જોવામાં આવે છે ત્યારે નક્કી થાય છે કે આ તેની પત્ની નહીં હોય. પતિ-પત્નીને ઘરમાં પ્રેમ કરવાનો સમય મળતો હોય છે. એટલે જાહેરમાં આવું વરવું પ્રદર્શન કરવાની જરૂર ન રહે. જરૂર આ કોઈ શૂર્પણખા જ હોવી જોઈએ. આ દશ્ય જોઈને મને એક ગીતની કડી યાદ આવે છેઃ

"આજ હમ અપની મૌત કા સામાન લે ચલે."

પછી જે શૂર્પણખાનું થયું તે કદાચ આ નવી શૂર્પણખા કે પેલા પુરુષનું પણ થઈ શકે છે. એટલે આબરૂના ત્રણ પાયામાં મર્યાદા પણ એક બહુ મહત્ત્વનો પાયો છે.

જે મૂલ્યો વધારે તેને મર્યાદા કહેવાય. જે મૂંઝારો વધારે તેને મર્યાદા ન કહેવાય. આપણે સાચી મર્યાદાનું પાલન કરવાનું છે, પણ મર્યાદાના નામે મૂંઝારો વધારનારા રિવાજોને મહત્ત્વ આપવાનું નથી.

4. જન-દરિદ્રતા

જનદરિદ્રતાનો અર્થ થાય છેઃ કોઈ વ્યક્તિને કોઈનો સાથ ન હોય. જીવનમાં જનસહયોગ બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો હોય છે. જનસહયોગ વિનાનો માણસ એકાકી બની જતો હોય છે. જનસહયોગ ત્રણ પ્રકારના હોય છેઃ 1. કુજન, 2. સ્વજન અને 3. સુજન. જે માણસને સ્વાર્થી, લોભી-લાલચી એવા માણસોનું ટોળું વળગી પડ્યું હોય તો તે કુજન-સહયોગ કહેવાય. ધન-સત્તા-જોબન કે એવી જ બીજી કોઈ આકર્ષક વસ્તુ હોય તો લોકો સાથે થઈ જતા હોય છે. પણ આવા માણસો ગંદકી ઉપર બણબણતી માખીઓ જેવા હોય છે. તે કદી સુખદાયી નથી હોતા, દુઃખદાયી જ હોય છે.

બીજાં સ્વજનો હોય છે. સ્વજનો એટલે લોહીની સગાઈવાળાં, સગાં માણસો, જેમાં માતા-પિતા-પતિ-પત્ની-પુત્રો, ભાઈ-બહેન, વગેરે. વ્યક્તિને આ બધાંની હૂંફ રહે છે. આમાંથી કેટલાંક અનુકૂળ હોય અને કેટલાંક પ્રતિકૂળ હોય તોપણ વ્યક્તિ ખાલીપણાથી મુક્ત હોય, એટલે આશ્વાસનભર્યું જીવન જીવતી હોય.

ત્રીજાં સુજન હોય છે. આ અત્યંત દુર્લભ પ્રાપ્તિ કહેવાય. જે માણસો મળે તે બધાં સુજન હોય તો જીવન ધન્યધન્ય થઈ જાય. પછી તે લોહીનાં સગાં હોય કે લોહીના સંબંધી ન હોય, પણ જો સુજન હોય તો-તો સુખમાં અને દુઃખમાં બંને સ્થિતિમાં વ્યક્તિને જીવન જીવવાની હિંમત મળતી હોય છે. સાથીદારની જરૂર માત્ર દુઃખમાં જ નહીં, પણ સુખમાં પણ હોવી જોઈએ. એકલાં-એકલાં સુખ ભોગવાતું નથી. સુખ ભોગવવા માટે પણ સાથીદારો જોઈએ.

પણ જેને કુજન, સ્વજન કે સુજનમાંથી એક પણ સાથીદાર મળ્યો નથી હોતો તેની સ્થિતિ બહુ જ દયનીય થઈ જતી હોય છે. આવી જ એક કથા અહીં આલેખવાની છે.

દિલ્હીમાં તા. 8-12-1906ના રોજ એક બ્રાહ્મણ પરિવારમાં એક બાળકનો જન્મ થયો. બાળકનું નામ રાખવામાં આવ્યું નંદકિશોર. બાળક બહુ રૂપાળું. માતાપિતા બંને ધન્યધન્ય થઈ ગયાં. રૂપ પણ જીવનનું આશ્ચર્ય છે. જે કદરૂપાં હોય છે તે રૂપદરિદ્રતાથી પીડાઈને જીવનભર દુઃખી થતાં હોય છે. પોતે દુઃખી થાય, એટલું જ નહીં, તેમનો વારસો પણ તેમના જેવો જ જન્મતો હોવાથી વારસદારો પણ ઊતરતી કક્ષાનું દુઃખ ભોગવતા હોય છે. જે બાળક આખા મહોલ્લામાં સૌનું વહાલું થઈ ગયું તેને બધાં હોંશેહોંશે રમાડે. પાછું બાળક નખરાળું પણ હોય એટલે સૌને વહાલું લાગે. ઘરમાં બાળક જન્મે એટલે ઘરવાળાં ધન્યતા અનુભવે અને સુખના દિવસો આવ્યા તેવું તેમને લાગે.

પણ વિધાતાને આ સુખ ગમ્યું નહીં. હજી તો બાળક બે વર્ષનું માંડ થયું હશે ત્યાં તેના પિતાજીનું અવસાન થઈ ગયું. વિધવા માતાએ

જેમતેમ કરીને તેનો ઉછેર કરવા માંડ્યો. ઘરનો મુખ્ય માણસ મરતાં જ આજીવિકા મરી જતી હોય છે. વિધવા સ્ત્રી બે રીતે વિધવા થતી હોય છેઃ એક તો પતિ વિનાની વિધવા અને બીજું આજીવિકા વિનાની વિધવા. બંને પ્રકારનું વૈધવ્ય ભોગવતી સ્ત્રી કેટલી રિબાતી હોય તેની કલ્પના સધવા સ્ત્રીને આવે નહીં. તેને એક જ આશા હોય કે બાળક મોટો થશે અને બધાં દુઃખ દૂર થઈ જશે. બાળક અગિયાર વર્ષનો થયો ત્યાં તો માતા પણ મરી ગઈ. કશી મિલકત નહીં. કોઈ સગું થવા તૈયાર નહીં. ગોળ હોય તો માખીઓને બોલાવવી ન પડે, આપોઆપ ટોળે વળી જાય, પણ ગોળ ન હોય તો કોઈ માખી નજીકે ન આવે. માતા-પિતા વિનાનો બાળક નિરાધાર થઈ ગયો. જીવન કોઈના આધારથી જિવાતું હોય છે. જેને કશો આધાર જ નથી હોતો તે નિરાધાર થઈને રેલમાં તણાતા લાકડાની માફક તણાતાં હોય છે. તણાવું તે જીવન નથી, તરવું એ જીવન છે. બધાં તરતાં નથી હોતાં, ઘણાં તો તણાતાં હોય છે – હા, કેટલાંક ડૂબતાં પણ હોય છે.

નંદકિશોર તીવ્ર પ્રતિભાશાળી હતો. અથડાતો-કુટાતો તે અનાથ – એકાકી જીવન જીવતો રહ્યો, પણ બધાં દુઃખો વેઠીને પણ તે ભણતો રહ્યો. તે હંમેશાં પ્રથમ શ્રેણીથી પાસ થતો તેથી તેને શિષ્યવૃત્તિ પણ મળતી. આમ કરતાં-કરતાં દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી તેણે M.A.ની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી લીધી. તે પ્રથમ શ્રેણીમાં પણ સૌથી પ્રથમ નંબરે પાસ થયો હતો, તેથી તેને તરત જ નોકરી મળી ગઈ. તે હિંદુ કોલેજમાં ઇતિહાસનો પ્રોફેસર બની ગયો અને હોસ્ટેલનો વોર્ડન પણ બન્યો.

જીવનની પ્રથમ વૈતરણી તે પોતાના જોરે તરી ગયો હતો. જીવન વૈતરણી વિનાનું ભાગ્યે જ હોય છે. જેણે વૈતરણી જોઈ જ નથી તેણે જીવન જોયું જ નથી. વૈતરણી મહાદુઃખદાયી હોય છે, પણ વૈતરણી જીવનનું ઘડતર કરનારી હોય છે. વૈતરણી વિના જીવન પૂરેપૂરું ઘડાતું નથી.

નંદકિશોરનો પરિચય ક્રાન્તિકારીઓ સાથે થયો. પરિચય બે પ્રકારનો હોય છેઃ 1. ગમતા લોકો સાથે અને (2) અણગમતા લોકો સાથે. વ્યક્તિની રુચિ તેની પ્રકૃતિથી બનતી હોય છે અને રુચિકર પરિચય ગમતો પરિચય થઈ જતો હોય છે. નંદકિશોરની રુચિ જન્મજાત ક્રાન્તિકારીઓ તરફ હતી. ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓનો જમાનો હતો. જે સમયે જેનો જમાનો હોય તે સમયે યુવાવર્ગ તે તરફ વળતો હોય છે. નંદકિશોર ચંદ્રશેખર આઝાદનો પ્રશંસક હતો. ત્યારે તેમના ઉપર "પ્રથમ લાહોર ષડ્યંત્ર" કેસ ચાલતો હતો.

નંદકિશોરને ચંદ્રશેખરનાં દર્શન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ આવી. ચંદ્રશેખર બ્રાહ્મણ હતા તેથી બધા તેમને પંડિતજી કહીને બોલાવતા.

અંતે એક દિવસ ચંદ્રશેખરની મુલાકાત નંદકિશોરના કમરામાં થઈ ગઈ. પંડિતજીની પાછળ પોલીસ પડેલી હતી તોપણ નંદકિશોરે તેમને પોતાના રૂમમાં આશ્રય આપ્યો. લોકો નિર્દોષને પણ આશ્રય આપતાં ગભરાતા હોય છે, તો પંડિતજી તો સરકારના દોષી હતા. તેમની પાછળ પોલીસ પડેલી હતી. તેમને આશ્રય આપવો એટલે પોલીસનો કોપ વહોરવાનું જ કહી શકાય.

એવામાં પ્રો. નંદકિશોર બીમાર થઈ ગયા. તેમને ટાઇફોઈડ થયો એટલે તે બહેનના ઘરે ચાલ્યા ગયા. ટાઇફોઈડ વધુ વકર્યો. તેઓ ત્રણ મહિના પછી પાછા હોસ્ટેલમાં આવ્યા. ચંદ્રશેખર તેમની સેવા કરતા રહ્યા. જ્યારે પ્રો. નંદકિશોર પૂરા સ્વસ્થ થઈ ગયા ત્યારે જ ચંદ્રશેખરે દિલ્હી છોડ્યું.

એવામાં ગાડોદિયા સ્ટોરની લૂંટ થઈ. તેમાં કૈલાસપતિ પકડાઈ ગયો, એટલું જ નહીં, તે તાજનો સાક્ષી પણ બની ગયો. હજાર દુશ્મનો કરતાં પણ એક ફૂટેલો માણસ ખોટો. તે વધારે હાનિ પહોંચાડતો હોય છે.

નંદકિશોરે દિલ્હી છોડી દીધું અને કાનપુરમાં ચંદ્રશેખરની સાથે રહેવા લાગ્યા.

એક રાત્રે નંદકિશોર સુશીલાદીદી અને દુર્ગાભાભીને લઈને રેલવે દ્વારા દિલ્હી જવા નીકળ્યા. તેમની રિઝર્વ સીટ ઉપર બે પુરુષો સૂતા હતા. એકને જગાડીને બહેનોને બેસવા માટે પ્રાર્થના કરી તો ઊઠનારે તલવાર કાઢીને બતાવી અને કહ્યું કે "ખબરદાર જો સીટને અડ્યો છે તો!" નંદકિશોર પરિસ્થિતિ સમજી ગયા. તેમણે ફટ દઈને પિસ્તોલ કાઢી અને પેલાના લમણે ધરી દીધી અને બોલ્યા કે "બોલ, હવે શું

ઇચ્છે છે?" પેલો ઢીલો ઘેંસ જેવો થઈ ગયો અને ચૂપચાપ સીટો ખાલી કરીને નીચે બેસી ગયો. પરાક્રમથી પ્રશ્નો ઉકેલાતા હોય છે. પરાક્રમ વિનાના લોકો માટે અહિંસાનો માર્ગ જ બાકી બચે છે.

ચંદ્રશેખર આઝાદે નંદકિશોરને આદેશ આપ્યો કે "તમે અજમેર જાઓ અને ગદ્દાર બનેલા શિવચરણ લાલને ગોળી મારી દો." અંગ્રેજોને મારવા કરતાં પણ ગદ્દારોને મારવા એ બહુ જરૂરી હતું.

નંદકિશોર અજમેર ગયા અને કેશવદેવ ગુપ્તાની સાથે મળીને શિવચરણને ઠેકાણે પાડવાની યોજના બનાવી. પણ શિવચરણે મૃત્યુથી બચવા માટે જાણીકરીને પોલીસના હાથે પોતાને પકડાવી દીધો. કેટલીક વાર પોલીસ કસ્ટડી અથવા જેલ પણ સુરક્ષાનું સાધન બની જતી હોય છે. શિવચરણ તો બચી ગયો, પણ કેશવદેવ પાછો ગદ્દાર નીકળ્યો. તેણે નંદકિશોરને પકડાવી દીધા. પોલીસે નંદકિશોરને ઘણી યાતનાઓ આપી કે તે બધાનાં નામ જાહેર કરે, પણ તેઓ જરાય ડર્યા વિના ઘોર યાતનાઓ સહેતા રહ્યા, પણ કોઈનું નામ બતાવ્યું નહીં.

બે વર્ષ સુધી કેસ ચાલ્યો. અંતે તેમને બે વર્ષનો કઠોર કારાવાસનો દંડ ફટકારવામાં આવ્યો.

જેલ ભોગવીને બહાર આવ્યા પછી પણ તેઓ વારંવાર ક્રાન્તિનાં કાર્યોમાં ભાગ લેવાના કારણે જેલ ભોગવતા રહ્યા. એવામાં ચંદ્રશેખર લડતાં-લડતાં શહીદ થઈ ગયા. નંદકિશોરનું એક ઘર જેલ જ બની ગયું હતું. એમની જેલયાત્રાએ આપણને આઝાદી અપાવી અને આપણે તેમને ભૂલી ગયા!

8-10-12

22
પ્રેમ દત્ત

માણસનો કદી પૂરેપૂરો ભરોસો કરાય નહીં. ક્યારે કયો માણસ કેવી પલટી ખાઈ બેસે તે કહેવાય નહીં. એટલે કોઈ વ્યક્તિનું સાચું જીવનચરિત્ર તેના મૃત્યુ પછી જ લખી શકાય. જીવિત વ્યક્તિનાં જીવનચરિત્રો પૂરાં સાચાં નથી હોતાં. તેમાં વાસ્તવિકતાની જગ્યાએ કાલ્પનિકતા વધુ ભરી દેવાતી હોય છે. તેમાં પણ શ્રદ્ધાના ક્ષેત્રનાં જીવનચરિત્રો તો ચમત્કારોથી ભરેલાં નર્યાં કલ્પનામય જ હોય છે; તેમાંથી સત્યને તારવવું બહુ જ કઠિન બની જતું હોય છે.

ક્રાન્તિકારીઓનો સૌથી મોટો પ્રશ્ન ગદ્દારોનો હતો. બધા ભેળા મળીને ક્રાન્તિઘટના પછી પણ પોલીસના હાથે પકડાઈ જતા તેમાંથી કેટલાક ઢીલા માણસો પોલીસના મારથી બચવા અને ફાંસી જેવી સજાથી બચવા તાજના સાક્ષી બની જતા. પ્રાણમોહ સૌથી વધુ પ્રબળ હોય છે. જેને પ્રાણમોહ હોય જ નહીં તે જ સાચો ક્રાન્તિકારી બની શકે.

સાંડર્સ હત્યાનો કેસ ચાલી રહ્યો હતો. આ કાંડમાં ભાગ લેનારાઓમાં ભગતસિંહ, રાજગુરુ અને સુખદેવને ફાંસી થયેલી. તેમાં એક મહત્ત્વનો આરોપી હતો જયગોપાલ. તે તાજનો સાક્ષી થઈ ગયો. તેની સાક્ષીના આધારે ઘણા ક્રાન્તિકારીઓને સજા થઈ હતી. જયગોપાલને આ કલંકિત કામ કરવાની જરા પણ લજ્જા ન હતી. તે ગૌરવપૂર્વક મૂછો મરડતો રહેતો. મૂછો ત્યારે મર્દાનગીનું પ્રતીક મનાતી. તેમાં પણ બહાદુરીનું પ્રદર્શન કરવા લોકો મૂછોને અણીદાર બનાવીને ઊંચી રાખતા. જયગોપાલ તેવી જ મૂછો રાખતો અને વારંવાર ક્રાન્તિકારીઓને ચીડવવા માટે મૂછોને વળ ચઢાવતો રહેતો.

એક વાર ભરી કોર્ટમાં કઠેડામાં ઊંચો રહીને ક્રાન્તિકારીઓ સામે જોઈને મૂછોને વળ ચઢાવવા લાગ્યો. લોકો 'શરમ! શરમ!' બોલવા લાગ્યા.

પણ જયગોપાલ બંધ ન થયો. તેની આવી નીચ ચેષ્ટા ક્રાન્તિકારી પ્રેમ દત્તથી સહન ન થઈ. તેણે પોતાનું જોડું કાઢ્યું અને બરાબર નિશાન તાકીને જયગોપાલ ઉપર ફેંક્યું. તે જયગોપાલના મોઢા ઉપર એવા જોરથી વાગ્યું કે તેનું મોઢું જ ફરી ગયું. પ્રેમ દત્તના પરાક્રમને જોઈને ભગતસિંહે જોરથી ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યું કે –

"એક જુતા ઓર મારો!" પ્રેમ દત્ત બીજું જોડું કાઢવા જતો હતો ત્યાં પોલીસ તેના ઉપર તૂટી પડી અને તેને પકડી લીધો.

તા. 7-10-1930ના રોજ તેને ત્રણ વર્ષની સજા ફટકારવામાં આવી. તેણે કહ્યું કે "જો મને બીજું જોડું મારવા દીધું હોત તો હું છ વર્ષની સજા પણ ભોગવવા તૈયાર હતો."

ગદ્દાર વિશ્વાસઘાતી કહેવાય. વિશ્વાસઘાતથી મોટું બીજું કોઈ પાપ નથી. તેનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ નથી. આવા ગદ્દારોને જેટલી સજા કરવામાં આવે તે થોડી જ કહેવાય.

8-10-12

23
યશપાલ

સ્વરાજ્યનો અર્થ થાય છેઃ પોતાના દેશ ઉપર પોતાનું જ રાજ્ય. પણ ધ્યાનથી ઇતિહાસનું અધ્યયન કરનારને દેખાશે કે વિશ્વના કોઈ પણ રાજ્યમાં આવું બહુ થોડું જ બન્યું હતું. ભારતની જ વાત લઈએ. અંગ્રેજોના આવતાં પહેલાં અહીં રજવાડાં હતાં. મોટું રાજ્ય દિલ્હીનું હતું, બાકીનાં બધાં ખંડિયાં રજવાડાં હતાં. આ રાજાશાહી હતી. તેમાં પ્રજાનું રાજ્ય ન હતું. રાજાઓ પણ મોટા ભાગના પોતાના ન હતા. મોગલો બહારના હતા, એટલું જ નહીં, રાજપૂતો અને મરાઠા, વગેરે પણ પ્રજાના એક ખાસ વર્ગના હતા. માનો કે વડોદરાનું મરાઠા રાજ્ય તે ગુજરાતની દૃષ્ટિએ પોતાનું ન કહી શકાય. રાજપૂત રાજાઓ કે નવાબો, વગેરે પ્રજાના એક ખાસ અભિજાત વર્ગમાંથી આવતા હતા. આ વર્ગ સિવાયની પ્રજા – વાણિયા, બ્રાહ્મણ, પટેલ, કારીગરો, ખેતમજૂરો અને સફાઈ કામદારો, વગેરે પોતાનું રાજ્ય ન કરી શકતા.

મોગલોના પહેલાં સુલતાનકાળના શાસકો કાં તો તુર્કો હતા, કાં તો અફઘાનો વગેરે હતા. પ્રજાએ તેમને રાજીખુશીથી તો રાજા બનાવ્યા ન હતા. તેમના પહેલાં જુદાજુદા વંશોના રાજા થયા, જેમાં શક રાજાઓ, સિથિયન રાજાઓ, હૂણ રાજાઓ, મૌર્ય, કણ્વ, શાલિવાહન, ગુપ્ત, ચૌહાણ, પ્રતિહાર, સોલંકી, જાડેજા, વગેરે જુદાજુદા વંશના રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું. આમાંથી ઘણાખરા ભારત બહારના હતા, પણ ભારતમાં આક્રમણ કરીને પછી વસી ગયા, એટલે ભારતીય થયા. ભારતીય હોવા છતાં પણ તે બધા પ્રજાના એક અભિજાત વર્ગના હતા. સાચા અર્થમાં તો પ્રજા પોતે કદી રાજ્ય કરતી ન હતી.

પોતાપણું સાપેક્ષ હોય છે. અંગ્રેજોની સત્તા હોય તો વિદેશી કહેવાય. તેમની તુલનામાં ગુજરાતી, બંગાળી, મદ્રાસી કોઈ પણ હોય તો સ્વદેશી – પોતાપણું કહેવાય. પણ અંગ્રેજોના ચાલ્યા ગયા પછી દિલ્હીની સત્તા ઉપર આવનારમાં પોતાપણું બદલાઈ જાય. પછી મદ્રાસીને બિહારીમાં પોતાપણું ન દેખાય. તેથી તેની જગ્યાએ કોઈ મદ્રાસી રાજ કરે તો પોતાપણું આવે. હવે સ્વરાજ્યનો અર્થ વિદેશી-મુક્ત નહીં પણ પરપ્રાન્તીય મુક્ત હોય તો સ્વરાજ્ય કહેવાય. વાત અહીં જ અટકતી નથી. અભિજાત વર્ગ સમાપ્ત થઈ ગયો હોવા છતાં પણ ધર્મો અને કોમો સમાપ્ત થઈ નથી. તેથી ખાસ પદો ઉપર પોતાના ધર્મનો અને પોતાની કોમનો માણસ બેઠો હોય તો જ સ્વપણું અનુભવાય. કેટલીક વાર તો અમુક કોમનો હોય તો ઘૃણા પણ થાય.

વાત હજી પૂરી થતી નથી. લોકશાહીમાં એક નવી કોમ અથવા વર્ગ ઉત્પન્ન થયો – તેને પક્ષ કહેવાય. પોતાનો પક્ષ સત્તા ઉપર હોય તો જ સ્વશાસન લાગે. બીજો પક્ષ કે વિરોધપક્ષ સત્તા ઉપર આવે તો સ્વશાસન ન લાગે. કેટલાક પક્ષો તો પરસ્પર વિદેશી અંગ્રેજો કરતાં પણ વધુ ઘૃણા કરતા હોય છે. સત્તા માટે મતદાનપ્રથા હોવા છતાં પણ મારામારી, અપહરણો, હત્યાઓ, વગેરે અપરાધો થતા રહે છે. વિદેશોમાં એક જ દિવસમાં મતદાન કરાવી શકાય છે અને તે જ દિવસે પરિણામ જાહેર થઈ જતું હોય છે.

ભારતમાં બબ્બે મહિના સુધી ચૂંટણી ચાલતી રહે છે અને પરિણામો પણ આવતાં બે મહિના જેવો સમય લાગી જતો હોય છે, કારણ કે મોટા પ્રમાણમાં પોલીસોને રોક્યા વિના ચૂંટણી કરાવી શકાતી નથી. આટલી બધી પોલીસ લાવવી ક્યાંથી? એટલે બે મહિના સુધી પોલીસો અહીંથી તહીં દોડતા રહે છે. જે જીતે તે કેટલાંક માટે તો સ્વ હોય, પણ કેટલાંક માટે તો પર હોય! આ પરના રાજ્યને સહન કરી શકાતું નથી અને સ્વીકારી શકાતું નથી. પહેલા દિવસથી જ તેને ગબડાવી પાડવાના સારાં-ખોટાં બધાં ષડ્યંત્રો શરૂ થઈ જાય છે.

જે પક્ષ કે પક્ષો શાસન ઉપર આવે તેમાં ફરી પાછી લડાઈ શરૂ થઈ જાય છેઃ પ્રધાનમંત્રી કોણ બને? તેના પણ કડદા થાય. ન ગમતી વ્યક્તિ પ્રધાનમંત્રી થઈ જાય તો અંદરોઅંદર ટાંટિયાખેંચ-યુદ્ધ શરૂ થઈ જાય. એક પક્ષમાં પણ સર્વમાન્ય પ્રધાનમંત્રી ચૂંટવામાં ઘણી કઠિનાઈ થઈ જાય. કદાચ માનો કે જેમતેમ કરીને એક ઉપર કળશ ઢોળાય પછી બાકીનાં મંત્રીપદો માટે પણ લડમ્લડા શરૂ થઈ જાય. ચૂંટણી જીત્યા પછી મંત્રીમંડળ બનાવવું ભારે સંઘર્ષમય બની જાય. આ આંતરિક સંઘર્ષ છેક સુધી ચાલતો રહે. તેમાં પણ પક્ષ, કોમ,

પરગણાં, પ્રદેશ, ધર્મને અસંતોષ રહે. પ્રત્યેક વર્ગ વધુમાં વધુ પદો ઝડપી લેવા સંઘર્ષ કરતો હોય. આ બધામાં 'સ્વ' શબ્દ સાપેક્ષ બની જાય. "અમારી કોમને અન્યાય થયો છે, અમારા પરગણાને અન્યાય થયો છે, અમારા વર્ગને અન્યાય થયો છે" આવું બુમરાણ અંદરખાને અને કેટલીક વાર બહારની સતહ ઉપર પણ મચાવાતું રહે!

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે સ્વરાજ્ય કોનું? તેથી તો નકસલવાદીઓ, માઓવાદીઓ કે એવા બીજા કેટલાય વર્ગો ફરીથી સ્વરાજ્ય માટે લડતો ચાલુ રાખી રહ્યા છે અને એ લડતો અંગ્રેજો સામેની લડતો કરતાં પણ વધુ ભયંકર રીતે ચાલી રહી છે. ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે સ્વરાજ્ય કહેવું કોને? પહેલાં ભારત-પાકિસ્તાન એક હતાં ત્યારે સિંધી-બલોચ કે પઠાણ સ્વદેશી હતા, હવે વિદેશી થઈ ગયા! એટલું જ નહીં, બધા વિદેશીઓ કરતાં પણ વધુ વિદેશી થઈ ગયા. આવી જ લાગણી ભારતની પ્રજા અંદરોઅંદર પણ એકબીજા પ્રત્યે અનુભવી રહી છે. પ્રશ્ન ફરી-ફરીને થાય છે કે આના કરતાં રાજાશાહી સારી હતી? દેશ અત્યારે જેટલો લૂંટાય છે તેટલો અંગ્રેજોના સમયમાં કે રાજાઓના સમયમાં લૂંટાતો હતો? કાલના દેશભક્તો ગણાતા આજના લૂંટારા કેમ થઈ ગયા છે? શું પ્રજા લોકશાહીને યોગ્ય નથી? ઘણો વિકટ પ્રશ્ન છે, પણ જવાબ કોઈ નથી.

આ અરાજકતા, આ વિખવાદ, આ વિભાજન, આ લૂંટમારી વધુ ને વધુ ચાલ્યા કરશે? અને તોપણ સ્વરાજ્ય કહેવાશે? આઝાદીની લડત લડનારાઓને આવી ખબર ન હતી. જો ખબર પડી ગઈ હોત તો કોઈ ફાંસીએ ન લટકત. બકરું કાઢીને ઊંટ તો નથી ઘૂસી ગયું ને? સારું છે કે વ્યક્તિ અને પ્રજાને ભવિષ્ય દેખાતું નથી. જો દેખાતું હોત તો આ આઝાદીના દીવાનાઓ દીવાના ન થાત.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. હિમાચલ પ્રદેશના કાંગડામાં જન્મેલા યશપાલને આઝાદીનું ગાંડપણ વળગ્યું હતું. પ્રેમ ગાંડો હોય છે – પછી તે દેશપ્રેમ હોય કે વ્યક્તિપ્રેમ હોય. જ્યાં સુધી પૂરેપૂરું ડહાપણ રહે અને ગાંડપણ ન આવે ત્યાં સુધી પ્રેમ પ્રગટતો નથી – પછી તે મીરાં હોય કે નરસિંહ હોય, લયલા હોય કે મજનૂ હોય. જે ધર્મમાં કોઈ પ્રેમદીવાનો કે પ્રેમદીવાની પેદા નથી થતાં તે ડાહ્યાડમરાં – કદાચ વીતરાગો તો પેદા કરી શકે, પણ ફાંસીએ લટકનારા રાષ્ટ્રદીવાના પેદા ન કરી શકે.

દેશની આઝાદી માટે અંગ્રેજોને કાઢવા જરૂરી હતા. અંગ્રેજો રાજીખુશીથી – હસતાં-હસતાં તો હજાર વર્ષો પછી પણ જવાના ન હતા. તેમને મારી-મારીને જ કાઢી શકાય તેવી દૃઢ ધારણા બધા ક્રાન્તિકારીઓની હતી, તેથી બધા ક્રાન્તિકારીઓ બોમ્બ બનાવીને ધડાકા કરીને અંગ્રેજોને હેરાનપરેશાન કરવા લાગ્યા હતા.

ક્રાન્તિકારીઓને ખબર પડી કે તા. 23-12-1929ના રોજ વાઇસરોય લોર્ડ ઇરવિન સ્પેશ્યલ ટ્રેનમાં કોલ્હાપુરથી દિલ્હી જવાના છે. આવી સુંદર તક જતી કરાય નહીં તેમ સમજીને બધા કામે લાગી ગયા. યશપાલ પણ તેમાં જોડાઈ ગયા. જ્યારે કોઈ V. V. I. P. માટેની વિશેષ ટ્રેન દોડતી હોય છે ત્યારે તેની સુરક્ષા માટે આગળ-આગળ એક પાઇલટ એન્જિન પણ દોડતું હોય છે, જેથી કદાચ કોઈએ રેલના પાટા સાથે કાંઈ અડપલાં કર્યાં હોય તો પાઇલટ એન્જિનને જ નુકસાન થાય, પાછળની વિશેષ ટ્રેન બચી જાય.

યશપાલે મેજરનાં કપડાં પહેર્યાં અને ભાગરામને ઓર્ડર્લીનાં કપડાં પહેરાવી બંને મોટરસાઇકલ દ્વારા નક્કી સ્થળે પહોંચી ગયા. તેઓએ બોમ્બ ગોઠવવાની બધી તૈયારી કરી લીધી, માત્ર તાર જોડવાના જ બાકી રાખ્યા. પાઇલટ એન્જિન ધડધડાટ કરતું દોડી ગયું કે તરત જ ઝાડીમાંથી નીકળીને યશપાલે છેડા જોડી દીધા. હવે થોડી વારમાં વાઇસરોય ઇરવિનની સ્પેશ્યલ ટ્રેન આવી; પણ ત્યારે ખૂબ મેઘરવો જામ્યો હતો. કાંઈ બરાબર દેખાતું ન હતું. માત્ર ટ્રેનની લાઈટ જ દેખાતી હતી. ટ્રેન પસાર થઈ કે યશપાલે બટન દબાવ્યું. જોરથી ધડાકો થયો. પણ ત્યારે ટ્રેનનો છેલ્લો ડબ્બો આવી ચૂક્યો હતો. ઇરવિન બચી ગયા! ઇરવિન મરી ગયા એવું સમજીને ક્રાન્તિકારીઓ ભાગ્યા. યશપાલ પણ ભાગ્યા. એક બહુ મોટું કામ કર્યાનો તેમને આનંદ હતો.

પણ આ શું? મોટરસાઇકલ તો સ્ટાર્ટ થતી જ નથી. ઘણાં પૅડલ માર્યાં પણ તે સ્ટાર્ટ ન થઈ તે ન જ થઈ. અંતે તેને ધકેલીને યશપાલ અને ભાગરામ બંને ચાલ્યા. સામે જ મિલિટરીની ટ્રકો મળી. તેઓ સમજ્યા કે કોઈ મેજર સાહેબ પોતાના ઓર્ડર્લી સાથે જઈ રહ્યા છે.

ખંડિત ગાડી દિલ્હી પહોંચી. લોર્ડ ઇરવિન સીધા ચર્ચમાં ગયા અને ઘૂંટણિયે પડીને પ્રભુનો આભાર માન્યોઃ હાશ! જાન બચી ગયો! શ્રદ્ધા પણ એક મોટું રક્ષાકવચ બનાવતી હોય છે.

યશપાલ અને ભગવતીચરણ બીજી ટ્રેનથી કલકત્તા પહોંચી ગયા અને ભાગરામને લાહોર મોકલી દીધો.

પણ લાહોરમાં બોમ્બ ફેક્ટરી પકડાઈ ગઈ. યશપાલ ફરારી જીવન જીવતા રહ્યા. જમ્મુ-કાશ્મીર થઈને તે કાંગડા ગયા. વતન કોને વહાલું ન હોય? પણ વતનના લોકો જો ધનભૂખ્યા હોય તો ફરારી માણસને કોણ આશરો આપે? યશપાલ ફરતા-ફરતા રોહતક આવ્યા અને બોમ્બ બનાવવાની ફેક્ટરી ચાલુ કરી દીધી, એટલું જ નહીં, ભગતસિંહ, સુખદેવ, વગેરે ક્રાન્તિકારીઓ મળ્યા, ભગવતીચરણ પણ મળ્યા અને પં. ચંદ્રશેખર આઝાદ પણ મળ્યા. બધાએ મળીને દિલ્હીમાં બોમ્બ બનાવવા માંડ્યા.

એવામાં ભગતસિંહ અને બટુકેશ્વર દત્તે મળીને પાર્લામેન્ટમાં બોમ્બ ફોડ્યો અને પકડાઈ ગયા. તેમની ગેરહાજરીમાં બધો ભાર યશપાલ ઉપર આવી ગયો.

યશપાલે દુર્ગાભાભી, સુશીલાદીદી અને પ્રકાશવતી જેવી મહિલાઓને પણ પાર્ટીમાં સ્થાન આપ્યું.

હવે શું કરવું? ભગતસિંહ, વગેરેને જેલમાંથી ગમે તેમ કરીને છોડાવી લેવા જોઈએ. કોઈ ફાંસીએ ચઢીને તરફડી-તરફડીને મરે તેના કરતાં સાહસ કરીને જેલમાંથી ભાગીને ફરારી જીવન જીવે તો તે વધુ ઠીક કહેવાય તેવું માનીને ક્રાન્તિકારીઓ યોજના બનાવવા લાગ્યા. પણ એટલામાં બે ઘટનાઓએ યોજના બગાડી નાખી. ભગવતીચરણ બોમ્બપરીક્ષણ કરતાં શહીદ થઈ ગયા. તેમના વડવા ગુજરાતી હતા અને દુર્ગાભાભી તેમનાં પત્ની હતાં. બીજી તરફ ચંદ્રશેખર પણ પોલીસ સાથે લડતાં-લડતાં શહીદ થઈ ગયા હતા.

તા. 23-3-1931ના રોજ ભગતસિંહ, સુખદેવ અને રાજગુરુને લાહોરમાં ફાંસી અપાઈ ચૂકી હતી.

પરિસ્થિતિ બહુ વિકટ થઈ ગઈ હતી. પોલીસ યશપાલની પાછળ પડી ગઈ હતી.

અલાહાબાદમાં યશપાલ સાવિત્રીદેવી નામની આયરિશ મહિલા ત્યાં ઊતર્યા હતા. પોલીસ ત્યાં પહોંચી ગઈ. સામસામા ગોળીબાર થયા. યશપાલની કારતૂસ ખૂટી પડી. યશપાલે ગોરા અમલદાર પિલિડચ ઉપર ખાલી રિવોલ્વરથી હુમલો કર્યો, પણ અંતે યશપાલ પકડાઈ ગયા.

કેસ ચાલ્યો અને જુદાજુદા બે અપરાધોમાં તેમને 14 વર્ષની સજા થઈ. યશપાલ જેલમાં રહેવા લાગ્યા. જેલમાં પ્રકાશવતી નામની એક ક્રાન્તિકારી મહિલા પણ કેદ ભોગવતી હતી. બંને વચ્ચે પ્રેમ જાગ્યો. પ્રેમ તો સર્વત્ર હાજરાહજૂર હોય છે. તે મંદિરમાંય જાગે અને સ્મશાનમાં પણ જાગે. અંતે બંનેએ જેલમાં જ લગ્ન કરી લીધાં. એકાકી ઓથ અને હૂંફ વિનાનું જીવન જીવવું તેના કરતાં સમાન આચાર-વિચારવાળો સાથી મળે તો લગ્ન કરી લેવું સારું એવો સંદેશ તેમણે જેલમાંથી આપ્યો.

સન 1937માં કોંગ્રેસ મંત્રીમંડળ બન્યું. તેણે બધા ક્રાન્તિકારીઓની સજા માફ કરી દીધી, એટલે યશપાલ અને પ્રકાશવતી વહેલાં છૂટી ગયાં. શેષ જીવન તેમણે દેશસેવામાં વિતાવ્યું.

19-10-12

24
વિશ્વનાથ વૈશંપાયન

વ્યક્તિની પ્રકૃતિ બાલ્યાવસ્થાથી જ પ્રગટ થવા લાગતી હોય છે. પ્રકૃતિ એટલે માત્ર સ્વભાવ જ નહીં પણ જીવન પ્રત્યેની રુચિ પણ ખરી. સામાન્ય રીતે જીવમાત્રની જન્મજાત બે રુચિઓ હોય છેઃ 1. આહારની અને 2. મૈથુનની. આ બંને માટે કોઈને કશી પ્રેરણા કે ઉપદેશ આપવો નથી પડતો. પણ આ સિવાયની રુચિ અને પ્રવૃત્તિ સૌની અલગ-અલગ હોય છે.

બચપણથી જ વિશ્વનાથની રુચિ શસ્ત્રો તરફ હતી. તેને શસ્ત્રો બહુ ગમતાં. શસ્ત્રોવાળા ઘરમાં જન્મનાર, રહેનારને તો આવી રુચિ જાગે તે સ્વાભાવિક કહેવાય. વૈશંપાયન જેવા પૂજાપાઠ કરનાર બ્રાહ્મણના ઘરમાં પણ આવી રુચિવાળું બાળક પેદા થાય તે નવાઈની વાત કહેવાય.

કેટલાંક ઘરોમાં બાળકોની જમા રકમ ભેગી કરવા માટે એક ડબ્બો રાખવામાં આવતો હોય છે. ત્યારે કોઈ વાર બાળકના હાથમાં આના-બે-આના આવી જતા તો તે પેલા ડબ્બામાં ભેગા કરતા. આ પણ જીવનઘડતર જ કહેવાય. બાળકને પૈસા ભેગા કરતાં તથા બચાવતાં શિખવાડવું જરૂરી છે. કોણ જાણે કેમ પણ માનવ બાળક બચપણથી જ પૈસા પ્રત્યે આકર્ષણ ધરાવતું થઈ જતું હોય છે.

એક વાર એક રમકડાંવાળો રમકડાં વેચવા માટે મહોલ્લામાં આવ્યો. તેની પાસે એક પિસ્તોલનું રમકડું પણ હતું. વિશ્વનાથને તે ગમી ગયું. બિલકુલ સાચી જ પિસ્તોલ જોઈ લો. પાછો તેનો અવાજ પણ થાય. દશ વર્ષના વિશ્વનાથે દાદીમા પાસે પોતાનો પૈસા જમા કરેલો ડબ્બો માગ્યો અને પિસ્તોલ લેવાની હઠ પકડી. દાદીમા કોઈ બીજા કામમાં વ્યસ્ત હતાં તેથી તેમનો મૂડ બરાબર ન હતો. બાળકો મૂડ જોતાં નથી. વડીલોનો મૂડ હોય કે ન હોય, પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરવા તે હઠ પકડતાં હોય છે. દાદીમા ચિડાઈ ગયાં અને ચીડમાં ને ચીડમાં તેનો ડબ્બો તેના હાથમાં આપતાં બોલ્યાંઃ “લે, મર મૂઆ! હવે મને મોઢું ન બતાવીશ!” ચીડમાં કે ગુસ્સામાં બોલેલું પ્રમાણ નથી ગણાતું. પણ બાળકે વાક્ય પકડી લીધું. તેણે પિસ્તોલનું રમકડું ખરીદ્યું અને સીધો સ્ટેશન ઉપર પહોંચી ગયો.

સ્ટેશનો સૌની ધર્મશાળા બનતાં હોય છે. સામે જ એક ખાલી ગાડી પડી હતી તેમાં ચઢીને તે સૂઈ ગયો. જ્યારે આંખ ખૂલી ત્યારે તે મથુરા પહોંચી ગયો હતો. તેનું ગામ તો ઝાંસી હતું. તે ઝાંસીથી મથુરા પહોંચી ગયો હતો. કેટલીક વાર ઘરેથી ભાગેલાં છોકરા-છોકરીઓ આવી રીતે ક્યાંનાં ક્યાં પહોંચી જતાં હોય છે અને કેટલીક વાર તો ખોટા હાથમાં પણ પડી જતાં હોય છે, જેથી તેમનું પૂરું જીવન બરબાદ થઈ જતું હોય છે. પણ વિશ્વનાથનું નસીબ સારું હતું. કોઈ સહપ્રવાસી આ દશ વર્ષના બાળકની સ્થિતિ સમજી ગયો. તેણે તેને સમજાવીને ઝાંસી જનારી ગાડીમાં બેસાડી દીધો. વિશ્વનાથ પાછો ઝાંસી આવી ગયો, પણ ઘરે ન ગયો. કેટલાક લોકો પ્રકૃતિથી રિસાળવા – ડંખીલા હોય છે. તેમને વાત-વાતમાં રીસ ચઢતી હોય છે. તેમની રીસ ઊતરે તો જ તેઓ વ્યવસ્થિત કામે લાગતા હોય છે.

વિશ્વનાથ ઘરેથી ભાગી ગયો છે તેવી ખબર પડતાં જ આખું ઘર શિયાંવિયાં થઈ ગયું. દાદીમા બિચારાં રડવા લાગ્યાં. તેમને થયું કે મારા ગુસ્સાથી જ વિશ્વનાથ ભાગી ગયો છે. તે માથાં પછાડવા લાગ્યાં. માતા-પિતા કે વડીલો ગમે તેટલો ગુસ્સો કરે, પણ હૃદયની અંદર તો ભરપૂર પ્રેમ હોય છે. ખરેખર તો તે બાળકો માટે જ જીવતાં હોય છે. ચારે તરફ શોધખોળ થવા લાગી. કોઈએ કહ્યું કે “વિશ્વનાથ તો પેલા નાના પુલ ઉપર બેઠો છે.” દાદીમા દોડતાં ગયાં, વિશ્વનાથને ગળે વળગી પડ્યાં, તેને મનાવીને પાછાં ઘરે લઈ આવ્યાં. રીસાનાર કરતાં મનાવનાર મહાન હોય છે. બાળક રિસાય તો માતા-પિતા મનાવે. પણ માતા-પિતા રિસાયાં હોય તો બાળકો થોડાં મનાવે છે? તેથી માતા-પિતા મહાન કહેવાય છે.

રીસ બે પ્રકારની હોય છેઃ 1. પ્રેમરીસ અને 2. ‘ઈગો’-રીસ. પ્રેમરીસ ડંખ વિનાની હોય છે. તેમાં રિસાઈને પણ એકબીજાનું ભૂંડું નથી ઇચ્છતાં, ભૂંડું નથી બોલતાં અને ભૂંડું નથી સાંભળતાં, કારણ કે પ્રેમનો પ્રવાહ ચાલુ હોય છે. પણ ‘ઈગો’થી ચઢેલી રીસ ડંખીલી હોય છે. તે બદલો લેવા ઉતાવળી હોય છે. જો કોઈ તેને ચઢાવનારો મળી જાય તો અનર્થકારી પણ થઈ શકે છે.

મૂળમાં વિશ્વનાથનું વતન બાંદા હતું. 28-11-1910ના રોજ તેનો જન્મ થયો હતો. પિતા સરકારી નોકરી કરતા હતા તેથી અવારનવાર તેમની બદલી થતી. બદલી થવાથી તે ઝાંસી આવ્યા હતા. વારંવાર બદલી થવાથી કેટલાક લાભો થાય છે તો કેટલીક હાનિ પણ થાય છે. એક જ જગ્યાએ પડ્યા રહેવા કરતાં ફરતા રહેવાથી અનુભવોનું ભાથું વધે છે, નવાંનવાં માણસો અને નવુંનવું વાતાવરણ જોવા-જાણવા અને સમજવા મળે છે. અનુભવોથી મોટી બીજી કોઈ વિદ્યાપીઠ નથી હોતી. જે લોકો અનુભવોની વિદ્યાપીઠમાં ભણ્યા નથી હોતા તેઓ જ ખરેખર અભણ કહેવાવા જોઈએ.

ઝાંસી ક્રાન્તિકારીઓની નગરી. આ નગરે ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈથી માંડીને સેંકડો ક્રાન્તિકારીઓ પેદા કર્યા છે. પ્રત્યેક નગરની પોતપોતાની આગવી તાસીર હોય છે. ઝાંસીને ક્રાન્તિનગરી પણ કહેવાય છે. વિશ્વનાથ સરસ્વતી વિદ્યાલયમાં ભણવા લાગ્યો. અહીં તેનો સંપર્ક રુદ્રનારાયણ નામના શિક્ષક સાથે થયો. રુદ્રનારાયણ ક્રાન્તિકારી હતા. ક્રાન્તિસમ્રાટ ચંદ્રશેખર આઝાદ ઝાંસીના જ હતા.

કોલેજ પહોંચતાં-પહોંચતાં વિશ્વનાથ પોતે પણ ક્રાન્તિકારી બની ગયો. તેની પિસ્તોલની રુચિ હવે સાચી પિસ્તોલ તરફ વળી ગઈ. હવે તે બોમ્બ બનાવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો.

ક્રાન્તિકારીઓએ હવે એક મહત્ત્વનું કામ કરવાનું હતું. ભગતસિંહ, વગેરે ક્રાન્તિકારીઓ લાહોરની જેલમાં હતા. તેમને ફાંસીની સજા થઈ હતી. સરકાર તેમને ફાંસીના માંચડે લટકાવે તેના પહેલાં તેમને જેલમાંથી કેમ કરીને છોડાવવા-ભગાડવા તે કામ મહત્ત્વનું હતું. સાથી તેને કહેવાય જે મરતાં સુધી સાથ ન છોડે. જે અધવચ્ચેથી સાથ છોડી જાય તે સાથી નહીં, ઘાતી કહેવાય. ચંદ્રશેખરે વિશ્વનાથને આ જવાબદારી સોંપી કે “લાહોર જઈને તપાસ કરો કે કેવી રીતે ભગતસિંહ વગેરેને છોડાવી શકાય.”

વિશ્વનાથ લાહોર ગયા અને ભગવતીચરણ શર્માને મળીને કામમાં લાગી ગયા. તેમણે એક મકાન પણ ભાડે રાખી લીધું. તા. 28-5-1930ના રોજ બધા દૂર રાવીના કિનારે જંગલમાં ગયા. બોમ્બનું પરીક્ષણ કરવા જતાં ભગવતીચરણ શહીદ થઈ ગયા. એક બહુ મોટી હાનિ થઈ ગઈ. અડધો પ્રયત્ન કરીને અંતે ભગતસિંહ, વગેરેને જેલમાંથી બહાર કાઢવાનું શક્ય ન લાગ્યું. બધાએ લાહોર છોડી દીધું.

એક વાર ચંદ્રશેખર અને વિશ્વનાથ શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં ભારે શાલ ઓઢીને કાનપુર જતા હતા. રસ્તામાં કોણ જાણે શો વિચાર આવ્યો કે બંનેએ શાલો બૅગમાં મૂકી દીધી અને કોટ પહેરી લીધા. અલાહાબાદથી ગુપ્તચરોનો તાર હતો કે ટ્રેનમાં બે જણા શાલ ઓઢીને આવે છે તે ક્રાન્તિકારી છે. બંનેને પકડી લેજો. કાનપુર સ્ટેશન ઉપર ઘણા પોલીસો તૈયાર ઊભા હતા. તે શાલ ઓઢેલા માણસોને શોધવા લાગ્યા, પણ ન મળ્યા. વિશ્વનાથની બૅગમાં શાલોની નીચે બોમ્બ પણ હતા. જો પોલીસ ચેકિંગ કરે તો આવી જ બને. બૅગ કુલી પાસે ઉપડાવીને “કોઈ સારા ટાંગાવાળા પાસે લઈ જા.” તેમ કહ્યું. કુલી ઝડપથી ચાલવા માંડ્યો. બંને ક્રાન્તિકારીઓ પાછળથી ગુમ થઈ ગયા. શાલ કાઢીને કોટ પહેરવાની પ્રેરણા ઈશ્વરીય પ્રેરણા જ હશે. બંને બચી ગયા.

પણ વીરભદ્ર તિવારી અને શિવચરણલાલ બંને ગદ્દાર બન્યા. બંનેએ મળીને વિશ્વનાથ વૈશંપાયનને પકડાવી દીધા. 11-2-1931ના રોજ વિશ્વનાથ ને ચંદ્રશેખર શહીદ થઈ ગયા.

આ રીતે વિશ્વનાથ અને ચંદ્રશેખર દેશ માટે ઝઝૂમતા રહ્યા.

10-10-12

25
અતુલકુમાર સેન, અનિલ ભાદુડી, મણિ લાહિડી

શાસનવ્યવસ્થામાં લોકમત મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. લોકશાહી હોય કે રાજાશાહી, લોકમતની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહીં. કદાચ રાજાશાહી કે ડિકટેક્ટરશાહીમાં થોડો સમય લોકમતની ઉપેક્ષા કરી શકાય, પણ લોકશાહીમાં તો લોકમતની ઉપેક્ષા કરી શકાય જ નહીં.

લોકમત ત્રણ રીતે બંધાતો હોય છેઃ 1. શાસકના સદ્‌ગુણોના પ્રચારથી, 2. શાસકના દુર્ગુણોના પ્રચારથી અને 3. લોકોની આકલન કરવાની ક્ષમતાથી. પ્રાચીનકાળમાં મીડિયાનું બહુ મહત્ત્વ ન હતું. ઘટનાઓ ઘટતી પણ તેના સમાચાર લોકો સુધી જલદી પહોંચતા નહીં. લોકોની પણ બહુ ઉત્સુકતા ન રહેતી. “આપણે ભલા અને આપણું કામ ભલું” – જેવું જીવન ચાલતું. લોકોનો જિજ્ઞાસારસ બહુ જ સીમિત રહેતો. શિક્ષણ ઘણું ઓછું હતું. સમજણ પણ ઓછી હતી અને જાણકારીનાં સાધનો પણ ઓછાં હતાં, તેથી દૂર-દૂરની નાની-મોટી ઘટનાઓથી લોકો અજાણ રહેતા. કશું ન જાણવું અથવા ઓછું જાણવું તેનો એક લાભ એ પણ રહેતો કે લોકો વગર જોઈતા કાજીદૂબળા ન રહેતા.

પણ જેમજેમ પ્રવાસનપ્રવૃત્તિ વધતી ગઈ તેમતેમ સમાચારપ્રસાર પણ વધતો ગયો. અંગ્રેજોના આવ્યા પછી અને પ્રેસની શોધ થયા પછી સમાચારપત્રો છપાવા લાગ્યાં. માસિક, પાક્ષિક, સાપ્તાહિક અને પછી દૈનિક પત્રો છપાવા લાગ્યાં. આવી પ્રવૃત્તિ પહેલાં ન હતી. સમાચારપત્રોનો વ્યાપ વધતો ગયો. સ્થાનિક, પ્રાદેશિક, રાષ્ટ્રીય અને પછી વૈશ્વિક સમાચારોથી ભરપૂર સમાચારો છાપીછાપીને લોકો સુધી પહોંચાડવાનું કામ થવા લાગ્યું. તેથી લોકોની જ્ઞાનક્ષિતિજો વિકસવા લાગી. આ રીતે આ સમાચારપત્રોએ જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે ઘણું કામ કર્યું કહેવાય. એનાથી લોકમત ઘડાવા લાગ્યો. સમાચારપત્રો વાંચનાર અને ન વાંચનાર વચ્ચે સમજણનો રેશિયો ઘણો જુદો થઈ જતો. કાળપ્રવાહની સાથે સમાચારપત્રોનાં રંગરૂપ બદલતાં અને વિકસતાં રહ્યાં. તેમાં જીવનને સ્પર્શતી બધી માહિતી ઠલવાવા લાગી.

મારી દૃષ્ટિએ આ પત્રોનું સાત રીતે વર્ગીકરણ કરી શકાયઃ 1. પૂર્ણ તટસ્થ રીતે માત્ર માહિતી છાપનારાં, 2. પોતાના રાગ-દ્વેષ સાથે માહિતી છાપનારાં, 3. પૈસા માટે જ માહિતી છાપનારાં, 4. લોકોને સન્માર્ગે દોરનારાં, 5. લોકોને ગેરમાર્ગે દોરનારાં, 6. લોકોમાં વૈરઝેર વધારનારાં અને 7. લોકોના પ્રશ્નોને વાચા આપનારાં.

સૃષ્ટિરચનામાં જેમ ઈશ્વરની ભૂમિકા સર્વોપરી રહે છે તેમ સમાચારપત્રોમાં પણ માલિક અને તંત્રીની ભૂમિકા સર્વોચ્ચ રહેતી હોય છે. માલિક એક નિશ્ચિત લક્ષ્ય માટે જ્યારે સમાચારપત્ર પ્રકાશિત કરે ત્યારે તે લક્ષ્યને પહોંચી વળવા તેવો જ તંત્રી પણ રાખે છે. રજવાડાના દીવાનની માફક તંત્રી પણ સમાચારપત્રનો વહીવટી દીવાન હોય છે. માલિક અને તંત્રી જ્યારે એક થઈ જાય ત્યારે કેટલીક વાર પત્ર ઓછું તેજસ્વી થઈ જતું હોય છે. આર્થિક આયોજન અને પ્રતિભા મોટા ભાગે વહેંચાયેલાં રહે છે. માલિક પાસે આર્થિક આયોજનની ક્ષમતા તો હોય છે, પણ વૈચારિક પ્રતિભા નથી પણ હોતી. બીજી તરફ જેનામાં વૈચારિક પ્રતિભા પ્રચંડ હોય છે તેનામાં આર્થિક આયોજનની ક્ષમતા ઓછી હોય છે. બહુ જવલ્લે જ આ બંને ક્ષમતાઓ એકસાથે ભેગી થતી હોય છે. મને યાદ છે કે હું જ્યારે કાશીમાં રહેતો ત્યારે કેટલાંક હિન્દી પત્રો એવાં આવતાં જેમનું સંપાદકીય લખાણ વાંચવા જ તે લોકો ખરીદતા. સંપાદકની ઉચ્ચ પ્રતિભામાંથી લખાયેલા તે લેખ અદ્‌ભુત રહેતા. તેવી ઉચ્ચ કક્ષાના સંપાદકીય લેખો ગુજરાતી પત્રોમાં જોવા નથી મળતા. વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં લખાયેલા આ લેખો સચોટ અને પૂરા માર્ગદર્શક બની જતા હોય છે. બેશક, લખનાર પોતે તજજ્ઞ અને તેજસ્વી હોય.

સમાચારપત્રો જ્યારે એકપક્ષીય અંધાપાથી પીડાય અને એકપક્ષીય કાદવ જ ઉછાળવાનું કામ કરવા લાગે ત્યારે સમજવું કે તે પોતે પક્ષાઘાતના રોગથી બીમાર થઈ ગયાં છે. ઘટનાની એકપક્ષીય અને વિકૃત ટિપ્પણીઓથી સમાચાર કલુષિત થઈ જતા હોય છે. હમણાંહમણાંથી એક બહુ મોટો રોગ ફાટી નીકળ્યો છે બ્લૅકમેઈલિંગનો. ન ગમતા માણસને કે પક્ષને સતત હલકો ચીતરવો, પાછળ પડી જવું, પૈસા પડાવવા, ન છાપવાના પૈસા અને છાપવાના પણ પૈસા! સમાચારપત્રો ઉપર પ્રતિભાની જગ્યાએ પૈસો ચઢી બેસે ત્યારે આવી જ

દશા થાય. આનું સૌથી ભૂંડું પરિણામ તો લોકમત બગાડવામાં આવતું હોય છે. લોકમત બગડે એટલે રાષ્ટ્ર બગડે. રાષ્ટ્ર બગડે તો રાષ્ટ્રનું પતન થાય. આવું કામ જથ્થાબંધ રીતે જો પત્રો કરવા લાગે તો શું કહેવાય?

ત્યારે કલકત્તામાંથી 'સ્ટેટ્સમૅન' પત્ર બહુ મોટી સંખ્યામાં પ્રગટ થતું હતું. તેનો તંત્રી હતો મિ. વોટસન. તે ક્રાન્તિકારીઓનો સખત વિરોધી હતો. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં થોડાઘણા પ્રમાણમાં ગમા-અણગમા રહેતા જ હોય છે. પણ અમુક પદો એવાં છે કે જ્યાં ગમા-અણગમાને દબાવીને તટસ્થતાપૂર્વક જ કામ કરાય. ન્યાયાધીશને ગમા-અણગમા ન હોય અને જો હોય તો તે ન્યાયાધીશ થવાને લાયક ન રહે. શત્રુ હોય કે મિત્ર, તેને તો માત્ર ન્યાય જ આપવાનો હોય. વ્યક્તિગત ગમા-અણગમાથી દૂષિત થઈને તે ન્યાય આપે તો તેનો ન્યાય અભડાય. ન્યાયને અભડાવવો તેનાથી મોટું બીજું કોઈ પાપ નથી. જ્યારે કોઈ રાષ્ટ્રનું પતન થવાનું હોય ત્યારે પહેલાં તેના ન્યાયતંત્રનું પતન થાય છે. આમ તો આ નિયમ પૂરા જીવન ઉપર લાગુ પડે છે, પણ જેના વલણની અસર હજારો લોકો ઉપર પડવાની હોય તેનું વલણ જ જો પક્ષપાતી અને દૂષિત હોય તો તે વધુ ચિંતનીય થઈ જાય.

વોટસન એકપક્ષીય રીતે ક્રાન્તિકારીઓનો દુશ્મન થઈ ગયો હતો. તેની દુશ્મનાવટ તે 'સ્ટેટ્સમૅન'માં ઓકતો રહેતો હતો. તેની દુર્ગંધ આખા દેશમાં ફેલાતી હતી. તેને રોકવા-સમજાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ તે ન સમજ્યો. કલમનું પણ અભિમાન આવતું હોય છે. કલમમોહ અને કલમ-અભિમાન વિદ્વાનને પણ નીચ બનાવી મૂકે. તે વધુ ને વધુ નીચ થવા લાગ્યો હતો.

હવે શું કરવું? અંતે ક્રાન્તિકારી અતુલકુમાર સેને તેની બોલતી બંધ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. અપરાધ ચાર રીતે થતા હોય છેઃ (1) શક્તિના ઉન્માદમાં શોખ ખાતર થનારા અપરાધો, જે મોટા ભાગે ગરીબો અને દુર્બળો સાથે થતા હોય છે, (2) આવેશમાં ઉગ્ર થઈ જવાથી થયેલા અપરાધો – ખાસ કરીને લાગણી કે શ્રદ્ધા દુભવવાથી થયેલા અપરાધો, (3) આજીવિકા માટે થનારા અપરાધો – ખાસ કરીને અપરાધોથી આજીવિકા ચલાવનારો વર્ગ આવા અપરાધો કરતો હોય છે; અને (4) જ્યારે કોઈ ઉપાય ન રહે ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે થનારો અપરાધ – આવા અપરાધો સારા માણસોથી પણ થઈ જતા હોય છે. અપરાધને રોકવા માટે બધા ઉપાયો કરી લીધા પછી પણ અપરાધી સુધરે નહીં ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે આવો અપરાધ થતો હોય છે.

'સ્ટેટ્સમૅન'ના તંત્રી આલ્ફ્રેડ વોટસનને અનેક રીતે સમજાવવા છતાં પણ તેણે ક્રાન્તિકારીઓની વિરુદ્ધ ગમે તેવું લખવાનું બંધ ન કર્યું ત્યારે હવે અતુલકુમાર સેન અને બીજા સાથીદારો રિવોલ્વર લઈને નીકળી પડ્યા. તા. 5-8-1932ના રોજ બપોરનું લંચ લઈને તે પોતાની ઓફિસે પાછો ફર્યો ત્યારે કાર્યાલયના ફાટક આગળ તેની ગાડી ઊભી રહી. આ તકનો લાભ લઈને ફાટક ઉપર ઊભેલા અતુલે ગાડીની બારીમાં હાથ નાખીને રિવોલ્વરનો ઘોડો દાબી દીધો, પણ નિશાન ચૂકી જવાયું અને ઓચિંતી ગાડી ચાલુ થઈ જવાથી રિવોલ્વર હાથમાંથી ગાડીમાં પડી ગઈ. તરત જ દરવાજે ઊભેલો દરવાન અને એક ચોકીદાર અતુલ ઉપર તૂટી પડ્યા, પણ અતુલે તરત જ ગજવામાં રાખેલા સાઈનાઈડની ગોળી ખાઈ લીધી. તે બેભાન થઈ ગયો. તેને હોસ્પિટલમાં લઈ જતાં તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું.

અહીં અતુલે બે ભૂલ કરી હતી. રિવોલ્વર કે પિસ્તોલ એટલી નજીકથી ન ચલાવાય કે લક્ષ્યનો હાથ પહોંચી શકે. થોડે દૂર રહીને જ ગોળી ચલાવાય. બીજું, આવાં હથિયારોની પાછળ એક મજબૂત દોરી બાંધેલી હોય છે. આ દોરી હાથમાં પરોવીને પછી જ તેનો ઉપયોગ કરાય. દોરી પરોવેલી હોવાથી કદાચ હથિયાર પડી જાય તોપણ હાથમાં જ રહે, ફરી તેનો ઉપયોગ કરી શકાય; પણ નવા નિશાળિયા અતુલને આ જ્ઞાન નહીં હોવાથી આવી ભૂલ થઈ ગઈ અને પ્રાણ ખોવા પડ્યા.

અતુલની નિષ્ફળતાથી જરાય વિચલિત થયા વિના ક્રાન્તિકારીઓ ફરી કામમાં લાગી ગયા.

તા. 28-9-1932ના રોજ વોટસન કામ પૂરું કરીને પોતાને ઘેર જતો હતો ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓએ તેનો કાર દ્વારા પીછો કર્યો. વોટસન સમજી ગયો કે કોઈ પાછળ પડ્યું છે. તેણે કારની ઝડપ વધારવા ડ્રાઇવરને કહ્યું. પણ સામેથી એક ઘોડાગાડી આવી ગઈ જેથી કાર રોકવી પડી. વોટસન અને તેની મહિલા સેક્રેટરી બંને ઘાયલ થઈ ગયાં. એવામાં ત્યાંથી પસાર થતા એક ગોરા સાર્જન્ટે આ દશ્ય જોયું. તેણે તરત જ ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર ગોળીઓ છોડવા માંડી. હંમેશાં સાથે હથિયાર રાખનાર અને પરાક્રમી સાહસી વ્યક્તિ તરત જ નિર્ણાયક

જવાબ આપી શકતી હોય છે. શસ્ત્ર વિનાના અને ડરપોક લોકો આવી ઘટના જોતાં જ કબૂતરની માફક ભાગી છૂટતા હોય છે. આવા લોકો રાજ્ય ન કરી શકે. ક્રાન્તિકારીઓ તરત જ ભાગવા મંડ્યા. પેલા સાર્જન્ટે તરત જ વોટસનની કાર લઈને પીછો કર્યો. આગળ જતાં એક બળદગાડું વચ્ચે આવી જવાથી કાર છોડીને ક્રાન્તિકારી પૈદલ ત્રણ જુદીજુદી દિશામાં ભાગ્યા. ભાગતાંભાગતાં બે પડી ગયા. જે સાર્જન્ટની ગોળીના શિકાર થઈ ગયા તે હતા મણિ લાહિડી અને અનિલ ભાદુડી.

પોલીસે તપાસ કરીને બીજા કેટલાયને પકડ્યા, જેમાંથી ઘણાને આજીવન જેલની સજા થઈ. પણ 'સ્ટેટ્સમૅન'ની કલમ સુધરી ગઈ. બલિદાન વિના સિદ્ધિ ન હોય.

11-10-12

26
સાવિત્રીદેવી

મહિલાઓની કાર્યસીમાની એક મર્યાદા હોય છે. આમાં થોડા અપવાદ હોઈ શકે. પણ કુદરતી વ્યવસ્થા જ એવી છે કે લાગણીપ્રધાન અને શૃંગારપ્રધાન સ્વભાવવાળી સ્ત્રીઓ અશાંત, તોફાની અને ભયભર્યું જીવન પસંદ નથી કરતી. મોટા ભાગે તે સુખસગવડભર્યું, લાગણીભર્યું અને શાંત જીવન પસંદ કરતી હોય છે, પણ પૂર્વે કહ્યું તેમ આમાં કોઈકોઈ સ્ત્રીઓ અપવાદરૂપ પણ હોય છે.

ઘલઘાટની સાવિત્રીદેવી ક્રાન્તિકારીઓની આશ્રયદાતા બની હતી. નાસતા-ભાગતા ક્રાન્તિકારીઓ માટે મોટો પ્રશ્ન આશ્રયનો રહેતો. કોઈ નાની-મોટી ઘટના કર્યા પછી ભાગી છૂટવાનું અને ક્યાંક સંતાઈ જવાનું. ભાગવું તો ઠીક પણ પછી સંતાવું ક્યાં? કેટલાક અતિકાયરો કોઈને પણ આશ્રય નથી આપતા. કોઈ નિર્દોષ વિપત્તિનો માર્યો આવ્યો હોય તોપણ બારણું બંધ કરી દે. કોઈને ઘરમાં પેસવા જ ન દે. કોઈ નિર્દોષને આશ્રય આપતાં પણ જો ગભરાતા હોય તો દોષી-અપરાધીની સાથે તો વાત કરતાં પણ ગભરાય. તેમાં પણ જેની પાછળ પોલીસ પડી હોય તેને કોણ આશ્રય આપે? મોટા ભાગના લોકો સ્વરક્ષિત જીવન જીવતા હોય છે. 'પહેલાં મારું રક્ષણ પછી બધી વાત' – આવા લોકો કદી કોઈ સાહસભર્યું કામ કરતા નથી, તેથી તેમનો કોઈ ઇતિહાસ પણ નથી હોતો.

ચિતાગોંગમાં ક્રાન્તિકારી સૂર્યસેનની ધાક હતી. તેમના ઉપર કેટલાય કેસ ચાલતા રહેતા અને પોલીસ પાછળ પડેલી રહેતી. તેમની પાસે ક્રાન્તિકારીઓનું મોટું ટોળું પણ રહેતું. બુદ્ધને ખીર ખવડાવી પારણાં કરાવનારી સુજાતા અમર થઈ ગઈ. ભગિની નિવેદિતા જેવી કેટલીય મહિલાઓ પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ. મહર્ષિ અરવિંદ સાથે રહેનારાં માતાજી તો માતાજી થઈ ગયાં. મધર ટેરેસા પણ અમર થઈ ગયાં. ભલે થયાં. થવાં જ જોઈએ. પણ દેશ માટે માથે કફન બાંધીને દિન-રાત ભૂખ્યા-તરસ્યા વન-વનના ભટકતા ક્રાન્તિકારીઓને જેલની સજાથી બચવા આશ્રય આપનારી અને સ્વયં ભૂખી રહીને અડધો રોટલો ખવડાવનારી ક્રાન્તિકારી મહિલાઓને કોણ ઓળખે છે?

ઘલઘાટની સાવિત્રીદેવી પોલીસની પરવા કર્યા વિના ક્રાન્તિકારીઓને આશરો આપતાં, તેમને ટુકડામાંથી ટુકડો જમાડતાં અને તેમનું રક્ષણ કરતાં.

એક વાર સૂર્યસેને સાવિત્રીદેવીને ચેતવ્યાં પણ ખરાં, "માડી, તમે અમને આશ્રય તો આપો છો, પણ કોઈ દિવસ તમારા ઉપર પહાડ તૂટી પડશે. સરકાર સાથે દુશ્મની સારી નહીં." પણ સાવિત્રીદેવી જરા પણ ઢીલાં ન થયાં.

એક દિવસ સૂર્યસેન સહિત કેટલાય ક્રાન્તિકારી આવેલા તે બધાને આગ્રહ કરીને રાખ્યા અને પોતાના દરિદ્ર ઘરમાં જે કાંઈ હતું તેનું ભોજન બનાવવા ચૂલો સળગાવ્યો. દરિદ્રનો ચૂલો ત્યારે દેવતા બની જતો હોય છે, જ્યારે આશ્રિતોનો ઉદરાગ્નિ ઠારવા તે ધધકતો હોય છે.

હજી તો બધા પોતાના ભાગનું ચપટી-મૂઠી ખાઈ પણ નથી રહ્યા ત્યાં એક બાલિકા દોડતી આવી ને કહી ગઈ કે પોલીસની ગાડીઓ આવી છે. બધાએ હાથ ધોઈ નાખ્યા અને પોતપોતાનાં હથિયાર લઈને તૈયાર થઈ ગયા. ત્યાં એક હવાલદાર અને ગોરો પોલીસ અધિકારી જીનો ચઢીને ઉપર પહોંચી ગયા. સૂર્યસેન પરિસ્થિતિ પામી ગયા. તે જીનો એકમાત્ર ભાગવાની જગ્યા હતો. સૂર્યસેને હવાલદારને જોરથી ધક્કો માર્યો એટલે તે નીચે ગબડી પડ્યો. તરત જ ગોરો અધિકારી સામો થયો. સૂર્યસેને તેના ઉપર ગોળી ચલાવી દીધી. કૅપ્ટનને ગોળી વાગી. તે પણ નીચે ગબડી પડ્યો. આ સ્થિતિનો લાભ લઈને સૂર્યસેન પોતાની સાથેની ક્રાન્તિકારિણી પ્રીતિલતા વાદેદારને લઈને ભાગી ગયા.

અપૂર્વ સેન માર્યા ગયા. નિર્મલ સેન ભાગવા જતાં ગોળીથી ઘાયલ થઈ ગયો. તે રૂમમાં જ નિર્જીવ થઈ ગયો.

સાવિત્રીદેવીને પકડી લેવાયાં. અડધાં ખાધેલાં ભાણાં એમ ને એમ પડ્યાં હતાં. ક્રાન્તિકારીઓને આશ્રય આપવાના અપરાધમાં

સાવિત્રીદેવી ઉપર કેસ ચાલ્યો. તેમને ચાર વર્ષની સજા થઈ. તેમણે હસતાં-હસતાં જેલની ચક્કી દળતાં-દળતાં ચાર યાતનાભર્યાં વર્ષ પૂરાં કર્યાં. તેમને કદી પણ અફસોસ ન થયો કે પોતે આ લોકોને કેમ આશ્રય આપ્યો? અફસોસ થયો તો એટલો જ થયો કે અપૂર્વ સેન અને નિર્મલ સેન પોતાના ઘરમાં જ માર્યા ગયા.

આ ચિતાગોંગ તો હવે બાંગ્લાદેશનું મોટું બંદર બની ગયું છે. પહેલાં પાકિસ્તાન બન્યું અને હવે બાંગ્લાદેશ બન્યું. અહીંના હિંદુઓ અને બૌદ્ધો બર્મામાં ભાગી ગયા છે. આ ક્રાન્તિકારીઓનાં બલિદાનોનું આ જ ફળ આવવાનું હતું? શું બધાં બલિદાન એળે ગયાં? તેમને આજે કોઈ યાદ પણ કરતું નથી!

11-10-12

27
લાવણ્યવતી ચંદા અને નવનીત કોમલા

મર્દનો અર્થ થાય છે પૌરુષભર્યો માણસ અને પૌરુષનો અર્થ થાય છે પરાક્રમ. પરાક્રમ વિનાનો માણસ નામર્દ કહેવાય. પરાક્રમ એટલે જે રોજિંદો સામાન્ય કાર્યક્રમ થતો હોય તેના કરતાં કાંઈક વિશેષ કાર્યક્રમ કરી બતાવવો તે. આહાર-નિદ્રા, વગેરે સામાન્ય રીતે રોજિંદો વ્યવહાર કહેવાય. તેને પરાક્રમ ન કહેવાય. તેનાથી કાંઈક વિશેષ કરી બતાવે તેને પરાક્રમ કહેવાય. આ પરાક્રમ શારીરિક હોય, વાચિક હોય, આર્થિક હોય, કલમનું હોય, તલવારનું પણ હોય. જીવનનાં જેટલાં ક્ષેત્રો છે તે બધાં ક્ષેત્રોમાં પરાક્રમ થઈ શકતું હોય છે. જેણે જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કશું પણ પરાક્રમ ન કર્યું હોય તે મર્દ ન કહેવાય. જે મર્દ ન હોય તેના માટે લોકો એક અપશબ્દ વાપરે છેઃ ‘બાયલો’. બાયલો એટલે સ્ત્રી જેવો. તેનું બોલવું-ચાલવું, હરવું-ફરવું, વાતો કરવી – બધું જ સ્ત્રીના જેવું હોય. તે તાબોટા પાડે અને પૈસા ઉઘરાવે.

કોઈ પણ પુરુષ માટે બાયલો શબ્દ ભારે અપમાનજનક ગણાય છે. કેટલીક વાર પરાક્રમનો પ્રસંગ હોવા છતાં પણ પરાક્રમ ન કરનારને લોકો – ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ પોતાની ચૂડીઓ પહેરવા માટે ભેટ આપતી હોય છે, અર્થાત્ ‘ચૂડીઓ પહેરો ચૂડીઓ! તમે મર્દ કહેવડાવવાને લાયક નથી!’ મર્દ પોતાની મર્દાનગી બતાવવા મૂછ ઉપર તાવ દેતો હોય છે, મૂછના આંકડા આમળતો હોય છે. સ્ત્રીને મૂછો નથી હોતી તેથી તે મૂછો ઉપર હાથ નથી મૂકતી. સામાન્ય રીતે લોકભાષામાં સ્ત્રી માટે એક શબ્દ વપરાય છેઃ ‘અબળા’ અર્થાત્ બળ વિનાની. પણ જેમ પુરુષોમાં કેટલાક બાયલા હોય છે તેમ સ્ત્રીઓમાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ મર્દાનગીથી ભરપૂર હોય છે – કેટલીક વાર તો સવાઈ મર્દ હોય છે. પરાક્રમ એ જ મર્દાનગીનું પ્રતીક કહેવાય.

બંગાળની બે અલ્પવયસ્ક કિશોરીઓ. એકનું નામ લાવણ્યવતી ચંદા અને બીજીનું નામ નવનીત કોમલા સિંહા. છોકરા-છોકરીઓનાં નામ પાડવાં હોય તો બંગાળીઓ પાસેથી શીખવાનું. બંગાળમાં એવાં અતિસુંદર નામ પાડે કે સાંભળતા જ રહી જાઓ. લાવણ્યવતીનો સીધો અર્થ થાય છે – ‘મીઠાવાળી’. ગુજરાતીમાં કોઈ મૂર્ખ માણસ માટે ટોણો મરાય છેઃ “અરેરે, મીઠું જ ભૂલી ગઈ છે!” લવણ એટલે મીઠું. સાત સમુદ્રોમાંથી એકનું નામ લવણ-સમુદ્ર પણ છે. લવણ ઉપરથી લાવણ્ય શબ્દ બને છે. અર્થાત્ મીઠાવાળું. જરા વિચાર કરો કે દાળ-શાક, વગેરે વ્યંજનોમાં બધા મસાલા બરાબર હોય પણ માત્ર મીઠું જ ન નાખ્યું હોય તો બધું ફિક્કું-બેસ્વાદ થઈ જાય, અર્થાત્ બધા મસાલાઓમાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનું તત્ત્વ મીઠું છે. આવી રીતે જે સ્ત્રીમાં ભરપૂર સુંદરતા હોય – નખશિખ આકર્ષક હોય તેને લાવણ્યવતી કહેવાય. આવી એક કિશોરી લાવણ્યવતી હતી.

બીજીનું નામ ‘નવનીત કોમલા’ હતું. પુરુષની તુલનામાં સ્ત્રીનું અંગ વધુ કોમળ હોય છે. કોમળતા તેનું આભૂષણ કહેવાય. પુરુષ પણ જો સ્ત્રી જેવો કોમળ સ્પર્શવાળો હોય તો શંકા ઉપજાવે. ઈશ્વરે બંનેના ચર્મસ્પર્શમાં પણ ભેદ કર્યો છે. કદાચ કમળ ઉપરથી કોમળ શબ્દ બન્યો છે, અર્થાત્ કમળ જેવી કોમળ ચામડીવાળી. ઘો જેવી ચામડીવાળી પણ હોય. તેને કોમલ ન કહેવાય. કોમલનો શાબ્દિક અર્થ તો કુમલ ઉપરથી કોમલ થઈ શકે. જેમ કુમાર-કુમારી. ‘માર’ એટલે કામદેવ. જેને હજી કામદેવ સ્પર્શી ન શક્યો હોય તેને કુમાર અથવા કુમારી કહેવાય. કામનો ઉદ્‌ભવ થાય પછી કૌમાર્ય આથમવા લાગે. એમ જેને ‘મલ’ એટલે મેલનો સ્પર્શ ન થયો હોય તે કુમલ અને તેના ઉપરથી કોમલ શબ્દ થઈ શકે. મેલ એટલે વાસનામેલ. જે શરીરને હજી વાસનામેલનો સ્પર્શ નથી થયો તે કોમલ. પણ ના, હજી કાંઈક વિશેષ કહેવું છે. નવનીત કોમલા એકલી કોમલા નહીં, નવનીત જેવી કોમલ. નવનીત એટલે માખણ – તે પણ રોજનું તાજુંતાજું માખણ. રોજેરોજના તાજા માખણને નવનીત કહેવાય. આમ, નવનીત જેવી કોમળ ચામડીવાળી હોય તેને નવનીત કોમલા કહેવાય. કેવો મનોહર અર્થ છે!

સ્ત્રીના શરીરને કોમળ બનાવવા ઈશ્વરે તેના શરીરને વાળ વિનાનું બનાવ્યું છે, જ્યારે પુરુષના શરીરને વાળવાળું બનાવ્યું છે. એક કહેવત પણ છે કે જે પુરુષની છાતી ઉપર વાળ ન હોય તેનો વિશ્વાસ ન કરાય. કેટલાક પુરુષોને તો રીંછ જેવા આખા શરીરે વાળ હોય

છે. આવો પુરુષ જો સ્નાનત્યાગી સાધુ થઈ જાય તો તેની ગંધનો પાર ન રહે, પણ માનો કે સ્ત્રીના શરીર ઉપર રીંછ જેવા વાળ હોય તો તે નવનીત કોમલા ન થઈ શકે. પછી તો તેના માટે 'નાળિયેર બરછટા' શબ્દ વપરાય. આવી સ્ત્રી નારીસુલભ આકર્ષણ ખોઈ બેસે. એટલે પરમેશ્વરે જે રચના કરી છે તે સમજીવિચારીને જ કરી લાગે છે.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. લાવણ્યવતી અને નવનીત કોમલા હાઈસ્કૂલમાં ભણતી હતી ત્યારે જ તેમણે ટિપરાના જિલ્લા મૅજિસ્ટ્રેટ મિ. સ્ટીવનસનની હત્યા કરી નાખી હતી. આ જજ બહુ જ ક્રૂર હતો અને ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર ભારે જુલમ કરતો હતો. તેનાથી લોકો ત્રાસી ઊઠ્યા હતા. આ બે કિશોરીઓને શું સૂઝયું કે પિસ્તોલ લઈને ચૂપચાપ જજના બંગલે પહોંચી ગઈ અને ધડ ધડ ગોળીઓ તેની છાતીમાં ધરબી દીધી. હાશ! ત્રાસ ગયો! ત્રાસ મટાડવો એ જ પરાક્રમ કહેવાય. જેનાથી હજારો ત્રસ્ત રહેતાં હોય તેવા એકાદને દંડ દેવો એ પરાક્રમ કહેવાય. આનું નામ જ મર્દાનગી કહેવાય. જે કામ મર્દો નહોતા કરી શકતા તે બે કિશોરીઓએ કરી બતાવ્યું. બેશક બંનેને આજીવન કેદ થઈ; પણ તે તો થાય. ખરાબ પતિ મળે અને પૂરું જીવન નરક બની જાય તેના કરતાં તો સારું. જેટલાં પરણે છે તે બધાં કાંઈ સુખી થઈ જતાં નથી. જો સંસારમાં રિબાઈ-રિબાઈને નરકનું જીવન જીવીને જ મરવાનું હોય તો પછી દેશ માટે જીવન કુરબાન કરી દેવું વધારે સારું નહીં?

12-10-12

28
પ્રબોધચંદ્ર મજમુદાર અને સુરેન્દ્રકુમાર ચક્રવર્તી

વિશ્વમાં ક્યાંય કોઈ કોઈની હત્યા ન કરે અને સૌ જીવે અને સૌને જીવવા દે તો કેવું સારું? પણ આદર્શ માન્યતા વ્યવહારમાં ક્યાંય સફળ થતી દેખાતી નથી. માનવ સિવાયનું પૂરું પ્રાણીજગત "જીવો જીવસ્ય ભક્ષણમ્"ના ન્યાયે જીવી રહ્યું છે! માનો કે સિંહ, વાઘ, દીપડા, વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ હરણાં, વગેરેને ન મારે તો ખાય શું? તે ઘાસ ખાઈને તો જીવી શકે નહીં. તે જ્યારે શિકાર કરે છે ત્યારે હિંસા નથી કરતાં, માત્ર આહાર જ કરે છે. જો કુદરતે તેમના માટે આહાર જ એવો બનાવ્યો છે તો તેઓ બીજું કરે શું? કુદરત એક બૅલેન્સની વ્યવસ્થા કરે છે.

જ્યાં હિંસક પ્રાણીઓ રહ્યાં નથી, માત્ર હરણાં-રોઝ, વગેરે ઘાસાહારી પ્રાણીઓ જ રહી ગયાં છે ત્યાં જઈને જોઈએ તો તે તો જીવે છે, પણ માણસોને જીવવા નથી દેતાં, અર્થાત્ માણસોનો આહાર અન્નાદિ ખાઈ જાય છે. જો માણસોએ જીવતા રહેવું હોય તો આ હરણાં, રોઝ, ભૂંડ, વાંદરા, વગેરે ખેતીને ઉજ્જડ કરનારાં પ્રાણીઓનો નાશ કરવો જ પડે. ન કરે તો માણસ પોતે મરે. જો માણસને જીવવું હોય તો મચ્છર, માંકડ, ચાંચડ, માખીઓ, વગેરેનો નાશ કરવો જ પડે. જો કોઈ કહે કે "ભલે અમારું લોહી પીએ, પણ તેમને જીવવા દો." તો તે માત્ર લોહી જ નથી પીતાં, મહામારી જેવા રોગો પણ ફેલાવે છે, જેમાં માણસો, વગેરે પ્રાણીઓ તરફડી-તરફડીને મરી જતાં હોય છે. જેમ પક્ષીઓ માટે દયાળુ લોકો પાણીનાં કૂંડાં બાંધે છે, ચણ નાખે છે અને પાણીથી હવાડા ભરાવે છે, તેમ માંકડ-મચ્છર, વગેરે માટે પણ દયાળુ લોકો લોહીનાં પાત્રો ભરાવીને મૂકી શકતા હોય, હજારો માંકડ-મચ્છર-ચાંચડ આવી-આવીને લોહી પી-પીને પાછા પોતાના ઘરે જતા રહેતા હોય અને માણસનું લોહી પીવાનું બંધ કરી દેતા હોય તો કેવું સારું?

પણ આવું શક્ય નથી. એ તો ઠીક પણ તેમની ઉત્પત્તિ જ ન થાય તો-તો વળી તેથી પણ સારું. વળી, આ સ્વેદજ પ્રાણીઓ મા-બાપ વિના પણ ઉત્પન્ન થઈ જતાં હોય છે. વાળમાં થતી જૂનાં મા-બાપ કોણ હોય છે? માત્ર મેલ-પરસેવો, વગેરે. તેમને સદંતર રોકવાં શક્ય નથી, પણ એક વાર માતા-પિતાથી જન્મનારાં રોઝ-ભૂંડ, વગેરેને મૂળમાંથી જ સાફ કરી દેવાય તો આગળ વંશ ન ચાલે અને ખેતી ભેલાણ વિનાની થઈ જાય. ભેલાણ કરનારા અનિષ્ટ જીવો પણ જીવે અને ખેતી પણ જીવે – તે બંને એકસાથે લાંબો સમય ચાલી શકે નહીં. બેમાંથી એક જ જીવી શકે. પશ્ચિમમાં લગભગ ભેલાણ નથી. ખેતરો વાડ વિનાનાં, રખેવાળો વિનાનાં હોય છે, કારણ કે ભેલાણ જ નથી. જે પાપ કરવાનું હતું તે એક વાર કરી દીધું. હવે રોજરોજ પાપ કરવાની જરૂર નહીં. આને શાંતિ કહેવાય. શત્રુઓને જીવતા રહેવા દઈને કોઈ શાંતિથી જીવી શકે નહીં. હા, પોતે આત્મહત્યા કરી લે તો વાત જુદી છે.

માણસોમાં પણ અંદરઅંદર આવું જ છે. માણસોનાં ગ્રૂપ હોય છે. મોટા ભાગે જાતિગત ગ્રૂપ બનતાં રહ્યાં છે. બળવાન જાતિઓ દુર્બળ જાતિઓને કાં તો મારી નાખે છે, કાં પછી ગુલામ બનાવીને તેમની પાસેથી કામ લે છે. બંને સ્થિતિ દુર્બળ જાતિઓ માટે મહાદુ:ખદાયી બની જતી હોય છે.

ભારતની દુર્બળ પ્રજા વિદેશી પ્રબળ જાતિઓ સામે હારતી રહી અને ગુલામીનું જીવન જીવતી રહી. લાંબા ગાળે ગુલામી પણ સદી જતી હોય છે. જે વાછડાને મોરડો કે નાથ નથી ગમતી, પણ ખેડૂતો તેને બાંધીને જબરજસ્તી મોરડો પહેરાવી દે છે અને તેનું નાક વીંધીને નાથ પહેરાવી દે છે તે વાછડો આગળ જતાં મોરડો અને નાથને સ્વીકારી લેતો હોય છે, પછી તે તેના માટે દુ:ખદાયી નથી રહેતો. આવી જ રીતે જે બળદને ધૂંસરી નથી ગમતી, પણ ખેડૂત તેને જબરદસ્તી પળોટે પછી તે ધૂંસરી સ્વીકારી લેતો હોય છે. તે આપોઆપ ધૂંસરી આગળ જઈને ઊભો થઈ જતો હોય છે. પ્રજાઓનું પણ આવું જ હોય છે. દુર્બળ પ્રજાને ન ગમે તોપણ જબરજસ્તી તેના ઉપર ગુલામી ઠોકી દેવાતી હોય છે. બળદને પળોટવા માટે એક તરફ પળોટાયેલો જૂનો બળદ ધૂંસરીએ જોડવામાં આવે છે, તેમ ગુલામ પ્રજાને પણ ગુલામ રાખવા માટે તેમનામાંથી જ ગુલામ થઈ ગયેલા માણસો મળી રહેતા હોય છે. ગુલામો દ્વારા ગુલામી સ્થપાતી હોય છે અને ફેલાવાતી હોય છે. નવાઈ તો જુઓ, આવા હાથા બનનારા દેશી ગુલામો આક્રાન્તાની વફાદારીપૂર્વક સેવા કરતા હોય છે અને તેનું ગૌરવ

પણ લેતા હોય છે! અંગ્રેજોના આવા હજારો રાયબહાદુરો અને ખાનબહાદુરો રુઆબપૂર્વક છાતી કાઢીને ગૌરવભર્યું જીવન જીવતા હતા, શરમાવાને બદલે તેઓ ગૌરવાન્વિત થતા હતા.

ત્યારે બંગાળ ઉપર અંગ્રેજોની સત્તા જામી ચૂકી હતી. ચિતાગોંગ અને ઢાકામાં જિલ્લા જજ મિ. ડુર્નોનો ભારે ત્રાસ હતો. નવા આક્રાન્તાઓ જ્યારે નવી સત્તા સ્થાપિત કરવા માગે ત્યારે સ્વમાની પ્રજા જલદી ગુલામી સ્વીકારી લેતી નથી, તેથી તેને ક્રૂરતાપૂર્વક કચડીને દમન કરીને જ વશમાં કરાતી હોય છે. મિ. એલ. જી. ડુર્નો આ રીતે કડક હાથે કામ લઈને પ્રજાને કચડીને દમન કરવામાં એક નંબર હતા, પણ બંગાળના ક્રાન્તિકારીઓ જલદી ગુલામી સ્વીકારી લેવા તૈયાર ન હતા. જ્યાંજ્યાં જલદી ગુલામી સ્વીકારી લેવાઈ, ત્યાં બહુ દમન કરવાની જરૂર ન પડી. ત્યાં ક્રાન્તિકારીઓ પણ પેદા ન થયા. ત્યાં ડાહ્યાડમરા વાણિયા પેદા થયા, જેમનું ગણિત હતું કે જે આવે તે ભલે ને રાજ્ય કરે, આપણે શું? આપણો વ્યાપાર ચાલે એટલે બસ!

બંગાળમાં આવા ગણિતવાળા વેપારીઓ ન હતા, તેથી દમનકર્તાની સામે કફન બાંધીને લડનારા ક્રાન્તિકારી પેદા થયા.

તા. 28-10-1931ના રોજ મિ. ડુર્નો પોતાની કાર લઈને નીકળ્યા. રસ્તામાં કાર ઊભી રાખી અને દુકાનમાં કાંઈક ખરીદવા ગયા. આ વખતે બે ક્રાન્તિકારીઓ તેમની પાછળ પડ્યા હતા. ઈશ્વરની પાછળ પડનારા ભક્તો મહાન છે, પણ દેશને ગુલામ બનાવનાર અને જલ્લાદની માફક દમન કરનારા જલ્લાદોની પાછળ પડનારા ક્રાન્તિકારી તે ભક્તો કરતાં પણ ઘણા વધુ મહાન છે. પેલા ભક્તને તો કદાચ એકલાને જ ભગવાન મળશે, પણ જલ્લાદથી છુટકારો અપાવનાર તો હજારોને આઝાદી અપાવશે. ભગવાનનાં દર્શન કરતાં પણ આઝાદીનાં દર્શન કરવાં-કરાવવાં તે ઘણી મોટી સાધના કહેવાય. આઝાદીની સાધનાની ઉપેક્ષા કરાવનારા ભક્તો ભક્તો નહીં પણ ભગતડાં જ કહેવાય. આવાં હજારો ભગતડાંથી ભારત ઊભરાઈ રહ્યો છે.

પેલા બંને ક્રાન્તિકારીઓએ મોકો જોતાં જ ડુર્નો ઉપર ગોળી ચલાવી દીધી. એક ગોળી કાનપટ્ટીમાં અને બીજી ગાલમાં લાગી. ક્રાન્તિકારીઓ ભાગી ગયા. તેમને પકડવાનો બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ ન પકડાયા.

મિ. ડુર્નોનું ઓપરેશન કરવામાં આવ્યું, પણ તેમની એક આંખ કાયમ માટે ગઈ, બાકી બચી ગયા. અંગ્રેજોએ ચારે તરફ સૈનિકોની ટ્રકો છોડી દીધીઃ "બદલા લો!" તેમણે છાત્રો-છાત્રાઓ અને છાત્રાલયોને ધમરોળવા માંડ્યાં. એક વિશેષ કાયદો બનાવીને પોલીસને વિશેષ અધિકારો આપવામાં આવ્યા, જેથી તે વધુ અત્યાચારો કરવા લાગી, એટલું જ નહીં, અંગ્રેજોએ પોતાના રક્ષણ માટે એક પાર્ટી પણ બનાવી લીધી, જેનું નામ રાખવામાં આવ્યું "રોયલિસ્ટ પાર્ટી".

વિમલદાસ ગુપ્ત નામના ક્રાન્તિકારીએ ત્રણ રોયલિસ્ટો ઉપર ગોળીઓ ચલાવી. તેને પકડી લીધો અને પંદર વર્ષની સખત કેદની સજા આપી.

અંતમાં મિ. ડુર્નો ઉપર ગોળી ચલાવવા બાબત પ્રબોધચંદ્ર મજમુદાર તથા સુરેન્દ્રકુમાર ચક્રવર્તીને પકડી લેવામાં આવ્યા. પાછળથી સુધાંશુકુમાર બોઝને પણ પકડવામાં આવ્યા. આ બધા ઉપર કેસ ચલાવીને સખત કેદની સજા આપવામાં આવી.

આ બાબતમાં સ્વતંત્ર તપાસ કરવા માટે સુભાષબાબુ જતા હતા તેમને પણ પકડીને ઢાકા જેલમાં પૂરી દેવાયા.

તે સમયે બંગાળ ક્રાન્તિકારીઓના ખળભળાટથી ખળભળી ઊઠ્યું હતું.

12-10-12

29
અમરેન્દ્ર નંદી

આત્મહત્યાને મહાપાપ માનવામાં આવે છે. મરી જવું કોઈને પણ ગમતું નથી. દુઃખી-દરિદ્ર, લાચાર, વૃદ્ધ, બીમાર, વગેરે ગમે તેવો માણસ હોય તે દુઃખથી રિબાતો રહે છે, પણ મરી જવા તૈયાર થતો નથી, કારણ કે મરી જવું કોઈને પણ ગમતું નથી. સહુ દુઃખી થઈને રિબાવા તૈયાર હોય છે પણ મરી જવા કોઈ તૈયાર નથી હોતું. અરે, કુદરતી મોતે પણ મરવાનું કોઈને ગમતું નથી. હવે જે લોકો દેહાધ્યાસ ઊતરી ગયાનો આધ્યાત્મિક દાવો કરતા રહે છે તેવા લોકો પણ દેહ છોડવા તૈયાર નથી હોતા! દેશની આઝાદી માટે શહીદ થનારા લોકોમાં મને એક પણ દેહાધ્યાસ ઊતરી ગયાનો દાવો કરનારો કોઈ આધ્યાત્મિક પુરુષ ન મળ્યો. આત્મવાદી અને દેહનો અસ્વીકાર કરનારા – વારંવાર “હું શરીર નથી પણ આત્મા છું” એવી ઘોષણા કરનારા – લોકોએ ખરેખર તો ફાંસીના માંચડે લટકવાની પહેલ કરવી જોઈએ, કારણ કે તેમને દેહ સાથે કશી નિસ્બત હોતી નથી અને આત્મા તો અજર-અમર-નિર્લેપ છે તેવો તેઓ દાવો કરતા રહે છે, પણ આવો કોઈ આત્મવાદી દેશ માટે ફાંસીએ ચઢ્યો જાણ્યો નથી.

ફાંસીએ તો નવલોહિયા યુવાનો ચઢતા રહ્યા છે, જેમણે કદી દેહ અને આત્મા જુદા હોવાનો દાવો કર્યો નથી. કેટલાક કોરા આત્મવાદીઓનાં મરણ અત્યંત કરુણ દશામાં થયાં જાણ્યાં છે, પણ તેમણે કદી દુઃખમુક્તિ માટે દેહત્યાગ કરવા આત્મહત્યા કરી જાણી નથી, કારણ કે તેમને પણ જીવન વહાલું હોય છે. આ ખોટું નથી; પણ ખોટો તો તેમનો દંભ છે. વારંવાર “હું દેહ નથી, દેહ નથી.” તેવું બોલવું અને “હું આત્મા છું, આત્મા છું” તેવી ઘોષણા કરતા રહેવું તે દંભ છે. ખરેખર વિચારીએ તો દેહ અને આત્મા બંને મળીને જીવન બનતું હોય છે. એકલો દેહ જીવન નથી તેમ જ એકલો આત્મા પણ જીવન નથી. બંને મળીને જીવન કહેવાય છે.

અને જીવન સૌને ગમે છે એ એક વાસ્તવિકતા છે, છતાં જીવનમાં કોઈ- કોઈ વાર એવી સ્થિતિ પેદા થાય છે કે વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. આત્મહત્યા પાપ હોય કે ન હોય, પણ આત્મહત્યા કરનારો મહાદુખિયો હોય છે. તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખવી જોઈએ. પ્રેમભંગ, આબરૂભંગ, માનભંગ, પરિવારક્લેશ, વગેરે અનેક કારણસર લોકોનું જીવવું અસહ્ય થઈ જતું હોય છે. જીવન ત્રાસમય બની જવાથી જીવનથી છુટકારો પ્રાપ્ત કરવા માટે લોકો આત્મહત્યા કરી બેસતા હોય છે. ધનાઢ્ય પશ્ચિમમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ એકાકીપણાથી ત્રાસીને પણ આત્મહત્યા કરી લેતી હોય છે. જે હોય તે, પણ મહામૂલા જીવનને પોતા દ્વારા જ નષ્ટ કરનારાં આવાં માણસો દયા, આશ્વાસન અને સહયોગને પાત્ર ગણાવાં જોઈએ.

પણ આપણે આત્મહત્યા નહીં, આત્મબલિદાનની વાત કરવાની છે. આ બંનેમાં આકાશપાતાળનો ભેદ છે. જૌહરવ્રત કરનારી રાજપૂતાણીઓ આત્મહત્યા નહીં, આત્મબલિદાન કરતી હતી. જ્યારે જીવતા રહેવાથી ધર્મ, રાષ્ટ્ર અને લોકપ્રેરણા માટે બહુ મોટો વાંધો આવતો હોય ત્યારે આત્મબલિદાન આપવું એ સર્વશ્રેષ્ઠ બલિદાન કહેવાય. માનો કે રાજપૂતાણીઓએ જૌહર ન કર્યું હોત અને જીવતી રહી હોત તો શું થાત? તેમના શિયળને આક્રાન્તા આતતાયીઓ ચૂંથી નાખત. આવું વેશ્યા જેવું જીવન સ્વીકારવા કરતાં હસતાં-હસતાં અગ્નિમાં કૂદી પડવું વધુ ઉત્તમ ગણ્યું હોય તો જ જૌહર કરી શકાય. જેમને શિયળ હોતું જ નથી, જેમને શિયળની કિંમત જ નથી હોતી, જે પોતે જ પોતાના શિયળની લિલામી કરતી ફરતી હોય તેવી સ્ત્રીઓ કદી જૌહર ન કરે. તેઓ તો કોઈ પણ ભોગે જીવવા જ માગે. આવી સ્ત્રીઓ નહીં ઘરની કે નહીં ઘાટની થઈને પાછળથી કદાચ આત્મહત્યા કરી બેસે, પણ આત્મબલિદાન ન કરી શકે.

આપણે આત્મબલિદાનની વાત કરવાની છે. ક્રાન્તિકારીઓને શસ્ત્રોની જરૂર હતી તેથી તેમણે ચિતાગોંગનો શસ્ત્રાગાર લૂંટ્યો હતો. તેમાં ક્રાન્તિકારી અમરેન્દર નંદી પણ સામેલ હતો. પોલીસ તેની પાછળ પડી ગઈ હતી. જેની પાછળ પોલીસ પડી હોય, લેણદારો પડ્યા હોય અને ખંડણીખોરો પડ્યા હોય તેને શાંતિ ન હોય. તેની ઊંઘ હરામ થઈ જાય. પોલીસથી બચવા માટે અમરેન્દ્ર નંદી એક હાઈસ્કૂલના મકાનમાં છુપાઈ ગયો હતો. હાઈસ્કૂલમાં વૅકેશન હતું તેથી તે ખાલી પડી હતી. આવાં ખાલી પડેલાં મકાનોનો ઉપયોગ અનેક પ્રકારના લોકો અનેક રીતે કરતા હોય છે. પોલીસને ખબર પડી ગઈ કે અમરેન્દ્ર હાઈસ્કૂલમાં સંતાયો છે. તેણે હાઈસ્કૂલને ઘેરી લીધી.

અમરેન્દ્ર જેમતેમ કરીને હાઈસ્કૂલમાંથી ભાગ્યો. આગળ જતાં એક નાના પુલિયા નીચે તે સંતાઈ ગયો. પોલીસે બંને તરફથી પુલિયાને પણ ઘેરી લીધી. બંને તરફથી ગોળીઓ ચાલવા લાગી. જ્યારે પુલિયામાંથી ગોળીઓ આવતી બંધ થઈ ગઈ તો પોલીસ સમજી ગઈ કે હવે અમરેન્દર મરી ગયો હશે. પોલીસ સાવધાનીપૂર્વક અંદર ગઈ તો અમરેન્દ્ર લોહીલુહાણ થઈને છેલ્લા શ્વાસ લેતો હતો. તેને પકડી લેવામાં આવ્યો અને હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યો, પણ પછી થોડી જ વારમાં તેના પ્રાણ નીકળી ગયા. તપાસ કરતાં જાણવા મળ્યું કે તે પોલીસની ગોળીથી નહીં પણ પોતાની ગોળીથી મર્યો હતો. જ્યારે તેને લાગ્યું કે હવે બચી શકાય તેમ નથી અને પોલીસના હાથે પકડાઈને તેનો ત્રાસ સહન કરવો, સાથીદારોનાં નામો બતાવવાં અને પછી મરવું તેના કરતાં કશું બતાવ્યા વિના, જરા પણ રિબાયા વિના જાતે જ મરી જવું સારું. તેણે જાતે જ પોતાની પિસ્તોલથી પોતાના ઉપર ગોળી ચલાવી દીધી હતી. આ આત્મહત્યા ન કહેવાય પણ આત્મબલિદાન કહેવાય. આવી રીતે બીજાના રક્ષણ માટે આત્મબલિદાન આપી દેવું તે વીરતા જ નહીં પરમ વીરતા કહેવાય. અમરેન્દ્ર ધન્યધન્ય થઈ ગયો.

13-10-12

30
અમાની સિંહ

ત્યારે બે અલગ-અલગ સ્લોગન કામ કરી રહ્યાં હતાં. એક સૂત્ર હતુંઃ "કરો યા મરો." બીજું સૂત્ર હતુંઃ "કરો યા મારો." બંને સૂત્રોનો હેતુ દેશને આઝાદી અપાવવાનો હતો. એક સિદ્ધાંતવાદી પોતે પોતાના પ્રાણ આપીને દેશને આઝાદી અપાવવા માગતા હતા, તો બીજા સૂત્રવાળા આઝાદી છીનવીને ગુલામ બનાવનારાને મારીને ભગાડીને આઝાદી મેળવવા માગતા હતા. બંનેને એકબીજાના માર્ગ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા હતી. મરવાનું કહેનારા અહિંસાવાદી હતા. તેઓ પણ અંગ્રેજો સામે ઝઝૂમતા હતા, પણ શસ્ત્ર વિના, પ્રતિકાર વિના જેલો ભરીને, ડંડા ખાઈને, સજા સહન કરીને લડાઈ ચલાવતા હતા. અંતે તો આ લોકો જ સફળ થયા. તેમાં જેટલો યશ તેમને આપવો જોઈએ તેટલો જ યશ અંગ્રેજોને પણ આપવો ઘટે, કારણ કે એ પછી આવી અહિંસક લડત બીજે ક્યાંય સફળ ન થઈ.

અંગ્રેજોના વિદાય થયા પછી તરત જ જૂનાગઢનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. જૂનાગઢમાં અહિંસક લડત ન ચાલી શકી. આવું જ નિઝામ હૈદરાબાદમાં પણ થયું. અહીં પણ અહિંસક લડત ન ચાલી શકી. બંને જગ્યાએ મુસ્લિમવાદી રઝાકારોને સરકારે છૂટો દોર આપી દીધો હતો. તે આંદોલનકારીઓને ભયંકર રીતે રંજાડતા, તેમનાં ઘરો બાળતા, તેમના દેખતાં તેમની સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કાર કરતા. પોલીસ તેમને કશું ન કરતી, ઉપરથી મદદ કરતી. આ સ્થિતિમાં જૂનાગઢ અને હૈદરાબાદની હિંદુ પ્રજાને હિજરત કરવી પડી હતી. બંને જગ્યાએ જ્યારે પોલીસ કે સેનાનો બળપ્રયોગ કરવામાં આવ્યો ત્યારે જ સફળતા મળી. આવું જ કાશ્મીરમાં પણ થયું. ત્યાં પણ પાકિસ્તાનના તાયફાવાળા ચઢી આવ્યા. તેમને અહિંસક લડતથી પાછા કાઢી શકાય તેમ ન હતું. તેઓ આગળ વધતા જ ગયા. છેક શ્રીનગર પહોંચવાના થયા ત્યારે સરદારસાહેબે જલદ એક્શન લીધું અને રાતોરાત હવાઈસેના ઉતારીને બધાને પાછા તગેડવા માંડ્યા. અહીં પણ અહિંસામાર્ગ ન ચાલ્યો.

આવું જ ગોવામાં પણ થયું. ગાંધીચીંધ્યા માર્ગે એટલે કે અહિંસાના માર્ગે ગોવાને મુક્ત કરાવવા જે અહિંસક કાર્યકર્તા ગયા તેમને પહેલે દિવસે જ ગોવાની પોલીસે પકડી લીધા, પછી તેમની જીપોની પાછળ દોરડાથી બાંધીને મેદાનમાં જીપો દોડાવી દીધી. બધા કાર્યકર્તાઓ મરી ગયા ત્યાં સુધી જીપો દોડતી રહી! ભારતની સીમામાં ઊભેલા બીજા કાર્યકર્તાઓ આ દૃશ્ય જોઈને થથરી ગયા. પછી કોઈએ આંદોલન કરવાનું નામ ન લીધું. આંદોલન બંધ થઈ ગયું. પછી તો મિલિટરી એક્શન લેવામાં આવ્યું અને ગોવાને આઝાદી મળી. જરા વિચારોઃ જે કામ ગોવાની સરકારે કર્યું તે જો ભારતમાં અંગ્રેજોએ કર્યું હોત તો શું પરિણામ આવત? અંગ્રેજો કાયદાને માનનારું શાસન ચલાવતા હતા તેથી કાર્યકર્તાઓને પકડતા, કેસ ચલાવતા અને જેલમાં નાખતા. જેલમાં પણ કાયદા પ્રમાણે તેમને સગવડો મળતી. આ બધાને કારણે હજારો કાર્યકર્તાઓ જેલ ભરી શકતા. તેમાં હજારો સ્ત્રીઓ પણ રહેતી, પણ કોઈ સ્ત્રી સાથે બળાત્કાર થયો હોય તેવું જાણવા મળ્યું નથી. અંગ્રેજોએ પણ રઝાકારો જેવી ખાનગી ગુંડા-ટુકડીઓ તૈયાર કરી હોત તો સફળતા મળી શકી ન જ હોત.

અહિંસાવાદીઓને સફળતાનો એટલો નશો ચઢ્યો હતો કે તેમણે સેનાની કશી તૈયારી જ ન કરી. આને "અહિંસાનો નશો" કહેવાય. 1962માં ચીન ચડી આવ્યું. અહિંસા જરાય કામ ન આવી. આપણા હજારો સૈનિકો વીરગતિને પામ્યા અને દેશ ભૂંડી રીતે હારી ગયો. તે પછી પણ આજ સુધી આપણે સેના અને શસ્ત્રોનું જેટલું મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ તેટલું સમજી શક્યા નથી. શત્રુઓથી ઊતરતી તૈયારી આક્રાન્તાઓને પ્રોત્સાહન આપે છે. અહિંસા નિર્દોષ પ્રાણીઓ સાથે હોય, આતતાયીઓ સાથે ન હોય. કોઈ વાર અપવાદરૂપે કોઈ સફળતા મળી હોય તો તેથી સનાતન સત્યો બદલાઈ જતાં નથી.

અલીગઢનો અમાની સિંહ પોતાની માતાની રજા લઈને ઘરેથી નીકળ્યો. મોટા ભાગે ભારતની સ્ત્રીઓ રાજકારણથી અજાણ રહેતી હોય છે. ત્યારે શિક્ષણ ઓછું અને વાચન ઓછું હોવાથી વૈશ્વિક જગત પ્રત્યે થોડાક લોકોનું જ ધ્યાન રહેતું. મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ આજે પણ પુરુષોના રાજકીય વિચારોને અનુસરતી હોય છે. તેમના પોતાના અલગ વિચારો લગભગ નથી હોતા. અને વડીલ તરીકે ઘરનાં બાળકો – યુવાનો ક્યાં જાય-આવે છે તેનું ધ્યાન રાખવું જરૂરી ગણાતું. લોકો પણ વડીલોનું પૂરેપૂરું માન રાખતા.

પ્રૌઢ માતાજીએ પૂછ્યું કે "અમાની, તું ક્યાં જાય છે?" અમાની જવાબ આપતાં થોથવાવા લાગ્યો. તેણે થોથવાતાં-થોથવાતાં કહ્યું કે "માતાજી, સાચું કહું કે જુઠ્ઠું?"

"સાચું જ કહેવાય ને? મેં તને સાચું જ બોલતાં શિખવાડ્યું છે." માતાજી બોલ્યાં.

"તો સાંભળો. હું ગાંધીજીના જુલૂસમાં જાઉં છું. અમે બધાં આઝાદીનો ઝંડો લહેરાવવા જઈએ છીએ. ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે 'કરો યા મરો.' એટલે અમે અંગ્રેજોની સામે અહિંસક લડાઈ લડવા જઈએ છીએ." અમાનીએ કહ્યું.

"ભલે, બેટા, પણ મારું દૂધ લજવતો નહીં." માતાજીએ કહ્યું. કદાચ ભારતમાં જ માનું દૂધ વીરતાનું પ્રતીક ગણાય છે. માની કૂખ અને માનું દૂધ અતિમૂલ્યવાન ગણાય છે.

અમાની સિંહ માતાના ચરણસ્પર્શ કરીને વિદાય થયો. ચરણસ્પર્શની સંસ્કૃતિ પણ કદાચ ભારતમાં જ પ્રચલિત છે. આટલું અને આવું માન બીજે ક્યાંય અપાતું નથી.

અમાની અહિંસક આંદોલનમાં ગયો, એટલું જ નહીં, તે સૌથી આગળ રાષ્ટ્રીય ત્રિરંગો લઈને ચાલવા લાગ્યો. "વંદે માતરમ્" અને "ઇન્કિલાબ ઝિન્દાબાદ"ના નારાથી વાતાવરણ ગુંજી ઊઠ્યું.

પોલીસે જુલૂસને અટકી જવા ચેતાવણી આપી પણ અમાની અટક્યો નહીં. અમાની ન અટક્યો એટલે તેની પાછળ ચાલતું જુલૂસ પણ ન અટક્યું. પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. એક ગોળી અમાનીની છાતીની આરપાર થઈ ગઈ. અમાની ઢળી પડ્યો. તેના હાથમાંથી ઝંડો બીજાએ લીધો. બીજો પડ્યો. ઝંડો ત્રીજાએ લીધો. આમ કરતાંકરતાં જુલૂસ આગળ વધતું ગયું અને અંતે કલેક્ટરની કચેરી ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવી દીધો.

માતાજીને જ્યારે ખબર પડી કે તેમનો અમાની શહીદ થઈ ગયો છે ત્યારે તેણે એટલું જ પૂછ્યું કે "તેને ગોળી ક્યાં વાગી હતી – પીઠમાં કે છાતીમાં?"

"છાતીમાં, માતાજી, છાતીમાં!" જવાબ મળ્યો. "તેણે મારું દૂધ ઉજ્જ્વળ કર્યું!" કહીને માતાજી શાંત થઈ ગયાં.

14-10-12

31

કનકલતા બરુઆ – મુકુંદ કાબતા

કોઈ પ્રજા આઝાદ છે અથવા ગુલામ છે તેની પ્રતીતિ કરાવનારાં કેટલાંક ચિહ્નો હોય છે, જેમાંનું એક ચિહ્ન તો પોતપોતાનો ધ્વજ કહી શકાય. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રનો પોતાનો એક ધ્વજ હોય છે અને પોતાનું એક ચિહ્ન – પ્રતીક પણ હોય છે. ભારતનો ઝંડો અશોકચક્ર-સહિતનો ત્રિરંગો છે અને આપણું રાષ્ટ્રીય પ્રતીક ત્રણ સિંહોની મુખાકૃતિ છે. બંને બૌદ્ધ ધર્મ સાથે સંબંધિત છે. હિંદુ પ્રજા કટ્ટરવાદી નથી થઈ શકતી, નહીં તો તે રાષ્ટ્રધ્વજમાં અને રાષ્ટ્રીય ચિહ્નમાં પોતાનું જ કોઈ તત્ત્વ રાખવાનો આગ્રહ કરત. ધર્મચક્ર અને અશોકસ્તંભના ત્રણ સિંહ તેણે સ્વીકારી લીધા. મૂળમાં તો સિંહનાં ચાર માથાં છે, પણ એક માથું પૃષ્ઠભૂમિમાં રહી જતું હોવાથી ચોથું દેખાતું નથી.

આઝાદીનો ઊભરો જ્યારે જોર ઉપર હતો ત્યારે ગામેગામથી આઝાદીનાં દીવાનાં નર-નારી-બાળકો ત્રિરંગો ઝંડો લઈને રાષ્ટ્રભક્તિનાં ગીતો ગાતાંગાતાં આ ધ્વજને ત્યાં લહેરાવવા જતાં જ્યાં અંગ્રેજોનો યુનિયન જૅક લહેરાતો રહેતો. લોકો યુનિયન જૅકને ઉતારીને તેની જગ્યાએ પોતાની સાથે લાવેલા ત્રિરંગાને લહેરાવતાં, જાણે કે આઝાદી મળી ગઈ હોય તેટલો આનંદ મનાવતા. પોલીસ આવા ટોળાને રોકતી, ગોળીબાર કરતી અને ઘણા લોકો શહીદ થઈ જતા.

આસામનું ગોપુર નામનું ગામ. અહીંના લોકો ઉપર ઓગસ્ટ ક્રાન્તિનું ઝનૂન સવાર થયેલું. જેને ઝનૂન ચઢે તે જ કફન બાંધીને નીકળી પડે. ઝનૂન વિનાના ઠંડા લોકો આવું કાંઈક થતું હોય ત્યારે કામ ન હોય તોપણ ગામતરે જતા રહે. આવા ઠંડા અને ડાહ્યા મનાતા લોકો કદી ક્રાન્તિકારી ન થઈ શકે.

ગોપુર ગામમાંથી આઝાદીના રંગે રંગાયેલું એક દીવાનું ટોળું 'ઇન્કિલાબ અને 'વંદે માતરમ્'ના જયઘોષ કરતું-કરતું પોલીસથાણા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવવા નીકળ્યું. વાતાવરણ ગરમ થઈ ગયું. ચૌદ વર્ષની કનકલતા ઝંડો ઉપાડીને લહેરાવતી-લહેરાવતી સૌથી આગળ વધી રહી હતી. ઝનૂન વિનાના ઠંડા ડાહ્યા લોકો પહેલાં તો આવા ટોળામાં સંમિલિત થાય નહીં, પણ કદાચ થાય તો સૌથી પાછળ રહે, આગળ તો ન રહે. હા, તે આગળ ત્યારે જ આવી જાય જ્યારે ફોટા પડાતા હોય.

પોલીસે ટોળાને રોકવા બંદૂકો તાણી. કનકલતા ગર્જી ઊઠીઃ "તમે અમારા ભાઈ છો. તમારી આઝાદી માટે અમે લડી રહ્યાં છીએ અને તમે પાપી પેટ માટે અમને ગોળી મારવા તૈયાર થયા છો? શરમ નથી આવતી?"

કનકલતાની ચીખથી એક વાર તો પોલીસ ખચકાઈ ગઈ, પણ ગોરા અમલદારે 'ફાયર'નો હુકમ કર્યો. હવે મજબૂરી હતી. આત્માને મારીને પેટ ભરવું તેના કરતાં પેટ ફોડી નાખવું સારું. પણ દુનિયાનો મોટો ભાગ પેટની સીમા સુધી જ જીવતો હોય છે. પોલીસે ગોળીબાર કર્યો અને એક ગોળી કનકલતાની છાતીમાં વાગી ગઈ. કનકલતા ઢળી પડી. તેને ઢળી પડતી જોઈને મુકુન્દ કાબતા નામનો યુવાન દોડ્યો અને તેના હાથમાંથી ધ્વજ લઈ લીધો. કનકલતા પડી પણ ધ્વજ ન પડ્યો. ધ્વજ એ રાષ્ટ્રીય આબરૂ કહેવાય. તેને પડવા ન દેવાય. પોલીસ પણ ઝનૂની બની હતી. તેણે મુકુન્દને ગોળી મારી દીધી. મુકુન્દ પણ શહીદ થઈ ગયો. હવે ટોળું વધુ ઝનૂની બન્યું. તે થાણામાં પેસી ગયું. એક નવજવાને થાણાની છત ઉપર ચઢીને યુનિયન જૅક ઉતારી દીધો અને ત્રિરંગો લહેરાવી દીધો. ચારે તરફ 'વન્દે માતરમ્'નો ગગનઘોષ થવા લાગ્યો. પોલીસ ગાંડી બની. તેણે ગોળીઓ ચલાવવા માંડી. તે દિવસે સાઠ ક્રાન્તિકારીઓ શહીદ થઈ ગયા. કોણ કહે છે કે આ દેશને અહિંસાથી – આહુતિ આપ્યા વિના આઝાદી મળી છે?

14 વર્ષની કનકલતા બરૂઆ અને મુકુન્દ કાબતાનાં સ્મારક બન્યાં છે કે નહીં ભગવાન જાણે!

15-10-12

32
કન્હાઈલાલ ભટ્ટાચાર્ય

અત્યાચારોને રોકવાનો સીધો માર્ગ અત્યાચારીને સબક શિખવાડવાનો છે. એવો સબક શિખવાડવામાં આવે કે ફરી અત્યાચાર કરનારો સો વાર વિચાર કરે. જે લોકો સબક નથી શિખવાડતા તે બે પ્રકારના હોય છેઃ 1. દુર્બળ અને 2. ઉદાર.

જે લોકો દુર્બળતાથી સબક નથી શિખવાડતા તે દયાને પાત્ર કહેવાય. શું કરે બિચારા! શક્તિ જ નથી, તેથી અત્યાચાર સહન કરતા રહે છે. પણ શક્તિ કેમ નથી? કારણ કે શક્તિની સાધના જ કરી નથી. માત્ર એક માણસ પણ જો ધારે અને વ્યૂહ ઘડતાં આવડે તો ગમે તેવા મોટા અત્યાચારીને પણ સબક શિખવાડી શકે છે – હા, તે મરણિયો થવો જોઈએ, બલિદાન માટે તૈયાર થવો જોઈએ. ધર્મનું સૌથી મોટું પ્રદાન બલિદાન જ કહેવાય. અત્યાચારીઓની સામે ઝઝૂમતો-ઝઝૂમતો જે શહીદ થઈ જાય છે તેને જ સાચો ધાર્મિક કહેવાય, તેને જ સાચો આધ્યાત્મિક કહેવાય.

જે ધર્મ બલિદાન શિખવાડતો જ નથી, તે કાયરો પેદા કરે છે અને કાયરતા કદી લુચ્ચાઈ વિનાની ન હોય. તેથી એમ પણ કહી શકાય કે તે લુચ્ચા માણસો પેદા કરે છે. કાયરતા અને લુચ્ચાઈ સગી બહેનો હોય છે. વીરતા કદી લુચ્ચી નથી હોતી. વીરતાની સાથે ચતુરાઈ ભળે તો સોનામાં સુગંધ ભળે. શ્રીકૃષ્ણ વીર છે પણ ચતુર પણ છે. શિવાજી મહારાજ વીર છે પણ ચતુર પણ છે. વીરતા અને ચતુરાઈનો મેળ કરાવવો જોઈએ. વીરતા વિનાની ચતુરાઈ કદાચ નપુંસક ડહાપણ થઈ શકે, જે હંમેશાં ગમે તે ભોગે સમાધાન કરવા તૈયાર રહેતી હોય છે. ધર્મની પરાકાષ્ઠા સમાધિ નહીં, કુરબાની છે. એટલે જો ધર્મ વ્યક્તિને કુરબાન થવાનું શિખવાડે તો કોઈ વ્યક્તિ દુર્બળ રહે જ નહીં. એક મરણિયો હજારોને ભારે પડી શકે છે.

જે લોકો શક્તિ-સામર્થ્ય હોવા છતાં સબક નથી શિખવાડતા તેઓ મહાન કહેવાય. તેમની ઉદારતા ક્ષમાનું રૂપ ધારણ કરીને શક્તિ ને ક્ષમાવર્ષા વર્ષાવતી રહે તેનાથી બીજું મહાન શું હોઈ શકે? પણ અહીં એક શરત છે કે ઉદારતા ન બતાવવા જેવા પાત્ર સાથે ઉદારતા બતાવે તો? જે ઉદારતા ક્ષમાને પાત્ર ન હોય છતાં ઉદારતા બતાવવામાં આવે તો તેવી ઉદારતા ભોટ કહેવાય, આત્મઘાતી કહેવાય, જે યોગ્ય ન કહેવાય. પહેલાં શક્તિશાળી બનો, પછી પાત્ર હોય તો ઉદાર બનો. પાત્રનો અર્થ થાય છે કે જે અત્યાચારો અજાણતાં, ગેરસમજથી થયા હોય પણ હવે પશ્ચાત્તાપ થતો હોય, ફરી કદી આવું ન કરવાની ખાતરી કરાવતો હોય, તો તે ઉદારતાને પાત્ર કહેવાય. જેમ કે વાલ્મીકિ થનારો વાલિયો લૂંટારો, જેમ કે જેસલપીર, વગેરે.

કલકત્તાના પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. સિમ્પસને હદ વટાવી દીધી હતી. તેના ત્રાસથી ચારે તરફ હાહાકાર મચ્યો હતો. પ્રજા – ખાસ કરીને ક્રાન્તિકારીઓ ત્રસ્ત હતા. તેનો કાયમી ઉકેલ લાવવા દિનેશ ગુપ્ત આગળ આવ્યો. દિનેશ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસમાં ઘૂસી ગયો અને ધડાધડ ગોળીઓ ચલાવી તેને ખુરશીમાં જ ઢાળી દીધો. દિનેશ ગુપ્ત ભાગ્યો નહીં. તેણે પોલીસ આગળ શસ્ત્ર ત્યાગીને હાથ ઊંચા કરી દીધા. લક્ષ્ય પૂરું થઈ ગયું. હવે કશું મેળવવાનું ન હતું. હવે ભાગીને શું કરવું છે? અને ભાગતાંભાગતાં બીજા નિર્દોષો ઉપર ગોળીઓ ચલાવીને પણ શું કરવું છે? જે લક્ષ્ય હતું તે પૂરું થઈ ગયું. ભાગી છૂટવું તે મર્દાનગી કહેવાય, અને કાયદાને શરણે જવું તે પણ મર્દાનગી જ કહેવાય.

દિનેશ ગુપ્ત ઉપર કેસ ચાલ્યો. ન્યાયમૂર્તિ મિ. આર. આર. ગાર્લિકે 2-2-1931ના રોજ દિનેશને ફાંસીની સજા સંભળાવી દીધી. વાત પૂરી થઈ ગઈ. પણ ના, હજી તો ખરી વાત બાકી છે.

એક દિવસ કન્હાઈલાલ ભટ્ટાચાર્ય ચૂપચાપ કોર્ટમાં પહોંચી ગયો. મિ. ગાર્લિક પોતાના કાર્યમાં વ્યસ્ત હતા. ત્યાં કન્હાઈ છેક સાક્ષીના પાંજરામાં ઊભો થઈ ગયો અને ધડાધડ ગાર્લિક ઉપર બે ગોળીઓ ચલાવી દીધી. પહેલી ગોળી ખાલી ગઈ પણ બીજી ગોળી માથામાં વાગી. ગાર્લિક ઢળી પડ્યા. કોર્ટમાં જ એક સાદા વેશમાં સી.આઈ.ડી. ઊભો હતો, તેણે કન્હાઈ ઉપર ગોળી છોડી, પણ નિશાન ચૂકી

ગયો. પોલીસ ઢળી પડ્યો. કોર્ટમાં એક સાર્જન્ટ પણ હાજર હતો. તેણે કન્હાઈ ઉપર બે ગોળીઓ છોડી. બંને બરાબર વાગી. કન્હાઈની શહીદી કોર્ટમાં જ થઈ ગઈ. શહીદને કોઈ પવિત્ર તીર્થભૂમિની જરૂર ન હોય. શહીદને કોઈ પવિત્ર તિથિની પણ જરૂર ન હોય. તે જ્યાં શહીદ થાય તે ભૂમિ તીર્થભૂમિ થઈ જાય. તે જે તિથિએ શહીદ થાય તે તિથિ પુણ્યતિથિ થઈ જાય.

કન્હાઈને જ્યારે અંતિમ સંસ્કાર માટે લઈ જવાયો ત્યારે તેના ગજવામાંથી ચિઠ્ઠી નીકળીઃ “દિનેશ ગુપ્તની ફાંસીનો બદલો લઉં છું.”

કન્હાઈની કશી ઓળખ નહોતી થતી તેથી તેનો ફોટો છાપામાં છપાયો ત્યારે ખબર પડી કે તે તો ચોવીસ પરગણા જિલ્લાના માજિલપુર ગામના એક બ્રાહ્મણનો વીસ વર્ષનો યુવક હતો. કન્હાઈલાલ ભટ્ટાચાર્યે ગોરાઓમાં ધાક બેસાડી દીધીઃ “ખબરદાર! અત્યાચાર કરતાં પહેલાં સો વાર વિચાર કરજો! ભારત એ બોડી બામણીનું ખેતર નથી.”

15-10-12

33
કપિલમુનિ, ગોપાલરામ, રામદાસ

ઉત્સાહ છે તો જીવન છે. ઉત્સાહ રહે જ નહીં તો જીવતો માણસ પણ મડદા જેવો થઈ જાય. ઉત્સાહ કાર્ય પ્રત્યેની તીવ્ર લગનથી આવતો હોય છે. જેને કોઈ કાર્ય પ્રત્યેની લગન જ ન હોય તે નિરુત્સાહી થઈ જાય. નિરુત્સાહી વ્યક્તિ જીવવા ખાતર જીવતી હોય છે. તેનામાં તેજ નથી હોતું.

આપણે ત્યાં જીવનના આંતરિક ષડ્રિપુ માનવામાં આવે છેઃ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મોહ અને મત્સર – આ ષડ્રિપુ જ માત્ર નથી, તેઓ મિત્રો પણ છે. જો ષડ્રિપુ ન હોય તો કોઈ પ્રવૃત્તિ જ ન થાય.

કામ – માનો કે વ્યક્તિમાં કામેચ્છા જ ન હોય – જોકે એવું હોતું નથી, કારણ કે પ્રાણીમાત્રમાં જન્મજાત કામવૃત્તિ હોય જ છે, પણ માનો કે કામ જ ન હોય તો મોટા ભાગની પ્રવૃત્તિઓનો અંત આવી જાય. સૌથી પ્રબળ કામવૃત્તિ હોય છે, જેને રોકી શકાતી નથી. તે પ્રાણીમાત્રને પ્રવૃત્તિશીલ બનાવી દે છે. કામવૃત્તિ માટે તો કોઈ પતિ કે પત્ની થતાં હોય છે – પણ પતિ-પત્ની થઈ જવામાત્રથી વાત પૂરી થઈ જતી નથી. પત્નીની આવશ્યકતાઓ અપરંપાર હોય છે. તેને પૂરી કરવા પુરુષને કામે લાગવું પડે છે. પછી બાળકો, ઘર, ધન, વગેરેની પરંપરા ચાલતી જ રહે છે. આ બધાનું મૂળ કામ જ કહેવાય. એટલે ઘણા લોકો કામમુક્ત જીવન જીવવા પ્રયત્ન કરતા હોય છે, જેથી કશી આવશ્યકતા જ ન રહે. સદંતર કામમુક્ત જીવન શક્ય જ નથી. પત્નીમુક્ત કે સ્ત્રીમુક્ત તો થઈ શકાય પણ કામમુક્ત ન થવાય. અવરુદ્ધ કામ દબાયેલા સર્પ જેવો હોય છે. જરાક ઢીલ થતાં જ તે દબાવનારને ડંખ મારી દેતો હોય છે. એટલે કામ સૌથી મોટો પ્રવૃત્તિમૂલક કહેવાય. તેના અતિરેકનું નિવારક તત્ત્વ સંયમ છે.

ક્રોધ – આવી જ રીતે બીજો શત્રુ ક્રોધ કહ્યો છે. ક્રોધનો સદંતર અભાવ પણ શક્ય નથી. તે ઓછોવત્તો હોય પણ હોય તો ખરો જ. પોતાનું ધાર્યું ન થાય તો ક્રોધ ચઢે. બીજાનું ધાર્યું જબરજસ્તી કરવું પડે તોપણ ક્રોધ ચઢે. જેનું પોતાનું ધાર્યું કશું હોતું જ નથી તેવો કોઈ માણસ નથી હોતો. ક્રોધ પ્રવૃત્તિમૂલક છે, પણ તેના અતિરેકનું નિવારક તત્ત્વ શમ છે.

લોભ – લોભથી ધનસંચયની પ્રવૃત્તિ થાય છે. લોભ નામની વસ્તુ જ ન હોય તો ધનસંબંધી પ્રવૃત્તિ પણ ન હોય. લોભના કારણે વ્યક્તિ દેશ-પરદેશ રખડી-ભટકીને પણ ધન કમાતી હોય છે. જો લોભનું તત્ત્વ જ ન હોય તો ધનસંબંધી પ્રવૃત્તિ પણ ન હોય. તો વ્યક્તિ પ્રવૃત્તિહીન થઈ જાય.

લોભ માત્ર ધનલોભ જ નથી હોતો, તે સત્તાલોભ અને બીજા લોભો દ્વારા પણ પ્રગટ થઈને પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. લોભના અતિરેકનું નિવારણ સંતોષથી થતું હોય છે.

મદ – મદ પણ પ્રવૃત્તિપ્રેરક છે. મદ ચઢવાથી વ્યક્તિ બહુ જલદી અપમાન અનુભવે છે. અને અપમાન પ્રવૃત્તિપ્રેરક બની જતું હોય છે. અપમાનિત વ્યક્તિ બદલો લેવા મોટાંમોટાં પરાક્રમો કરતી હોય છે. મદ ન હોય તો અપમાન ન હોય અને અપમાન ન હોય તો મોટાં પરાક્રમોભર્યાં કામ ન હોય. મદનો અતિરેક રોકવા માટે નિરહંકાર-વૃત્તિ કામ આવે છે.

મોહ – મોહ જ બધાનું મૂળ છે. મોહથી મમત્વ પ્રગટે છે. મમત્વથી આસક્તિ જાગે છે. આસક્તિથી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની અને પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેની રક્ષા કરવાની વૃત્તિ જાગે છે. આ બધું પ્રવૃત્તિપ્રેરક છે. અતિમોહનું નિવારણ વૈરાગ્ય છે.

મત્સર – મત્સર પણ મદને મળતો દોષ છે. વારંવાર મળતી સફળતાથી વ્યક્તિમાં આવો ભાવ જાગતો હોય છે, જેમાં “હું કાંઈક છું”, “મારા જેવો બીજો કોઈ નથી” એવી વૃત્તિ જાગે છે. આ પણ પ્રવૃત્તિપ્રેરક છે. મત્સરના અતિરેકની નિવૃત્તિ વિવેકથી થતી હોય છે.

ટૂંકમાં, જેમને આપણે છ દોષો અથવા ષડ્રિપુ કહીએ છીએ તે જો ન હોય તો પેટ સિવાય કશી પ્રવૃત્તિ જ ન થાય. તેથી આ પ્રવૃત્તિના

પ્રેરક આ દોષો પણ જીવનમાં જરૂરી છે. જેનામાં આ ષડ્રિપુમાંનો એક પણ નથી હોતો તે પ્રવૃત્તિશૂન્ય થઈ જતો હોય છે. દુર્ભાગ્યવશ આવી પ્રવૃત્તિશૂન્ય વ્યક્તિને કોઈ મહાન આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ માનતા થઈ જાય છે. જ્યારે આવી કોઈ આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ પ્રજાની પ્રેરક થઈ જાય ત્યારે પ્રજા પણ પ્રવૃત્તિવિમુખ થઈ જાય. પ્રવૃત્તિવિમુખ થવું એટલે પતન થવું. ભારતના પતનનું એક કારણ પ્રવૃત્તિવિરોધી આધ્યાત્મિક પુરુષો, જેમનામાં કેટલાક ભગવાનો પણ ગણાય છે તે છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. પ્રવૃત્તિની સફળતા માટે ઉત્સાહ જરૂરી છે. ત્યારે સૌથી મોટી પ્રવૃત્તિ હતી દેશની આઝાદીની. દેશ ગુલામ હોય અને લોકો બ્રહ્મજ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાનની મસ્તી માણતા રહે તો તે અનર્થ કહેવાય.

આબાલવૃદ્ધ સૌ ઉત્સાહથી થનગની રહ્યા હતા. એક જ વાતઃ અંગ્રેજોને કાઢો. લોકોનાં ટોળેટોળાં ત્રિરંગો ધ્વજ લઈને નીકળી પડતાં અને સરકારી કચેરીઓ ઉપર લહેરાવતા હતા. તા. 16-8-1942ના રોજ બિહારમાં દુમરાંવ ગામમાંથી આવું જ એક થનગનતું ટોળું નીકળ્યું. ‘વંદે માતરમ્’ અને ‘ઇન્કિલાબ ઝિન્દાબાદ’ની ગર્જનાથી ગગન ગજાવતું ઢોલ-ત્રાસાં વગાડતું પોલીસથાણા તરફ ચાલવા લાગ્યું. ટોળામાં સ્ત્રીઓ, બાળકો, વગેરે બધાં જ હતાં. ઉત્સાહ એટલો બધો હતો કે કોઈ ઘરમાં પુરાઈ રહેવા તૈયાર ન હતું.

રાષ્ટ્રીય ધ્વજ ત્રિરંગો કપિલમુનિ નામના યુવાનના હાથમાં હતો. પોલીસની ચેતવણીની પરવા કર્યા વિના તે આગળ ચાલતો રહ્યો. પોલીસે ગોળી ચલાવી અને તે ઢળી પડ્યો. તરત જ એક સાઠ વર્ષના વૃદ્ધ રામદાસે ઝંડો પકડી લીધો. સૌ જાણતા હતા કે જે ઝંડો પકડશે તેનું મૃત્યુ થશે, તોપણ રામદાસે ઝંડો લઈને આગળ ચાલવા માંડ્યું. તરત જ તેની છાતીમાં પણ ગોળી વાગી. તે ગબડી પડે તેના પહેલાં તો ગોપાળ નામનો એક બાળક કૂદ્યો અને ઝંડો પકડી લીધો. પોલીસે તેને પણ ગોળી મારી દીધી. આમ, ગોળીઓ ખાતાંખાતાં ટોળું થાણા ઉપર પહોંચી ગયું અને થાણા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવી દીધો. આજે જે ત્રિરંગો ગગનમાં લહેરાય છે તે એમ ને એમ નથી લહેરાતો; કેટકેટલાં બલિદાનો લીધા પછી તે લહેરાય છે. દુમરાંવ ધન્ય થઈ ગયું.

15-10-12

34
કૌશલ્યાકુમાર

વ્યક્તિને મહાન બનાવનારું એક જ તત્ત્વ છે. તેનું નામ છે 'મોરલ'. જે પ્રજામાં મોરલ વિનાના માણસો પણ મહાન થતા હોય ત્યાં નક્કી સમજવું કે પ્રજા પતિત હશે. શિક્ષણની શુદ્ધ શરૂઆત મોરલથી જ કરી શકાય. જે મોરલવાળો હોય તે જ મોરલનું શિક્ષણ આપી શકે. મોરલ વિનાના માણસો ગમે તેટલા વિદ્વાન હોય, તેઓ પ્રવચનો આપી શકે, લેખો લખી શકે, પણ મોરલનું શિક્ષણ ન આપી શકે. મોરલનું શિક્ષણ તો અભણ માણસ પણ આપી શકે. માતા અભણ હોય તો શું થયું? તે મોરલવાળી હોય તો શિશુને મોરલનું શિક્ષણ આપી શકે. જીજાબાઈ ક્યાં ભણેલાં હતાં? છતાં શિવાજી મહારાજને તેમણે જે મોરલનું શિક્ષણ આપ્યું તે અદ્વિતીય જ કહેવાય.

મોરલનાં ત્રણ ક્ષેત્રો હોય છેઃ 1. મની-મોરલ, 2. સેક્સ-મોરલ અને 3. વાક્-મોરલ.

1. મની-મોરલ

મની-મોરલથી માણસ પ્રામાણિક બનતો હોય છે. જે માણસ હાથનો ચોખ્ખો હોય તે જીવનનો પણ ચોખ્ખો હોય. તે લાખોનો વહીવટ પૂરી પ્રામાણિકતાથી કરી શકતો હોય છે. પ્રામાણિકતાથી કદાચ કોઈ ધનાઢ્ય ન થઈ શકે તો ન થાય, તેનો તેને કદી અફસોસ હોતો નથી. અફસોસ થાય તો તેવી વ્યક્તિ લાંબો સમય પ્રામાણિક રહી શકે નહીં. પ્રામાણિકતાના કારણે કદાચ કોઈ ધનાઢ્ય ન થઈ શક્યો હોય તોપણ તે પ્રતિષ્ઠાના ધનથી તો ધનાઢ્ય થતો જ હોય છે. ધનની ધનાઢ્યતા કરતાં પ્રતિષ્ઠાની ધનાઢ્યતા ઘણી મોટી હોય છે. ન્યાય અને હક્કના પૈસાથી જ જીવન જીવવું, અન્યાય અને વગર હક્કનો પૈસો ન જ લેવો તેવી કડક જીવનવૃત્તિથી મની-મોરલ દૃઢ થતું હોય છે.

2. સેક્સ-મોરલ

બીજું મોરલ સેક્સ-મોરલ હોય છે. જેનો હાથ ચોખ્ખો તેનું જીવન ચોખ્ખું તે વાત કહી, પણ તેની પૂરક વાત બાકી રહી ગઈ. હાથ ચોખ્ખાની સાથે જેની આંખ ચોખ્ખી હોય તેનું જીવન પૂરેપૂરું ચોખ્ખું હોય. સેક્સની દુર્ભાવના આંખથી શરૂ થતી હોય છે. વ્યક્તિની આંખ જોતા રહેવું. જે આંખો વિજાતીય લોકોને જોતાં જ ચકળવકળ થવા લાગે તો સમજવું કે તે વ્યક્તિ આંખની ચોખ્ખી નથી. તેનું સેક્સ-મોરલ નહીં હોય. આવો માણસ આબરૂદાર પરિવારમાં રહી શકે નહીં. સેક્સ-મોરલથી ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું હોય છે. ચારિત્રની કિંમત સાચા હીરા કરતાં પણ વધારે હોય છે. પણ એક મુદ્દો યાદ રાખવો જોઈએ. એકાકી પુરુષ કે એકાકી સ્ત્રીનું ભાગ્યે જ ચારિત્ર હોય છે. ચારિત્ર તો પુરુષને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને પુરુષ આપતો હોય છે. જેમ મળ-મૂત્ર-ત્યાગના પ્રબળ આવેગો થતાં જ મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવો જ પડતો હોય છે, તેમ શુક્ર અને શોણિતના ત્યાગનો પણ આવેગ ઉત્પન્ન થતો હોય છે. તેને જબરજસ્તી લાંબો સમય રોકી શકાતો નથી. પતિ પત્નીમાં અને પત્ની પતિમાં આવા આવેગને વિસર્જિત કરીને આવેગમુક્ત રહી શકે છે. પણ જેને પતિ જ ન હોય કે પત્ની પણ ન હોય તેવી એકાકી વ્યક્તિ આવા આવેગ આગળ લાચાર થઈને ગમે તે પગલું ભરી લેતી હોય છે. તે વ્યક્તિ દુષ્ટ નથી હોતી પણ તેનો પ્રબળ આવેગ તેને દુષ્ટ બનાવે છે. તે દંડને પાત્ર નહીં પણ દયાને પાત્ર ગણાવી જોઈએ; પણ જે લોકોને પતિ અથવા પત્ની હોય છે છતાં ચીલો ચાતરીને કુમાર્ગે ચાલે છે તેઓ દુષ્ટ કહેવાય. તેઓ દયાને પાત્ર નહીં પણ દંડને પાત્ર કહેવાય.

જો પૂરી પ્રજાને ચારિત્ર્યવાન બનાવવી હોય તો તેમને શુક્રશોણિતના પ્રબળ આવેગને વિસર્જિત કરવાની જોડી મળવી જોઈએ. આ જ સારો અને કુદરતી માર્ગ કહેવાય. જે લોકો ઊર્ધ્વરેતા થવાનું માને છે તે સાચા નથી. આવી કોઈ કુદરતી વ્યવસ્થા છે જ નહીં. મળ-મૂત્ર ઊર્ધ્વગામી થાય તો શું પરિણામ આવે? આવી ખોટી ધારણા કે માન્યતામાં ફસાયેલા કે ફસાવી દીધેલા લોકો અકુદરતી જીવન જીવીને હારી જતા હોય છે. દુઃખ એ હોય છે કે તેઓ પોતાની હારને સ્વીકારી પણ શકતા નથી. તેથી શક્ય હોય તો સજોડે જીવન જીવવાનો ઋષિમાર્ગ અપનાવવો જોઈએ. કોઈ મહત્ત્વનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે આમાં અપવાદ થઈ શકે છે.

3. વાક્-મોરલ

ત્રીજું મોરલ વાક્-મોરલ છે. વાક્-મોરલ એટલે બોલેલું વચન પૂરેપૂરું પાળવું. આ મોરલ પેલાં બંને મોરલનું પૂરક થાય તો સોનામાં સુગંધ ભળી જાય.

વ્યક્તિ અને પ્રજાનું માપ તેના વચનપાલન ઉપરથી પણ કાઢી શકાય. ખાસ કરીને મહત્ત્વનાં ઊંચાં પદો ઉપર બેઠેલા માણસો જ્યારે વચનનિષ્ઠ હોય છે ત્યારે પ્રજા પણ વચનનિષ્ઠાનો આદર્શ ગ્રહણ કરતી હોય છે. જ્યારે મોટા માણસો વચનનિષ્ઠ નથી રહેતા ત્યારે પ્રજા અને અનુયાયીવર્ગ પણ વાક્-મોરલ વિનાનાં થઈ જતાં હોય છે. ઊંચા આસને બેઠેલા લોકો પાસેથી આ જ પ્રેરણા મળે તો જ પ્રજા મની-મોરલ, સેક્સ-મોરલ અને વાક્-મોરલવાળી થઈ શકે. આ ત્રણે મોરલ જ્યાં એક જ જગ્યાએ ભેગાં થાય ત્યાં મહાનતા જ મહાનતાનાં દર્શન થવા લાગે.

ઉત્તર પ્રદેશનું બલિયાનગર. આઝાદીની લડાઈમાં તેણે પોતાનું નામ કર્યું હતું. બલિયાના ક્રાન્તિવીરોએ બલિયામાંથી અંગ્રેજોને ભગાડી મૂક્યા હતા અને કલેક્ટરની જગ્યાએ ચીતૂ પાંડેને બેસાડી બલિયાનું પ્રશાસન પોતાના હાથમાં લઈ લીધું હતું. લગભગ આખા જિલ્લામાં આઝાદીનું મોજું ફેલાઈ ગયું હતું. તેવામાં તા. 17-8-1942ના રોજ એક સરઘસ ત્રિરંગો હાથમાં લઈને એક થાણા ઉપર લગાવવા જઈ રહ્યું હતું. થાણાનો ફોજદાર લુચ્ચો નીકળ્યો. તે પોતે ગાંધીટોપી પહેરીને “મહાત્મા ગાંધી કી જય” બોલતો-બોલતો સરઘસની સામે આવ્યો. તેની લુચ્ચાઈથી લોકો ભોળવાઈ ગયા. તેમને સુખદ નવાઈ લાગી. ફોજદારે ઝંડો ફરકાવી દીધો. લોકો ગેલમાં આવી ગયા. લોકોએ થાણામાં પડેલાં હથિયાર માગ્યાં, પણ ફોજદારે લુચ્ચાઈથી કહ્યું કે “કાલે આવીને લઈ જજો.”

બીજા દિવસે ફરીથી ટોળું ગયું તો ફોજદારે કહ્યું કે “તમારા જે નેતાઓ હોય તે પાંચ-દશ આવીને હથિયાર લઈ જાઓ, બાકીના બધા બહાર ઊભા રહો.” પાંચ નેતાઓ અંદર ગયા તો તેમને એક રૂમમાં બંધ કરી દીધા અને પછી થાણાની છત ઉપર ચઢીને ગોળીઓ ચલાવવા માંડી. આ વખતે કૌશલ્યાકુમારથી ફોજદારની લુચ્ચાઈ અને વચનભંગ સહન ન થયાં. તે દોડીને આગળ વધ્યો. ફોજદારે તેને ગોળી મારી દીધી. તે ત્યાં જ ઢળી પડ્યો. ફોજદારે વચનભંગ કર્યો હતો તેનો ગુસ્સો તો હતો જ, તેમાં વળી કૌશલ્યાકુમારની શહીદીથી ટોળું વધુ ઉશ્કેરાઈ ગયું. તે બેફામ થઈ ગયું અને ફોજદારને પકડી લીધો, પોતાના નેતાઓને છોડાવી લીધા અને થાણાને આગ લગાડી દીધી. બધું સ્વાહા થઈ ગયું – ફોજદાર પણ.

લુચ્ચો માણસ વાક્-મોરલ વિનાનો હોય છે. તે ખોટાં વચન આપીને લોકોને છેતરતો ફરે છે. અંતે તેની દુર્દશા જ થતી હોય છે.

16-10-12

35
માતંગિની હાજરા

શાસનનું કર્તવ્ય પ્રજારક્ષણ, પ્રજાનું ભરણપોષણ અને પ્રજાનો ચતુર્દિશ વિકાસ કરવાનું હોય છે. જે શાસન આ ત્રણ કર્તવ્યો સારી રીતે બજાવે તે ઉત્તમ શાસન કહેવાય. પણ કેટલીક વાર શાસન અને પ્રજામાં એટલો બધો મતભેદ વધી જાય કે તે દુશ્મનાવટ સુધી પહોંચી જાય. આવી સ્થિતિમાં શાસન આ ત્રણે કર્તવ્યોથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવા લાગે ત્યારે પ્રજા ભારે વિપત્તિ ભોગવતી થઈ જાય. અંગ્રેજોએ આવું જ કર્યું. બંગાળની પ્રજા સૌથી વધુ ક્રાન્તિકારી હતી તેથી તેને દંડ દેવા માટે પહેલાં તો બંગાળના બે ભાગ કરી નાખ્યા. તેથી પ્રજા વધુ ઉશ્કેરાઈ. પ્રજાને દબાવવા તેણે જાણીકરીને દુષ્કાળની સ્થિતિ કરી દીધી. બંગાળ નદીઓથી ભરપૂર પ્રદેશ છે. આવું હોવા છતાં પણ ત્યાંની ખેતી બહુ જ ઓછું ઉત્પાદન કરનારી છે. શાસને કુદરતી જળસ્રોતોનો ઉપયોગ લોકહિત માટે ન કર્યો. બધું જળ સમુદ્રમાં ચાલ્યું જાય.

પ્રત્યેક ભૂમિમાં કુદરતી સંસાધનો હોય જ છે. શાસનનું કામ બની જાય છે કે તેનો ઉપયોગ પ્રજાહિતમાં કરવામાં આવે; પણ શાસન પ્રજાનું દુશ્મન બની ગયું હતું. તેથી પ્રજાહિત માટે કશું ન કર્યું. જાણીકરીને દુષ્કાળ પડવા દીધો. આ દુષ્કાળમાં ત્રીસથી ચાલીસ હજાર લોકો ભૂખે તરફડિયાં મારીને મરી ગયા. આટલા મોટા પ્રમાણમાં પ્રજા મરતી હોવા છતાં શાસને કોઈ ખાસ પ્રબંધ કર્યો નહીં. ઊલટાનું આ લોકો આવા જ દાવના છે તેવું માનીને મરવા દીધા. દક્ષિણ અમેરિકામાં સ્પેનિશ લોકોએ સ્થાનિક રેડ ઇન્ડિયનોને મારી નાખવા ચેપી રોગોના જીવાણુઓ પાણીમાં છોડી મૂકેલા, જેથી, નાદાન રેડ ઇન્ડિયનો ટપોટપ મરવા લાગેલા. આ સરકારી નીચતા કહેવાય. આવું જ બંગાળના દુષ્કાળમાં શાસને પણ કર્યું. ભલે મરતા હોય, બધા ક્રાન્તિકારીઓ છે, શાસનના દુશ્મન છે, ટાઢા પાણીએ ખસ જતી હોય તો જવા દો – આવું વલણ અપનાવીને શાસન ટપોટપ મરતા લોકોને નિષ્ક્રિય રીતે જોઈ રહી હતી, એટલું જ નહીં, લોકો ક્યાંય આવજા ન કરી શકે એટલા માટે લોકો પાસેથી સાઇકલો તથા નૌકાઓ પડાવી લીધી. નદીઓવાળા આ પ્રદેશમાં નૌકાઓ અને સાઇકલો જ ત્યારે મુખ્ય પરિવહન-સાધનો હતી. લોકો પોતપોતાનાં ગામોમાં નજરકેદ જેવી સ્થિતિમાં આવી ગયા.

અતિદુ:ખ કે અતિત્રાસમાંથી ક્રાન્તિ પેદા થતી હોય છે. શાસનના ત્રાસથી લોકો ત્રાસી ઊઠ્યા. તેમાંથી ઓગસ્ટ ક્રાન્તિ પેદા થઈ. લોકોએ “વિદ્યુત-વાહિની” સેના બનાવી લીધી. બંગાળીઓ નમાલી પ્રજા નથી. તેઓ બહુ જલદી પ્રતિક્રિયા આપતા હોય છે, એટલે તો સૌથી વધુ ક્રાન્તિકારીઓ તેમણે પેદા કર્યા છે.

વિદ્યુતવાહિનીનાં પાંચ અંગ બનાવ્યાં: 1. સૈનિક, 2. ગુપ્તચર, 3. સારવાર, 4. ગેરીલા, 5. ભગિનીસેના. આ રીતે તેમણે પાંચ અંગ બનાવીને અંગ્રેજોની સામે વ્યવસ્થિત મોરચો જમાવી દીધો.

એક વાર મેદિનીપુરની જિલ્લા કચેરી ઉપર વાવટો લહેરાવવા ચારે તરફથી ચાર સેનાઓએ આક્રમણ કરી દીધું. તેમણે વ્યૂહપૂર્વક સેનાના ચાર ભાગ કર્યા અને ચારે દિશાઓમાંથી વારાફરતી કૂચ કરવાનો વ્યૂહ બનાવ્યો.

પશ્ચિમદિશા તરફથી આઠ હજાર લોકોનું ટોળું લઈને રામચંદ્ર બેરા આગળ નીકળ્યો. પોલીસ તૈયાર જ હતી. ધનાધન ગોળીઓ ચાલી. પાંચ માણસો શહીદ થઈ ગયા. રામચંદ્ર દોડીને કચેરીમાં ઘૂસી ગયો અને કચેરી કબજે કરી લીધી છે તેવા ભાવ સાથે શહીદ થઈ ગયો.

ઉત્તરદિશામાંથી એક બીજું જુલૂસ આવવા લાગ્યું. તેમાં મહિલાઓ પણ હતી. તોંતેર વર્ષનાં માતંગિની હાજરા નામનાં ક્રાન્તિકારી મહિલા બંને હાથથી ત્રિરંગો ઉઠાવીને આગળ-આગળ ચાલતાં હતાં. તોંતેર વર્ષે પણ તે યુવાનને શરમાવે તેવી અદાથી ડગલાં ભરતાં હતાં અને વિજયનારા લગાવતાં હતાં. સરકારી સૈનિકે તેના બંને હાથમાં ગોળી મારી દીધી. હાથમાંથી ધડધડ લોહી વહેવા લાગ્યું, પણ માતંગિનીએ ત્રિરંગો છોડ્યો નહીં, તેથી સૈનિકે તેમના માથામાં ગોળી મારી દીધી. હવે માતંગિની ઢળી પડ્યાં. તે શહીદ થઈ ગયાં. તરત જ બીજી મહિલાએ ઝંડો ઉપાડી લીધો.

એક બીજું ટોળું દક્ષિણદિશામાંથી આવવા લાગ્યું. તેમાં પણ મહિલાઓ હતી. સૈનિકોએ ગોળીઓ ચલાવી અને કેટલાંયને ઢાળી દીધાં. ઘાયલોને પાણી પિવડાવવા તથા પાટા-પિંડી કરવાનું કામ મહિલાઓ કરવા લાગી તો સૈનિકોએ તેમને અટકાવી. મહિલાઓ છંછેડાઈ ગઈ અને નજીકનાં ખેડૂતનાં ઘરોમાંથી દાતરડાં લઈને સૈનિકો ઉપર તૂટી પડી.

બીજું એક ટોળું દક્ષિણ-પશ્ચિમથી આવવા લાગ્યું. સૈનિકોએ ફરીથી ગોળીઓ ચલાવી. ખુદીરામ બેરા નામનો ક્રાન્તિકારી શહીદ થઈ ગયો.

આ રીતે 1942માં મેદિનીપુરના ક્રાન્તિકારીઓએ મેદિનીપુરને પોતાના રક્તના અભિષેકથી ધન્યધન્ય કરી દીધું. તેમાં 73 વર્ષનાં માતંગિની હાજરા વિશેષ પ્રેરણાદાયી રહ્યાં.

16-10-12

36
ગોવિંદરામ વર્મા

પત્નીને ચાણક્ય લોઢાની બેડી કહે છે. ચાણક્ય પોતે અપરિણીત હતા, કદાચ તેથી પત્ની સંબંધિત બહુ અનુભવ તેમને નહીં હોય. અનુભવોથી ધારણા બંધાતી હોય છે. અનુભવો ત્રણ પ્રકારના હોય છેઃ 1. સ્વાનુભવ, 2. પરાનુભવ અને 3. શ્રુતાનુભવ.

પરાનુભવોના આધારે પણ ધારણાઓ બનતી હોય છે. જેટલા લોકો મળે તે પત્નીના કકળાટની વાતો કરે તેવી પત્ની સંબંધી હલકી ધારણા બંધાઈ જાય.

આવી જ રીતે વાંચેલી-સાંભળેલી કથાઓમાં પણ પત્નીઓની મોહ પમાડવાની વાતો લખી હોય તેથી તેવી ધારણા બંધાઈ જાય.

પણ આ બધામાં કોઈકોઈ સારો અનુભવ પણ થતો હોય છે. કહેવાય છે કે પરમેશ્વરે સૃષ્ટિની રચના કરી અને પુરુષ માટે અમૃતનિર્માણ કરવાની ઇચ્છા થઈ. પોતાની ચારે તરફથી બધી વસ્તુઓમાંથી અમૃત ભેગું કર્યું અને તેમાંથી સ્ત્રી બનાવી. તેને સંતોષ થયો કે ચાલો, ધરતી ઉપર અમૃતનું અવતરણ થઈ ગયું. હવે પુરુષો સુખશાંતિથી રહી શકશે.

પણ પછી તેને ખ્યાલ આવ્યો કે અમૃતની કદર તો ઝેરથી જ થાય. ઝેર ન હોય તો અમૃતનો કશો અર્થ જ ન રહે, તેથી તેણે ચારે તરફની બધી વસ્તુઓમાંથી ઝેરનું દોહન કર્યું, આ ઝેરમાંથી પણ તેણે સ્ત્રી બનાવી અને તેનું અવતરણ પૃથ્વી ઉપર કરી દીધું. આમાં એક ગડબડ થઈ ગઈ. અમૃતનું દોહન બહુ જ ઓછું થયેલું તેથી અમૃતમય સ્ત્રીઓ બહુ ઓછી થઈ, પણ ઝેરનું દોહન ઢગલાબંધ થઈ ગયું, તેથી ઝેરભરી સ્ત્રીઓનો તો મોટો ઢગલો થઈ ગયો. સેંકડે કદાચ એકને જ ભાગે અમૃતમયી સ્ત્રી આવવા લાગી, બાકી તો ઝેર જ ઝેર ફેલાવા લાગ્યું. જેના ભાગ્યમાં જેવું મળ્યું તેણે તેવા અભિપ્રાયો આપ્યા.

આપણે અમૃતમયી સ્ત્રીની ચર્ચા કરવાની છે. અમૃતમયી સ્ત્રી મળી હોય છતાં કોઈ તેનો ત્યાગ કરે તો તે નવાઈ જ કહેવાય. અમૃતમયી એટલે સુખી થવા નહીં પણ સુખી કરવાનું વ્રત લઈને પરણી હોય તે. પોતાનું જ ધાર્યું કરાવવાની જરાય હઠ નહીં, પણ પતિનું જ ધાર્યું થતું રહે તેવી આજ્ઞાપાલક પત્ની. આ ભૂમિનું અમૃત કહેવાય.

કેટલાક રાજકુમારોએ આવી પત્નીઓનો ત્યાગ કરીને મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું, કારણ કે આવા ત્યાગ વિના મોક્ષ મળતો ન હતો. પછી પાછું વળીને જોયું પણ નહીં કે પત્નીનું શું થયું!

પણ આપણે તો એવા પતિની વાત કરવાની છે, જેણે મોક્ષ માટે નહીં, પણ દેશની આઝાદી માટે પત્નીત્યાગ કર્યો હતો. દેશનો ગુલામીમાંથી મોક્ષ થાય એ જ મારો મોક્ષ – એવી દૃઢ ધારણાવાળો તે યુવાન હતો. તેનું નામ હતું ગોવિંદરામ વર્મા.

ગોવિંદરામ વર્મા બહુ સુખી-સંપન્ન ઘરનો દીકરો હતો. તેનાં હમણાં જ લગ્ન થયાં હતાં. પત્ની સુંદર, સુશીલ અને ગુણવતી હતી. સદ્ભાગ્ય સિવાય આવી પત્ની મળે નહીં. બંનેનું દામ્પત્ય બરાબર જામ્યું હતું. બંને બહુ સુખી હતાં. એવામાં ગોવિંદરામનો પરિચય ક્રાન્તિકારી રોશનલાલથી થયો. ગોવિંદરામ તેના સંગથી ક્રાન્તિના રંગથી રંગાઈ ગયો. કિશોરાવસ્થા અને યુવાવસ્થા રંગથી રંગાવાની અવસ્થા કહેવાય. મોટા ભાગે વેપારીઓ કે વેપારીઓના દીકરા ચીલાચાલુ વ્યાપારના રંગથી જ રંગાતા હોય છે. તેમના ઉપર બીજો રંગ ભાગ્યે જ ચઢતો હોય છે. તેમાં પણ કાળો તો ચઢે પણ ઊજળો રંગ ન ચઢે, પણ ગોવિંદરામ આમાં અપવાદ કહેવાય.

સોહનલાલ અને બીજા મિત્રોએ મળીને દક્ષિણ-ભારતમાં ક્રાન્તિ જગાવવાનું નક્કી કર્યું, કારણ કે ઉત્તર-ભારતની તુલનામાં દક્ષિણ-ભારત બધી બાબતોમાં હંમેશાં સુસ્ત રહેતું આવ્યું છે. 1857ની ક્રાન્તિ ઉત્તર-ભારતમાં જેવી જામી હતી તેવી દક્ષિણ-ભારતમાં જામી ન હતી. અંગ્રેજોએ દક્ષિણમાંથી સેના બોલાવીને ઉત્તરની ક્રાન્તિ શમાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

બધાએ મદ્રાસશહેરને કેન્દ્ર બનાવવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાં કશી ઓળખાણ-પિછાણ નહીં. તેથી ખર્ચા માટે પૈસા લઈ જવા જરૂરી હતા. રોશનલાલ મેહરા પોતાના ઘરમાંથી પાંચ હજાર રૂપિયા લઈને નીકળી પડ્યો, આગળ જઈને તેણે રહેવા-જમવાની વ્યવસ્થા કરવાની હતી. તેના ગયા પછી હવે ગોવિંદરામનો વારો હતો. ચોરી ઘરમાં પણ થતી હોય છે. જોકે ઘરની ચોરી એ ચોરી ન કહેવાય, પણ કહેવાય પણ ખરી. ગોવિંદરામે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ તિજોરીની ચાવી હાથમાં જ ન આવી. સોહનલાલ પૈસા લઈને ભાગી ગયો હોવાથી બીજા શેઠિયાઓ પણ સાવધાન થઈ ગયા હતા. તેઓ ચાવીને બરાબર કબજામાં રાખવા લાગ્યા હતા. વેપારીઓ હંમેશાં સાવધાનીભર્યું જીવન જીવતા હોય છે.

અંતે ગોવિંદરામને લાગ્યું કે પૈસા લઈ શકાશે નહીં તેથી પૈસા વિના જ મદ્રાસ જવું જોઈએ. 1933ના એપ્રિલ મહિનામાં એક રાત્રે નવ વાગ્યે તે પહેરેલે કપડે ઘેરથી નીકળી પડ્યો. તેણે તેની પત્નીની સામું જોયુંઃ કેટલો નિર્દોષ અને પ્રેમાળ ચહેરો! તે મારા વિના આ જીવી નહીં શકે, તે કલ્પાંત કરશે, તરફડી-તરફડીને મરી જશે. એક વાર તો જવાનું માંડી વાળવાનું નક્કી કર્યું. પગ થંભી ગયા. પ્રેમનું આકર્ષણ સૌથી પ્રબળ હોય છે. તે બ્રેકનું કામ કરે છે. પણ આવી બ્રેકને ગાંઠ્યા વિના નીકળી પડવું એ પણ પરાક્રમ જ કહેવાય – પણ પ્રેમભોગની તુલનામાં ઉત્તમ હેતુ હોય તો!

પત્નીએ સહજ પ્રેમભાવથી પૂછ્યુંઃ "અભિ રાતકો કહાઁ જા રહે હૈં?"

ગોવિંદરામે ખચકાઈને જવાબ આપ્યોઃ "જરા બાજાર જા રહા હૂં. અભી આ જાઉંગા." આ અર્ધસત્ય હતું. ગોવિંદરામ કદી પાછો આવવાનો ન હતો.

પત્નીએ કહ્યુંઃ "તો હમારે લિએ થોડા દૂધ લેતે આના."

કશું બોલ્યા વિના ગોવિંદરામ સડસડાટ નીકળી પડ્યો. તે સીધો રેલવે સ્ટેશન ગયો અને પહેલેથી કપડાંની થેલી મૂકી હતી તે લેતો ગયો. જેમતેમ કરીને તે મદ્રાસ તો પહોંચી ગયો, બધા ક્રાન્તિકારી મિત્રોને મળ્યો પણ કોઈની પાસે પૈસા ન હોવાથી સૌ તકલીફ ભોગવવા લાગ્યા. સોહનલાલની રકમ તેણે રામવિલાસ શર્મા પાસે મૂકી હતી તે દરોડો પડવાથી જપ્ત થઈ ચૂકી હતી અને બધાને ગોવિંદરામની આશા હતી, પણ તે કશું લાવી શક્યો નહીં. જીવનમાં બધાં જ ક્ષેત્રોમાં ધનની જરૂર પડતી હોય છે. ધનાભાવ વ્યક્તિ અને પરિવારને વિકલાંગ બનાવી દેતો હોય છે. પણ હિંમત હાર્યા વિના બધાએ એક મકાન ભાડે રાખી લીધું. તેમાં બધા રહેવા લાગ્યા અને બોમ્બ બનાવવા લાગ્યા. ઘોર અગવડોમાં કરેલી સાધના વધુ મક્કમ અને તેજસ્વી હોય છે. સગવડભોજી સાધના ચિરંજીવી નથી હોતી. સગવડોનો અભાવ થતાં જ તે ક્યારે મંદ પડી જાય તે કહેવાય નહીં.

હવે પ્રશ્ન એ હતો કે પૈસા વિના કરવું શું? એક જ રસ્તો બાકી હતો કે ભીખ માગવી; પણ ભીખ તો વિકલાંગોને કોઈ આપે, હટ્ટાકટ્ટા જુવાન માણસોને કોણ ભીખ આપે? બધાએ મળીને લૂંટ કરવાની યોજના બનાવી અને તેમાં સફળ પણ રહ્યા.

જીવનમાં પૈસો એક બહુ મોટું બળ બનતું હોય છે. જીવન જીવવા માટે કોઈ ને કોઈ બળ જોઈએ. કોઈ પણ બળ વિના જીવન જિવાય નહીં. બધા બોમ્બ બનાવવાના કામે લાગી ગયા. એવામાં એવું બન્યું કે બોમ્બ બનાવતાં-બનાવતાં રોશનલાલ શહીદ થઈ ગયો. ધનાઢ્ય વ્યક્તિનો પુત્ર. હજી તો કશું કામે કર્યું ન હતું અને શહીદ થઈ ગયો. કેટલીક વાર આવું પણ બનતું હોય છે. પ્રખર ક્રિકેટર પહેલા બોલે જ આઉટ થઈ જાય. કાંઈ કહેવાય નહીં. ગોવિંદરામને ઘણો ધક્કો લાગ્યો.

મદ્રાસની પોલીસ ચોંકી ઊઠી. તેને થયું કે આ કામ બહારથી આવેલા લોકોનું છે. સ્થાનિક લોકોની લાઇન આ દિશાની છે જ નહીં. પોલીસ ચારે તરફ સૂંઘવા લાગી. અંતે એક દિવસ પોલીસ ભાડાના ઘરમાં પહોંચી ગઈ. સામસામા ગોળીબાર થવા લાગ્યા. કેટલાક ક્રાન્તિકારીઓ મકાનની છત ઉપર ચઢીને ગોળીઓ ચલાવતા હતા, તો કેટલાક લૂંટની નોટો અને મહત્ત્વના કાગળો બાળતા હતા.

ગોળીબાર લાંબો ચાલ્યો. એવામાં ત્રણ ટ્રક ભરીને નવા સૈનિકો આવી ગયા. ત્યારે મોહરમનો મહિનો ચાલતો હતો. એક જુલૂસ

નીકળ્યું. તે સમજ્યું કે મકાનમાં ડાકુઓ ભરાયા છે. તે પણ લડવા લાગી ગયું. સવારનું શરૂ થયેલું યુદ્ધ બપોરના ત્રણ વાગ્યા સુધી ચાલ્યું. તેવામાં અંગ્રેજી સેનાની આખી બટાલિયન આવી ગઈ. હવે ક્રાન્તિકારીઓ પાસે કારતૂસ ખૂટી પડી. લાંબી લડાઈ પુરવઠા વિના લડી શકાય નહીં. છેવટમાં એક બોમ્બ બચી ગયો હતો તે પોલીસ ઉપર ફેંકીને ગોવિંદરામ ભાગી ગયો. પણ પોલીસ પાછળ પડી ગઈ, તેને ગોળીઓથી વીંધી નાખ્યો. હજી તેના પ્રાણ નીકળ્યા ન હતા. તેને બહુ પૂછપરછ કરી, પણ તેણે કોઈનું નામ બતાવ્યું નહીં. સાથીઓનાં નામ ન બતાવવાં તે બીજી મર્દાનગી કહેવાય.

તા. 4-5-1933ના રોજ ગોવિંદરામે હોસ્પિટલમાં પ્રાણ છોડી દીધા. તેની પ્રેમાળ પત્ની દૂધની રાહ જોતી જ રહી ગઈ.

18-10-12

37
ગૌરાંબાઈ

લોકોનાં ટોળાં ભેગાં કરવાં તથા ભેગા થયેલા લોકો પાસેથી કામ કઢાવવાનો સરળ ઉપાય ભારતમાં તો ધાર્મિક આયોજન છે. ભારતની પ્રજા ધાર્મિક વૃત્તિવાળી છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને મહિલાવર્ગ તો બારે મહિના કાંઈ ને કાંઈ ધાર્મિક કાર્યોમાં લાગી જ રહેતી હોય છે. જેટલાં સપ્તાહો, યજ્ઞો, હવનો, પાઠ-પૂજા, વગેરે અહીં થાય છે તેટલાં વિશ્વમાં ક્યાંય થતાં નહીં હોય. તેનું એક કારણ અહીં એક મોટો વર્ગ ધાર્મિક આજીવિકાથી જીવન જીવનારો છે. આ વર્ગ પોતાની આજીવિકા માટે લોકોને સતત ધાર્મિક આયોજનોમાં લગાવી રાખે છે અને ધાર્મિક ઉત્સવો એટલા બધા આવે છે કે લોકો સતત તેમાં લાગ્યા જ રહે છે. આમ છતાં લોકોના સામાન્ય જીવનમાં ધર્મનો હકારાત્મક પ્રભાવ બહુ ઓછો જોવા મળે છે, કારણ કે મોટા ભાગનાં આયોજનો હકારાત્મક પ્રેરણા વિનાનાં હોય છે.

ત્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી. મધ્યપ્રદેશના નરસિંહપુર જિલ્લાના ચીંચલીગામમમાં પાલીરામ નામનો એક ખેડૂત રહે. તેની પત્નીનું નામ ગૌરાંબાઈ હતું. ગૌરાંબાઈ અભણ ગ્રામીણ સ્ત્રી હતી તોપણ તેને આઝાદીનો બરાબર રંગ લાગ્યો હતો. તે કર્મઠ અને કુશળ આયોજક પણ હતી. કેટલીક પત્નીઓ પતિ કરતાં સવાઈ હોય છે. ગૌરાંબાઈ સવાઈ હતી, પણ તેની શક્તિ પતિને દબાવવામાં નહીં, પણ પતિની શોભા વધારવામાં થતી હતી. પતિ પાલીરામ પણ પત્નીની શક્તિને ઓળખી ગયો હતો, તેથી તે કશી અડચણ કરતો નહીં. તે જે કરે તે કરવા દેતો. આને પતિની સહિષ્ણુતા જ કહેવાય. સંકીર્ણ મનોવૃત્તિનો પતિ સક્ષમ અને કુશળ પત્નીના વિકાસમાં અવરોધ બની જતો હોય છે.

આખા ગામમાં ગૌરાંબાઈનું નામ. ગામેગામ લોકો નજીકના થાણા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવવાની યોજના બનાવતા હતા. કેટલીક વાર સામૂહિક પ્રવૃત્તિનો ચેપ લાગતો હોય છે. તેમાં પણ ભાવનાત્મક પ્રવૃત્તિ બહુ જલદી લોકોને પ્રભાવિત કરતી હોય છે.

ગૌરાંબાઈએ પોતાના આંગણે એક ધાર્મિક આયોજન કર્યું. આખું ગામ ભેગું થઈ ગયું. પછી ગૌરાંબાઈએ પ્રવચન કર્યુંઃ "ચાલો, થાણા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવવા જઈએ. જેમ હનુમાનજીએ લંકા ઉપર રામદુહાઈ ફેલાવી હતી તેમ આપણે પણ સ્વરાજ્યની દુહાઈ ફેરવીએ." જો આવડત હોય તો ગમે તેવા પ્રસંગમાં પણ ધર્મની પ્રેરણા આપી શકાય અને મેળવી શકાય. લોકોને વાત અસર કરી ગઈ.

બધા લોકો થાણા તરફ ઊમટી પડ્યા. પોલીસ તૈયાર જ ઊભી હતી. ધસી આવતા મોટા ટોળાને જોઈને પોલીસ પણ ગભરાઈ. પહેલાં તેણે લાઠીચાર્જ કર્યો અને પછી ગોળીબાર કર્યો. પહેલી ગોળી આગળ ચાલનાર ગૌરાંબાઈને વાગી. આગળ ચાલવું એ સહેલું કામ નથી. તેમાં માલ ખાવા મળે, પણ કોઈ વાર માર પણ ખાવો પણ પડે.

ગૌરાંબાઈ ઢળી પડી. તેની પડખે મંસારામ જસાટી પણ હતો. તે પણ ઢળી પડ્યો.

મહાન મહિલા ગૌરાંબાઈ અને ક્રાન્તિવીર મંસારામ 1942માં શહીદ થઈ ગયાં. પાતીરામ મહાન પત્નીને અશ્રુધારાથી અંજલિ આપતો રહ્યો.

18-10-12

38
શિરીષકુમાર

આપણાં બધાં પર્વો કાંઈ ને કાંઈ પ્રેરણા દેતાં જ હોય છે, પણ જો પ્રેરણા ગ્રહણ કરવાની તૈયારી હોય તો. આમાંનું એક પર્વ શ્રાદ્ધ છે, જે બહુ જ પ્રેરણાદાયી બની શકે છે.

વ્યક્તિ અને પ્રજાનો સૌથી મોટો ગુણ કૃતજ્ઞતા છે અને સૌથી મોટો દોષ કૃતઘ્નતા છે. ગુણો ખીલવવાથી ખીલે છે અને દુર્ગુણો રોકવામાં ન આવે તો આપોઆપ વધતા જાય છે. પશ્ચિમમાં લોકો આખો દિવસ 'થેંક્યૂ' બોલતા રહે છે. તમે સહેજ ઉપકાર કર્યો નહીં કે 'થેંક્યૂ' બોલ્યા નહીં. આપણે ત્યાં આવો રિવાજ નથી. પશ્ચિમમાં થોડીક પણ ભૂલ થાય તો 'સોરી' બોલે છે. આપણે ત્યાં આવો રિવાજ પણ નથી. મોટા ભાગે તો આપણે ભૂલ સ્વીકારતા જ નથી હોતા, પછી 'સોરી' બોલવાની વાત જ ક્યાં રહી? 'થેંક્યૂ – સોરી' બોલવાના સંસ્કાર એટલા દઢ થઈ ગયા હોય છે કે તેમને બોલવું નથી પડતું, બોલી જવાય છે. આ સભ્યતા કહેવાય. તેનાથી ઘણા ઝઘડા થતા જ અટકી જાય છે. આવો રિવાજ અને આવા સંસ્કાર હવે આપણે ત્યાં પણ ધીરેધીરે પ્રચલિત થવા લાગ્યા છે જે સારી વાત કહેવાય.

સંબંધો બે પ્રકારના હોય છેઃ 1. જીવતાના સંબંધો અને 2. મર્યા પછીના સંબંધો. જીવતાંજીવતાં સાચા-ખોટા, સારા-માઠા સંબંધો રહેતા જ હોય છે. સંબંધ વિનાનું જીવન શક્ય જ નથી, પણ મૃત્યુ પછીના સંબંધો બધા રાખી શકતા નથી. ખાસ કરીને અનાત્મવાદી નાસ્તિકો માટે મર્યા પછી કાંઈ રહેતું નથી, તેથી સંબંધ પણ રહેતા નથી; પણ જે લોકો આત્મવાદી હોય છે તે મૃત્યુ પછી પણ જીવ-આત્મા-રૂહ વગેરે કાંઈ ને કાંઈ તત્ત્વ રહેતું હોવાનું માને છે, તેથી તેની સાથે સંબંધ રાખે છે. ખ્રિસ્તીઓ નિર્ધારિત તિથિએ કબ્રસ્તાનમાં જઈને પોતાના સ્વજનની કબર ઉપર ફૂલ ચઢાવે છે, પ્રાર્થના કરે છે. મુસ્લિમો ચિરાગ જલાવે છે, નમાજ પઢે છે. બધા કાંઈ ને કાંઈ કરે છે. આ વ્યવહાર લાંબો સમય – જીવનભર ચાલતો રહે છે.

આપણે હિંદુઓ ઈશપૂજક હોવાની સાથે દેવપૂજક પણ છીએ, સાથે-સાથે પિતૃપૂજક પણ છીએ. સંધ્યાવંદનમાં પિતૃતર્પણવિધિ પણ થતી હોય છે. પિતૃઓને જળપ્રદાન કરીને તેમને તૃપ્ત કરવાની પ્રથા પણ છે. જેના પિતૃઓ પ્રસન્ન હોય તેના ઘરમાં સંપ-શાંતિ રહેતી હોય છે.

પણ આપણે બાર મહિનામાં ભાદરવા મહિનાના કૃષ્ણપક્ષને શ્રાદ્ધપક્ષ માનીએ છીએ. સોળ દિવસ સુધી સૌ પોતપોતાના પિતૃઓને શ્રાદ્ધ નાખતા હોય છે. જે દિવસે શ્રાદ્ધ હોય તે દિવસે સારો જમણવાર ગોઠવે. સગાં-સંબંધી-ઇષ્ટ-મિત્રોને જમવા બોલાવે. પિતૃઓને શ્રાદ્ધ નાખીને પછી જ બધાં જમે. સંયુક્ત જીવનમાં અવારનવાર જમણવાર ગોઠવવા જ જોઈએ. સાથે બેસીને જમવાથી સંબંધ સુધરે છે અને દઢ બને છે. શક્તિ હોવા છતાં પણ જે જમણવાર નથી કરતા તે લુખ્ખા હોય છે. તેમને ત્યાં કૂતરુંય નથી જતું હોતું.

મહારાષ્ટ્રના ધૂલિયા જિલ્લાના નંદરબાર ગામની વાત છે. એક બ્રાહ્મણને ત્યાં શ્રાદ્ધનો પ્રસંગ હતો. સગાં-સ્નેહી સૌને બોલાવવામાં આવ્યાં હતાં. રસોઈ લગભગ તૈયાર થઈ ગઈ હતી. ત્યારે ગરીબાઈ વધારે હોવાથી મિષ્ટાન્ન ભોજન ક્યારેક જ જમવા મળતું. જેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ હોય તેનું આકર્ષણ પ્રબળ હોય. જે સહજપ્રાપ્ત હોય તેની કશી કિંમત ન હોય. બધા ભૂદેવો જમવા માટે ઉતાવળ કરી રહ્યા હતા, પણ હજી થોડાંક સગાં આવવાનાં બાકી હતાં, તેમની રાહ જોવાતી હતી. કેટલાક લોકોને કાયમ મોડા પહોંચવાની કુટેવ હોય છે. તેમની કુટેવ કાયમ માટે અનેકને નડતી હોય છે. નડતા લોકો અળખા થઈ જાય.

જે ઘરમાં શ્રાદ્ધનો પ્રસંગ હતો તે ઘરમાં શિરીષકુમાર નામનો એક કિશોર વિદ્યાલય જવા માટે તલપાપડ થઈ રહ્યો હતો. તેના પિતા તેને આગ્રહ કરીને રોકી રહ્યા હતા. "ભોજન કરીને જ જજે" તેવો પિતાનો આગ્રહ હતો. પણ અતિથિને જમાડ્યા વિના પોતાનાથી જમાય નહીં તેવા સંસ્કારોથી બધાં રાહ જોઈને બેસી રહ્યાં હતાં. આ ઉત્તમ સંસ્કાર કહેવાય. પણ શિરીષ તો બહુ ઉતાવળો થઈ રહ્યો હતો. તેણે આપેલો સમય ક્યારનોય પાર થઈ ગયો હતો. બધા વિદ્યાર્થીઓ તેની રાહ જોઈને ઊભા હશે. વચનભંગ અને સમયભંગનું પાપ તેને

લાગશે તેની તેને ચિંતા થતી હતી.

અંતે શિરીષ વિદ્યાલય જવા તૈયાર થઈ જ ગયો. પિતાના આગ્રહના જવાબમાં તેણે એટલું જ કહ્યું: "તમે ચિંતા ન કરો. ત્યાં મને કાંઈ ને કાંઈ ખાવાનું મળી જશે."

કશું જ ખાધા વિના તે નીકળી પડ્યો. વિદ્યાલયના દરવાજે મોટું ટોળું તેની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યું હતું. આજે બધા ગાંધીજીની ગિરફતારીનો વિરોધ કરવા સરઘસ કાઢવા તૈયાર હતા. ક્રાન્તિનાં આંદોલનોમાં સૌથી પ્રબળ શક્તિ વિદ્યાર્થીઓની રહેતી હોય છે.

વિદ્યાલય બંધ કરીને બધા વિદ્યાર્થીઓ ગાંધીજીનો જયજયકાર કરતા-કરતા નીકળી પડ્યા. શિરીષ છાત્રોનો નેતા હતો તેથી આગળઆગળ ચાલી રહ્યો હતો. બધા "ભારત માતાકી જય"ના નારા લગાવી રહ્યા હતા. હવે સૌથી આગળ કોલેજકન્યાઓ ચાલી રહી હતી. પોલીસે તેમની સામે બંદૂકો તાણી લીધી અને ધમકાવવા લાગ્યા. શિરીષથી આ સહન ન થયું. તે કન્યાઓ અને પોલીસની વચ્ચે આવી ગયો. તેને શૂરાતન ચઢ્યું હતું. સ્ત્રીઓની સાથેનો દુર્વ્યવહાર શૂરો પુરુષ જોઈ શકતો નથી. તેણે પોલીસને પડકારવા માંડી: "શરમ કરો! શરમ કરો! સ્ત્રીઓ ઉપર બહાદુરી બતાવવા નીકળ્યા છો તે શરમ કરો! મર્દના દીકરા હો તો મારા ઉપર ગોળી ચલાવો!" પોલીસે કન્યાઓ તરફની બંદૂક આકાશમાં ઉઠાવી અને આકાશમાં ફાયર કર્યા, પણ જુલૂસ અટક્યું નહીં.

હવે હાથમાં ઝંડો લઈને શિરીષ આગળ વધ્યો. પોલીસે તેના ઉપર ગોળી ચલાવી. તેની જાંઘમાં ગોળી વાગી. તે ફરીથી ગર્જ્યો: "કાયરો! ગોળી ચલાવતાંય નથી આવડતી! છાતીમાં ચલાવો!" અને ખરેખર પોલીસે શિરીષની છાતીમાં બે ગોળીઓ ધરબી દીધી. પછી તો પોલીસ પાગલ થઈ ગઈ અને જુલૂસ પણ પાગલ થઈ ગયું. પાછા ભાગવાની જગ્યાએ તે આગળ દોડ્યું. પોલીસે ગોળીઓ છોડવા માંડી. તેમાં ઘનશ્યામ, લાલદાસ, શશિધર કેતકર અને ધનસુખ શહીદ થઈ ગયા.

તે દિવસે નંદરબારમાં પાંચપાંચ ક્રાન્તિકારીઓની લાશ પડી ગઈ. આવા તો કેટકેટલા નવલોહિયા યુવાનો આઝાદીની બલિવેદી ઉપર ફના થઈ ગયા હશે.

શ્રાદ્ધનું ભોજન જમ્યા વિના જ ઘરેથી નીકળેલો શિરીષ કહેતો હતો કે વિદ્યાલયમાં કાંઈ ને કાંઈ ખાવાનું મળી રહેશે. તેની ગોળીઓ ખાવા મળી ગઈ!

18-10-12

39
ચંડીપ્રસાદ

ધાર્મિક જગતમાં 'મહંત' શબ્દ બહુ માનવાચી અને બહુ અપમાનવાચી પણ ગણાય છે. પહેલાં પ્રાચીનકાળમાં સંન્યાસી એકાકી વિચરતા, તેમનાં ટોળાં ન રહેતાં. તેઓ વૃક્ષ નીચે વાસો કરીને, પાંચ ઘરની ભિક્ષા માગીને જીવનનિર્વાહ કરતા, પણ પછી બૌદ્ધ કાળમાં સાધુ-સાધ્વીઓ માટે સંઘારામ બન્યા, ટોળાં બન્યાં, તેથી વ્યવસ્થા માટે આપોઆપ તેમાંથી એક જે સીનિયર હોય – પ્રૌઢ હોય તેને મહંતપદ મળ્યું. આ પ્રથા ઉત્તરવર્તી હિંદુ ધર્મમાં પણ પ્રચલિત થઈ. સામાન્ય સાધુઓને સંત કહેવાય અને જે નેતા હોય તેને મહંત કહેવાય. મહંતની ગાદી લાગે. ઠાઠમાઠ હોય. છડી-ચમ્મર પણ યોજાવા લાગ્યાં, તેથી તેમનાં માન-પ્રતિષ્ઠા ખૂબ વધ્યાં. મઠમાં રસોડું હોય અને શક્તિ પ્રમાણે તેમાં 5-25-100-200 કે તેથી પણ વધારે સાધુઓ જમતા હોય. ભિક્ષા માગવાનું બંધ થયું. ભિક્ષા અને પ્રવચન આ બે જનસંપર્કનાં માધ્યમ બનતાં હતાં તે લગભગ બંધ થઈ ગયાં.

બીજી તરફ મઠની જમીન-જાગીર ઘણી વધી ગઈ. તેનો વહીવટ પણ વધી ગયો, તેથી સાધુલોકો વહીવટમાં રચ્યાપચ્યા રહેવા લાગ્યા. આવી સંપત્તિનો લોકહિત માટે કે માનવતાનાં કાર્યો માટે કોઈ ખાસ ઉપયોગ થતો નહીં. જેમ ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ દૂર-દૂરનાં જંગલોમાં જઈને ધર્મપ્રચારના માધ્યમથી દરિદ્રો માટે સેવા-શુશ્રૂષા-શિક્ષણ, વગેરે કરતા તેવી પ્રથા આપણે ત્યાં ન હતી. તેવી બ્લૂપ્રિન્ટ જ ન હતી, તેથી તે સમયે મઠ-મંદિરો, વગેરેની અઢળક સંપત્તિ મોટા ભાગે વૈભવપ્રદર્શનમાં અને સુખસાહ્યબીમાં વપરાતી. વૈભવ અને સુખ-સાહ્યબી જો જીરવાય નહીં તો વિકારી થઈને ઝેરનું કામ કરે. મહંતની ગાદી પરંપરાથી શિષ્યોને મળતી. તેમાં ગાદી માટે ઝઘડા થતા, મારામારી પણ થતી અને કોર્ટકચેરી પણ ચાલતી. આ બધાના કારણે મઠ અને મહંતોની બદનામી પણ થતી. ગાદી ઉપર બધા યોગ્ય જ માણસો આવતા તેવું બનતું નહીં. યોગ્ય થોડા અને અયોગ્ય વધારે ગાદીપતિ થતા. જે જન્મજાત સંત ન હોય પણ ગાદીના મોહમાં મહંત થઈ જાય તે ગાદીની શોભા વધારનારા ભાગ્યે જ થઈ શકતા. પણ કોઈકોઈ ખરેખર સંત અને મહંત બંને ગુણોથી યુક્ત રહેતા. સંત થવા કરતાં મહંત થવું ઘણું અઘરું કામ કહેવાય, કારણ કે તેને મોટો વહીવટ કરવાનો હોય છે, બહુ મોટી જવાબદારીઓ ઉપાડવાની હોય છે. એક નાનું-મોટું રજવાડું જ ચલાવવાનું હોય છે.

મોટા ભાગના મહંતો રાજકારણથી પર હોય. તેમને રાજકારણનું જ્ઞાન જ ન હોય, અભણ પણ હોય અને ભણેલા હોય તો ગીતા ભલી કે રામાયણ ભલી, બાકી દુનિયાની કશી ખબર ન હોય. મોટા ભાગે જુનવાણી હોય. પણ જ્યારે આઝાદીની ચળવળ ચાલી ત્યારે કેટલાક મહંતોમાં પણ રાષ્ટ્રજાગૃતિની લહેર ફેલાવા લાગી હતી. તેમાં બલિયા જિલ્લાના 'સુખપુરા' ગામના મહંતે બરાબર જાગૃતિ બતાવેલી. ઓગસ્ટ ક્રાન્તિની લહેરમાં મહંત પણ ઝૂમી ઊઠ્યા. જ્યારે આખું ગામ ત્રિરંગો લહેરાવવા નીકળી પડ્યું, ત્યારે મહંત પણ પોતાના હાથી ઉપર બેસીને નીકળી પડ્યા. આ ક્રાન્તિને દબાવવા પોલીસ અધિકારી મિ. માર્થ સ્મિથ જાતે પોલીસ ટુકડી લઈને આવી પહોંચેલા. હાથી ઉપર બેસીને મોટા ટોળાનું નેતૃત્વ લઈને આવી રહેલા મહંત ઉપર તેમણે ગોળી ચલાવી, પણ ગોળી વાગી નહીં. મહંત બચી ગયા, પણ ગોળીઓની બૌછાર કરીને હાથીને મારી નાખ્યો.

આ ટોળામાં ચંડીપ્રસાદને માત્ર ગાંધીટોપી પહેરવાના કારણે ગોળી મારી દેવાઈ. બાગેશ્વર સિંહ અને રામકૃષ્ણ સિંહને પકડીને એટલા માર્યા કે તે માર ખાતાંખાતાં જ મરી ગયા. હરિહર સિંહને ગાંધીટોપી ઉતારી નાખવા ફરમાન કર્યું, પણ તેણે ટોપી ન ઉતારી, તો તેને પણ એટલો માર માર્યો કે તે પણ શહીદ થઈ ગયા.

આમ, આઝાદીની લડાઈમાં માત્ર સરઘસ કાઢવા કે ગાંધીટોપી પહેરવાના કારણે જ ઘણા લોકોને જાન આપવો પડ્યો હતો.

18-10-12

40
ચંદ્રસિંહ ગઢવાલી

બધી નોકરીઓ કરતાં સૈનિકની નોકરી વધુ પડતા નિયમોથી બંધાયેલી હોય છે. તેમાં પણ અંગ્રેજોના આવ્યા પછી આવા નિયમો એગ્રીમેન્ટમાં વધુ કઠોર બનાવી દેવાયા. ખરેખર તો સેના વિના કોઈ દેશ સુરક્ષિત રહી શકે જ નહીં, એટલે સૌથી વધુ જરૂરી સેનાનું હોવું છે. જે દેશ પૂરતી સેના અને પૂરતાં શસ્ત્રો નથી રાખતો તે પોતાની આઝાદી સાચવી શકતો નથી. પણ સેના તો શત્રુઓ સાથે લડવા માટે હોય છે. શત્રુઓની જગ્યાએ દેશબંધુઓ સાથે લડવાનું થાય તો કેવી દશા થાય? આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે બ્રિટનકાળમાં વફાદારીના સોગંદ લેવડાવવામાં આવતા તે રાષ્ટ્રની વફાદારીના નહીં પણ બ્રિટનના કિંગ કે ક્વીનની વફાદારીના સોગંદ લેવડાવવામાં આવતા. ભારતરાષ્ટ્ર જેવી કોઈ ચીજ જ ન હતી. આવી સ્થિતિમાં પૂરું તંત્ર કિંગ કે ક્વીનને વફાદાર રહેતું. બ્રિટન ભારતમાં આક્રાન્તા દેશ હતો. તેની સત્તાને લોકોએ રાજીખુશીથી સ્વીકારી ન હતી, હારીને લાચારીથી સ્વીકારી હતી, તેથી ભારતના જુદાજુદા ભાગોમાં અવારનવાર વિદ્રોહ થયા કરતા. આ વિદ્રોહને દબાવવા માટે બળપ્રયોગ કરવો પડતો.

લોકોમાં ધાર્મિક, જાતીય, પ્રાન્તીય આત્મીયતા સહજ રીતે હોય છે, તેથી તે પોતાના લોકોનો પક્ષ લેતા હોય છે. આ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા અંગ્રેજોએ સેનાની રચના ધર્મ, પ્રાંત, જાતિના આધારે કરી હતી. જેમ કે પઠાણ રેજિમેન્ટ, બલુચ રેજિમેન્ટ, શીખ રેજિમેન્ટ, ગોરખા રેજિમેન્ટ, રાજપૂત રેજિમેન્ટ, મદ્રાસી રેજિમેન્ટ, વગેરે. આ કારણે જ્યારે મુસલમાનોને દબાવવા હોય ત્યારે કોઈ બિનમુસ્લિમ અર્થાત્ હિંદુ રેજિમેન્ટને મોકલી દેવાતી અને હિંદુઓને દબાવવા હોય ત્યારે મુસ્લિમ રેજિમેન્ટને મોકલી દેવાતી. જેમ કે કેરળમાં મોપલા વિદ્રોહને દબાવવા માટે ગઢવાલી રાઇફલ્સને કામે લગાડી હતી. મોપલા મુસ્લિમો હતા અને મોટા ભાગના આરબો હતા. તે ભારતમાં પહેલેથી વસી ગયા હતા. તેમની વસ્તી એટલી બધી વધી ગઈ કે પૂરા બે જિલ્લા મુસ્લિમબહુલ થઈ ગયા. તેમણે વિદ્રોહ કરેલો. ગઢવાલી સૈનિકોને મોકલીને અંગ્રેજોએ ક્રૂરતાથી આ વિદ્રોહને કચડી નાખેલો. આઝાદી પછી ફરીથી આ ભાગ ટેન્શનરૂપ બનેલો છે.

આવી જ રીતે જલિયાંવાલાબાગમાં શીખો ઉપર ગોળીઓ ચલાવવા માટે ગોરખા સૈનિકોને મોકલવામાં આવેલા. શીખોની સામે જો શીખો મોકલવામાં આવે તો કદાચ ધાર્યું પરિણામ ન આવે, તેથી આવી જુદીજુદી પલટનો બનાવેલી. આને રાજ્ય કરવાની કુશળતા જ કહેવાય.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. વિશાળ ભારતનો સૌથી વધુ અશાંત પ્રદેશ ત્યારે પખ્તુનિસ્તાન હતો. અહીં વસનારી પઠાણ પ્રજા મૂળમાં તો સાચી આર્યપ્રજા જ છે. તે કદી કોઈની ગુલામી સ્વીકારી શકતી નથી, તેથી પ્રત્યેક બાહરી શાસન સાથે તે યુદ્ધ કરતી જ રહે છે. ત્યાંનો બાર વર્ષનો બાળક પણ બંદૂક લઈને ફરતો હોય છે. આવી પ્રજાને નિયંત્રણમાં રાખવા અંગ્રેજોએ ત્યાં ગઢવાલી પલટન ગોઠવી દીધી હતી. પેશાવરમાં સરહદના ગાંધી ગણાતા ખાન અબ્દુલ ગફારખાનનું ભાષણ નિર્ધારિત થયું હતું. એ ભાષણ સાંભળવા હજારો લોકો ઊમટી રહ્યા હતા. પેશાવરની વસ્તીમાં 98 ટકા વસ્તી મુસલમાનોની હતી, માત્ર 2 ટકા વસ્તી જ હિંદુઓની હતી. બહુ પ્રાચીનકાળમાં અહીં આર્યોની જાહોજલાલી હતી, પણ ઇસ્લામની આંધી આગળ તે પૂરી જાહોજલાલી ધ્વસ્ત થઈ ગઈ. તક્ષશિલાની વિશ્વપ્રસિદ્ધ વિદ્યાપીઠનાં ખંડેરો અહીં નજીકમાં જ પોકે ને પોકે આજે પણ રડી રહ્યાં છે અને હિંદુઓને સંદેશો આપે છે કે માત્ર આત્મશ્લાઘા કરતા રહેવાથી મહાન ન થવાય. જુઓ, તમારી મહાનતા અહીં રગદોળાઈ ગઈ છે. જુઓ, બોધપાઠ ગ્રહણ કરો કે કેમ પોતાનું રક્ષણ ન કરી શક્યા? શી ભૂલો થઈ હતી? શી ખામીઓ હતી? જે દશા તક્ષશિલાની થઈ તે જ દશા પૂરા પાકિસ્તાનમાં હિંદુઓની થઈ. હવે તો સાચો બોધપાઠ ગ્રહણ કરો! હવે ભારતનો વારો છે. આત્મશ્લાઘાના રોગથી ફૂલવા કરતાં આત્મનિરીક્ષણથી દૂબળા થવું સારું.

પેશાવરના મધ્યભાગમાં ગફારખાનનું ભાષણ સાંભળવા લોકો ઊમટી રહ્યા હતા. તે જગ્યાને લોકો કાબુલી દરવાજા આગળના ભાગને

'કિલ્લાખાના' કહેતા હતા. વાતાવરણ એટલું બધું તંગ હતું કે સૈનિકોની ટ્રકો શહેરમાં ફરી રહી હતી અને છાવણીની તોપોનાં મોઢાં પણ શહેર તરફ કરી દેવાયાં હતાં.

અંગ્રેજ અધિકારી કૅપ્ટન રિકેટ પોતાની ગઢવાલી ટુકડી લઈને સભાસ્થળ ઉપર હાજર હતો. ત્યાં જલિયાંવાલાબાગ જેવો જ માહોલ થઈ ગયો હતો. સ્ટેજ ઉપરથી એક સરદારજી જુસ્સાદાર ભાષણ આપી રહ્યા હતા. તેઓ થોડી વાર પશ્તોમાં તો થોડી વાર ઉર્દૂમાં બોલતા હતા.

કૅપ્ટન રિકેટે પબ્લિકને ચેતાવણી આપી કે "તમે બધા ભાગી જાઓ, નહીં તો ગોળીબાર કરવો પડશે!" પણ કશી અસર ન થઈ.

રિકેટે બૂમ પાડીને ગઢવાલી પલટનને હુકમ કર્યોઃ

"ફાયર! ફાયર! ફાયર!" અર્થાત્ ત્રણ વાર ફાયર કરો. પણ ગઢવાલી પલ્ટને ફાયર ન કર્યો. રિકેટે ગઢવાલી પલટનના હવાલદાર મેજર ચંદ્રસિંહની સામું જોઈને ત્રાડ પાડીઃ "હુકમનું પાલન કરો!"

ચંદ્રસિંહે જવાબ આપ્યોઃ "અમે દુશ્મનોને મારવા માટે સૈનિક થયા છીએ, ભાઈ-ભાઈને મારવા માટે નહીં. ફાયર નહીં થાય." રિકેટ ઉપર જાણે કે વીજળી પડી. તેણે તરત જ એક ચિઠ્ઠી છાવણીમાં મોકલી અને માત્ર દશ જ મિનિટમાં અંગ્રેજોની પલટન આવી ગઈ. આવતાંની સાથે તેણે ગઢવાલી પલટનનાં હથિયાર જપ્ત કરી લીધાં અને પછી સભા ઉપર ગોળીઓ ચલાવવા લાગ્યા. તે દિવસ 23-4-1930ની સવારનો હતો. લોકો ઉપર ધડાધડ ગોળીઓ ચાલવા લાગી. સભામાં અફરાતફરી મચી ગઈ, ભાગંભાગ મચી. કેટલાય મરાયા. કેટલાય ઘાયલ થયા. સભા સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હવે આજે તા. 24-4-1930 હતી. હુકમનો અનાદર કરવા બદલ ગઢવાલી કંપનીના અધિકારી ચંદ્રસિંહને તથા તેના ગઢવાલી સૈનિકોને સજા આપવા માટે પરેડ ગ્રાઉન્ડ ઉપર ઊભા કરવામાં આવ્યા હતા. હુકમનો અનાદર કરવો એ ઘોર અપરાધ ગણાતો. તેને માટે કોર્ટ માર્શલ થતી. આવા લોકોને પાંચ પ્રકારની સજા કરવામાં આવતીઃ

1. ગોળીથી ઉડાવી દેવો – જેમ કે મંગલ પાંડેને.
2. ફાંસી ઉપર લટકાવી દેવો.
3. કાચા ચૂનાના ઢગલામાં ગળાબૂડ રાખીને પછી ચૂનામાં પાણી નાખવું જેથી ચૂનો ઊકળી ઊઠે અને સૈનિક બટાટાની માફક શેકાઈને મરી જાય.
4. શિકારી કૂતરા પાસે કરડાવી-કરડાવીને મારી નાખવો.
5. તેની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લેવી.

આ પાંચમાંથી કોઈ પણ સજા થઈ શકતી હતી.

આ બધા 800 ગઢવાલી સૈનિકોને પેશાવરની બજારમાં દોડાવવામાં આવ્યા. તેમની પાછળ અંગ્રેજ અધિકારીઓ ઘોડા ઉપર ચાલી રહ્યા હતા. પેશાવર આખા શહેરમાં વાત ફેલાઈ ગઈ હતી કે ગઢવાલી સેનાએ મુસલમાનો ઉપર ગોળી ચલાવવાનો ઇન્કાર કરી દીધો હતો. લોકો ચંદ્રસિંહનાં દર્શન કરવા ઊમટી પડ્યા હતા. ઘરની છતો ઉપરથી ચંદ્રસિંહને જોવા સ્ત્રીઓ બુરખા ઊંચા કરી-કરીને જોઈ રહી હતી. અંગ્રેજો માટે જે ઘોર અપરાધી હતા તે ભારતીયો માટે વીરપુરુષો હતા.

બધાના ઉપર કોર્ટ માર્શલમાં કેસ થયો. બધાને રાતના અંધકારમાં પેશાવર સ્ટેશન ઉપર લઈ જવાયા. લોકો જોઈ ન જાય અને ઉશ્કેરાઈ ન જાય તે માટે જાણીકરીને બત્તીઓ બુઝાવી દીધી. સ્ટેશન ઉપર સ્પેશ્યલ ટ્રેન તૈયાર ઊભી હતી. બધા તેમાં ગોઠવાયા અને બધાને અબોટાબાદ લઈ જવાયા. અબોટાબાદમાં લોકોને ખબર પડી ગઈ. હજારો લોકો ભેગા થઈ ગયા અને "ગઢવાલી પલટન કી

જય!"ના નારા લગાવવા લાગ્યા.

ગઢવાલી સૈનિકોને અબોટાબાદ સ્ટેશનથી ફરી દોડાવીને કાકુલ લઈ જવાયા. ત્યાં બધાને લાઈનબંધ ઊભા રખાયા અને બધાના રેન્કના બિલ્લા પડાવી લેવાયા. તેમનો ડ્રેસ ઉતરાવી લેવાયો.

ચંદ્રસિંહને અગિયાર વર્ષ આઠ મહિનાની સજા સંભળાવી દીધી. પૂરી સજા કાપીને તે બહાર નીકળ્યો તો તેને ફરીથી પકડી લેવાયો. તેને બીજા કેસમાં ફરી સાત વર્ષની સજા સંભળાવી. તેની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લેવાઈ. બાકીના બીજા સૈનિકોની પણ આવી જ દશા થઈ.

ભારત આઝાદ થયું ત્યારે તેને દિલ્હી સરકારે મહિને ત્રીસ રૂપિયાનું પેન્શન બાંધી આપ્યું. કહેવાય છે કે જે જેલમાં ચંદ્રસિંહ હતો તે જ જેલમાં પં. જવાહરલાલ નહેરુ પણ હતા.

આવી કદર કરનારી દેશી સરકારને શું કહેવું?

18-10-12

41
દેવશરણ સિંહ

સંગ્રામભૂમિ કરુણા અને જુગુપ્સાથી ભરપૂર બની જતી હોય છે. કરુણા એટલા માટે કે ઘવાયેલા સૈનિકો પાણી-પાણી કરીને પોકાર પાડતા હોય છે. કેટલાકને ઘરનાં વહાલાં બાળબચ્ચાં યાદ આવવાથી તેઓ ભારે ક્રન્દન કરતાં હોય છે. અકાળ મૃત્યુ બહુ દુ:ખદાયી હોય છે. જે મરી ગયા તે તો છૂટી ગયા, પણ જે મર્યા નહીં પણ ઘવાયેલા જીવતા રહ્યા તેમની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ બહુ કરુણ બની જતી હોય છે.

જુગુપ્સા એટલા માટે કે ઘવાયેલા અને મરેલા સૈનિકોનાં શરીર ક્ષત-વિક્ષત થઈ જતાં હોય છે. કોઈના પગ કપાઈ ગયા હોય તો કોઈના હાથ કપાઈ ગયા હોય. કોઈનાં આંતરડાં બહાર નીકળી ગયાં હોય, તો કોઈનું માથું કપાઈને ધૂળ-ધૂળ થઈ ગયું હોય. કોઈ ઊંધો પડ્યો હોય તો કોઈ ચત્તો પડ્યો હોય. કોઈની આંખ ખુલ્લી જ રહી ગઈ હોય, તો કોઈની ફૂટી ગઈ હોય. સંપૂર્ણ દૃશ્ય ચીતરી અને જુગુપ્સાભર્યું બની ગયું હોય છે.

પશ્ચિમમાં બહુ મોટા પ્રમાણમાં યુદ્ધો થતાં રહેતાં. તેમાં વારંવાર આવાં દૃશ્યો સામે આવતાં. ઘવાયેલા – રિબાતા માણસને છોડીને યોદ્ધાઓ આગળ કે પાછળ ખસી જતા અને પછી તેમની કશી જ દરકાર ન કરવાથી રિબાઈ-રિબાઈને મરતા. તેથી પશ્ચિમમાં એક સંસ્થાનો ઉદય થયોઃ ‘રેડક્રોસ.’ લાલ રંગના ક્રોસ-ચિહ્નવાળી સંસ્થા યુદ્ધ ન કરતી પણ યુદ્ધના મેદાનમાં ઘાયલ થઈને પડેલા સૈનિકોની સારવાર કરતી. તેને મેદાનમાં જવાની છૂટ રહેતી. તેઓ અવધ્ય મનાતા. ઘાયલ સૈનિકોને નજીકની હોસ્પિટલમાં લઈ જવા અને તેમની બધી સારવાર કરવી, લોહી ચઢાવવું, વગેરે બધી સેવા આ સંસ્થા કરતી રહેતી અને આજે પણ કરી રહી છે. પશ્ચિમની રેડક્રોસ સંસ્થા માત્ર સૈનિકો માટે જ નહીં, સામાન્ય લોકો માટે પણ સામાન્ય દિવસોમાં તેની બહુઆયામી સેવાપ્રવૃત્તિ આજે પણ કરતી રહે છે. યુદ્ધરૂપી ઘોર કર્મમાં આ સત્કર્મ કહેવાય.

બિહારના છપરા જિલ્લામાં આવેલા ‘સિહૌતા બંગરા’ ગામમાં સન 1916માં જન્મેલો દેવશરણ સિંહ 1942ની લડાઈમાં સામેલ થઈ ગયો.

એક વખત ક્રાન્તિકારીઓના જુલૂસ ઉપર પોલીસે બેફામ ગોળીબાર કરી દીધો. લાશો અને ઘાયલોના ઢગલા થઈ ગયા. જે શહીદ થઈ ગયા તેઓ તો તરી ગયા, પણ જે ઘાયલ થઈને જીવતા રહ્યા તેઓ ઘોર ગરમી અને તડકામાં પડ્યાપડ્યા ‘પાણી-પાણી’ એમ બૂમો પાડી રહ્યા હતા. અંગ્રેજ સૈનિકો તેમને તરસે તડપાવી-તડપાવીને મારવા માગતા હતા, તેથી કોઈને પણ પાણી પિવડાવવા નજીક જવા દેતા નહોતા. તેઓ બંદૂક તાણીને ઊભા હતા. કોઈ પાણી પિવડાવવા જવાની હિંમત કરતું ન હતું.

એવામાં દેવશરણ સિંહ આગળ વધ્યો. હાથમાં પાણીનો ઘડો લઈને ‘પાણી-પાણી’નો પોકાર કરતા ક્રાન્તિકારીઓ પાસે તે જવા લાગ્યો. કાયરો સ્વરક્ષિત જીવન જીવતા હોય છે, તેથી તે કદી શૌર્ય કે સાહસ કરી શકતા નથી, પણ વીરપુરુષો પરરક્ષા માટે કૂદી પડતા હોય છે. તેઓ સેવા-સાહસ-શૌર્યની તકને જતી કરતા નથી. પોતાનું જે થવાનું હોય તે થાય. આત્મરક્ષાનો વિચાર કર્યા વિના તેઓ કૂદી પડતા હોય છે. આ તેમની પ્રકૃતિ હોય છે.

દેવશરણને પાણીનો ઘડો લઈને આવતો જોઈને અંગ્રેજ સૈનિકોએ તેને પાછા વળી જવા લલકાર્યો, પણ તે પાછો ન વળ્યો. તે ‘પાણી-પાણી’ પોકારતા ઘાયલ ક્રાન્તિકારી પાસે પહોંચી ગયો. તેણે ઘડાને વાંકો કરીને તરફડતા ક્રાન્તિકારીના મોઢામાં પાણી નાખ્યું કે તરત જ એક ગોળી આવી અને તેનું કાળજું વીંધી નાખ્યું. હવે દેવશરણ પોતે તરફડવા લાગ્યો હતો. પાણીનો ઘડો ઢળી ગયો હતો અને દેવશરણનો દીવો બુઝાઈ ગયો હતો. બીજા શબની વચ્ચે તેનું શબ પણ આંખ મીંચીને પડ્યું હતું. ધન્ય છે આવા પરમાર્થી વીરપુરુષને!

20-10-12

42
દેવીપદ ચૌધરી

અધ્યાત્મ બે પ્રકારથી પ્રગટ થતું હોય છેઃ 1. કર્તવ્યત્યાગી ને આત્મલક્ષી જીવન જીવનારું અને 2. કર્તવ્યને પૂર્ણ કરવા સંઘર્ષભર્યું જીવન જીવનારું.

પ્રથમ પ્રકારનું અધ્યાત્મ લોકોને પલાયનવાદી બનાવે છે. કર્તવ્યત્યાગ એ જ પલાયનવાદ કહેવાય. બધાં કર્તવ્યો આનંદદાયી નથી હોતાં. કેટલાંક ભીષણ અને ઘોર પણ હોય છે. પણ કર્તવ્ય એટલે કર્તવ્ય. મનગમતાં કર્તવ્ય તો બધા કરે, કારણ કે તે આનંદદાયી હોય છે, પણ જરાય ન ગમતાં છતાં આચરવાં અતિજરૂરી હોય તેવાં કર્તવ્યો મન મક્કમ કરીને પણ કરવાં જોઈએ.

અમેરિકાનાં બે બોમ્બવર્ષક વિમાનો અણુબોમ્બ લઈને ઊડે છે. પાઇલટ જાણે છે કે આ બોમ્બથી મહાવિનાશ થવાનો છે. હજારો નહીં, લાખો માણસો વરાળ થઈ જવાનાં છે અને જે જીવતાં રહેશે તે ભયંકર યાતના વેઠીને જીવશે. આવું ઘોર કર્મ પાપી પેટ માટે શા માટે કરવું જોઈએ?

અર્જુનને પણ આવા જ વિચારો આવ્યા હતા, તેથી તેણે યુદ્ધના મેદાનમાં શસ્ત્રત્યાગ કરી દીધો હતો અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોથી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું હતુંઃ “આ ઘોર કર્મમાં મને કેમ જોતરી રહ્યા છો?”

શ્રીકૃષ્ણે તેને કર્તવ્ય સમજાવવા માટે ઘોર કર્મ પણ કરવું જોઈએ, જો તે અનિવાર્ય કર્તવ્ય હોય તો – એવી વાત સમજાવીને યુદ્ધ કરાવ્યું હતું. જો શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનની વાત માન્ય રાખીને યુદ્ધત્યાગ કરાવ્યો હોત તો તે પલાયનવાદ કહેવાત.

દુર્ભાગ્યવશ ઉત્તરવર્તી કાળમાં અધ્યાત્મનું રૂપ બદલાયું. ‘હું આત્મા છું અને મારે કશું કરવાનું નથી. હું તો માત્ર દ્રષ્ટા જ છું.’ આવો દ્રષ્ટા થવાનો ઉપદેશ અપાવા લાગ્યો. તથાકથિત જ્ઞાનીઓ દ્રષ્ટા થવા લાગ્યા. દ્રૌપદીનાં ચીરનું હરણ થતું હોય તોપણ દ્રષ્ટા થઈ જાઓ. સૌ સૌનાં કર્મો ભોગવે છે તેવું સમાધાન કરી લો. પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી લો. સંસાર તો કૂતરાની પૂંછડી છે. તેને સીધી કરવાનાં ફાંફાં ન મારો. આત્માનું કલ્યાણ કરી લો. સંઘર્ષ ન કરો. સંઘર્ષમાં શાંતિ ન હોય, તેથી સંઘર્ષમુક્ત જીવન જીવો. એ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે તમે ઘટનાના માત્ર દ્રષ્ટા જ બની જાઓ. આ થયો પલાયનવાદ. અધ્યાત્મના નામે આવો પલાયનવાદ હિંદુ પ્રજાને સંઘર્ષવિમુખ – કર્તવ્યવિમુખ બનાવવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો રહ્યો છે.

બંગાળના સિલહટ જિલ્લામાં 16-8-1912ના રોજ દેવીપદનો જન્મ થયો હતો. આ બાળક બચપણથી જ લાગણીશીલ વ્યક્તિત્વ ધરાવતો હતો. જે લોકો લાગણીહીન હોય છે તેઓ કદાચ બહુ મોટા જ્ઞાની તો થઈ શકે પણ, પ્રેમી ન થઈ શકે. અને જે પ્રેમી ન થઈ શકે તે ક્રાન્તિવીર ન થઈ શકે. ત્યારે 1942નો ઓગસ્ટ ક્રાન્તિનો સમય ચાલતો હતો. “કરો યા મરો”ના નારા સાથે આખો દેશ બ્રિટિશ શાસન સામે કેડ બાંધીને ઊભો થઈ ગયો હતો.

પટણાના રાજભવન ઉપર ત્રિરંગો ધ્વજ લહેરાવવાનો કાર્યક્રમ હતો. પટણા બિહારની રાજધાની કહેવાય. તેના રાજભવન ઉપર ઝંડો લહેરાવવો એ કોઈ રમતવાત ન હતી. અંગ્રેજોએ પોલીસ અને સેનાનો ઢગલો ખડકી દીધો હતો અને તેમને તરત જ ગોળીઓ ચલાવવાનો હુકમ હતો. આવા પ્રયત્નમાં અગિયાર ક્રાન્તિકારીઓ ગોળીનો શિકાર બની ચૂક્યા હતા તોપણ લોકોનો ઉત્સાહ ઓછો થતો ન હતો. ટોળેટોળાં ગોળી ખાવા દોડી રહ્યાં હતાં.

ત્યારે એક ચૌદ વર્ષનો બાળક, જેનું નામ દેવીપદ ચૌધરી હતું તે ઝંડો લઈને આગળ થઈ ગયો. તેનું રૂપ જોઈને સૌને લાગ્યું કે આવા બાળકને બલિદાન આપવા ન મોકલાય. વ્યક્તિની આકૃતિ પણ તેના પ્રત્યે ગમો-અણગમો ઉત્પન્ન કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. વડીલોએ તેને બહુ સમજાવ્યો કે “પાછો વળ, પાછો વળ, તારું કામ નહીં. તારે તો હજી લાંબું જીવવાનું છે. અમને ગોળી ખાવા જવા

દે.” પણ દેવીપદ માન્યો નહીં. તેની એક જ ઇચ્છા હતી કે “માતૃભૂમિની સેવા કરવાનો મારો પણ હક્ક છે. તમે મને રોકો નહીં.” તેની મક્કમતા આગળ બધા લાચાર થઈ ગયા. વિચારોની દૃઢતા વિના કોઈ ફનાગીરીની સાધના કરી શકે નહીં.

ત્રિરંગો હાથમાં લઈને “ભારત માતાકી જય” બોલતાં-બોલતાં ટોળું આગળ વધ્યું. દેવીપદ સૌથી આગળ હતો. પોલીસે તે બધાને રોક્યા, પણ લોકો માન્યા નહીં. તેઓ પોલીસ કોર્ડન તોડીને આગળ વધતા રહ્યા. તરત જ અંગ્રેજ અધિકારીએ ગોળીબારનો હુકમ આપ્યો. પહેલી ગોળી દેવીપદની છાતીમાં વાગી. તે પડ્યો, પણ બીજા કોઈ સાથીદારે આવીને ઝંડો ઉપાડી લીધો. એક પછી એક અગિયાર નવલોહિયા જવાનો શહીદ થતા રહ્યા, પણ કોઈ ભાગ્યું નહીં. ત્યારે 11-8-1942નો દિવસ હતો.

ચૌદ વર્ષનો દેવીપદ ધન્યધન્ય થઈ ગયો. અર્થહીન લાંબું જીવન જીવવું તેના કરતાં ટૂંકું પણ મહત્ત્વનું જીવન જીવવું એ જ જીવનની ધન્યતા કહેવાય.

22-10-12

43
ધ્રુવ

રાષ્ટ્રની સુરક્ષાવ્યવસ્થા માટે પોલીસ જરૂરી છે. પોલીસ વિના રાજવ્યવસ્થા શક્ય જ ન બને. પણ પોલીસ કઠોરતામાંથી ક્રૂરતા તરફ વળી જાય તો કાયદો-વ્યવસ્થાને તોડવામાં તે જ નિમિત્ત બની જાય. લોકો એક હદ સુધી પોલીસના દમનને સહેતા હોય છે, પણ પોલીસ જ્યારે હદ બહારનું દમન કરવા લાગે ત્યારે તેજસ્વી પ્રજા સહન કરી શકે નહીં. ત્યારે ક્રાન્તિ થાય, વિદ્રોહ થાય. સમજાવવાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય પછી જ કઠોરતા શરૂ કરવી જોઈએ, પણ પોલીસ પોતે જ કાયદાથી પર થઈને દમન કરવા લાગે ત્યારે પ્રજા પાસે શાંતિની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં.

બિહારનો પૂર્ણિયા જિલ્લો ઓગસ્ટ ક્રાન્તિમાં ઉશ્કેરાઈ ગયો. ટોળેટોળાં સડક ઉપર આવી ગયાં. 13 ઓગસ્ટના રોજ આઠ માણસો શહીદ થઈ ગયા. પ્રત્યેક શહીદ વ્યક્તિ ક્રાન્તિ મશાલમાં તેલ બનીને પોતાની આહુતિ આપતી અને મશાલ તેજ થઈ ઊઠતી. જે પ્રજા શહીદો પેદા નથી કરતી તે માયકાંગલી હોય છે. તે આઝાદીને લાયક નથી હોતી.

આ આઠ શહીદ થનારાઓમાં એક તેર વર્ષનો બાળક પણ હતો. તેનું નામ ધ્રુવ હતું. ધ્રુવને ગોળી વાગી અને 'વન્દે માતરમ્'નો ઘોષ કરતોકરતો તે ઢળી પડ્યો. નવાઈ તો એ હતી કે ધ્રુવના પિતા પણ સરઘસમાં સામેલ હતા. જરાય વિચલિત થયા વિના પિતાએ ધ્રુવના શબને ધારણ કર્યું. તે વધુ ઉત્તેજિત થઈ ગયા. તેમને પુત્રના બલિદાન ઉપર ગૌરવ હતું. ઘરે જઈને બધા ધ્રુવની અંતિમવિધિ કરવા તેને સ્મશાન લઈ ગયા. જોતજોતાંમાં ધ્રુવનું કોમળ શરીર પંચતત્ત્વમાં ભળી ગયું.

બધા ડાઘુઓ ધ્રુવની અંતિમવિધિ કરીને પાછા આવતા હતા ત્યારે પોલીસ સાથે બોલાચાલી થઈ ગઈ. વ્યક્તિ કે વર્ગ જ્યારે શોકમાં ઉશ્કેરાયેલો હોય ત્યારે તેને છંછેડાય નહીં, તેને આશ્વાસન અપાય, દાઝ્યા પર ડામ ન દેવાય. પણ પોલીસ એ વિવેક સાચવી શકી નહીં. તેણે ડાઘુઓ ઉપર ગોળી ચલાવી દીધી, જેમાં ધ્રુવના પિતા પણ શહીદ થઈ ગયા. હજી તો પુત્ર ધ્રુવની લાશ પૂરી બળી પણ ન હતી ત્યાં પિતાની ચિતા ખડકાવવી પડી. લોકો વધુ ઉશ્કેરાઈ ગયા. તેમણે એક ફોજદાર અને ત્રણ પોલીસવાળાની હત્યા કરી નાખી.

પોતાના માણસોની હત્યા થયેલી જોઈને પોલીસ વધુ ક્રૂર બની. તેણે મોટી કુમક મંગાવી અને તેમને છૂટો દોર આપી દીધો. તે દિવસે પોલીસની ગોળીઓથી પચાસ માણસો શહીદ થઈ ગયા. શસ્ત્રધારી થવાનો અર્થ બેફામ થઈ જવું તેવું તો ન કહેવાય. પણ તે દિવસે તેવું થઈ ગયું. પોલીસે દોડાવી-દોડાવીને, ઘરમાં પેસીપેસીને લોકોને માર્યા. તે કાળો દિવસ 13-8-1942નો હતો.

22-10-12

44
નાનાલાલ શાહ

શહીદીની મહાપ્રાપ્તિ અનેક રીતે થઈ શકતી હોય છે. યુદ્ધમાં સામી છાતીએ ઘનઘોર યુદ્ધ કરતાં-કરતાં કોઈ યોદ્ધા મરે તો તેને શહીદ કહેવાય, પણ કોઈ યોદ્ધા યુદ્ધ કર્યા વિના જ પોતાની બૅરકમાં જ તોપનો ગોળો કે બોમ્બ ફૂટવાથી મરી જાય તોપણ શહીદ જ કહેવાય. બંનેમાં ફરક માત્ર એટલો જ કહેવાય કે પહેલો ભાગ્યશાળી કહેવાય કે તેને શૌર્ય બતાવવાનો મોકો મળ્યો, જ્યારે બીજાને તેવો મોકો ન મળ્યો.

આઝાદીની લડાઈમાં પણ આવું જ થયું હતું. કેટલાક લોકો સફળતાપૂર્વક ઝઝૂમતા-ઝઝૂમતા શહીદ થયા હતા તેઓ ઘણા ભાગ્યશાળી કહેવાય, જ્યારે બીજા કેટલાકને ઝઝૂમવાનો મોકો જ ન મળ્યો અને શહીદ થઈ ગયા.

હિંસક ક્રાન્તિમાં ગુજરાતનું નામ નહીંવત્ કહેવાય. મૂળમાં ગુજરાતનું વ્યક્તિત્વ અહિંસક વધુ રહ્યું છે. અહીંની પ્રજા ઉપર જે-જે ધર્મોનો પ્રભાવ છે તે બધામાંથી એક પણ શૌર્યપ્રેરક નથી. શૌર્યપ્રેરક ન હોવાથી તે પ્રજામાં સહનશક્તિ વધારે છે, તેથી પ્રજા અત્યાચારોને સહન કરી લેતી રહી છે. પ્રજાના આવા વ્યક્તિત્વને કારણે છેક ઇતિહાસના પ્રારંભકાળથી અહીં બીજા પ્રાંતના કે વિદેશના શાસકો શાસન કરતા રહ્યા છે. પ્રજાએ તે બધાનો સ્વીકાર કરી લીધો લાગે છે. એક રીતે ગુજરાતીઓમાં રૈયતપણું સ્થિર થઈ ગયું લાગે છે, તેથી ક્રાન્તિ કે પ્રતિક્રાન્તિનું પ્રમાણ ઓછું દેખાય છે.

પણ ગાંધીજીની ચળવળનો સૌથી મોટો પડઘો અહીંની ગુજરાતી પ્રજાએ જ આપ્યો કહેવાય. ગાંધીજીની અહિંસાચળવળ ગુજરાતની પ્રકૃતિને અનુકૂળ જ હતી, તેથી તેમાં ઘણા લોકો જોડાયા. વિરોધ કરવો, માર ખાવો, સહન કરવું, જેલ જવું, પણ હિંસા ન કરવી, હિંસક સામનો ન કરવો. પૂરી પ્રજાની પોતપોતાની પ્રકૃતિ હોય છે. બંગાળ-મહારાષ્ટ્ર અને પંજાબની પ્રજાના જેવી ગુજરાતીઓની ઉગ્ર પ્રકૃતિ નથી, તેથી તે હિંસક આંદોલનોમાં બહુ સક્રિય ન રહી હોય, પણ અહિંસક આંદોલનમાં તે જરાય પાછળ ન રહી.

અમદાવાદ જિલ્લાના રામપુર ગામના એક વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ આજે બરાબર જુસ્સામાં આવી ગયા હતા. 1942ની ઓગસ્ટ ચળવળથી આખો દેશ ખળભળી ઊઠ્યો હતો તો ગુજરાત કેમ પાછળ રહે? સૌનું એક જ લક્ષ્ય હતું કે ત્રિરંગો ઝંડો સરકારી દફ્તરો ઉપર લહેરાવવો અને યુનિયન જૅકને ઉતારી પાડવો.

એક મોટું ટોળું હાથમાં ઝંડો લઈને ભારતમાતાનો જયજયકાર કરતું નીકળ્યું. ટોળામાં જે વધુ ઉત્સાહી હોય તે આગળ ચાલે. નાનાલાલ શાહ નામનો એક નાનો બાળક સૌથી આગળ ત્રિરંગો લઈને ચાલતો હતો. આ વણિક બાળક આજે જોમજુસ્સાથી થનગની રહ્યો હતો. ઘણાએ તેને પાછળ ચાલવા સમજાવ્યો, પણ તે માન્યો નહીં. તેણે કહ્યું: “હું તો અભિમન્યુ છું! અભિમન્યુ પાછળ ન ચાલે.” આવા સમયે કેટલાક જાણીકરીને પાછળ રહેતા હોય છે. કેટલાક તો બહુ ડાહ્યા હોય છે. “તમે ચાલો, હું આવું છું,” એમ કહીને તેઓ ઘરમાં સંતાઈ જતા હોય છે. કેટલાક અડધે આવીને પાછા વળી જતા હોય છે. આમ તારવતાં-તારવતાં બહુ થોડા જ છેક પહોંચતા હોય છે. તેમાં પણ સૌથી આગળ તો કોક વિરલો જ પહોંચતો હોય છે, કારણ કે આગળ ચાલવાનો અર્થ થતો હોય છે ગોળી ખાવી, મરી જવું. આવું શહીદી-મૃત્યુ સૌના નસીબમાં નથી હોતું, કોક વિરલાને જ વરમાળા મળતી હોય છે.

ધસમસતા સરઘસની આગળ નાનાલાલ ધસમસતો, ઊંચા હાથ અને ઊંચી ગરદન કરતો બુલંદ નારા લગાવતો ચાલી રહ્યો છે. તેના રોમેરોમથી દેશપ્રેમ પ્રગટી રહ્યો છે. તેવામાં પોલીસે બધાને રોકી દીધા. પોલીસે પહેલાં હવામાં ગોળીઓ છોડી. સરઘસ વેરવિખેર થવા લાગ્યું, પણ નાનો નાનિયો બધાથી છટકીને એકલો થાણા સુધી પહોંચી ગયો. તેના હાથમાં ત્રિરંગો હતો, સીડી ઉપરથી સડસડાટ તે થાણા ઉપર ચઢવા લાગ્યો. આજે તે મરણિયો બન્યો હતો. શૌર્ય જ વ્યક્તિને મરણિયો બનાવે. પણ એક પોલીસવાળાની નજર તેના ઉપર પડી ગઈ. સરઘસ તરફ મોઢું કરીને ઊભેલા પોલીસવાળાને નવાઈ લાગી કે આ નાનો બાળક ક્યારે છેક અહીં સુધી પહોંચી ગયો! એક વાર

તો તેના ઉપર ગોળી ચલાવવાની ઇચ્છા રોકી દીધી, કારણ કે તે કોમળ અને રૂપાળો હતો. પણ અંગ્રેજ સાહેબે ‘ફાયર-ફાયર’ એમ દબાણ કર્યું એટલે નાછૂટકે તેણે ગોળી ચલાવવી પડી. નાછૂટકે જઘન્ય કામ કરવું પડે તેથી મોટી જીવનની બીજી લાચારી શી હોઈ શકે?

સનનનનન કરતી ગોળી નાનાલાલના કાળજામાં ઊતરી ગઈ. તે પડ્યો, પણ પડ્યોપડ્યો પણ હાથ ઊંચો રાખીને ત્રિરંગોને ઊંચો લહેરાવતો રહ્યો. જ્યારે કોઈ બીજા સાથીએ દોડતા આવીને ઝંડો લઈ લીધો ત્યારે જ તેણે પ્રાણ છોડ્યા.

ગુજરાતની ધરતી ઉપર જે થોડાક શહીદો થયેલા તેમાં નાનાલાલ શાહ એક હતો.

આવી જ રીતે નાનુભાઈ પટેલ, નારાયણભાઈ પટેલ, વગેરેએ પણ પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી હતી.

22-10-12

45
નિધન

પ્રાચીનકાળમાં એક કહેવત હતીઃ ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ નોકરી, ભીખ અધમ. ગુજરાતમાં એક કવિતા પણ હતીઃ "રે ખેડૂત તું ખરે જગતનો તાત ગણાયો."

આ બધી આદર્શ વાતો હતી. વાસ્તવિકતામાં ખેડૂત સૌથી વધુ દુઃખી હતો. વરસાદી ખેતી હતી. વરસાદ નિયમિત થતો નહીં તેથી એક વર્ષ ઠીક આવ્યું હોય તો બીજું મધ્યમ આવે. ત્રીજા વર્ષે દુષ્કાળ પડે. કેટલીક વાર તો ઉપરાઉપરી બે-ત્રણ-ચાર કે સાત દુષ્કાળ પણ પડે. મજૂરિયો વર્ગ જ્યાં મજૂરી મળતી હોય ત્યાં ચાલ્યો જાય. તેના કૂબાની આગળ બે ઝરડાં મૂકી દે એટલે ચાલ્યું. ઘરમાં કશું ચોરવા જેવું હોય જ નહીં. પહેરેલાં ચીંથરાં સિવાય કપડાં ન હોય. માટીનાં હાંલ્લાં સિવાય કોઈ વાસણ ન હોય. પેટી-પટારો તો હોય જ નહીં. તેમાં મૂકવાનું કશું હોય તો પેટી-પટારો રાખે ને! ઘરમાં અનાજનો દાણો ન હોય. રોજે લાવીને રોજ ખાવાનું. ન મસાલા હોય, ન તેલ હોય. ન ખાંડ-ગોળ હોય, ન સારાં ગોદડાં હોય. ચારે તરફ ઘોર ગરીબી રાસડા લેતી હોય. ન તેની પાસે ખોલીની જમીન હોય. કૂબાને ભગવાનના ભરોસે મૂકીને મજૂર-મજૂરણ અને બાળકો જ્યાં રોજી મળતી હોય ત્યાં ચાલી નીકળે.

માલધારીઓ પોતપોતાનો માલ લઈને ઘાસવાળા દેશમાં ચાલ્યા જાય, પણ ખેડૂત ક્યાં જાય? તેની પાસે જમીન હોય, ઘર હોય, પેટી-પટારા હોય, ઇજ્જત-આબરૂ હોય. તે બહાર ન જઈ શકે. સારા વર્ષમાં પત્નીના ચાંદીના દાગીના કરાવ્યા હોય તે શાહુકારને ત્યાં ગીરો મૂકીને દાણા લાવીને જેમતેમ હાથની છાજલી કરીને આકાશ સામું જોતોજોતો દિવસો પસાર કરે. "આ વર્ષે તો મારો વાલો જરૂર આવશે." એવી આશા અને હૈયાધારણાથી સમય પસાર કરે. વરસાદ નહીં આવવામાં ગામનો પુરાણી કલિયુગ, પાપનો ભાર, વગેરે કારણ બતાવે. બધા હાએ હા કરે, એટલું જ નહીં, વરસાદ લાવવા માટે યજ્ઞો કરે, અખંડ ધૂન કરે, બધા જાતજાતના નિષ્ફળ ઉપાયો કરતા રહે. ત્યારે ભણતર નહીં તેથી સમજણ પણ ઓછી – કહો કે કશી નહીં, તેથી બધા જ તેને લૂંટે. પુરોહિત અંધશ્રદ્ધાથી લૂંટે. શાહુકારોમાં સાચા શાહુકારો ઓછા અને શેતાન શાહુકારો વધારે હોય. તેમના માટે તો દુષ્કાળ ખેડૂતોને લૂંટવાનો સોનેરી મોકો જ કહેવાય. ગીધ જેમ મડદાં ઉપર તૂટી પડે તેમ શેતાન શાહુકારો પાયમાલ ખેડૂતોને વધુ પાયમાલ કરવા તૂટી પડે. સોનું-ચાંદી હોય તો ગીરવે લઈ લે. તેનું વ્યાજ એવું હોય કે પછી તે ખેડૂત છોડાવી જ ન શકે. ઉપરથી દેવાદાર થઈ જાય. દેવાદાર ખેડૂત શેતાન શાહુકાર માટે કાયમી મધપૂડો – ચૂસ્યા જ કરવાનો. ભેંસ ખેડૂતની, પણ ઘી શેતાનનું – તે પણ વ્યાજમાં. જમીન ખેડૂતની, પણ પાક બધો શેતાનનો. ખળામાં ત્રાજવાં લઈને ઊભો જ હોય. બધો પાક લઈ જાય. પછી પાછો ખાવા માટે ઉધાર દાણા આપે. આવી ઉદારતા બતાવે!! આવા શેતાનો વળી પાછા ધાર્મિક બહુ જબરા! રોજ દેવદર્શને જાય, ઘીના દીવા બોલે – તે પણ એકબે દીવા નહીં, સેંકડો ઘીના દીવા બોલે. દીવા ઓલવીને દીવા કરવા જેવું થાય.

આ બધું તો ખરું, પણ તેમાં સૌથી મોટી કનડગત સરકારની. ત્યારે નાનાંનાનાં અસંખ્ય રજવાડાં. કેટલાંક બહુ સારાં પણ કેટલાંક બહુ ખોટાં. બહુ ખોટાં એટલે કોઈની મિલકત સલામત નહીં. અરે! બહેન-દીકરીઓ પણ સલામત નહીં. ક્યાં જવું? ક્યાં રહેવું? અમલદારોનો ભારે ત્રાસ.

આપણે આસામના 'ગ્વાલપાડા' ગામની વાત કરવાની છે. ત્યારે આસામમાં અંગ્રેજ સરકારની વિરુદ્ધ ભારે વિદ્રોહ થયેલો. અંગ્રેજ સરકારે દમન કરીને વિદ્રોહ તો દબાવી દીધો, પણ ફરી કોઈ વાર કોઈ ખેડૂત આવી હિંમત ન કરે એટલા માટે પ્રજા ઉપર સામૂહિક દંડ નાખેલો. જે ઘટના ઘટી હોય તેમાં કોઈએ ભાગ લીધો હોય કે ન લીધો હોય, ઘરદીઠ અથવા માણસદીઠ ફરજિયાત દંડ નાખવામાં આવે, જે ફરજિયાત ભરવો જ પડે. ઘરદીઠ આઠ રૂપિયા સામૂહિક દંડ થયેલો. ત્યારે એટલી બધી ગરીબી હતી કે લોકો આઠ રૂપિયા પણ ભરી શકતા નહીં.

નિઘન નામનો ખેડૂત તે આઠ રૂપિયા ભરી ન શક્યો. તેને ચોરે બોલાવીને પગના અંગૂઠા પકડાવી વાંકો કર્યો. જો અંગૂઠા છોડી દે તો ચાબુક પડે. ગામ વચ્ચે ચોરો. આવતા-જતા લોકો નિઘન જેવા કેટલાય ખેડૂતોને વાંકા થયેલા જુએ. પણ કોઈ કશી મદદ ન કરી શકે. બધા ગરીબ, પેલા શેતાનો તો ત્યારે જ આવે જ્યારે મધપૂડામાં મધ હોય. હવે તો મધપૂડામાં માત્ર મીણ જ રહી ગયું છે. હવે શેતાનો નજીક ન આવે. એ ભલા ને એમના ભગવાન ભલા. દીવા તો દુષ્કાળમાં પણ કરવા જ જોઈએ.

નિઘનથી વધુ સમય વાંકા રહેવાયું નહીં. તે ઊભો થઈ ગયો. તેને ચાબુકથી ફટકારવામાં આવ્યો. પછી અધિકારીઓ તેને લઈને તેને ઘેર પહોંચી ગયા. નિઘનના આંગણામાં બે રેંજીપેંજી બળદ બાંધ્યા હતા. અધિકારીઓએ તેની જપ્તી કરવાનું નક્કી કર્યું. બળદ જાય તો ખેતી કેમ કરાય? નિઘન હાથ જોડીને આડો ફરી વળ્યો. તેની પત્નીએ પાલવ પાથર્યો. બહુ કરગર્યાં. ગરીબને તો કરગરી-કરગરીને જ જીવન જીવવાનું હોય. તેમણે બળદ છોડવા ન દીધા. અમલદાર છંછેડાઈ ગયો. તે ચાલ્યો ગયો, પણ થોડી જ વારમાં ટ્રક ભરીને પોલીસ લઈ આવ્યો. નિઘન બીકનો માર્યો ઘરમાં ઘૂસી ગયો. બારણું તોડીને તેને ઘર બહાર કાઢ્યો. ત્યારે પોલીસ પાસે 303 પ્રકારની રાઇફલ રહેતી. તેના ઉપર ભાલા જેવું સંગીન ચઢાવેલું રહેતું. પોલીસોએ નિઘનને સંગીનોથી ગોધવા માંડ્યો. નિઘન મરી ગયો તોપણ પોલીસવાળા સંગીન ઘોંચતા રહ્યા. "લે સાલા! લે સાલા!" બોલી-બોલીને કૂદીકૂદીને સંગીનો મારતા રહ્યા.

માત્ર ને માત્ર આઠ જ રૂપિયા માટે નિઘનને ક્રૂરતાપૂર્વક મારી નાખવામાં આવ્યો. આવી હતી ગુલામી.

23-10-12

46
કુમારી ડો પ્રભાવતી

જીવનનો સૌથી મોટો યોગ તે 'આજીવિકા-યોગ' છે. જેને બધા યોગ આવડ્યા હોય પણ આજીવિકા-યોગ ન આવડ્યો હોય તો તે પરાધીન – લાચાર જીવન જીવતો થઈ જાય. બને ત્યાં સુધી પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની આજીવિકાનું ધ્યાન પહેલાં રાખવું જોઈએ. 'આજીવિકા-યોગ' કર્યા પછી જ બીજા યોગ કરવાના હોય.

આજીવિકાના ત્રણ પ્રકાર હોય છેઃ 1. પાપભરી આજીવિકા, 2. પુણ્યભરી આજીવિકા અને 3. યશસ્વી આજીવિકા.

1. પાપભરી આજીવિકાથી પણ ઘણા લોકો જીવન જીવતા હોય છે. જેમાં નિર્દોષ જીવોની હિંસા કરવી પડતી હોય, જેમાં અણહક્કની કમાણી થતી હોય, જેમાં ઘણાંને દુઃખ આપીને જીવન બરબાદ કરીને આજીવિકા મળતી હોય તે 'પાપરોજી' કહેવાય.
2. પુણ્યભરી આજીવિકા તેને કહેવાય જેમાં ઘણાંના જીવનનો ઉદ્ધાર થતો હોય, કલ્યાણ થતું હોય, સુખી થતાં હોય. આ બધી પુણ્યભરી આજીવિકા કહેવાય.
3. યશસ્વી આજીવિકા તેને કહેવાય જેમાં વ્યક્તિ યશ મેળવી શકતી હોય. શિક્ષક, ડોક્ટર, સરકારી નોકરી, વગેરે આજીવિકાઓ એવી છે જેમાં ઘણા લોકોનું કામ સુધારવાનું કે બગાડવાનું તમારા હાથમાં હોય છે. કામ બગાડવાનું ન કરીને બધાંનાં કામ સુધારવાનું કરવામાં આવે તો તે યશસ્વી રોજી થઈ શકે છે. જીવનમાં યશ કમાવો તે ધન કમાવા કરતાં પણ મોટી કમાણી કહેવાય. જે-જે લોકો યશ વિનાનું ધન કમાય છે, તેઓ એમ કહો કે અપયશભર્યું ધન કમાય છે. તેઓ દુર્ગંધભર્યો ઉકરડો જ કમાય છે.

ડો. મણિલાલ સુરતના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર હતા. ડોક્ટરી બધાની જામતી નથી હોતી. કેટલાક ઘણી મોટીમોટી ડીગ્રીવાળા ડોક્ટરો માખીઓ ઉડાડતા હોય છે, તો કેટલાક ઓછી ડીગ્રીવાળા ડોક્ટરોને જમવાનો સમય નથી મળતો. કમાણીની સાથે મણિલાલ લોકસેવક પણ હતા, તેથી તેમની લોકપ્રસિદ્ધિ પણ હતી. પ્રસિદ્ધિભર્યું જીવન જીવવું એ પણ જીવનની ધન્યતા કહેવાય.

ડો. મણિલાલને ત્યાં એક દીકરી. તેનું નામ પ્રભાવતી. પ્રભાવતી પણ ડોક્ટર થઈને સારી પ્રૅક્ટિસ કરતી હતી. બાપ-દીકરી બંનેની પ્રૅક્ટિસ ખૂબ જામી હતી. ધંધો જામે તો જ ધંધાની ચિંતાથી મુક્ત થવાય. ડોક્ટરની સેવાના ગુણો દીકરી પ્રભાવતીમાં પણ ઊતર્યા હતા. ત્યારે આઝાદીનું આંદોલન ચાલતું હતું. "ભારત છોડો" આંદોલનમાં પૂરી પ્રજા તન્મય થઈ ચૂકી હતી. પોલીસનો માર ખાઈખાઈને ઘણા લોકો દવા કરાવવા આવતા. તેમની કહાણીઓ સાંભળીને પ્રભાવતી હચમચી ઊઠતી. અંતે તે પણ આંદોલનમાં કૂદી પડી. થાણા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવવા જે સરઘસ નીકળ્યું હતું, તેમાં પ્રભાવતી સૌથી મોખરે હતી. એક કુંવારી ડોક્ટર સ્ત્રી સંસારની બધી આશાઅપેક્ષાઓ છોડીને દેશને આઝાદી અપાવવા હાથમાં રાષ્ટ્રધ્વજ લઈને પોલીસની ગોળી ખાવા સૌથી આગળ સિંહણની માફક ચાલતી હોય તે દૃશ્ય અતિવિરલ કહેવાય. આ ખરો ત્યાગ કહેવાય. જે ત્યાગમાં શૌર્ય હોય તે ત્યાગ કાચો ત્યાગ ન કહેવાય. "વન્દે માતરમ્"ના ગગનભેદી નારા લગાવતાં-લગાવતાં સરઘસ સુરત શહેરની બજારમાંથી પસાર થતું હતું, ત્યારે પ્રભાવતીથી પ્રભાવિત થઈને કેટલાય લોકો જોડાવા લાગ્યા હતા. જે બીજાને સહજ પ્રભાવિત કરી શકે તે જ પ્રભાવશાળી કહેવાય. સરઘસમાં જુસ્સો છવાઈ ગયો હતો. વિશાળ ટોળાને જોતાં જ પોલીસ પણ ગભરાઈ. તેમાં પણ પ્રભાવતીનું રૌદ્ર, કોમળ, સૌમ્ય, ધીર-વીર-ગંભીર સ્વરૂપ જોઈને તો એવું જ લાગ્યું હતું કે જાણે સાક્ષાત્ ભારતમાતા જ અવતાર ધારણ કરીને પ્રત્યક્ષ આવી હોય!

હડબડાટીમાં પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. બધાં ભાગવાની જગ્યાએ આસન લગાવીને બેસી ગયાં. પોલીસે તેમાંથી વીણી-વીણીને કેટલાંકને ગિરફ્તાર કરી લીધાં. પ્રભાવતીએ સામે ચાલીને ગિરફ્તારી વહોરી લીધી. બધાંને જેલમાં પૂરી દીધાં. જેલનો આહાર અને બીજું વાતાવરણ અનુકૂળ ન આવવાથી પ્રભાવતી બીમાર થઈ ગઈ. તેનો ઉપચાર યોગ્ય રીતે કરવામાં ન આવ્યો, તેથી બીમારી વધતી જ ગઈ. જ્યારે લાગ્યું કે હવે પ્રભાવતી બચી શકે તેમ નથી ત્યારે અધિકારીઓએ તેને જેલમુક્ત કરી દીધી.

ડો. મણિલાલ પોતાની વહાલી દીકરીને ઘરે લઈ આવ્યા, પણ પ્રભાવતી બચી ન શકી. “વન્દે માતરમ્” બોલતાં-બોલતાં તેણે પ્રાણ છોડી દીધા. રામ- રામ બોલતાં પ્રાણ છોડનારને મુક્તિ મળે છે તેવી શ્રદ્ધાળુઓની શ્રદ્ધા છે. પણ તે માત્ર એકને જ મુક્તિ મળે છે, પણ “વન્દે માતરમ્” બોલતાં-બોલતાં જો કોઈ પ્રાણ છોડે તો પૂરા દેશને ગુલામીથી મુક્તિ મળી જાય. એકની મુક્તિ કરતાં કરોડોની મુક્તિ ઘણી મોટી કહેવાય. પ્રભાવતી કરોડોની મુક્તિમાં નિમિત્ત બની. આથી વધુ જીવનની બીજી ધન્યતા કઈ હોય?

23-10-12

47
ફુલેના પ્રસાદ શ્રીવાસ્તવ

વરકન્યા જ્યારે લગ્નમંડપમાં વિવાહબંધનના ફેરા ફરતાં હોય છે ત્યારે એકબીજા બંનેને સાત વચનો આપતાં હોય છે. એમાંનું એક વચન હોય છેઃ સુખમાં કે દુઃખમાં આપણે સાથે જ રહીશું, જુદાં નહીં થઈએ. તેમાં પણ પત્ની થનારી કન્યા તો કહે છે કે છાયાની માફક હું તમારી સાથે ને સાથે રહીશ, વગેરે. આ તો થઈ વિધિ, પણ લગ્ન પછી મોટા ભાગે આવું થતું નથી. થોડા જ સમયમાં પતિ-પત્ની લડવા-ઝઘડવા લાગતાં હોય છે. લગ્ન તો થઈ ગયું, પણ દામ્પત્ય જામતું નથી. ન જામેલું દામ્પત્ય ન જામેલા દહીં જેવું નથી હોતું. ન જામેલું દૂધ દહીં નથી બનતું, દૂધ જ રહી જાય છે, પણ ન જામેલું દામ્પત્ય તો વિષ થઈ જાય છે – વિષ નહીં, હળાહળ વિષ. આ હળાહળ વિષમાં મોટા ભાગનાં પતિપત્નીઓ રિબાઈ-રિબાઈને જીવન જીવતાં હોય છે. મરવા કરતાં પણ તે ભૂંડું જીવન મહાત્રાસદાયી થઈ જતું હોય છે. આવું પરણવા કરતાં વાંઢા રહેવું હજાર દરજ્જે સારું કહેવાય.

તો શું લગ્નવિધિ અને તેની પ્રેરણા ખોટી કહેવાય? ના, એવું ન કહેવાય. વિધિ એ વિધિ જ છે અને પ્રેરણા એ પ્રેરણા છે. કદાચ સોમાં એકાદ પતિ-પત્ની પણ દામ્પત્ય જમાવી શકે તો ધન્યતા આવી જાય.

બિહારના સારન જિલ્લાના સિવાન થાણામાં જન્મેલા ફુલેના પ્રસાદ શ્રીવાસ્તવ અને તેની પત્ની તારાવતીનું દામ્પત્ય બરાબર જામ્યું હતું. બંને માત્ર શરીરથી જુદાં હતાં, બાકી આત્માથી તો એક જ હતાં. કોઈ યોગીનો યોગ જામ્યો હોય તે દુર્લભ કહેવાય. ઘણી વાર તો યોગ ન જામ્યો હોય, પણ રોગ જામ્યો હોય. પણ યોગનાટક કરતાં આવડે તો દર્શનાર્થી લોકોની લાઇનો લાગે. પણ કદાચ કોઈનો ખરેખરો યોગ જામ્યો હોય તોપણ તેનાં દર્શન કરવા જવા ઘણા શ્રદ્ધાળુઓ તડપતા હોય છે; પણ આ લોકોને કોણ સમજાવે કે હઠયોગ કે રાજયોગ જમાવવા કરતાં પણ દામ્પત્યયોગ જમાવવો તે અતિકઠિન સાધના કહેવાય. પેલા યોગના ફળ કરતાં આ યોગનું ફળ અનેકગણું વિશેષ કહેવાય. હઠયોગ જમાવવા માટે પત્નીત્યાગ કરવો પડે, કડક બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડે, બીજા પણ ઘણા નિયમો પાળવા પડે, ત્યારે કદાચ માંડ હઠયોગ જામે, નહીં તો રોગ થઈ જાય; જ્યારે દામ્પત્યયોગ જમાવવા માટે ન તો પત્નીત્યાગ કરવો પડે, ન કડક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું પડે, ન તો બીજા કડક કઠોર નિયમો પાળવા પડે. સરળ – સહજ – પ્રેમભર્યું જીવન જ જીવવાનું. પત્નીને કે પતિને દૂર ધકેલવાની નહીં પણ વધુમાં વધુ નજીક લાવવાની, જેથી દ્વૈતનું અદ્વૈત થઈ જાય.

ફુલેના પ્રસાદ અને તારાવતીનું આવું જ દામ્પત્ય જામ્યું હતું. તેનો યશ તારાવતીને જ જાય. પત્ની જ દામ્પત્ય જમાવતી હોય છે, પતિ નહીં. પતિ ન્યુટ્રલ થઈ જાય તો બહુ થઈ જાય.

ત્યારે 1942નું 'ભારત છોડો' આંદોલન ચાલી રહ્યું હતું. આખો દેશ ખળભળી ઊઠ્યો હતો. કેટલાક પોતાને ડાહ્યા સમજનારા લોકો પોતાનાં બાળકો આ આંદોલનમાં દાખલ ન થઈ જાય તેની ચિંતા કરતાં હતાં. તેવામાં ફુલેના પ્રસાદ અને તારાવતી બંને સક્રિય થઈ ઊઠ્યાં. પતિના કદમથી કદમ મેળવીને ચાલનારી તારાવતી આંદોલનમાં ખભેખભો મેળવીને ચાલતી હતી.

એક મોટું સરઘસ હાથમાં વાવટો લઈને થાણા ઉપર ચઢાવવા નીકળ્યું. વાવટો ફુલેના પ્રસાદના હાથમાં હતો. "વંદે માતરમ્"ના જયઘોષ સાથે સરઘસ પોલીસચોકી સુધી પહોંચી ગયું. ચારે તરફ ઉશ્કેરાટ છવાઈ ગયો હતો. પોલીસ પણ સરઘસનું સ્વાગત કરવા ભરીબંદૂકે તૈયાર હતું. પોલીસે રોકવા છતાંય સરઘસ અટક્યું નહીં. અંતે પોલીસે ગોળી ચલાવી. પહેલી જ ગોળી ધ્વજવાહક ફુલેના પ્રસાદની છાતીમાં વાગી, લોહીનો ફુવારો છૂટી પડ્યો, તોપણ ફુલેના આગળ વધતો રહ્યો. એક પછી એક સાત ગોળીઓ વાગી ત્યારે તે ઢળી પડ્યો. સાથે જ પત્ની તારામતી હતી. તેણે એક પણ ચીસ ન પાડી, ન રોકકળ કરવા બેઠી. તારામતીએ પતિના હાથમાંથી ઝંડો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો અને જયઘોષ કરતી-કરતી આગળ વધવા લાગી. તેણે આગળ જતાં પહેલાં પોતાની સાડી ફાડીને ફુલેનાને પાટો બાંધી દીધો. હવે ધર્મસંકટ હતું કે તે પતિ પાસે રહે કે ધ્વજ લઈને આગળ વધે? પતિએ જ તેનું સંકટ નિવાર્યું. તેણે કહ્યું કે "તું

આગળ વધ! પતિ પછી, રાષ્ટ્ર પહેલું. આગળ વધ! મારા પ્રત્યેની લાગણીને કચડી નાખ. રાષ્ટ્ર જ સર્વસ્વ છે. આગળ વધ! જા, આગળ વધ!"

અંતે પતિની આજ્ઞા માનીને તારાવતી આગળ વધી. લાગણી મહાન છે, પણ લાગણી કરતાં પણ રાષ્ટ્રીય કર્તવ્ય ઘણું મહાન છે. કર્તવ્યના ભોગે લાગણીને મહત્ત્વ આપે તે કાચો ઘડો કહેવાય, જેમાં લાંબો સમય પાણી ભરી ન શકાય. પારિવારિક લાગણીને કચડીને જ રાષ્ટ્રીય લાગણીને સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ આપે તે જ પાકો રાષ્ટ્રભક્ત થઈ શકે. બહાદુર તારાવતી રણચંડી બનીને આગળ વધી અને જેમતેમ કરીને થાણા ઉપર ઝંડો ફરકાવી દીધો. હાશ! હવે જીવન ધન્ય થઈ ગયું! તે પાછી પતિ પાસે આવી, તો પતિ છેલ્લાં ડચકાં ભરી રહ્યો હતો. તારાવતીએ પતિનું માથું પોતાના ખોળામાં લીધું અને તેને અડધી મીંચાયેલી આંખને ખુલ્લી કરીને થાણા ઉપર ફરકતો ત્રિરંગો બતાવ્યો. ફુલેનાએ ફરકતો ધ્વજ જોયો. તે હસ્યો અને સદાને માટે આંખ મીંચી દીધી. હવે તારાવતીનો બંધ તૂટી ગયો. તેણે જોરથી ચીસ પાડી અને ફુલેનાના માથાને ચૂમી ભરી. બસ ચૂમી ભરી તે ભરી. તેણે તે જ દશામાં પ્રાણ છોડી દીધા. શૌર્ય હોય ત્યાં જ પ્રેમ હોય. શૌર્ય વિનાનો પ્રેમ વાસના જ હોય.

ફુલેના પ્રસાદ અને તારાવતીને જીવતાં પણ આવડ્યું અને મરતાં પણ આવડ્યું. જીવતર લાંબું હોય, પણ મરણ ટૂંકું હોય. જો મરતાં આવડે તો જીવતર કરતાં પણ મરણ વધુ ધન્ય થઈ જાય.

24-10-12

48
મણીન્દ્રનાથ બેનર્જી

સંબંધો પાંચ પ્રકારના હોય છેઃ 1. સગપણના, 2. લાગણીના, 3. વાસનાના 4. વ્યાપારના અને 5. કર્તવ્યના.

માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, કાકા-કાકી, પતિ-પત્ની, વગેરે સંબંધો સગપણના કહેવાય. તેમાં જો લાગણી ભળે તો તે સગપણ સાથે લાગણીના સંબંધો પણ થાય. બધાં સગાં લાગણીભર્યાં નથી હોતાં. પતિ-પત્ની હોય પણ લાગણી જ ન હોય તો તે સંબંધ માત્ર વાસનાનો જ હોય. ભૂખ લાગે ત્યારે ખાઈ લેવાનું, પછી તું કોણ અને હું કોણ! આમાં જે દુર્બળ હોય તેનું શોષણ થાય. વાસના બળવાનોની હોય છે. તે દુર્બળો ઉપર ઇચ્છા ન હોય તોપણ થોપી શકાતી હોય છે. લાગણી વિનાનાં પતિ-પત્ની એટલે કબ્રસ્તાનમાંથી ઊભાં થયેલાં બે મડદાં જ.

વ્યાપારિક સંબંધ માત્ર સ્વાર્થનો જ હોય છે. પણ આ બધાથી પણ એક સર્વોચ્ચ સંબંધ હોય છેઃ જેને કર્તવ્યનો સંબંધ કહી શકાય. કર્તવ્યનું નિર્ધારણ ધર્મ કરતો હોય છે, સંપ્રદાય નહીં. કર્તવ્યની કસોટી ત્યારે થતી હોય છે જ્યારે તે લાગણી વિરુદ્ધ થતી હોય. એક તરફ લાગણી હોય અને બીજી તરફ કર્તવ્ય હોય ત્યારે વ્યક્તિમાં ભારે ખેંચતાણ થતી હોય છે. જે લાગણી તરફ ખેંચાઈ જાય અને કર્તવ્યને નષ્ટ કરે તે હારી જાય. લાગણી ગમે તેવી પ્રબળ હોય તોપણ જે કર્તવ્યને જ મહત્ત્વ આપે તે જીવન જીતી જાય. તે જરૂર મહાન જ હોય.

મણીન્દ્રનાથ બેનર્જીનો જન્મ બંગાળમાં થયેલો, પણ તેનો પરિવાર બંગભંગ વખતે સરકારી ત્રાસથી હિજરત કરીને બનારસ આવી ગયેલો, તેથી ઉછેર તો બનારસમાં થયેલો. મણીન્દ્ર બહુ રૂપાળો યુવાન હતો. તેને જોતાં જ ભલભલી કન્યાઓ મોહી પડે તેવું તેનું વ્યક્તિત્વ હતું. જેની પાછળ ઘણી કન્યાઓ ગાંડી થતી હોય તેને સ્વત્વની રક્ષા કરવી કઠિન થઈ જાય. મન ચંચળ છે અને તેમાં પણ કોલેજજીવનમાં દોડવા માગનારને પૂરતો ઢાળ મળી જતો હોય છે. ત્યાં ઢાળ તરફ દોડવું સહજ પ્રક્રિયા બની જતું હોય છે, પણ ઢાળ ચઢીને શિખર સર કરવું બહુ કઠિન બની જતું હોય છે. તેમ છતાં કોઈ કોઈ શિખર ચઢનારા પણ નીકળી આવતા હોય છે.

મણીન્દ્ર માત્ર રૂપાળો જ ન હતો, તે કવિ હતો, લેખક હતો, વક્તા હતો, કલાકાર હતો, કાર્યકર્તા પણ હતો. શ્રીકૃષ્ણની માફક તે ઓલરાઉન્ડર હતો. તે આપોઆપ નેતા બની ગયો હતો. તેના વિના વિદ્યાર્થીઓને સૂનુંસૂનું લાગતું. મણીન્દ્ર ક્રાન્તિકારી બની ગયો. ત્યારે ક્રાન્તિનો યુગ હતો. યુવાનો અંગ્રેજી રાજ્ય વિરુદ્ધમાં ઊભા થઈ ગયા હતા.

*

ત્યારે કાકોરી કેસની ઘટના ઘટેલી. ટ્રેન રોકીને કેટલાક ક્રાન્તિકારીઓએ સરકારી ખજાનો લૂંટી લીધો હતો. ક્રાન્તિકારીઓને પકડવામાં તથા તેમને સજા કરાવવામાં તે વખતના ડે. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ પોલીસ બેનર્જીએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવેલો. અંગ્રેજ સરકારે તેમને "રાયબહાદુર"નો ઇલ્કાબ આપેલો. અંગ્રેજો ભારે કદરદાન ગણાતા. રાયબહાદુર બેનર્જી મણીન્દ્રના સગા મામા થતા હતા. મામા અંગ્રેજભક્ત અને ભાણો દેશભક્ત. બંને વચ્ચે વૈચારિક અને આચારિક મતભેદો પ્રબળ હતા. જે લોકો સિદ્ધાંતવાદી હોય છે તેમને મતભેદો પણ હોય છે. જે સિદ્ધાંતવાદી નથી હોતા તે ચાલતી ગાડીમાં ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં બેસી જતા હોય છે. જીવનમાં સિદ્ધાંતવાદી થવું એ મોટો સદ્‌ગુણ કહેવાય.

પોલીસ અધિકારી બેનર્જીએ ચાર ક્રાન્તિકારીઓને કાકોરી કેસમાં ફાંસીની અને બાકીના ઘણાને આજીવન કાલાપાની વગેરે સજાઓ અપાવી હતી. તેમના આવા સખત અને કઠોર વલણથી બધા ક્રાન્તિકારીઓ નારાજ હતા. અત્યાચારોથી કાયરો ફફડી ઊઠે, પણ બહાદુરો વધુ બહાદુર બને. એક વાર બધા ક્રાન્તિકારીઓની મીટિંગ થઈઃ બેનર્જીનો કાંટો કાઢી નાખવો જરૂરી છે. તેમણે ઘણા ક્રાન્તિકારીઓને ફાંસીએ લટકાવ્યા છે. મણીન્દ્રે બીડું ઝડપ્યું. "આ કામ હું કરીશ." મણીન્દ્ર બોલ્યો. લોકોને નવાઈ લાગી, કારણ કે બેનર્જી મણીન્દ્રનો સગો મામો થતો હતો. મણીન્દ્ર કામે લાગી ગયો.

બનારસમાં અધ્યયન કરનારી કોલેજકન્યા મણીન્દ્ર ઉપર મરતી હતી. તે પણ ક્રાન્તિકારીઓથી પ્રભાવિત હતી. તેણે ગમે તેમ કરીને મણીન્દ્રને એક રિવોલ્વર લાવી આપી. હવે મણીન્દ્ર પોતાના મામાની પાછળ પડી ગયો. તે મોકો શોધતો હતો. એવામાં તેને મોકો મળી ગયો. એક દિવસ મામા બેનર્જી બજારમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા અને મણીન્દ્ર સામો જ મળી ગયો. તેણે મામાને લલકાર્યાઃ

"તમે અમને બહુ સજાઓ કરાવી છે. અમને ફાંસીની અને આજન્મ 'કાલાપાની' સજા પણ કરાવી છે. તમારે માટે હવે આજે હું ઇનામ લાવ્યો છું. લ્યો, લેતા જાઓ, મામા!" કહીને તેણે બે ગોળીઓ ચલાવી. બંને ગોળીઓ બેનર્જીના પેટમાં ઘૂસી ગઈ. રિવોલ્વરમાં માત્ર બે જ ગોળીઓ હતી તેથી મણીન્દ્રને તરત જ ત્યાંથી પકડી લેવાયો. કેસ ચાલ્યો અને બાર વર્ષની જેલની સજા થઈ. તેને ફતહગઢ જેલમાં રાખવામાં આવ્યો.

મણીન્દ્રનાથે જેલમાં પણ ઘણા સંઘર્ષ કર્યા. જેલના અત્યાચારો સામે તેણે અનશન કર્યું. 14-5-1934ના રોજ તે અનશન ઉપર ઊતર્યો, પણ તબિયત બગડવાથી 23-5-1934ના રોજ અનશન સ્થગિત કરવું પડ્યું. તેમ છતાં તેની દશા બગડતી જ ગઈ. તેને ન્યૂમોનિયા થઈ ગયો. તેની યોગ્ય સારવાર કરવામાં આવતી ન હતી. તબિયત બગડતી જ ગઈ. અંતે 20-6-1934ના રોજ મન્મનનાથ ગુપ્તના ખોળામાં માથું મૂકીને તેણે અંતિમ શ્વાસ લીધો.

મણીન્દ્રનાથ બેનર્જી સગા મામાને દંડ દેવાના કર્તવ્યમાં જેલમાં જ શહીદ થઈ ગયો.

25-10-12

49
મન્મથનાથ ગુપ્ત

માણસ જ્યાં રહે ત્યાં તેને કોઈ ને કોઈ સાથીદાર મળી રહેતો હોય છે. સાથીદાર વિના માણસ જીવન જીવી શકતો નથી. સાથીદારો પાંચ પ્રકારના હોય છેઃ 1. સ્વાર્થથી થયેલા સાથીદારો, 2. આચાર-વિચાર-સ્વભાવ મળવાથી થયેલા સાથીદારો, 3. વાસનાપૂર્તિ માટે થયેલા સાથીદારો, 4. કુકર્મો કરવા થયેલા સાથીદારો અને 5. પ્રબળ લાગણીથી થયેલા સાથીદારો.

1. સ્વાર્થથી આખી દુનિયા ચાલે છે. સ્વાર્થ છે તો સંસાર છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને નાની-મોટી અપેક્ષાઓ હોય છે. તે જ્યાંથી પૂરી થતી હોય, પૂરી થવાની શક્યતા હોય ત્યાં વ્યક્તિ આકર્ષાય છે અને અપેક્ષા પૂરી કરવા સાથીદાર બનતી હોય છે. આવું સાથીદારપણું અલ્પજીવી હોય છે. અપેક્ષા પૂરી ન થાય એટલે સાથીદારપણું છૂટી જાય.
2. જે-જે વ્યક્તિના આચાર-વિચાર અને સ્વભાવ મળતા આવે ત્યાં સહજ રીતે સાથીદારપણું બંધાઈ જતું હોય છે.
3. પ્રબળ વાસનાની પૂર્તિ માટે પણ કેટલાક સાથીદાર થતા હોય છે, પણ આવું સાથીદારપણું બહુ વિશ્વસનીય નથી હોતું. ક્યારે તૂટી જાય કે છૂટી જાય તે કહેવાય નહીં.
4. ચોરી-લૂંટ, ડાકુગીરી, વ્યભિચાર, છળ-કપટ, વગેરે કુકર્મો કરનારા પણ પરસ્પર સાથીદાર બની જતા હોય છે. બધા એકબીજાના પૂરક થઈને કામ કરતા રહે છે.
5. પ્રબળ લાગણીથી પણ સાથીદાર થવાતું હોય છે. આવી લાગણી જો ગરજપ્રેરિત હોય તો તે લાંબી ટકે નહીં, પણ જો સ્વયંભૂ હોય તો તે ચિરંજીવી બને. લગભગ બધી લાગણીઓ કોઈ ને કોઈ પ્રકારની ગરજથી પ્રેરિત થતી હોય છે. પણ કશી ગરજ વિના સ્વયંભૂ લાગણી થાય તો તે લાંબો સમય – કદાચ જીવનભર ટકે. આવી લાગણીઓ ગણતરી- પૂર્વકની કરવાથી નથી થતી હોતી, પણ સ્વયંભૂ હોય છે – આપોઆપ હોય છે. કરનારને પણ કારણ નથી મળતું કે આ વ્યક્તિ પ્રત્યે મારું મન કેમ ખેંચાય છે? આવી લાગણી જ આગળ જતાં અનેક કસોટીઓમાંથી પાર ઊતરીને દિવ્ય પ્રેમ બનતી હોય છે.

સુપ્રસિદ્ધ ક્રાન્તિકારી ચંદ્રશેખર આઝાદ ખરેખર તો ચંદ્રશેખર તિવારી હતા, પણ ક્રાન્તિમાર્ગ ઉપર ચાલવાથી અને કદી પણ પોલીસથી પકડાયા ન હોવાથી લોકો તેમને ચંદ્રશેખર આઝાદ નામથી જ જાણતા હતા.

ચંદ્રશેખર આઝાદ મહાત્મા ગાંધીના ચુસ્ત ભક્ત હતા. ઈ. સ. 1921માં મહાત્માજીનું અસહયોગ આંદોલન ચાલ્યું ત્યારે ચંદ્રશેખર બાળક હતો. સરઘસમાંથી પકડાયો અને તેને પંદર ફટકા મારવાની સજા થઈ. ઉઘાડા શરીર ઉપર જલ્લાદ જોર કરીને ફટકો મારે તો ચંદ્રશેખર જોરથી બોલેઃ "મહાત્મા ગાંધી કી જય!" પંદર ફટકામાં તેના શરીરનું ચામડું ઉતરડાઈ ગયું. પછી છોડી દેવાયો. લોકોએ તેનો જયજયકાર કર્યો. (વધુ માટે વાંચો 'શહીદોની ક્રાંતિગાથાઓ')

આવું જ બીજા કિશોર મન્મથનાથ ગુપ્તનું થયું. તેમને ત્રણ મહિનાની સજા થઈ. 'મન્મથનાથ' શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવો છે. જે મનને મથી નાખે તેને મન્મથ કહેવાય, અર્થાત્ કામદેવ. આમ તો કામદેવ હંમેશાં હાજરાહજૂર જ હોય છે, પણ જ્યારે કોઈ નિમિત્તવશ કે પ્રસંગવશ કામદેવ પૂરી શક્તિથી પ્રગટે ત્યારે ભલભલા ઋષિમુનિઓનાં મનને પણ મથી નાખે. જેમ વલોણું દહીને મથે તેમ કામદેવ મનને મથે. મંથનક્રિયા અને શાંતિ સાથે ન રહે. સમર્થ વ્યક્તિ પણ ભાન ખોઈ બેસે, ન કરવાનું કરી નાખે. આવા કામદેવને મન્મથ કહેવાય. તેનો જે નાથ તેને મન્મથનાથ કહેવાય. તેનો નાથ તે ભગવાન શિવ કહેવાય, અર્થાત્ ત્રીજું નેત્ર ખોલીને શિવજી કામને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે તેથી તેમને નાથ કહેવાય. આમ મન્મથનાથ એટલે શિવજી.

આવા મન્મથનાથ ગુપ્ત સરઘસમાં સંમિલિત થવાથી ત્રણ મહિનાની સજાના ભાગીદાર બન્યો. પણ ચંદ્રશેખર અને મન્મથ બંને સાથીદાર થઈ ગયા. જીવનભર તેમણે સાથીદારપણું નિભાવ્યું.

પાછળથી ચંદ્રશેખરે ગાંધીમાર્ગ છોડી દીધો. તેમને લાગ્યું કે આમ અહિંસાથી કાંઈ આઝાદી મળે નહીં. પાછળથી તેઓ ક્રાન્તિકારી થઈ ગયા. બંને ક્રાન્તિકારી જીવનભર બ્રિટિશ શાસન સામે લડતા રહ્યા.

કાકોરી ટ્રેન કાંડમાં ઘણા લોકો પકડાયા. તેમાં મન્મથ પણ ખરા. ઘણાને ફાંસીથી માંડીને આજન્મ ‘કાલાપાની’ની સજા થઈ, પણ મન્મથ કિશોર વયના હોવાથી ચૌદ વર્ષની સજા થઈ. પોલીસ તેમની સજા વધારવા માટે હાઈકોર્ટમાં ગઈ, પણ ફાવી નહીં.

મન્મથનાથ જેલભેગા થઈ ગયો. જેલના અત્યાચારોની વિરુદ્ધમાં તેમણે 46 દિવસનું અનશન કર્યું, પણ ગણેશશંકર વિદ્યાર્થીના સમજાવવાથી અનશન છોડ્યું. 1937માં બાર વર્ષ જેલ ભોગવીને મુક્તિ મળી, પણ 1939માં ફરી ગિરફતાર કરાયા. 1946માં ફરી મુક્તિ મળી. જીવનની જુવાનીનાં વીસ વર્ષ તેમણે જેલમાં જ પૂરા કર્યાં.

મન્મથનાથ સારા લેખક હતા. જેલકાળ દરમિયાન તેમણે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં જે આજે પણ વંચાય છે. આવા મહાન ક્રાન્તિકારીએ પોતાનું જીવન રાષ્ટ્રચરણે ધરી દીધું હતું.

25-10-12

50
મહાવીરસિંહ, મોહનકિશોર અને મોહિત મૈત્રેય

જીવતા રહેવા માટે લોકો બધા ઉપાયો કરતા હોય છે. મંદિરોમાં કે થિયેટરોમાં ભીડની ભાગદોડ મચી જાય છે, તો કેટલાય લોકો પગ તળે કચડાઈને મરી જતા હોય છે; પણ સૌને જીવવું હોય છે. જિજીવિષા સૌથી પ્રબળ વસ્તુ છે. પણ અહીં તો મરવા માટે પડાપડી કરનારાઓની કથા કહેવાની છે.

આંદામાનમાં જેલ ભોગવી રહેલા ભારતીય ક્રાન્તિકારીઓ જેલના અત્યાચારોથી તંગ આવી ગયા હતા. બધાએ ભેગા થઈને નક્કી કર્યું કે "આ અત્યાચારની વિરુદ્ધ બે કેદીઓ આમરણ ઉપવાસ કરે. કોઈ પણ ભોગે તેમને ઉપવાસ છોડવાના નહીં, મરી જ જવાનું. બોલો, કોણ તૈયાર છે?" સૌની નવાઈ વચ્ચે બધા તૈયાર થઈ ગયા. સૌમાં રકઝક ચાલવા લાગી. "હું મરીશ"- "હું મરીશ"ની હઠ સૌએ કરવા માંડી. હવે શું કરવું? અંતે એક ઉપાય કાઢ્યોઃ મરવાની લોટરી કાઢવી. બધા કેદીઓનાં નામ લખીને ચિઠ્ઠીઓ બનાવી, પછી એક માટલામાં નાખવામાં આવી. માટલાની ચારે તરફ બધા ભેગા થઈ ગયા. મહાવીરસિંહને વહીવટ સોંપવામાં આવ્યો. એક વોર્ડનને બોલાવીને કહ્યું કે આ માટલામાંથી ગમે તે એક ચિઠ્ઠી ઉઠાવી લે.

વોર્ડને ચિઠ્ઠી ઉઠાવીને મહાવીરસિંહને આપી. નામ નીકળ્યું "મોહનકિશોર નામદાસ." મોહન તો ખુશ થઈને નાચવા લાગ્યો. ફરી બીજી ચિઠ્ઠી ઉપાડી. નામ નીકળ્યું "મોહિત મૈત્રેય." હવે મોહિત નાચવા મંડ્યો. બંને ખુશખુશ થઈ ગયા. આ મરવાની ખુશી હતી. પણ મહાવીરસિંહને આ યોગ્ય ન લાગ્યું, કારણ કે બંનેની ઉંમર બહુ નાની હતી. નાની ઉંમરના શહીદ થાય તેના કરતાં પોતે પ્રૌઢ ઉંમરનો હતો તેથી પોતે જ શહીદ થાય તેવું માનીને તેણે હઠ કરીઃ "પહેલાં અનશન હું કરીશ, પછી તમે બંને કરજો." મહાવીરે અનશન શરૂ કર્યું. અનશનની જાહેરાત કરવી રમતવાત છે, પણ તેને પાર પાડવું અતિશય કઠિન વાત કહેવાય. જેનું પાકું મનોબળ હોય તે જ લાંબો સમય ટકી શકે. બાકી તો બીજા-ત્રીજા-ચોથા દિવસે જ ડગી જાય. પરમેશ્વરે એવી દેહરચના કરી છે કે ભૂખ-પ્યાસને વધુ સમય લોકો સહન કરી શકે નહીં.

યોજના એવી હતી કે અનશન ઉપર ઊતરેલા કેદીને જેલવાળા અધિકારી જબરદસ્તી દૂધ પિવડાવે. મોઢાથી ન પીએ તો નાકમાં રબ્બરની ટોટી નાખીને પેટમાં દૂધ નાખે, જેથી તે મરે નહીં. પણ જો કેદી ઝટકો દઈને ટોટીને હલાવી નાખે તો પેટમાં જનારું દૂધ ફેફસાંમાં જાય. ફેફસાંમાં હવા આવજા કરે તો વ્યક્તિ જીવિત રહી શકે. ડૂબતા માણસનાં ફેફસાં હવાની જગ્યાએ પાણીથી ભરાઈ જાય એટલે માણસ મરી જાય. બસ, આ જ પ્રક્રિયા અહીં દૂધ ભરાવાથી કરવાની હતી.

મહાવીરસિંહના નાકમાં જબરજસ્તી ટોટી નાખી અને દૂધ ઠાલવવા માંડ્યું. મહાવીરસિંહે ઝાટકો દઈને ટોટીનું મુખ ફેફસાં તરફ વાળી દીધું. બધું દૂધ ફેફસાંમાં ઠલવાઈ ગયું. મહાવીરસિંહ બીમાર થઈ ગયા. તેમને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા. મહાવીરસિંહ હોસ્પિટલમાં જ શહીદ થઈ ગયા.

હવે વારો હતો મોહનકિશોર નામદાસનો. મોહન બંગાળી યુવાન હતો. તેણે અનશન શરૂ કર્યું. તેને પણ અંતે ટોટીથી દૂધ પિવડાવવાનો પ્રયત્ન થયો. તેણે પણ ઝટકો મારીને દૂધ ફેફસાંમાં ઠલવાવી દીધું. મોહન પણ શહીદ થઈ ગયો. તે દિવસ 26-5-1933નો હતો.

હવે મોહિત મૈત્રેયનો વારો હતો. પોતાના બે સાથીદારોનાં કરુણ મૃત્યુ જોયા પછી મોહિતનું મન વિચલિત થઈ જાય તે સ્વાભાવિક હતું. પણ ના, તેવું ન થયું. તે પોલાદનો બનેલો યુવાન હતો. જે પોલાદના બન્યા હોય તે જ ક્રાન્તિના માર્ગે આગળ ચાલી શકે. જે છાણ-માટીના બનેલા હોય તે તો તરત જ ફસકી જાય.

મોહિત અડગ રહ્યો. તેને પણ અનશન પછી ટોટીથી દૂધ પિવડાવવું શરૂ કર્યું. તેણે પણ ઝાટકો મારીને દૂધને ફેફસાંમાં ઠલવાવી દીધું. જોતજોતાંમાં તે પણ શહીદ થઈ ગયો.

જેલમાં હાહાકાર થઈ ગયો. મોહિત સૌથી નાનો હતો. તા. 28-5-1933ના રોજ મોહિત શહીદ થયો. જેલના અધિકારીઓએ આ ત્રણેના શરીરના અગ્નિસંસ્કાર પણ ન કર્યા. તેમ કરવા જતાં પોતાના ઉપર દોષ આવવાની શક્યતા હતી, તેથી ત્રણેનાં શબ દૂર સમુદ્રમાં ફેંકી દીધાં. શાર્ક માછલીઓએ તેમના અંતિમ સંસ્કાર કરી દીધા.

કેટલાક લોકોના અંતિમસંસ્કાર ચંદનનાં લાકડાંથી ઘીના ડબ્બા ઠાલવીને થતા હોય છે. મંત્રોનાં ઉચ્ચારણોથી અને જનમેદનીના ભરાવાથી વાતાવરણ ભવ્ય થઈ જતું હોય છે. મૃત્યુસંસ્કાર પણ એક ભવ્ય પ્રસંગ બની જતો હોય છે. તેનો પણ લહાવો લેવાનો હોય છે. પણ આ ત્રણ દેશની આઝાદીના દીવાના ભારતમાતાનાં ચરણે પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર કરી ચૂક્યા હતા. તેમની અંતિમવિધિ વખતે ન તો ચંદનકાષ્ઠનો ટુકડો હતો, ન ઘી હતું, ન મેદની હતી. લાકડું સમજીને તેમનાં શબને દરિયામાં ફેંકી દેવાયાં. આથી વધુ મોટો બીજો કયો ત્યાગ કહેવાય? અંગ્રેજ સરકારે તો મૃતકોની દુર્દશા કરી, પણ આઝાદી પછી પણ આપણે આવા હજારો શહીદોની વિસ્મૃતિ કરીને દુર્દશા કરીએ છીએ તે ઓછું પાપ કહેવાય?

25-10-12

51
રાજકુમાર સિંહા

માનવ શરીરનાં પાંચ ઐશ્વર્યો છેઃ 1. આરોગ્ય, 2. સૌંદર્ય, 3. સારો સ્વભાવ, 4. સારો કંઠ અને 5. પ્રખર મેધા. જેને આ પાંચ ઐશ્વર્યો મળ્યાં હોય તે ધન્ય થઈ ગયો કહેવાય. જેને આ પાંચમાંથી એકે ન મળ્યું હોય, તે દુર્ભાગી કહેવાય. આ ઐશ્વર્યો મહેનત કરવાથી નથી મળતાં તે જન્મજાત હોય છે. તેમને કેળવવાથી સાચવવાથી સચવાય છે અને બગાડવાથી બગડે છે.

1. આરોગ્ય

નીરોગી શરીર માતા-પિતાની દેન કહેવાય. રોગિષ્ઠ માતા-પિતા રોગિષ્ઠ બાળકો પેદા કરે. જેને જન્મજાત આરોગ્ય મળ્યું હોય તે ગમે ત્યાં, ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ મજબૂતાઈથી જીવી શકે છે. જો આરોગ્યને કેળવવામાં આવે તો તે વધુ સારું કેળવાય છે અને બગાડવામાં આવે તો બગડે છે. પણ જો કેળવવામાં કે બગાડવામાં ન આવે તોપણ તે સારી રીતે નીરોગી જીવન જીવી શકે છે. લાંબું જીવન જીવવામાં નીરોગી શરીર મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય છે.

2. સૌંદર્ય

આ પણ જન્મજાત હોય છે અને માતા-પિતા તરફથી – ખાસ કરીને માતા તરફથી મળતું હોય છે. મહેનત કરીને રૂપાળા ન થવાય – હા, ટાપટીપ કરી શકાય. પાઉડરના લપેડા કે બ્યુટી પાર્લર કોઈને સૌંદર્ય ન આપી શકે – હા, ચિતરામણ કરી શકે. ચિતરામણ કરેલા રંગ કાયમી ન હોય, થોડા સમય પૂરતા જ હોય. કુદરતે આપેલું સૌંદર્ય સ્થિર હોય. તેને ચિતરામણની જરૂર જ ન હોય, પણ જો ચિતરામણ કર્યું હોય તો સોનામાં સુગંધ ભળી જાય.

3. સારો સ્વભાવ

આ સૌથી મોટું ઐશ્વર્ય કહેવાય. જેને સારો સ્વભાવ મળ્યો, તેને બધું જ મળ્યું અને જેને ખોટો સ્વભાવ મળ્યો તેને બાકી બધું સારું મળ્યું હોય તોપણ સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ મળી કહેવાય.

સ્વભાવ મહેનતથી નથી મળતો, નથી સુધરતો. તે જન્મજાત હોય છે. જો સારો સંગ મળે તો દીપી-ખીલી ઊઠે છે, પણ કદાચ ખોટો સંગ મળે તો ખોટાઈથી બચી શકે છે. આ મહાન ઐશ્વર્ય છે.

4. પ્રખર મેધા

આ પણ જન્મજાત હોય છે. બદામ ખાવાથી બુદ્ધિ નથી મળતી. તે જન્મજાત હોય છે. જો તેને શિક્ષણની તક મળે તો તે વધુ ખીલી ઊઠે છે. પણ કદાચ શિક્ષણની તક ન મળે તોપણ તે અભણ માણસમાં પણ હોય જ છે.

પ્રખર મેધાના વિભાગ હોય છે. કોઈ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં પ્રખર હોય તો કોઈ વ્યવહારમાં પ્રખર હોય. કોઈ વ્યાપારમાં પ્રખર હોય તો કોઈ યુદ્ધમાં પ્રખર હોય. કોઈ કલા-કારીગીરીમાં પ્રખર હોય તો કોઈ રાજકાર્યમાં પ્રખર હોય. સૌ-સૌના વિભાગમાં પ્રખરતા બનાવી શકે.

પ્રખર બુદ્ધિને તક મળે તો ધન્ય થઈ જાય. બીરબલને અકબર મળે, ચાણક્યને ચંદ્રગુપ્ત મળે, તો બંનેની ધન્યતા થઈ જાય. ન મળે તો વનપુષ્પની માફક ખીલીને કરમાઈ જાય. તકો ઊભી કરવી એ રાજશાસનનો ધર્મ છે.

5. સારો કંઠ

મીઠો કંઠ પણ જન્મજાત હોય છે. મહેનત કરવાથી કંઠ મીઠો ન થાય. હા, રિયાજ કરવાથી ગાયકી ખીલે. જેણે કશો અભ્યાસ કે

રિયાજ ન કર્યો હોય તોપણ કંઠની મીઠાશથી તે લોકોને આકર્ષતો હોય છે. પણ જો વ્યવસ્થિત રીતે શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કર્યો હોય અને પછી રિયાજ કર્યો હોય તો સોનામાં સુગંધ ભળી જાય. આવા કંઠને પણ તકની જરૂર હોય છે. જો તક મળે તો તે તાનસેન, બૈજુ બાવરા કે સાયગલ થઈ શકે છે. તક ન મળે તો શૂન્યાલયના દીપકની માફક સીમિત ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ આપીને તે ઓલવાઈ જતો હોય છે.

રાજકુમાર સિંહાને મધુર કંઠ મળ્યો હતો. તે ગાતો તો લોકો તન્મય થઈ જતા. તેણે સંગીતનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કર્યો ન હતો તેમ છતાં તેનાં ગીતો રંગત જમાવી દેતાં. તેના મિત્રો તેને ઘેરી વળતા અને ગીત સંભળાવવા વારંવાર આગ્રહ કરતા. આગ્રહ પછી જે ગાય તે ગૌરવ પ્રાપ્ત કરે. આગ્રહ કર્યા વિના પણ જે ગાતા ફરે તેઓ કેટલીક વાર તુચ્છકાર કે ઉપેક્ષા પણ પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. આગ્રહ કરનારા સંગીતરસિક હોય છે. તેમની આગળ ગાવાથી સાચી કદર થાય. પણ આગ્રહ વિના પણ જ્યાં ને ત્યાં ગાનારા, કેટલીક વાર ધનાઢ્ય પણ સંગીતના દુશ્મન આગળ રાગડા તાણીને પોતાની કિંમત ઘટાડે. કલાકારને કદરદાન મળે તો તે ધન્ય થઈ જાય.

રાજકુમારના બધા મિત્રો ક્રાન્તિકારી હતા. તેમાં રાજેન્દ્રનાથ લાહિડી પણ ખરા. આ બધા છાત્રો બનારસ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રાંગણમાં લોનમાં બેઠાબેઠા દેશની વાતો કરતા હતા. સૌએ રાજકુમારને ગાવાનો આગ્રહ કર્યો. મોટા ભાગના કલાકારો નિરાશાવાદી હોય છે. જેમની વારંવાર ઉપેક્ષા થાય, કદર ન થાય તે નિરાશાવાદી થઈ જાય. જેમની તરત જ કદર થઈ હોય તેવા બહુ થોડા જ કલાકારો હોય છે. ઘણા સંઘર્ષ પછી જે ચપટી કદર પામે તેવા ઘણા હોય છે. ઘણા સંઘર્ષ પછી પણ જેમને ચપટીયે કદર ન મળે તે નિરાશ થઈ જાય. આવા લોકોની કદાચ મૃત્યુ પછી કદર થતી હોય છે. કલાકારોને કદરદાન લોકો મળવા એ પણ તેનું ભાગ્ય જ કહેવાય.

બધાની વચ્ચે રાજકુમારે પોતાનો ગુસ્સો અને નિરાશા ઠાલવ્યાં: “તમે મને ગાવાનું કહો છો, પણ ભારતમાતા ગુલામીની જંજીરમાં જકડાયેલી છે ત્યારે શું ગાવું?”

કેટલીક વાર સાચો આક્રોશ પણ જાગૃતિમાં નિમિત્ત બનતો હોય છે. રાજકુમારના આક્રોશથી બધામાં વધુ જાગૃતિ આવી.

અધ્યયન પૂરું કરીને બધા કામે લાગ્યા. રાજકુમાર કાનપુરમાં એક ચામડાની ફૅક્ટરીમાં કામ કરવા લાગ્યો. તે કર્તવ્યનિષ્ઠ હોવાથી થોડા જ સમયમાં તેણે ફૅક્ટરીના માલિકનું મન જીતી લીધું. પોતાના ઉપરીનું મન જીતવું તે સફળતાની ગુરુચાવી કહેવાય.

ત્યારે આખા દેશમાં ગાંધી-મોજું ફેલાયેલું હતું. બધા ગાંધીટોપી પહેરવા લાગ્યા હતા. ગાંધીટોપીથી અંગ્રેજોને ચીઢ હતી. અંગ્રેજો નારાજ ન થઈ જાય તે ગણતરીથી મિલમાલિકો પણ પોતાના કારખાનામાં કારીગરોને ગાંધીટોપી પહેરવા ન દેતા. રાજકુમારના ફૅક્ટરી-માલિકે પણ હુકમ કરેલો કે કોઈ કારીગરે ગાંધીટોપી પહેરવી નહીં. માલિકના હુકમ પ્રમાણે બધા કારીગરોએ ગાંધીટોપીનો ત્યાગ કરી દીધો હતો, પણ રાજકુમારે ત્યાગ કર્યો ન હતો. રાજકુમારના આવા જિદ્દી વલણથી માલિક ચિડાયો. તેણે રાજકુમારને બોલાવીને કહ્યું કે નોકરી કરવી હોય તો ગાંધીટોપી છોડવી પડશે. રાજકુમારે તરત જ નોકરી છોડી દીધી. કેટલાક લોકો પેટ માટે જીવતા હોય છે. કેટલાક આદર્શો માટે જીવતા હોય છે. આદર્શોના ભોગે પેટ ન પળાય. આદર્શવાદીઓ વારંવાર એરણ ઉપર ચઢતા અને કુટાતા રહે છે. તેમાંથી તેમનો ઇતિહાસ બનતો હોય છે.

રાજકુમારે નોકરી છોડી દીધી પણ ગાંધીટોપી ન છોડી. હવે તે પૂર્ણ- સમયનો ક્રાન્તિકારી બની ગયો. બેકારી પણ વરદાન થઈ જાય, જો કોઈ ઉચ્ચ કામમાં બેકાર વ્યક્તિ જોડાઈ જાય. તા. 30-10-1925ના રોજ તેના ઘરે પોલીસે દરોડો પાડ્યો. તેના ઘરમાંથી બે રાઇફલો અને પોલીસનો ડ્રેસ નીકળ્યાં. તેની ગિરફતારી થઈ. તેને કાનપુરમાં જેલમાં મોકલી દેવાયો. ઘણા અત્યાચાર સહ્યા પણ સાથીદારોનાં નામો ન બતાવ્યાં. તેણે અત્યાચારોની વિરુદ્ધ 31 દિવસનું અનશન કર્યું. અંતે પોલીસે તેને કાકોરી કેસમાં ખોટેખોટો ફસાવી દેવાયો. તેને દશ વર્ષની સજા થઈ. હવે તેને બરેલી જેલમાં પૂરી દેવાયો. અહીં તેણે 48 દિવસનાં અનશન કરી જેલના અધિકારીઓ પાસે પોતાની વાત મનાવડાવી. રાજકુમારે જેલને વિશ્વવિદ્યાલય બનાવી. જેલના કારમા દિવસોને તેણે જેલયોગ બનાવી દીધો. તેણે ખૂબ અધ્યયન કરવા માંડ્યું. રૂસી અને ફ્રેંચ ભાષાનું અધ્યયન કર્યું. માણસ ધારે તો ખરાબમાં ખરાબ દિવસોનો પણ ઉત્તમ કાર્ય માટે સદુપયોગ કરી શકે છે.

જેલમાંથી છૂટ્યા પછી પહેલો પ્રશ્ન આજીવિકાનો રહેતો હોય છે. દાગ લાગેલા માણસને કોઈ ઊભું રહેવા પણ નથી દેતું. રૂસી ભાષાના ક્લાસ ચલાવીને તે માંડ આજીવિકા ચલાવતો રહ્યો.

રાજકુમાર સિંહાને જેટલાં વંદન કરીએ તેટલાં થોડાં કહેવાય.

26-10-12

52
રામકૃષ્ણ ખત્રી

ભારતીય ત્રિવેણી ધર્મોમાં સંન્યાસવ્યવસ્થા છે. સંન્યાસ વિના મોક્ષ ન મળી શકે તેવી દઢ માન્યતાના કારણે હિંદુ-બૌદ્ધ અને જૈન ત્રણે કોઈ ને કોઈ પ્રકારના સંન્યાસને સ્વીકારે છે. મૂળમાં હિંદુ ધર્મમાં આ વ્યવસ્થા 75 વર્ષ પછી આચરવાની હતી. જીવનને સો વર્ષનું ગણીને 25-25-25-25 એમ ચાર ભાગમાં જીવનને વહેંચી, પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રય, બીજો ગૃહસ્થાશ્રમ, ત્રીજો વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને ચોથો સંન્યાસાશ્રમ એમ ફરજિયાત નહીં પણ ઐચ્છિક વ્યવસ્થા હતી. આ વ્યવસ્થા પૂરેપૂરી ચાલી શકી નહિ, કારણ કે તે વ્યાવહારિક ન હતી. પછી બૌદ્ધ-જૈન-શ્રમણકાળમાં ચાર આશ્રમોને બે બાગમાં વહેંચી નંખાયાઃ ગૃહસ્થ શ્રાવક અને ભિક્ષુ કે સાધુ. પાછળથી ભિક્ષુણી અને સાધ્વીઓ પણ થવા લાગી. જૂની પદ્ધતિ બિલકુલ બદલાઈ ગઈ.

આર્ય જીવન ચાર પાયા ઉપર ઊભું હતુંઃ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. તેને શ્રમણ લોકોએ બે પાયાનું કરી દીધુંઃ ધર્મ અને મોક્ષ. અર્થ અને કામ ત્યાજ્ય મનાયા. આ બંનેનો ત્યાગ કરે તેને જ મોક્ષ મળે, તેથી બંને ત્યાગપ્રધાન ધર્મ બની ગયા. ત્યાગ એટલે સુખનો ત્યાગ, સુખ આપનારી વસ્તુઓનો ત્યાગ, જેમાં કંચન અને કામિની બે મહત્ત્વનાં કહેવાય. આ રીતે સ્ત્રીત્યાગી અને ધનત્યાગી થાય તે જ મોક્ષ કે નિર્વાણ પામી શકે. પ્રાચીન કાળમાં ઋષિઓ હતા. તેઓ ત્યાગી નહીં પણ કર્તવ્યપરાયણતાને મહત્ત્વ આપતા હતા. ભારતમાં ઋષિમાર્ગ લગભગ અસ્ત થયો અને સાધુમાર્ગનો ઉદય થયો. આ માર્ગ ખૂબ પ્રચલિત થયો. આગળ જતાં હિંદુ ધર્મના જુદાજુદા સંપ્રદાયો પણ ત્યાગમાર્ગ તરફ વળ્યા અને ઘણા ફેલાયા. આ સાધુઓ મોટા ભાગે ભિક્ષાથી જીવનનિર્વાહ કરે. તેઓ કાં તો ભજન કરે, કાં યોગ કરે, કાં જ્ઞાનસાધના કરે, પણ રાષ્ટ્રીય, સામાજિક કે બીજી માનવીય પ્રવૃત્તિઓથી તેઓ મુક્ત રહે, દૂર રહે. કેટલાક તેને નિવૃત્તિમાર્ગ પણ કહે છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. મહારાષ્ટ્રના ચાંદા જિલ્લાના 'ચિખલી' ગામના રામકૃષ્ણ ખત્રીએ નાની ઉંમરમાં જ સંન્યાસ લઈ લીધો. તેઓ ઉદાસી સંપ્રદાયના સાધુ બન્યા અને તેમનું નામ ગોવિંદપ્રકાશ રખાયું. ગોવિંદપ્રકાશ દેશની ગુલામીવિરોધી ચળવળથી પ્રભાવિત થયા. આમ તો મોટા ભાગના સાધુઓ વર્તમાન પરિસ્થિતિથી અજાણ રહેતા હોય છે, કારણ કે સમાચારપત્રો કે બીજાં સાધનોનો ઉપયોગ ન કરતા હોવાથી તેમને દુનિયાનું રાજકીય જ્ઞાન કે બીજું જ્ઞાન ખાસ રહેતું નથી હોતું. તોપણ ત્યારે આઝાદીની ચળવળમાં દેશમાં એટલી બધી ઊથલપાથલ થવા લાગી હતી કે સાવ અજાણ રહેવું શક્ય ન હતું. ત્યારે મહારાષ્ટ્રમાં બાલ ગંગાધર તિલક અને ડો. મુંજેનો ઘણો પ્રભાવ હતો. ગોવિંદપ્રકાશ આ બંનેના પ્રભાવમાં આવ્યા. એવામાં એમને સાધુવેશમાં ચંદ્રશેખર આઝાદ મળ્યા. આઝાદ પોલીસથી બચવા માટે સાધુ થઈને ફરતા હતા. આમ જુઓ તો સાધુવેશ સૌને કામ આવે. ચોર-લૂંટારા, ઠગ, લુચ્ચા, વગેરે પણ આ વેશનો ભરપૂર ઉપયોગ કરતા હોય છે. તેમાં સારાં અને ખોટાં બંને તત્ત્વો ભળી જતાં હોય છે.

સાધુ થયા પછી પણ વ્યક્તિની મૂળ પ્રકૃતિ બદલતી નથી. રામકૃષ્ણની મૂળ પ્રકૃતિ સંઘર્ષની હતી. તેમાં ચંદ્રશેખર મળ્યા, એટલે મૂળ પ્રકૃતિને પ્રોત્સાહન મળ્યું.

કંચન-કામિનીના ત્યાગનો આદર્શ હોવા છતાં આ આદર્શ વ્યવહારુ અને કુદરતી ન હોવાથી લાંબો સમય ટકતો નથી. બહુ ઊંચા આદર્શો જો વાસ્તવિકતાની ધરાતલને છોડી દે તો લાંબો સમય ટકે નહીં. પછી તેમને ટકાવવા માટે દંભ-પાખંડ કરવાં પડે. પણ જો સરળ-સહજ કુદરતી જીવન જીવવામાં આવે તો ખાસ દંભ-પાખંડ કરવાં ન પડે.

ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓને ધનની બહુ જરૂર પડતી. તેમને કોઈ ધન આપતું નહીં. લોકો મંદિર માટે, યજ્ઞો માટે, સપ્તાહો માટે કે યાત્રાસંઘ કાઢવા માટે ધનનો ઢગલો કરી દેતા, પણ આઝાદી માટે કે માનવતા માટે બહુ ઉદારતા બતાવતા નહીં, પણ રાષ્ટ્રીય હેતુ માટે તો કાંઈ જ નહીં, કારણ કે લોકો સદીઓથી ગુલામીથી ટેવાઈ ગયા હતા અને રાષ્ટ્રવાદ જેવું કોઈ તત્ત્વ જ ન હતું. પહેલાંની રાજવ્યવસ્થાઓની તુલનામાં અંગ્રેજી રાજવ્યવસ્થા વધુ ન્યાયી લાગતી હતી તેથી સામાન્ય પ્રજા અંગ્રેજોની ચાહક પણ હતી, તેથી અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ તો કોઈ

ધન આપે જ ક્યાંથી? આ સ્થિતિમાં ક્રાન્તિકારીઓ માટે ધન મેળવવાના બે જ રસ્તા હતા. સરકારી ખજાના લૂંટવા અને બીજો રસ્તો હતો મોટામોટા મઠાધિપતિઓના મઠમાંથી ધન મેળવવું. ચંદ્રશેખર, વગેરેને લાગ્યું કે કોઈ એવા મોટા મઠના મહંત ખોળી કાઢીએ જે મરવાની તૈયારીમાં હોય. તેમના શિષ્ય થઈ જવાથી મહંતના મરવાથી તરત જ મઠનું ધન મળી જાય, જે રાષ્ટ્રના કામમાં લગાવવામાં આવે. સંપત્તિનું આકર્ષણ સૌંદર્યના આકર્ષણથી પણ વધારે હોય છે. તેમાં પણ જે સંપત્તિ વારસદાર વિનાની થવાની હોય તેના પ્રત્યે તો સૌકોઈ આકર્ષાઈ જતા હોય છે.

ચંદ્રશેખર આઝાદ આવા એક વૃદ્ધ અને બીમાર મહંતના શિષ્ય થઈ ગયા. તેમના બે હેતુઓ હતા. એક તો પોલીસ પાછળ પડી હતી તેનાથી બચી જવાય અને બીજો હેતુ એ હતો કે મહંતજી મરી જાય તો ક્રાન્તિ માટે ધન મળે. તેમણે બીમાર મહંતની ખૂબ સેવા કરવા માંડી, તેથી મહંતજી તો ફરીથી સ્વસ્થ થઈ ગયા. કેટલીક વાર સેવાશુશ્રૂષાના અભાવમાં માણસ જલદી વૃદ્ધ થઈ જતો હોય છે. જો તેને યોગ્ય સેવા-શુશ્રૂષા મળે તો તે આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરીને થોડું વધારે જીવતો હોય છે.

એક દિવસ સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ અને ચંદ્રશેખરજી મળ્યા. ચંદ્રશેખરે કહ્યું: "મહંતજી તો હવે વધુ તાજામાજા થઈ ગયા છે. અમારી આશા ફળવાની નથી, તેથી હવે મારે તેમને છોડી દેવા પડશે. મારું લક્ષ્ય મોક્ષ નથી પણ દેશની આઝાદી છે, એટલે હું આઝાદીના કામમાં લાગી જઈશ."

ચંદ્રશેખરની વાત સાંભળીને ગોવિંદપ્રકાશ બોલ્યા: "મારું મન પણ સાધુજીવનમાં લાગતું નથી. આટલાં વર્ષોથી મેં સાધુદીક્ષા લઈને સાધુઓમાં ગાળી, પણ નજીક રહેવાથી મારી શ્રદ્ધા ઊઠી ગઈ છે. મોટા ભાગના સાધુઓ ધનલોભી હોય છે અને ચારિત્ર પણ સારું નથી હોતું, એટલે મારે પણ સાધુજીવન છોડીને દેશની આઝાદીના કામમાં લાગી જવું છે." દૂરની દુનિયા કરતાં નજીકની દુનિયા જુદી હોય છે. પ્રેમ નજીકથી ગાઢ થાય અને શ્રદ્ધા દૂરથી ગાઢ થાય. પ્રેમ દૂરથી હોય તો સમય વીતતાં તેમાં શુષ્કતા અને મંદતા આવી જાય. શ્રદ્ધા બહુ નજીકથી હોય તો બૅક્ટેરિયા દેખાવા લાગે, જે શ્રદ્ધાને મંદ કરી નાખે. દૂર રહેવા છતાં પણ જો પ્રેમ મંદ ન થાય તો તે સાચો પ્રેમ કહેવાય અને નજીક રહેવા છતાં પણ શ્રદ્ધા ઘટે નહીં તો સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય. સાધુજીવન 'દૂરથી ડુંગરા રળિયામણા' જેવું હોય છે. ધનત્યાગ અને કામત્યાગ બંને અકુદરતી છે. ધનની જરૂર સૌને પડતી હોય છે, તેથી ધનનું આકર્ષણ સહજ – કુદરતી રીતે જ હોય છે. ધનત્યાગીઓ આગળ જતાં બીજી કોઈ ને કોઈ રીતે ધનગ્રાહી થઈ જતા હોય છે.

આવી જ રીતે કામત્યાગ તો શક્ય જ નથી. અખંડ બ્રહ્મચર્યના ભ્રામક પ્રચાર અને વિચારથી લોકો આવેશમાં આવીને કામત્યાગી થઈ જતા હોય છે. પણ કામ કદી પણ કોઈને છોડતો નથી. તે સહસ્રમુખી છે. એક નહીં તો બીજા, બીજા નહીં તો ત્રીજા મુખથી કામ પોતાનું કામ કરી જ લેતો હોય છે. ધનત્યાગી તો કદાચ થવાય, પણ કામત્યાગી તો ન જ થવાય. ગમે તેવા કઠોર નિયમો રાખ્યા હોય તોપણ કુદરત કુદરતનું કામ કરી જ લેતી હોય છે. મળ-મૂત્રનો ભરાવો થાય અને તેના વિસર્જનનો આવેગ ઉત્પન્ન થાય, તેમ શુક્રનો પણ ભરાવો થાય એટલે તેના વિસર્જનનો પણ પ્રચંડ આવેગ ઉત્પન્ન થાય જ. કડક અને કઠોર નિયમોથી અવરોધનારા સીધા કુદરતી નહીં તો અકુદરતી માર્ગે પણ આવેગમુક્ત થતા જ હોય છે. આ કોઈ દોષ કે પાપ નથી, વાસ્તવિકતા છે. એટલે ઋષિમાર્ગમાં ઋષિપત્ની સાથે રહે છે. ઋષિપણામાં પત્ની બાધક નહીં પણ સાધક થઈ શકે છે. બંને એકબીજાનાં પૂરક થઈ શકે છે. આ કુદરતસહજ માર્ગ છે.

ગોવિંદપ્રકાશે જ્યારે સાધુ-દુનિયાને તદ્દન નજીકથી જોઈ ત્યારે ધાર્યા કરતાં તે જુદી જ લાગી. તેમને થયું કે આ લોકો ખોટા છે. ખરેખર એવું નથી હોતું. લોકો ખોટા નથી હોતા, થિયરી ખોટી છે. સાચો માર્ગ કામત્યાગ નહીં, પણ કામસંયમનો છે, જેને ઋષિમાર્ગ કહેવાય.

ગોવિંદપ્રકાશ અને ચંદ્રશેખર આઝાદે બંનેએ મળીને ભગવાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી દીધો. આ પણ ક્રાન્તિ જ કહેવાય. એક ઘરેડમાં જીવન ઢાળ્યા પછી ઘરેડ છોડવી, ચીલો ચાતરવો એ સહજ નથી હોતું. બહુ હિંમત હોય તેઓ જ ચીલો ચાતરી શકે. હવે બંનેએ માળાની જગ્યાએ હાથમાં રિવોલ્વર પકડી લીધી.

એવામાં કાકોરી ઘટના ઘટી. સરકારે અનેક ક્રાન્તિકારીઓને પકડી લીધા. રામકૃષ્ણ ખત્રી આ કાંડમાં ન હોવા છતાં પણ તેમને પકડવામાં આવ્યા. લખનઉ જેલમાં બધાને પૂરી દેવાયા. ખત્રીએ અનશન કર્યું અને અગવડો દૂર થઈ. હવે બધા વાંચી-લખી શકતા હતા, ખેલકૂદ કરી શકતા હતા. જેલમાં પણ જો સમાનધર્મા ભેગા થઈ જાય તો ત્યાં પણ રંગત જામી શકે છે.

કેસ ચાલ્યો. 6-4-1927ના રોજ ન્યાયાધીશે બધાને ભારે દંડ સંભળાવ્યો. કાકોરી કેસમાં રામકૃષ્ણ ખત્રીને 10 વર્ષની સજા થઈ, જે તેમણે હસતાં હસતાં ભોગવી લીધી.

કહેવાય છે કે બધા ક્રાન્તિકારીઓએ જેલમાં કોર્ટ રચીને કેસ ચલાવ્યો હતો. તેમાં ખત્રીને જજ બનાવ્યા હતા. તેમણે જે સજાઓ ફરમાવી હતી તેને મળતી જ સજા ગોરા જજે પણ ફરમાવી હતી.

27-10-12

53
રામદુલારે ત્રિવેદી

જીવન પડકાર વિનાનું નથી હોતું. પડકારોથી જ જીવન ઘડાય છે. જેના જીવનમાં કોઈ પડકાર હોતો જ નથી તે ઘડાયા વિનાનો માણસ હોય છે. જીવનમાં જેટલા પડકાર ઘણા અને મોટા તેટલું જ ઘડતર પણ મોટું. પડકારોનો સામનો કરવો, તેમનો ઉકેલ કરવો એ જ સાચી જીવનસાધના કહેવાય.

ઉત્તરપ્રદેશના કાનપુર જિલ્લામાં બ્રાહ્મણના ઘરે જન્મેલા રામદુલારે ત્રિવેદીને પિતૃસુખ ન હતું. હજી તો તે પારણામાં જ હતા ને પિતા ગુજરી ગયા. સુખના પણ પ્રકાર હોય છે. માનવીય દૃષ્ટિએ માતૃસુખ, પિતૃસુખ, પરિવારસુખ, પતિસુખ, પત્નીસુખ, મિત્રસુખ, વગેરે સુખ રહેતાં હોય છે. જ્યાં- જ્યાંથી સુખ આવે ત્યાં-ત્યાંથી દુઃખ પણ આવે, અર્થાત્ જે માણસો સુખ આપનારાં હોય તે દુઃખ આપનારાં પણ થઈ શકે છે. મોટા ભાગે તો સુખ આપનારાં કરતાં દુઃખ આપનારાં માણસો વધારે હોય છે. સંસારમાં સર્વોચ્ચ સુખ માણસનું છે. માણસના સુખ જેવું કોઈ સુખ નથી અને માણસના દુઃખ જેવું બીજું કોઈ દુઃખ નથી. સારું માણસ શોધવાથી નથી મળતું, ભાગ્યથી મળે છે. માણસ સિવાયના બધા પદાર્થોનાં સુખ ત્યારે જ સુખ આપતાં હોય છે જ્યારે માણસ સારું મળ્યું હોય. માણસ સારાં ન હોય અને ધનના ઢગલા થયા હોય તોપણ માણસ સુખી ન થાય.

રામદુલારે બચપણમાં જ અનાથ થઈ ગયો. માતા ખરી, પણ તે સ્ત્રી કહેવાય. માતા વહાલ વરસાવે, પણ પેટ ભરવાનું અને મગજ ચલાવવાનું કામ તો પિતા જ કરે. તે જમાનામાં ઊંચા ઘરની સ્ત્રીઓ ઘરની બહાર ન નીકળે. કોઈ નોકરી-ધંધો તો કરી શકે નહીં. વિધવા માતા અને નાનો રામદુલારે જેમતેમ કરીને જીવન જીવતાં રહ્યાં.

રામદુલારે જેમતેમ કરીને મોટો થતો ગયો. દરિદ્રતામાં જીવન જીવવું એ જ સૌથી મોટો પડકાર કહેવાય. પણ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણો દરિદ્રતામાં જ જીવન જીવતા હોય છે. પણ તેમને જન્મજાત બે ગુણો મળ્યા હોવાથી દરિદ્રતામાં પણ સુખપૂર્વક જીવન જીવી શકે છે. તેમના બે જન્મજાત ગુણો છેઃ 1. વૈરાગ્ય અને 2. સંતોષ. કદાચ આ જ કારણે બ્રાહ્મણોને જ સંન્યાસનો અધિકાર અપાયો હશે!! બ્રાહ્મણમાં ચિંતન, મનન, લેખન, વક્તૃત્વ, વગેરે શક્તિઓ હોય, પણ આયોજનશક્તિ ન હોય, અર્થાત્ મોટાંમોટાં આયોજનો તેઓ ન કરી શકે. જ્ઞાન-વૈરાગ્ય અને સંતોષ આ ત્રિપુટી જ તેમનું ધન મનાય.

રામદુલારે યુવાવસ્થામાં પહોંચ્યો ત્યારે તેને પ્રસિદ્ધ ક્રાન્તિકારી ગણેશ શંકર વિદ્યાર્થી મળી ગયા. ગણેશ શંકરને આ નવયુવાન ઉપર દયા આવી અને એક વિદ્યાલયમાં તેને નોકરી અપાવી દીધી. કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિને તેની આવડત પ્રમાણે નોકરીધંધે લગાડવી તે માનવતા કહેવાય. કોઈ અયોગ્ય વ્યક્તિને લાગવગ કે બીજા ઉપાયો કરીને નોકરી-ધંધે લગાડવી તે શક્તિનો દુરુપયોગ કહેવાય, કારણ કે આવી અયોગ્ય વ્યક્તિ જ્યાં રહેશે ત્યાં અનર્થો જ કરવાની છે. જીવનનો મૂલાધાર આજીવિકા છે. આજીવિકા વિનાની વ્યક્તિ ગમે તેટલી બુદ્ધિમાન હોય તોપણ તે ખુમારી વિનાનું જ જીવન જીવશે.

પેટના પ્રશ્ન ઉકેલાયા પછી જે વ્યક્તિ શાંત-સંતુષ્ટ થઈ જાય છે તે સાહસ કે પરાક્રમ નથી કરી શકતી. પેટ પછીના પ્રશ્નો બે હોય છેઃ 1. કામવાસનાનો ઉકેલ, અને 2. વિચારો અને સિદ્ધાંતોનો ઉકેલ. જેમને વિચારો કે સિદ્ધાંતો હોતા જ નથી તે પેટ અને કામ સુધી જ દોડ લગાવીને અટકી જતા હોય છે, પણ જેમને વિચારો અને સિદ્ધાંતો હોય – મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય તેઓ વધારાનું કાર્યક્ષેત્ર ઊભું કરતા હોય છે. આ વધારાનું કાર્યક્ષેત્ર સૌ-સૌની રુચિ પ્રમાણે અલગ-અલગ હોય છે. રામદુલારે ક્રાન્તિકારીઓના સંપર્કમાં આવ્યો. જીવનનો અર્થ ચેતના છે અને ચેતનાનો અર્થ પ્રભાવિત થવું તે છે. જડતત્ત્વ કોઈનાથી પ્રભાવિત નથી થતું. નદીકિનારે કોઈ ઋષિ બેઠા હોય, સંત બેઠા હોય કે શેતાન બેઠો હોય, નદી કોઈનાથીયે પ્રભાવિત થતી નથી ને તેની રીતે વહ્યા કરે છે. હા, બેસનારો પ્રભાવિત થતો રહે છે.

સુંદર બગીચો જોઈને દર્શક પ્રભાવિત થાય છે. બગીચામાં કોઈ પણ આવે અને કોઈ પણ જાય, બગીચો પોતે પ્રભાવિત થતો નથી.

કલાકૃતિને જોઈને કલાકાર કે રસિક માણસ પ્રભાવિત થાય છે. કલાકૃતિ – પછી તે પ્રતિમા હોય કે ચિત્ર હોય – તે કોઈનાથી પ્રભાવિત થતી નથી. તાજમહેલથી લોકો પ્રભાવિત થાય, તાજમહેલ પોતે લોકોથી પ્રભાવિત ન થાય.

જેનામાં વધુ ચેતના હોય તેનામાં પ્રભાવિત થવાની ક્ષમતા પણ વધારે હોય. ચેતના હોવા છતાં પણ પ્રભાવિત ન થનારો માણસ નક્કી મહાઅભિમાની હોવો જોઈએ. મહાઅભિમાની અભિમાનનું બખ્તર પહેરેલું જીવન જીવતો હોય છે. બખ્તર તેના સુધી કોઈ પ્રભાવને પહોંચવા જ નથી દેતું હોતું.

રામદુલારેને પ્રથમ ગણેશ શંકર વિદ્યાર્થી મળ્યા અને પછી સુરેશચંદ્ર ભટ્ટાચાર્ય, જોગેશચંદ્ર ચેટર્જી, વગેરે મળ્યા. આ બધાના સહયોગથી દુલારે ક્રાન્તિકારી થઈ ગયો. કાકોરી ટ્રેન કાંડમાં સરકારે રામદુલારેને પણ ગિરફતાર કરી લીધો. કેસ ચાલ્યો અને તેને પાંચ વર્ષની સજા ફરમાવી દીધી.

રામદુલારેએ પાંચ વર્ષની કઠોર જેલની સજા પૂરી કરી. તેને ફરીથી પકડવામાં આવ્યો અને ફરી એક કેસમાં સંડોવીને કેસ ચલાવ્યો, પણ કેસ સાબિત ન થવાથી તે છૂટી ગયો. એ પછી રામદુલારે પત્રકાર બની ગયો અને જીવનભર સરકારની સામે ઝઝૂમતો રહ્યો.

30-10-12

54
રામનાથ પાંડે

મહાન કાર્ય આયોજન વિના નથી થતું હોતું. તેમાં પણ જે કાર્યમાં ઘણા માણસો જોડાયેલા હોય તેનું નેટવર્ક સચોટ હોવું જોઈએ. નેટવર્કનો અર્થ એ થાય છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિને જુદુંજુદું કાર્ય સોંપવામાં આવે અને તે બધાને એકબીજાના પૂરક બનાવવા એકબીજાથી જોડી દેવામાં આવે. જેમ ઘડિયાળનાં બધાં ચક્રો એકબીજાથી જોડાઈને પછી જ સમય આપવાનું કાર્ય કરતાં હોય છે, તેમ મહાઆયોજનમાં પણ અનેક વ્યક્તિઓ એકબીજીથી જોડાઈને, એકબીજીના પૂરક બનીને મુખ્ય લક્ષ્ય માટે કામ કરતી હોય છે. તેમાં પણ જ્યારે કોઈ ગુપ્ત સંગઠન કોઈ ખાસ આયોજન દ્વારા કોઈ મહાન કાર્ય કરવા માગતું હોય ત્યારે તો નેટવર્ક જમાવવાની મહત્તા વધી જાય છે.

મહાક્રાન્તિ દ્વારા ભારતની આઝાદી માટે મળી રહેલા ક્રાન્તિકારીઓ માટે એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન હતો સંદેશાની આપલે કરવાનો. ત્યારે મોબાઇલ ન હતા, તાર-ટેલિફોન ન હતા, તેથી પોસ્ટ દ્વારા સંદેશાની આપ-લે થતી રહેતી હતી. અંગ્રેજોના આવ્યા પછી તેમણે ત્રણ પ્રચંડ નેટવર્ક ઊભાં કર્યાં હતાંઃ 1. રેલવે, 2. તાર-ટપાલ અને 3. બેંકો. આ ત્રણે પહેલાં આપણે ત્યાં ન હતાં. જોકે આ નેટવર્ક અંગ્રેજોએ પોતાની આવશ્યકતા માટે ઊભાં કર્યાં હતાં, પણ તેનો લાભ પૂરી પ્રજા લેતી હતી. જીવનની ગતિ સંદેશા-આધારિત હોય છે. જ્યારે સંદેશા બહુ ધીમી ગતિથી આવતા-જતા હોય ત્યારે ગતિ ધીમી હોય, પણ જેમજેમ સંદેશાની ઝડપ વધવા લાગે તેમતેમ જીવનની પણ ગતિ વધવા લાગે. આજે જે કામ મિનિટોમાં થાય છે તે કામ પહેલાં દિવસો અને મહિનાઓમાં થતું તોપણ મોડું ન ગણાતું. વહેલું-મોડું પણ ગતિઆધારિત સાપેક્ષ હોય છે. વહેલું હોય તો મોડું થાય. વહેલું હોય જ નહીં તો મોડું પણ થાય નહીં. વાસ્કો-ડી-ગામાને પ્રથમ યાત્રામાં ભારત પહોંચતાં નવ મહિના થયા હતા. તે મોડું ન હતું. પણ પછીની યાત્રાઓ એક-બે મહિનામાં જ થવા લાગી, એટલે પછી તો નવ મહિના લાગે તો મોડું કહેવાય. હવે તો વિમાનયુગમાં દશ દિવસ પણ મોડું કહેવાય.

જેમજેમ સંદેશાની ગતિ વધે તેમતેમ વાહનોની ગતિ પણ વધે. આ બંને મળીને જીવનને ગતિશીલ બનાવી દે. ઝડપી જીવન વ્યક્તિ અને પ્રજામાં ટેન્શન પણ વધારતું રહે. ધીમું જીવન ઓછા ટેન્શનવાળું હોય.

ક્રાન્તિકારીઓનો સંદેશાવ્યવહાર પોસ્ટથી થતો, પણ સરકાર પાછળ પડી હોવાથી પોસ્ટવ્યવહાર પણ સલામત ન કહેવાય, તેથી બધા ક્રાન્તિકારીઓએ એક કિશોરને સંદેશા-માધ્યમ બનાવી લીધેલો. આ કિશોર તે સોળ વર્ષનો રામનાથ પાંડે. રામનાથ પાંડેનો જન્મ સન 1910માં બનારસમાં એક સુખી બ્રાહ્મણ ઘરમાં થયો હતો. બાલ્યકાળમાં જ પિતાનું અવસાન થઈ જવાથી ઘરનો ભાર ઉપાડવાનું તેના માથે કિશોરાવસ્થામાં જ આવી પડ્યું હતું. કોમળ ખભા ઉપર મોટો ભાર ઉપાડવો તે પણ વિધિની વિડંબના જ કહેવાય. બળદ પણ ત્રણ વર્ષનો થાય ત્યારે ધૂંસરે જોડાય, પણ જો દોઢ વર્ષના વાછડાને ધૂંસરે જોડી દેવાય તો તે ક્રૂરતા જ કહેવાય. આવી ક્રૂરતા રામનાથ સાથે થયેલી. ઘરમાં બીજું કોઈ કમાનારું ન હોવાથી સોળ વર્ષથી જ તે કમાણીના ધૂંસરામાં જોતરાઈ ગયો હતો.

પણ રામનાથ વિચારક પણ હતો. તેને દેશની ગુલામીથી પીડા થતી હતી, તેથી તે ક્રાન્તિના માર્ગ તરફ આકર્ષાયો. રાજેન્દ્રનાથ લાહિડી, વગેરે ક્રાન્તિકારીઓના સંપર્કમાં આવવાથી તે કિશોરાવસ્થામાં જ ક્રાન્તિકારી બની ગયો. તે ક્રાન્તિકારીઓના પત્રોનું પોસ્ટબોક્સ બની ગયો હતો, અર્થાત્ તેના નામે પત્રો આવતા અને તે જે-તે ક્રાન્તિકારીને પહોંચાડી દેતો, કારણ કે બધા ક્રાન્તિકારીઓનાં નામ પોલીસના ચોપડે શંકાસ્પદ વ્યક્તિ તરીકે લખાયેલાં હતાં, તેથી જો સીધો પત્રવ્યવહાર કરે તો તેઓ પકડાઈ જાય. આ રીતે રામનાથે કેટલોક સમય પોસ્ટબોક્સનું કામ કર્યું. પણ અંતે પોલીસને તેના ઉપર પણ સંદેહ થયો અને વોચ ગોઠવી દીધી. એક દિવસ રામનાથના ઘરની તલાશી લીધી તો કેટલાક કાગળો, પત્ર-પત્રિકાઓ, પુલો, છાવણીઓ, નદીઓ, વગેરેના નકશાઓ મળી આવ્યા.

રામનાથને કાકોરી કાંડમાં સંડોવાવી દીધો. કાકોરી કાંડ એવું હતું કે ગમે ત્યારે ગમે તેને તેમાં સંડોવાઈ દેવાતું હતું. આ કાંડમાં રાજેન્દ્રનાથ લાહિડીને ફાંસીની સજા થઈ, પણ કિશોર-અવસ્થા હોવાથી રામનાથને પાંચ વર્ષની સજા થઈ.

રામનાથ જેલ ભોગવવા જેલમાં ચાલ્યો ગયો, પણ વિધવા માતાના ભૂંડા હાલ થયા, કારણ કે ઘરમાં હવે કમાનારું કોઈ ન હતું. મા બિચારી ઘોર દરિદ્રતામાં જીવતી રહી.

પોલીસે રામનાથ ઉપર ઘણા અત્યાચારો કર્યા, પણ મજબૂત મનોબળવાળા રામનાથે કોઈનું નામ ન બતાવ્યું. તે તન-મન બંનેથી બળવાન હતો. જેલમાં પણ તે વ્યાયામ કરતો રહેતો.

દુખિયારી માતાના સમાચાર તેને જાણવા મળતા ત્યારે તે એક જ વાક્ય કહેતોઃ “ભારતમાતાના કષ્ટને દૂર કરવા હું તપસ્યા કરી રહ્યો છું ત્યારે મારી જનેતાને દુઃખ ભોગવવાં પડે તો ભલે પડે. તે પણ તપ જ કરી રહી છે.” આવો મહાન રામનાથ પાંડે જ્યારે 21 વર્ષની ઉંમરે જેલમાંથી છૂટીને ઘરે પાછો આવ્યો ત્યારે દરિદ્રતાથી ખખડી ગયેલી મા તેને વળગી પડી. બંનેને નવું જીવન મળ્યું. સ્ત્રીને ઓથ અને હૂંફ જોઈએ – પછી તે પતિની હોય, પુત્રની હોય કે પિતાની હોય. ઓથ વિનાની સ્ત્રી અનાથ કહેવાય.

30-10-12

55
રામનારાયણ સિંહ

ક્ષમા માગવી અને ક્ષમા આપવી આ બંને દૈવી ગુણો કહેવાય. ક્ષમા બે વાતની હોયઃ 1. ભૂલની અને 2. અપરાધની. ભૂલ અને અપરાધ એક વસ્તુ નથી. ભૂલ અનિચ્છાથી થાય અને સૌથી થાય. જેણે જીવનમાં કદી કોઈ ભૂલ કરી જ ન હોય તેવો કોઈ માણસ નથી હોતો. "માણસમાત્ર ભૂલને પાત્ર" એ કહેવત ખોટી નથી. ભૂલો બે પ્રકારની હોય છેઃ 1. જે પોતાને કે પોતાના માણસોને હાનિ કરે તે અને બીજી બીજાને હાનિ કરે તે. ડ્રાઇવરની ભૂલ પ્રવાસીઓને હાનિ પહોંચાડે છે. હજામત કરતાં વાગી ગયેલો અસ્ત્રો પોતાને હાનિ પહોંચાડે છે. પોતાની ભૂલ પોતાને નડે છે, પણ બીજા માટે નડનારી ભૂલ બીજાને નડે છે. દિલ્હીની ગાદીએ બેઠેલો માણસ ભૂલ કરે તો આખા દેશને નડે, પણ જો આખા દેશે સમજીવિચારીને તેને ગાદીએ બેસાડ્યો હોય તો તેમાં દેશની પણ ભૂલ કહેવાય.

યોગ્ય માણસો પેદા કરવા એ સર્વોચ્ચ પેદાઈશ કહેવાય. યોગ્ય માણસની કદર કરવી તે બીજી સર્વોચ્ચતા કહેવાય. જે લોકો યોગ્ય માણસો પેદા કરતા જ નથી તે વિકલાંગ છે, પણ જે યોગ્ય માણસો હોવા છતાં તેમનો તિરસ્કાર કરીને અયોગ્યોને ઊંચા પદે બેસાડે છે તે પોતે જ પોતાની મેળે ફાંસીએ ચઢે છે. હજાર માણસો ભલે ભૂલભરેલા હોય પણ હજારોનો નેતા ભૂલભરેલો ન હોય. તે યોગ્ય જ હોય તો હજારોનું ભલું થઈ શકે, કારણ કે નેતા દિશાનિર્ધારણ કરતો હોય છે. પણ જો હજારો ડાહ્યા હોય પણ નેતા મૂર્ખો હોય તો તે હજારોને દરિયામાં ડુબાડી દેશે. તેની અક્ષમતા કે વિક્ષમતાની ભૂલથી પૂરા દેશને સહન કરવું પડશે. ભારતમાં મોટા ભાગના આવા રાજાઓ અને નેતાઓ થયા છે, જેમની ભૂલોના કારણે પ્રજા ગુલામ થઈ અથવા ગુલામ થવા જઈ રહી છે.

જે ભૂલથી પરને હાનિ થાય તે ભૂલને માફ ન કરાય. ડ્રાઇવર અકસ્માત કરે તો તેને દંડ દેવાય, જેથી તેનો સુધારો થાય.

પશ્ચિમમાં નાની-મોટી અજાણતાં થયેલી ભૂલો માટે લોકો આખો દિવસ માફી માગતા રહે છે. આ તેમની મોટાઈ કહેવાય. પણ જેણે અપરાધ કર્યો હોય તેની ક્ષમા ન હોય. તેમાં પણ જેણે યોજનાપૂર્વક સમજી-વિચારીને અપરાધ કર્યો હોય તેની ક્ષમા ન હોય, પણ અપરાધ કર્યા પછી તેને ઘોર પશ્ચાત્તાપ થતો હોય અને ભવિષ્યમાં ફરી આવું નહીં કરે તેની ખાતરી થતી હોય તો તેવા અપરાધીને ક્ષમા આપી શકાય.

બધા અપરાધીઓને ક્ષમા કરી દેનારો રાજા પ્રજાને પીડતો થઈ જતો હોય છે. બધા અપરાધીઓને ગુણદોષ જોયા વિના દંડ આપનાર રાજા ક્રૂરતાનો ભોગી થઈ જતો હોય છે. અપરાધના ગુણદોષ જોવા જરૂરી છે. એક જ અપરાધનો સૌના માટે સરખો દંડ ન હોય. વેશ્યા ઉપર કોઈ બળાત્કાર કરે અને કોઈ પરમ સતી ઉપર બળાત્કાર કરે તો તેને સરખો અપરાધ ન કહેવાય. દારૂ-જુગાર રમવા માટે કોઈ ચોરી કરે અને કોઈ ભૂખ્યાં બાળકોને ખવડાવવા માટે ચોરી કરે તો તે બંનેને સરખા ન કહેવાય. અપરાધ અને અપરાધી બંનેના ગુણદોષ જોવા જરૂરી હોય છે.

જેમાં કશો અપરાધ કે ભૂલ ન કરી હોય તેમ છતાં ક્ષમા માગવાની ફરજ પાડે તો તેની આગળ ઝૂકી જવાય નહીં. તેવા પ્રસંગે ક્ષમા માગવી એ કાયરતા જ કહેવાય, પણ ક્ષમા ન માગવી એ વીરતા કહેવાય.

રામનારાયણ સિંહનો જન્મ ઉત્તરપ્રદેશના 'નાકાહારા' ગામમાં સન 1911માં ખેડૂત મહાદેવસિંહને ત્યાં થયો હતો. 'ભારત છોડો' આંદોલનમાં તેણે ભાગ લીધો અને પોલીસે તેને જેલમાં પૂરી દીધો. ભારતમાં ન્યાયિક પ્રક્રિયા બહુ જટિલ અને અત્યંત ધીમી ચાલે છે. કેસ શરૂ થતાં-થતાં જ વર્ષો લાગી જાય. ત્યાં સુધી કાચી કેદમાં હવાલાતમાં રહેવું પડે. જામીન મેળવતાં પણ સમય લાગે અને જામીન ન પણ મળે તો વર્ષોનાં વર્ષો જેલમાં રહેવું પડે. માનો કે એક આરોપી દશ-વીસ વર્ષ સુધી કાચી જેલમાં રહીને પછી કદાચ નિર્દોષ છૂટી જાય તોપણ તેનાં વીસ વર્ષ બરબાદ થઈ ગયાં તેનું શું? તેનું તો પૂરું જીવન જ બરબાદ થઈ ગયું. આવા આરોપીને ખોટી રીતે પૂરી રાખવા બદલ સરકારે વળતર આપવું જોઈએ. જો વળતર આપવાનું નક્કી થાય તો કેસમાં થતો અક્ષમ્ય વિલંબ ટળી જાય. પણ આવા આરોપીને

નિર્દોષ છોડ્યા પછી જાણે કોઈને કાંઈ જ નહીં.

'ભારત છોડો' આંદોલનમાં રામનારાયણને જેલમાં પૂરી દીધો. થોડા સમય પછી તેના ઉપર દબાણ લાવવામાં આવ્યું કે જો તે ક્ષમા માગે તો તેને ક્ષમા આપીને મુક્ત કરી દેવામાં આવે. પણ રામનારાયણે કહ્યું: "ક્ષમા તો અપરાધની હોય. મેં તો કોઈ અપરાધ કર્યો જ નથી. મારા દેશની આઝાદી માટે આંદોલન કરવું એ કોઈ અપરાધ નથી. હું કદી પણ માફી નહીં માગું."

પોલીસ તેની મક્કમતાથી ચિડાઈ ગઈ. એક દિવસે કાચને ઝીણો વાટીને દૂધ સાથે મેળવીને તેને જબરજસ્તી પિવડાવી દીધો. તેને ભયંકર પીડા થવા લાગી. જો તે હવાલાતમાં મરી જાય તો પોલીસને કલંક લાગે, જવાબ આપવો પડે, તેથી તેને મુક્ત કરી દેવામાં આવ્યો. ઘરે ગયા પછી થોડા દિવસ ભયંકર રીતે રિબાઈરિબાઈને રામનારાયણ સિંહે પ્રાણ છોડી દીધા. તેણે પ્રાણ છોડ્યા પણ ક્ષમા ન માગી તે ન જ માગી.

30-10-12

56
સૂરજનાથ ચૌબે

મિત્રતા માત્ર સુખ ભોગવવા પૂરતી જ નથી હોતી, સાચી મિત્રતા તો ફના થવા સુધી પહોંચતી હોય છે. સુખ ભોગવીને છોડી દેવું કે છૂટી જવું તે તો મિત્રતાના નામે કલંક જ કહેવાય, પણ દુઃખોની પરાકાષ્ઠાઓમાં પણ સાથ ન છોડવો અને છેક ફના થવું પડે તો તેની પણ તૈયારી રાખવી એ સાચી મિત્રતા કહેવાય.

સૂરજનાથ ચૌબે અને રામબાબુ બંને જિગરજાન મિત્ર. બંને ક્રાન્તિકારી બન્યા. ક્રાન્તિકારી બનવું એટલે બ્રિટન જેવી વિશ્વ સલ્તનતની સામે બાથ ભીડવી. તેમાં પરિણામ તો પહેલેથી જ નક્કી હોયઃ ફાંસીએ ચઢવું કાં પછી જેલ ભોગવવી. આ માર્ગ મેવા ખાવાનો તો ન જ હોય. ત્યારે પટણા સિટીનો ફોજદાર રામનારાયણ સિંહ બહુ જ જલ્લાદ જેવો કુખ્યાત. તે પકડાયેલા ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર દંડો લઈને તૂટી પડતો. જ્યાં સુધી દંડો ભાંગી ન જાય ત્યાં સુધી તે રૂને પીંજારો ઝૂડે તેમ ક્રાન્તિકારીને ઝૂડતો રહેતો. ક્રાન્તિકારીઓને અંગ્રેજોએ જેટલા સતાવ્યા છે તેથી ઘણા વધારે દેશી અમલદારોએ સતાવ્યા છે. કૂતરાંને સૌથી વધુ બચકાં કૂતરાં જ ભરતાં હોય છે. પણ ક્રાન્તિકારીઓ કાંઈ નમાલા ન હતા. જે અત્યાચારીનો સામનો ન કરે અને બમણો બદલો ન આપે તે નમાલા જ કહેવાય. સૂરજનાથ અને રામબાબુએ મળીને રામનારાયણને બમણો બદલો આપવાનું નક્કી કર્યું. બંને પાછળ પડી ગયા. અંતે એક દિવસ મોકો મળી ગયો. રામનારાયણ કાંકરબાગ રોડ ઉપર જતો હશે કે સૂરજનાથે તેને પતાવી દીધો. તે તરફડી-તરફડીને રોડ ઉપર જ મરી ગયો. વૃક્ષ વાવવું એ પુણ્ય કહેવાય, પણ કાંટાનું વૃક્ષ સૌને કાંટા જ વગાડતું હોય તો તેને કાપી નાખવું પણ પુણ્ય જ કહેવાય. પેઢી-દર-પેઢી કાંટા ખાતા રહેવું તેના કરતાં આવનારી પેઢીઓને કંટકમુક્ત કરી દેવી એ પણ પુણ્ય જ કહેવાય. પણ સૂરજનાથ પકડાઈ ગયો. તેના ઉપર કેસ ચાલ્યો અને તેને ફાંસીની સજા થઈ. તા. 18-4-1932ના રોજ સૂરજનાથ ચૌબેને ફાંસીએ લટકાવી દીધો.

હવે મિત્ર રામબાબુ રહી ગયો. તેને ચેન ન પડે. રાતદિવસ તે બેચેન રહ્યા કરે. બેચેનીથી અશાંતિ થાય. અશાંતિ સકારણ હોય. અશાંતિ જ્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે ત્યારે ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા થાય. જે લોકો બેચેનીથી ભાગીને ચેનનું જીવન જીવવા માગતા હોય છે તે સાધુ તો થઈ શકે, પણ ક્રાન્તિકારી ન થઈ શકે. સાધુ થનારે બેચેન કરનારાં કારણોથી ભાગવાનું હોય. કારણો હોય તો બેચેની થાય. માનો કે પત્નીથી બેચેની રહેતી હોય તો પત્નીથી દૂર ભાગો. લોકોથી બેચેની રહેતી હોય તો લોકોથી દૂર ભાગો. દૂર ભાગવાથી શાંતિ મળે. ધ્યાન કરો, મનને રોકો, ગુફામાં રહો – આવું બધું કરીને પ્રશ્નોનો પીછો છોડાવીને શાંતિ પામી શકાય, પણ આવી શાંતિ પલાયનવાદથી આવતી હોય છે, જેને લોકો અધ્યાત્મ પણ કહે છે.

ક્રાન્તિકારી બેચેનીનાં કારણોના અંત સુધી ઊતરે અને તેનું મૂળમાંથી નિરાકરણ કરે તો તેને શાંતિ થાય. ભાગવાનું નહીં, સામનો કરવાનો, કારણને જ નાબૂદ કરવાનું.

રામબાબુની બેચેનીનું કારણ પોતાનો જિગરજાન મિત્ર સૂરજનાથ ચૌબેની ફાંસી હતી. તેના દેખતાં-દેખતાં ચૌબેને ફાંસીએ લટકાવી દીધો હતો. સામાન્ય પ્રતિક્રિયા તો ભય જ થાયઃ જે આવું કરશે તે ફાંસીએ લટકશે. તેથી ભયભીત થઈને લોકો ક્રાન્તિનો માર્ગ છોડી દે. પણ રામબાબુ જરાય ભયભીત ન થયો. તેના મનમાં એક જ આગ લાગી હતીઃ "બદલો, બદલો ને બદલો જ!" તેણે બોમ્બ બનાવ્યો. "અંગ્રેજોના પિઠ્ઠુ જેવા અમલદારો ઉપર ઝીંકીને કેટલાયને તરફડતા કરી દઉં પછી મને શાંતિ મળે." કાંટાવાળી પ્રજા બદલો લીધા વિના નથી રહેતી. તેથી તેનો જ ઇતિહાસ હોય છે. નમાલી પ્રજા બદલો નથી લેતી – નથી લઈ શકતી તે તેની કાયરતાભરી કમજોરી કહેવાય. તેને ઢાંકવા તે ઉચ્ચ આદર્શોની ચાદર ઓઢીને ફરતા રહે છે અને પૂજાય છે.

એક દિવસ બોમ્બ લઈને ઝીંકવા માટે રામબાબુ તૈયાર થઈ ગયો, પણ વચમાં જ બોમ્બ ફૂટી ગયો. રામબાબુનાં ચીંથરાં ઊડી ગયાં. નિષ્ફળતાથી કાર્યની મહત્તા ઓછી થતી નથી. તે શહીદ થઈ ગયો. બધા જ યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરી શકતા નથી. યુદ્ધ પહેલાં જ કોઈ

અકસ્માતથી તેમના પ્રાણ ઊડી જતા હોય છે. પણ તેથી તેમની મહત્તા ઓછી નથી થતી. યુદ્ધ કરવાનો પૂરેપૂરો ચાન્સ મળવો તે પણ ભાગ્ય જ કહેવાય. તા. 7-8-1932ના રોજ તે શહીદ થઈને મિત્ર સરજૂનાથ ચૌબેને મળવા સ્વર્ગ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

30-10-12

57
ઠાકુર રુદ્રપ્રતાપસિંહ

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં જે જ્ઞાતિને લોકો દરબાર કહે છે તે જ્ઞાતિને ઉત્તર- ભારતમાં 'ઠાકુર' કહે છે. પ્રત્યેક જ્ઞાતિની એક વિશેષ છબિ હોય છે. ઠાકુર એટલે મોટીમોટી મૂછો અને તે પણ આંકડાવાળી, ઊંચી ચઢાવેલી. વટદાર સાફો. ભરાવદાર અને રુઆબદાર બદન અને ચહેરો. સંખ્યામાં થોડા હોય તોપણ આખા ગામ ઉપર ધાક રાખે. લોકોને ડરાવે. ઘોડી રાખે, શસ્ત્રો રાખે અને મોટા ભાગે સરકારી પોલીસખાતામાં નોકરી કરે. તેમનાં શારીરિક અને માનસિક વ્યક્તિત્વનો પોલીસખાતામાં વધુ મેળ જામે. કેટલાક વચનના પાકા. વચન માટે મરી મટે. ધિંગાણે ચઢે અને કાં વેતરે, કાં વેતરાઈ જાય. સૌરાષ્ટ્રમાં મોટા ભાગના પાળિયા તેમના જ હોય. હિંદી ફિલ્મોમાં ઠાકુર શબ્દ ભારે બદનામ કરેલો દેખાય છે. ઠાકુર એટલે ત્રાસ આપનાર, આખા ગામને હેરાન-પરેશાન કરનાર અને મફતમાં વેઠ કરાવનાર એવી છાપ તે ઊભી કરે છે. જોકે તેમાં થોડુંક સત્ય પણ હશે, પણ તે સિવાય તેનામાં રહેલા અભિજાત ગુણો પણ ખરા – ખાસ કરીને પરાક્રમ અને પડકાર ઝીલવાની વૃત્તિ.

મધ્યપ્રદેશના નરસિંહપુર જિલ્લાના માનેગામમાં આવો જ એક ઠાકુર પરિવાર વસે. પરંપરાથી બધા પોલીસવિભાગમાં નોકરી કરે. નોકરી વફાદારી અને બહાદુરીથી કરવાને કારણે પરિવારમાં ઘણા લોકોએ મોટામોટા ઇલ્કાબ જીતેલા. ત્યારે બ્રિટિશ રાજ્ય ચાલે. અને અંગ્રેજો કદરદાન પણ ખરા. દર વર્ષે કેટલાય લોકોને 'રાયબહાદુર' 'ખાનબહાદુર' જેવા ઇલ્કાબ આપે. આ ઇલ્કાબનું ઘણું ગૌરવ. કેટલાક રીટાયર્ડ થયા પછી પણ 'રાયસાહેબ' કે 'ખાનસાહેબ' નામથી જાણીતા હોય. ઇલ્કાબોનું મહત્ત્વ ત્યાં સુધી રહેતું હોય છે, જ્યારે તે પક્ષપાતરહિત યોગ્યતમ વ્યક્તિઓને અપાતા હોય, પણ ઇલ્કાબો જ્યારે પક્ષપાતી રીતે, લોભ-લાલચથી અયોગ્ય વ્યક્તિઓને અપાતા થાય ત્યારે તેનાં મહિમા-ગૌરવ-સમાપ્ત થઈ જતાં હોય છે. હવે લગભગ એવું જ થવા લાગ્યું છે.

આ ઠાકુર પરિવારમાં શિવરામસિંહને ત્યાં સન 1916માં એક પુત્રરત્નનો જન્મ થયો. તેનું નામ રુદ્રપ્રતાપસિંહ રાખવામાં આવ્યું, જેને આપણે રુદ્રના નામથી જાણીશું. રુદ્ર તેજસ્વી અને મેધાવી હતો. યુવાનીમાં પગ મૂકતાં જ તે રાષ્ટ્રીય પ્રવાહમાં જોડાઈ ગયો. પ્રજાનો અભિજાત વર્ગ હંમેશાં જનપ્રવાહમાં પણ આગળ રહેતો હોય છે. ત્યારે 'ચીચલી' ગામમાં બે લોકો આંદોલન કરતાં-કરતાં શહીદ થઈ ગયેલા. હજાર નમાલા જીવતા રહે તેના કરતાં એક મર્દ શહીદ થાય તો તેનો પ્રભાવ દૂરદૂર સુધી પડે. આ શહાદતથી લોકો ખળભળી ઊઠેલા. આવી શહાદતથી કાયરો વધુ કાયર બને અને શૂરવીરો વધુ શૂરવીર બને. રુદ્રનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું. ઠંડું લોહી પરાક્રમ ન કરે – કરે તો લુચ્ચાઈ કરે. લુચ્ચાઈને ઠંડા લોહી સાથે મીઠો સંબંધ હોય છે. અંગ્રેજોને સબક શિખવાડવા બધાએ મળીને બોમ્બ બનાવ્યો અને રુદ્ર દ્વારા તે બોમ્બ 'ગોટેગામ'ના પુલ નીચે ફોડવામાં આવ્યો. પુલ ધ્વસ્ત થઈ ગયો. ચાલો, કામ સફળ થયું. રેલવે વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો. પોલીસ દોડતી થઈ ગઈ. અંગ્રેજોને ભાન થયું કે એક વર્ગ અંગ્રેજી શાસનનો વિરોધ કરી રહ્યો છે. નિષ્કંટક રાજ્ય નથી કરી શકાતું. પોલીસને ગંધ આવી ગઈ. પોલીસની ઘ્રાણેન્દ્રિય સતેજ હોવી જોઈએ. તેને દૂર-દૂરની ગંધ આવવી જોઈએ. ઘ્રાણેન્દ્રિય વિનાની પોલીસ થાણા નજીકની ઘટનાને પણ જાણી શકતી નથી. પોલીસે રુદ્રના ઘરમાં છાપો માર્યો. સારા નસીબે રુદ્ર પહેલેથી જ ચેતી ગયેલો. તેણે બધી વિસ્ફોટક સામગ્રી હટાવી દીધેલી, તેથી પોલીસના હાથમાં કાંઈ ન આવ્યું, તોપણ પોલીસ રુદ્રને પકડી ગઈ. પોલીસ અપરાધીઓને તો પકડે, પણ તે ધારે તો નિરપરાધીઓને પણ પકડી શકે છે. રુદ્રને જબલપુરની જેલમાં પૂરી દેવાયો. ત્યાં યોગ્ય વાતાવરણના અભાવમાં રુદ્ર બીમાર થયો. જેલ એટલે જીવતું દોઝખ. નરકના કીડા સિવાય બીજા કોઈને અનુકૂળ ન આવે. અધૂરામાં પૂરું રુદ્રને માતા નીકળ્યાં. માતાના ફોલ્લાથી આખું શરીર ફદફદી ઊઠ્યું. જોઈએ તેવી સારવાર ન કરવામાં આવી. અંતે 29-3-1945ના રોજ જેલમાં જ રુદ્રપ્રતાપ સિંહે શહાદત વહોરી લીધી.

31-10-12

58
લાલ પદ્મધરસિંહ

મોભાદાર જીવન પ્રાપ્ત કરવું એ પણ જીવનની ધન્યતા કહેવાય. બધાં મોભાદાર જીવન જીવી શકતાં નથી. કેટલાક લોકો તો ધૂળ જેવું જીવન જીવતા હોય છે. ધૂળને જેમ લોકો પગ તળે છૂંદતા હોય છે તેમ આવા લોકોને પણ લોકો છૂંદતા-કચડતા હોય છે. ખરેખર તો તેમનું જીવન જ ન કહેવાય. મારા ખ્યાલથી 'મોભ' ઉપરથી 'મોભો' શબ્દ બન્યો છે. ઘરની વચ્ચોવચ જે બંને કરાની ટોચ ઉપર બીમ મૂકવામાં આવે છે તેને લોકો મોભ કહે છે. મોભ બંને તરફનો ભાર ઉપાડે છે, તેથી તેનું મહત્ત્વ વધી જાય છે. ઘરના બધી તરફના ભાર ઉપાડનારને મોભી પુરુષ કહેવાય છે. મોભી મરે તો ઘર મરી જાય. પણ મોભી થવું સરળ નથી હોતું. તેને બંને તરફના ખીલા ખાવા પડતા હોય છે. બાકીનાં ઝાલણ એક તરફના જ ખીલા ખાય છે, પણ મોભને તો બંને તરફના ખીલા ખાવા પડતા હોય છે. આવી જ રીતે જે મોભાભર્યું જીવન જીવતા હોય છે તેમને અંદર અને બહાર બંને તરફના ખીલા ખાવા પડતા હોય છે.

મર્યાદા વિના મોભી ન થવાય. છીછરા માણસો મોભી ન થઈ શકે. જે પોતે મર્યાદા પાળે તે જ મર્યાદા પળાવે.

મધ્યપ્રદેશના રીવા રાજ્યના એક જાગીરદાર. તેમનું નામ પ્રદ્યુમ્નસિંહ હતું. તેમને ચાર દીકરા હતા. પોતે વિષ્ણુભક્ત હોવાથી પરિવારનાં બધાં નામ વિષ્ણુપરક રાખતા. ચાર દીકરાનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં: 1. શંખધરસિંહ, ચક્રધરસિંહ, ગદાધરસિંહ અને પદ્મધરસિંહ. આમાં સૌથી નાનો લાલ પદ્મધરસિંહ હતો. ધાર્મિક માન્યતાઓ અને આચારોની અસર પારિવારિક જીવન ઉપર પડતી જ હોય છે, તેથી તો બધાનાં નામ વિષ્ણુપરક રાખ્યાં હતાં.

આપણે લાલ પદ્મધરસિંહની ચર્ચા કરવાની છે. તેનું શિક્ષણ માધવપુરમાં થયું. હાઈસ્કૂલ માટે તેને રીવા જવું પડ્યું. રીવામાં મહારાજાએ છાત્રાલય સાથેની હાઈસ્કૂલ બંધાવી હતી. તેમાં પદ્મધરસિંહ રહેવા લાગ્યો. બચપણથી જ તેને શસ્ત્રો રાખવાનો શોખ હતો, તેથી તે હંમેશાં પોતાની પાસે બંદૂક રાખતો. બાળક અને યુવાનોને રુચિ અને શોખ મોટા ભાગે પરિવારમાંથી મળતાં હોય છે. અહિંસાવાદીના ઘરમાં શસ્ત્રો ન હોય, તેથી બાળકોને પણ શસ્ત્રો પ્રત્યે રુચિ ન જાગે.

જ્યાં ઘણા માણસો રહેતા હોય ત્યાં અવારનવાર નાનીમોટી ઘટનાઓ થતી જ રહેતી હોય છે. તેમાં પણ જ્યાં કિશોરો કે નવયુવાનો રહેતા હોય ત્યાં તો ગંભીરતાની આશા જ ન રખાય. બન્યું એવું કે હાઈસ્કૂલમાંથી કોઈ કીમતી ચીજની ચોરી થઈ. આચાર્યે પદ્મધરસિંહ ઉપર શંકા કરી અને તેના રૂમની ઝડતી લેવા આવી ગયા. પદ્મધરને ખોટું લાગ્યું. તેણે કહ્યું કે "અમે મોભાદાર જાગીરદાર છીએ. અમે કદી ચોરી કરીએ જ નહીં. મારા રૂમની ઝડતી એ અમારી પ્રતિષ્ઠાનું અપમાન છે." પણ આચાર્ય માન્યા નહીં. તેમણે હઠ કરી, એટલું જ નહીં, નિશ્ચય સાથે કહ્યું કે ચોરાયેલી વસ્તુ તારા રૂમમાં જ છે. હું ઝડતી લેવાનો જ છું." વાતાવરણ ઉગ્ર થઈ ગયું. પદ્મધર પણ ઉગ્ર થઈ ગયો. તેણે કહ્યું કે "ભલે, ઝડતી લો, પણ જો વસ્તુ ન નીકળી તો હું તમને ગોળી મારી દઈશ!" ઝડતી ચાલુ થઈ. બધું ફેંદી નાખ્યું, પણ ક્યાંયથી ચોરાયેલી વસ્તુ મળી નહીં. પદ્મધરે કહ્યું કે "હજી પણ ક્યાંય કશું બાકી હોય તો તપાસ કરી શકો છો." આચાર્ય ઢીલા થઈ ગયા. બાતમી આપનારે તેમને ખોટી બાતમી આપી હતી. પદ્મધરે બંદૂક ઉપાડી અને લોકો 'હાં-હાં' કરે તે પહેલાં તો ઘોડો દાબી દીધો. આચાર્ય મિ. ટોપેસાહેબ ત્યાં જ ઢળી પડ્યા. ગોળી ખભામાં વાગી હતી. પદ્મધર ચાહત તો બીજી ગોળી ચલાવી શકત. પણ તેણે એક જ ગોળી ચલાવવાની શરત કરી હતી, તેથી બીજી ગોળી ન ચલાવી.

કેસ ચાલ્યો અને તેને સાત વર્ષની સજા થઈ. પણ આગળ જતાં તેને વહેલો છોડી દેવાયો. તે ફરીથી અલાહાબાદ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ભણવા લાગ્યો. પણ ત્યારે ઓગસ્ટ ક્રાન્તિ શરૂ થઈ ચૂકી હતી.

12-8-1942ના રોજ વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓએ સરઘસ કાઢ્યું. તેનું નેતૃત્વ લાલ પદ્મધરસિંહના હાથમાં હતું. સૌથી આગળ છાત્રાઓ હતી. હાથમાં ઝંડો લઈને તે રાષ્ટ્રીય ગીત ગાતીગાતી આગળ જતી હતી. નયનતારા સહગલના હાથમાંથી ત્રિરંગો પડાવી લેવા

પોલીસ આગળ આવ્યા, પણ નયનતારાએ ઝંડો આપ્યો નહીં. ખેંચાખેંચ થવા લાગી. એટલામાં પદ્મધરસિંહ કૂદીને આગળ આવ્યો અને નયનતારાના હાથમાંથી ઝંડો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો અને ગર્જના કરી કે "મર્દનો દીકરો હોય તો મારા હાથમાંથી ઝંડો પડાવ!" સરઘસ આગળ વધવા લાગ્યું, એટલામાં એક ગોળી આવી અને પદ્મધરને વીંધી નાખ્યો. લાલનું તમામ કામ થઈ ગયું.

વીરોનું આયુષ્ય લાંબું નથી હોતું. તે વીરગતિ પામવા જ જન્મ્યા હોય છે. ભારતમાતાની કૂખમાં લાલ કાયમ-કાયમ માટે શહીદ થઈને પોઢી ગયો.

તેના પિતા પ્રદ્યુમ્નસિંહે ગર્જના કરી કે હજી મારા ત્રણ દીકરા બાકી છે. જરૂર પડશે તો ત્રણેને દેશ ઉપર ન્યોછાવર કરી દઈશ. વીરપુરુષોએ વધુ બાળકો પેદા કરવાં જોઈએ. ઋષિઓ આશીર્વાદ આપતાઃ "દશપુત્રા ભવ!" અર્થાત્ દશ પુત્રની માતા થા. જો વીર વંશ બેમાં જ અટકી ગયો તો સેનામાં કોણ જશે? એક શહીદ થાય તો બીજો, બીજો શહીદ થાય તો ત્રીજો – એમ વણજાર લાગવી જોઈએ. જો વીર વંશ નહીં વધે તો કુરકુરિયાં વધી જશે. કુરકુરિયાંથી શહીદી ન વહોરાય, બહુબહુ તો તે પૈસા લઈને વોટ આપવાના કામમાં આવે. તેથી રાષ્ટ્ર ન બને. પદ્મધરસિંહ અમર થઈ ગયો.

31-10-12

59
વાસુદેવ બલવંત ગોગટે

શાસનપદ્ધતિના બે પ્રકાર છેઃ 1. રાજાશાહી અને 2. લોકશાહી. પ્રાચીનકાળમાં લગભગ પૂરા વિશ્વમાં રાજાશાહી જ ચાલતી હતી. પશુ-પક્ષીઓમાં પણ આવું જ હોય છે. ધર્મગ્રંથોમાં પણ સૃષ્ટિ રચાયા પછી પરસ્પરની ઘોર અવ્યવસ્થાથી લોકો બહુ દુઃખી થતા હતા. 'મારે તેની તલવાર' જેવો ન્યાય હતો. ત્યારે લોકોએ પરમેશ્વર પાસે 'રાજા'ની માગણી કરી હતીઃ "અમને રાજા આપો." પછી એક રાજા અપાયો. બત્રીસ લક્ષણોથી ભરપૂર રાજાએ ન્યાય અને કાયદાનું સ્થાપન કર્યું તેથી પ્રજા સુખી થઈ. મોટા ભાગે આ રાજવ્યવસ્થા વંશપરંપરાની ચાલતી, જેથી રાજા નક્કી કરવા કે ચૂંટવામાં મતભેદ ન થતા. આપણે ત્યાં બે વંશો પુરાણપ્રસિદ્ધ મનાય છેઃ 1. સૂર્યવંશ અને 2. ચંદ્રવંશ. પછી તો ઘણા પેટાવંશો પ્રગટ્યા અને ચાલ્યા.

આ રાજવ્યવસ્થામાં એક મોટો દોષ હતો. જો રાજા અયોગ્ય હોય તો પ્રજા નોકરશાહીનો શિકાર થઈ જાય, પણ જો રાજા પોતે ક્રૂર અને વ્યભિચારી હોય તો તો પ્રજાને ત્રાહિમામ્ પોકરાવી દે. પ્રજા એટલી દુર્બળ હોય કે બળવો કરી શકે નહીં અને કચડાઈ-કચડાઈને જીવે, પણ જો રાજા સારો હોય તો- તો તેના જેવું એક પણ શાસન ન કહેવાય. તે ઝડપી નિર્ણયો લે અને અમલમાં મૂકી શકે. તેને લોક-ચૂંટણીની ચિંતા ન હોવાથી તેને ખોટા નિર્ણયો કરવા બાધ્ય ન કરી શકાય. પણ સારો રાજા મળવો એ પણ દુર્લભ તત્ત્વ કહેવાય.

ભારતમાં કેટલાય રાજવંશોએ રાજ્ય કર્યું. તેમાં પાછળથી મોગલવંશ રાજ્ય કરતો રહ્યો. એક પછી એક પ્રબળ રાજાઓ આવતા રહ્યા અને રાજ્ય કરતા રહ્યા. છેવટે અંગ્રેજો આવ્યા. અંગ્રેજો ન તો રાજા બનીને આવ્યા હતા કે ન કોઈ રાજવંશ ચલાવતા હતા. તે કંપની બનીને આવ્યા હતા. તે કંપનીનું વડું મથક લંડન હતું, જ્યાંથી તે રાજવ્યવસ્થા ચલાવતી હતી. દર પાંચ કે સાત વર્ષે એક વાઇસરોય અહીં આવતો અને પૂરી મુદત સુધી રાજ્ય કરતો. અહીંના ભારતના લગભગ બધા રાજાઓ આ કંપનીના ખંડિયા રાજા બનીને પોતપોતાનું રાજ્ય ચલાવતા. 1857 પછી કંપની સરકારની જગ્યાએ બ્રિટિશ સરકારનું રાજ્ય શરૂ થયું. વાઇસરોયની જગ્યાએ ગવર્નર જનરલ રાજ્ય કરવા લાગ્યો હતો.

હવે બ્રિટનમાં રાજાશાહી નામ માત્રની જ હતી. ખરી સત્તા પ્રધાનમંત્રી પાસે હતી. પ્રધાનમંત્રી ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના બહુમતી પક્ષમાંથી બનતો. તે પાર્લામેન્ટ પ્રતિ જવાબદાર રહેતો, અર્થાત્ બ્રિટનમાં લોકશાહી રાજવ્યવસ્થા પ્રસ્થાપિત થઈ ચૂકી હતી. અમેરિકા, વગેરે દેશોમાં પણ લોકશાહી વ્યવસ્થા ચાલતી હતી. લોકશાહીમાં લોકો દ્વારા, લોકો માટે ચૂંટાયેલા લોકો નિર્ધારિત મુદત સુધી રાજ્ય ચલાવતા હોય છે. તે વંશપરંપરાગત નથી હોતા. ચૂંટવાનો અધિકાર સૌને હોય છે.

લોકશાહીને ઉત્તમ વ્યવસ્થા માનવામાં આવે છે – પણ જો લોકો કેળવાયેલા, વિચારક અને પ્રામાણિક હોય તો. જો લોકો અણઘડ હોય, વિચારહીન હોય અને પૈસા લઈને મત આપનારા હોય તો લોકશાહી મહાભ્રષ્ટ વ્યવસ્થા થઈ જાય. ગોરી પ્રજા સિવાયની પ્રજાઓ આવી યોગ્યતા કેળવી શકી નથી, તેથી અહીંની લોકશાહી પશ્ચિમ જેવું સ્વરૂપ કાઢી શકી નથી. અહીંના મોટા ભાગના લોકો રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો ઉપર મત આપતા નથી. મોટા ભાગના મતદાતાઓ રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોને સમજી શકતા જ નથી. અહીંના મોટા ભાગના મતદાતાઓ "મને શું આપશો?" એના આધારે મત આપતા હોય છે, તેથી ચૂંટણીના સમયે રાજકીય પક્ષો અસંભવિત વચનો આપતા રહે છે. લોકોને લાલચુ બનાવવામાં ચૂંટણી મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. લોકો માટે સૌથી આકર્ષક વસ્તુ 'અનામત' છે. તે માટેનાં કોમવાર વચનો અપાય છે. ખાસ કરીને અલ્પસંખ્યક વર્ગ સૌથી વધુ સંગઠિત હોવાથી તેના મતોની કિંમત પણ વધારે છે, તેથી તેને રાજી કરવા જાત-જાતની યોજનાઓ અને પૅકેજો આપવાની જાહેરાતો થયા કરે છે. આ સિવાય ચૂંટણી વખતે બેફામ ધન ખર્ચાય છે. મનીપાવર અને મસલપાવર વિના ચૂંટણી લડવી શક્ય જ નથી. તેવી સ્થિતિમાં પ્રજાનો ક્રીમ-વર્ગ સંસદમાં પહોંચવાની જગ્યાએ દેશનો કચરો – બાહુબલીઓ જ વધારે પહોંચતા થયા છે. ક્રમેક્રમે બાહુબલીઓનું રાજ્ય થઈ ગયું કહેવાય. આ દૃષ્ટિએ આપણી લોકશાહી નિષ્ફળ થઈ કહેવાય.

રાજવ્યવસ્થા હોય કે લોકવ્યવસ્થા હોય, રાષ્ટ્રને વારંવાર અરાજકતા અને વિદ્રોહનો સામનો કરવો જ પડતો હોય છે. જ્યારે ઘોર અરાજકતા ફેલાઈ જાય કે દેશના કોઈ ભાગમાં મહાવિદ્રોહ થઈ જાય ત્યારે તેને પહોંચી વળવા લોકશાહીમાં પણ એક ખાસ વ્યવસ્થા રખાઈ છે, જેને "માર્શલ લૉ" કહેવાય છે. ત્યારે પ્રજા પાસેથી લોકશાહીના બધા અધિકારો છીનવીને બધી સત્તા સરકાર પોતે પોતાના હાથમાં લઈ લેતી હોય છે. આવી સ્થિતિ પ્રજા માટે બહુ દુઃખદાયી થઈ જતી હોય છે. સંપૂર્ણ નોકરશાહી પ્રજા ઉપર મનમાની કરતી રહે છે. રાજાશાહીમાં તો લગભગ માર્શલ લૉ જેવી જ સ્થિતિ હોય છે. પ્રજા એ રીતે ઘડાઈ ગઈ હોય છે. પણ લોકશાહીમાં વાણીસ્વાતંત્ર્ય – કલમસ્વાતંત્ર્ય સમાપ્ત થઈ જતું હોવાથી પ્રબુદ્ધ વર્ગને ભારે વ્યથા થતી રહે છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. મહારાષ્ટ્રના સોલાપુર-પ્રદેશમાં બ્રિટિશ સરકારે માર્શલ લૉ લાગુ કરી દીધો હતો. કારણ હતું 'જંગલ સત્યાગ્રહ.' લોકો જંગલમાં જઈને વૃક્ષો કાપી લાવતા અને વૃક્ષોની સાથે શહેરમાં સત્યાગ્રહ કરતા. 1-5-1930ના રોજ આવો મોટો સત્યાગ્રહ થયો. પોલીસે ગોળીઓ ચલાવી અને તેમાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. સરકાર જ્યારે આવશ્યકતા કરતાં વધુપડતું બળ વાપરે છે ત્યારે સમજવું કે તે પોતે જ પોતાની વિરુદ્ધ વંટોળિયો ઊભો કરે છે. લોક-વંટોળિયો અદમ્ય હોય છે. કદાચ કોઈ અતિશય ક્રૂરતાથી તેને દબાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેમાં ક્ષણિક સફળતા મળે, પણ પછી વંટોળિયાને મહાવિનાશનું રૂપ ધારણ કરતાં વાર ન લાગે, એટલે સત્તાનો ઉપયોગ તેટલો જ થવો ઘટે કે જેથી લોકવંટોળિયો ઊભો ન થાય. લોકોને સમજાવવા હોય તો દમનની સાથે કરુણા પણ હોવી જોઈએ, અર્થાત્ લોકમાગણીનો અમુક અંશમાં સ્વીકાર પણ કરવો જોઈએ. કોરું દમન આત્મવિનાશક બની જતું હોય છે.

પોલીસની ગોળીઓથી કેટલાક માણસો શહીદ થઈ ગયા, તેથી લોકો વધુ વીફર્યા અને તેમણે ન્યાયાલય અને મોટાંમોટાં કાર્યાલયોમાં આગ લગાવી દીધી, જેથી બધું મહત્ત્વનું દફ્તર બળીને ખાખ થઈ ગયું.

આ ભયંકર હોનારતથી અંગ્રેજ કલેક્ટર મિ. નાઈટે મહારાષ્ટ્ર સરકારને માર્શલ લૉ લગાવવાની ભલામણ કરી દીધી.

ત્યારે મહારાષ્ટ્રના ગવર્નર સર અર્નેસ્ટ હોટસન હતા. તેમણે તરત જ તે ક્ષેત્રમાં માર્શલ લૉ લગાવી દીધો. માર્શલ લૉમાં પ્રજાના બધા અધિકાર સ્થગિત થઈ જતા હોય છે, તેથી પોલીસ અને બીજા અમલદારોને મનફાવે તેમ કરવાની છૂટ મળી જતી હોય છે અને ખરેખર તેમણે પ્રજા ઉપર બેફામ અત્યાચાર કરવા માંડ્યા. આ તો એવું થયું કે હરણાં ઉપર શિકારી કૂતરા છોડી મૂક્યા. બધા અધિકારીઓ માનવતાવાદી નથી હોતા. સત્તાનો કેફ દારૂના કેફ કરતાં પણ ભૂંડો હોય છે. દારૂનો કેફ તો માત્ર બેચાર કલાક પૂરતો પીનાર વ્યક્તિને જ રહેતો હોય છે, પણ સત્તાનો કેફ ચોવીસે કલાક અધિકારીને ચઢ્યો રહેતો હોય છે, એટલું જ નહીં, અધિકારીના પરિવારનાં માણસો પણ કેફમાં ડૂબી જતાં હોય છે. સત્તા ઉપર જો સત્તાનું શાણપણભર્યું નિયંત્રણ ન હોય તો સત્તા ચુડેલથી પણ ભૂંડી બની જતી હોય છે. સોલાપુર પરગણામાં આવું જ થયું.

ત્યારે સોલાપુરની ઘટનાએ મહારાષ્ટ્રમાં હાહાકાર મચાવી દીધો હતો. મહારાષ્ટ્રનું પૂના શહેર મૂળ તો પેશ્વાઓની નગરી જ કહેવાય. પેશ્વા બ્રાહ્મણ હતા. તેમના વંશજો હજી પણ જીવિત હતા અને બધાં ક્ષેત્રોમાં પ્રભાવશાળી હતા. સાવરકર, તિલક, ગોખલે, વગેરે આ જ ક્ષેત્રના પ્રભાવશાળી પુરુષો હતા. સતારા જિલ્લાના મિરજ ગામમાં જન્મેલો એક છોકરો, જેનું નામ વાસુદેવ બળવંત ગોગટે હતું. તે કોલેજનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા પૂના પહોંચ્યો. વાસુદેવના પિતા બળવંત ગોગટે મિરજ હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ હતા. તેઓ પણ ક્રાન્તિના રંગે રંગાયેલા હતા. આમ કહો તો પૂરો પરિવાર ક્રાન્તિરંગથી રંગાયેલો હતો, તેથી વાસુદેવને ક્રાન્તિનો રંગ ચઢતાં વાર ન લાગી.

ત્યારે ભગતસિંહ, સુખદેવ અને રાજગુરુને ફાંસી થઈ હતી. તેમાં શિવરામ હરિ રાજગુરુ મહારાષ્ટ્રનો બ્રાહ્મણ હતો. તેથી લોકોમાં ભારે ઉકળાટ છવાઈ ગયો હતો. ઘટનાઓ વાતાવરણ બનાવતી હોય છે. અને લોકો વાતાવરણમાં તણાતા હોય છે. પૂરું મહારાષ્ટ્ર ક્રાન્તિના વાતાવરણમાં તણાઈ રહ્યું હતું. આ વાતાવરણની અસર વાસુદેવ ઉપર પણ થઈ. તે પૂનામાં ફર્ગ્યુસન કોલેજમાં ભણતો હતો. આ કોલેજ તો ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓની ભૂમિ જ બની ગઈ હતી. રાષ્ટ્રીય જાગૃતિનું કેન્દ્ર ઉચ્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ હોય છે. આપણે સ્વીકારવું જોઈએ કે અંગ્રેજોના આવ્યા પછી જે કોલેજો, વગેરે ઉચ્ચશિક્ષણસંસ્થાઓ થઈ તે બધી પશ્ચિમથી પ્રભાવિત હતી અને તેમાં વર્તમાન પ્રશ્નોના ઉકેલનું

શિક્ષણ અપાતું હતું. આપણી પ્રાચીન શિક્ષણસંસ્થાઓમાં મુખ્યતઃ ધર્મ અને અધ્યાત્મનું શિક્ષણ અપાતું, જેનો સંબંધ વર્તમાન કરતાં ભૂતકાળ સાથે વધારે રહેતો હતો.

વાસુદેવે જ્યારે શોલાપુરના માર્શલ લોના અત્યાચારોના સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તે ઊકળી ઊઠ્યો. ઊકળતું લોહી જ સામે થતું હોય છે. ઠંડું લોહી ઊંઘી જતું હોય છે. વાસુદેવ નિઝામ હૈદરાબાદ ગયો. ત્યાં તેનો ભાઈ ડોક્ટર હતો. કોઈને ખબર ન પડે તેમ તેણે દુકાનમાંથી બે રિવોલ્વર ખરીદી, નિશાનબાજી શીખી અને તે પાછો પૂના આવી ગયો. હવે તેની ઇચ્છા માર્શલ લો થોપનાર મુંબાઈના ગવર્નર સર અર્નેસ્ટને ઉડાવવાનો હતો. તે પાછળ પડી ગયો, પણ ગવર્નર કાંઈ હાથમાં આવે નહીં. પણ તે થાક્યો નહીં. ઊભરામાં કરેલા નિર્ણયો ઊભરો બેસતાં જ બેસી જતા હોય છે, પણ સ્વસ્થતાથી કરેલા નિર્ણયો સમય વીતવા છતાં બેસતા નથી. અંતે તેને મોકો મળી ગયો. તા. 20-7-1931ના રોજ મુંબઈ વિધાનપરિષદનો શુભારંભ કરવા મિ. અર્નેસ્ટ આવવાના હતા. વાસુદેવ પહોંચી ગયો. પણ પછી જાણવા મળ્યું કે સર અર્નેસ્ટ આવવાના નથી. વાસુદેવ નિરાશ થઈ ગયો અને મુંબઈથી પાછો પૂના આવી ગયો. નિરાશા અને હતાશા વિનાની સફળતા ભાગ્યે જ હોય છે – કદાચ હોય તો તે મત્સર પેદા કરે છે, જે કર્તાના સ્વભાવને વિકૃત કરે છે.

એવામાં ફરી તેને મોકો મળી ગયો. 29-7-1931ના રોજ તેણે જોયું કે એક ગોરો સાર્જન્ટ ફર્ગ્યુસન કોલેજના દરવાજે ઊભો છે. આવું ત્યારે જ બનતું હોય છે જ્યારે કોઈ અતિ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ કોલેજમાં આવવાની હોય. તેણે સાર્જન્ટને કારણ પૂછ્યું તો જાણવા મળ્યું કે સર અર્નેસ્ટ કોલેજમાં નિરીક્ષણ કરવા આવી રહ્યા છે. તે મૂઠીઓ વાળીને દોડ્યો. ઘરે જઈને બંને રિવોલ્વર લઈ આવ્યો. કોલેજમાં વાડિયા પુસ્તકાલયનું પ્રથમ નિરીક્ષણ થવાનું હતું. ત્યાં તે પહોંચી ગયો. તે સૌથી આગળની હરોળમાં ઊભો થઈ ગયો. સર અર્નેસ્ટ ત્યાં જ આવ્યા. વાસુદેવે ધડાધડ એક પછી એક બે ગોળીઓ ચલાવી દીધી, પણ સર અર્નેસ્ટને કશું થયું નહીં. બીજી જ ક્ષણે અર્નેસ્ટ વાસુદેવ ઉપર કૂદી પડ્યા. તેમણે વાસુદેવને દબાવી દીધો. વાસુદેવે બીજા હાથથી બીજી ગોળી છોડી પણ કશું થયું નહીં. હવે તો કેટલાય લોકો વાસુદેવ ઉપર તૂટી પડ્યા. તેની બંને રિવોલ્વર પડાવી લીધી. સર અર્નેસ્ટ જરાય ગભરાયા વિના સામા ઊભા રહીને પૂછવા લાગ્યા કે "તેં મારા ઉપર ગોળી કેમ ચલાવી?"

વાસુદેવનો જવાબ હતો કે "શોલાપુરમાં માર્શલ લો લગાડવાને કારણે!"

વાસુદેવ ઉપર કેસ ચાલ્યો. તેના બચાવમાં પ્રસિદ્ધ વકીલ ભોપટકર બચાવ કરી રહ્યા હતા. અંતે નાની ઉંમર અને વિદ્યાર્થી હોવાના કારણે વાસુદેવને આઠ અને બે વર્ષની સજા થઈ. સૌને નવાઈ એ વાતની હતી કે ત્રણ-ત્રણ ગોળીઓ ચલાવવા છતાં અર્નેસ્ટને કશું થયું કેમ નહીં? કહેવાય છે કે તેમણે હલકું બખ્તર પહેર્યું હતું. ઈશ્વરના ભરોસે જીવવું એ શ્રદ્ધાની વાત છે, પણ પૂરી તકેદારી અને સાવધાનીથી જીવવું એ પોતાની સાવધાની અને કુશળતા કહેવાય. જેનો જાન હંમેશાં જોખમમાં રહેતો હોય તેણે પોતાના તરફથી પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવી જ જોઈએ. સાવધાની રોજ પરિણામ નથી આપતી, પણ જીવનમાં એકાદ વાર પણ પરિણામ આપે તો ધન્ય થઈ જવાય.

વાસુદેવને યરવડા જેલમાં રાખવામાં આવ્યો. આ જેલમાં મહાત્મા ગાંધીજીને પણ રખાયા હતા.

સૌને નવાઈ લાગશે કે વાસુદેવની જેલમુક્તિ માટે સર અર્નેસ્ટ હોટસને પ્રયત્નો કર્યા અને 1937માં તેની જેલમુક્તિ થઈ ગઈ.

જેલમુક્તિ પછી વાસુદેવે સર અર્નેસ્ટને આભારપત્ર લખ્યો, જેના જવાબમાં સર અર્નેસ્ટે તેને ધન્યવાદ આપ્યા અને નવું જીવન શરૂ કરવાની મનઃકામના પ્રગટ કરી, એટલું જ નહીં, સાથે એકસો રૂપિયાનો ચેક પણ મોકલ્યો, જેથી જીવન શરૂ કરી શકાય. તે જમાનામાં સો રૂપિયા એટલે કદાચ આજના દશ હજાર રૂપિયા કહેવાય.

સર અર્નેસ્ટ હોટસનની મહાનતા પ્રણામ કરવા યોગ્ય કહેવાય.

વાસુદેવ બલવંત ગોગટે શેષ જીવન વકીલાત કરતો રહ્યો.

60
વિનય બોઝ

ક્રાન્તિનાં મુખ્યતઃ પાંચ ક્ષેત્રો છેઃ 1. ધર્મક્રાન્તિ, 2. સમાજક્રાન્તિ, 3. રાજક્રાન્તિ, 4. વિજ્ઞાનક્રાન્તિ અને 5. જીવનક્રાન્તિ.

આમ જુઓ તો ક્રાન્તિ એક સતત પ્રક્રિયા છે. જીવનમાં સતત પરિવર્તન થતું રહે તેને ક્રાન્તિ જ કહેવાય, પણ પરિવર્તન જ્યારે કૂદકો મારીને થાય ત્યારે તેવા પરિવર્તનને ક્રાન્તિ કહેવાય. સંસ્કૃતમાં ક્રમ્-પાદવિક્ષેપે ધાતુ છે જેનો અર્થ કૂદકો મારવો એવો થાય છે. જીવન ગતિશીલ હોય છે. ભલે ગતિ મંદ હોય, પણ ધીમેધીમે જીવન ચાલતું રહે છે. જેમાં મંદ ગતિ પણ નથી હોતી તે જીવન સ્થગિત થઈ જતું હોય છે. બાળક જન્મતાં જ વિકાસ કરતું રહે છે. 18-20 વર્ષ પછી તેનો શારીરિક વિકાસ બંધ થઈ જાય છે, પણ બૌદ્ધિક વિકાસ ચાલતો રહે છે. આગળ જતાં વિકાસ પાછો પડવા લાગે છે, અર્થાત્ શરીર ઘડપણ તરફ ધકેલાય છે. બુદ્ધિ પણ પાછી પડવા લાગે છે. પાછા પડવાનું છેલ્લું બિંદુ એટલે મૃત્યુ.

શારીરિક જીવનમાં ચઢાવ-ઉતારની માફક પ્રજાના સમષ્ટિજીવનમાં પણ ચઢાવ-ઉતાર થયા કરતા હોય છે. ચઢાવથી ઉન્નતિ અને ઉતારથી પતન થતું રહે છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ આ પ્રક્રિયામાં પાંચ ક્ષેત્રો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે.

1. ધર્મક્રાન્તિ

ધર્મ વિના માણસ રહી શકતો નથી. ગમે તેવો ખરો-ખોટો પણ તેને ધર્મ તો જોઈએ જ. જે લોકો પોતાને નાસ્તિક માનતા હોય છે તે પણ કોઈ ને કોઈ પ્રકારની માન્યતામાં બંધાયેલા હોય છે. બધી માન્યતાઓ તર્કસિદ્ધ નથી હોતી. જે તર્કસિદ્ધ ન હોય તે ભાવસિદ્ધ, શ્રદ્ધાસિદ્ધ કે વહેમસિદ્ધ પણ હોઈ શકે છે.

ધર્મને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, કોઈ ગ્રંથ કે કોઈ નિશ્ચિત પરંપરા જોડી દેવામાં આવે છે ત્યારે જ તેમાં સ્થાયિત્વ આવતું હોય છે. પ્રત્યેક ધર્મને પોતાનો માન્ય ધર્મગ્રંથ હોય છે. આ ગ્રંથ જો ઈશ્વરરચિત હોય તો તેમાં કશું પરિવર્તન ન કરી શકાય. પણ સમયની સાથે ગ્રંથની માન્યતાઓ પ્રસ્તુત ન રહે તો નવા- નવા વ્યાખ્યાતાઓ થાય. વ્યાખ્યાતાઓ સમયને અનુરૂપ નવી પ્રસ્તુત વ્યાખ્યા આપે. મૂળ ગ્રંથને માન્ય રાખીને નવાં વ્યાખ્યાશાસ્ત્રો રચાય. આ વ્યાખ્યા- શાસ્ત્રોમાં મતભેદ ઊભા થાય, તેથી સંપ્રદાયો ઊભા થાય. પ્રત્યેક નજીકનો સંપ્રદાય દુશ્મન પણ થઈ શકે છે. આ રીતે ધર્મમાંથી સંપ્રદાય બનેલા ફાંટાઓ પરસ્પર ઘૃણા, વિદ્વેષ અને વૈરભાવ જગાડે અને છેવટે કદાચ યુદ્ધ પણ કરાવે. નવાઈ એ છે કે આમાંનો પ્રત્યેક સચ્ચાઈ અને દૈવીપણાનો દાવેદાર હોય છે.

જે ધર્મમાં વ્યાખ્યાતા નથી હોતા અથવા વ્યાખ્યાતા પણ દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વ્યાખ્યા નથી કરતા તે ધર્મ સ્થગિતતા લાવે છે. સ્થગિતતાથી પ્રજા પછાત બને છે. પછાતપણું પતન લાવે છે. આ રીતે ધર્મ પોતે પતનનું કારણ બને છે.

ધર્મ જ્યારે રૂઢિપ્રધાન બની જાય અને રૂઢિઓને સનાતન બનાવવામાં આવે ત્યારે પણ પ્રજા ધર્મના નામે ગૂંગળામણ અનુભવવા લાગતી હોય છે. આવી સ્થિતિમાં ક્રાન્તિ જરૂરી બની જતી હોય છે. ક્રાન્તિથી ગૂંગળાતી સ્થિતિ બદલાઈ જાય છે. પ્રજાને રાહત થવા લાગે છે. ક્રાન્તિનું મૂળ તો અનિષ્ટ જ હોય છે, અર્થાત્ અનિષ્ટ હોય તો જ ક્રાન્તિ થાય. અનિષ્ટ હોય જ નહીં તો ક્રાન્તિ જાગે જ નહીં. ક્રાન્તિ ગૂંગળામણમાંથી જાગતી હોય છે.

ધર્મના ત્રણ વિભાગ હોય છેઃ 1. આચાર, 2. દર્શન અથવા માન્યતા અને 3. ઉપાસના. આ ત્રણમાં આચારવિભાગ બહુ જ મહત્ત્વનો હોય છે. જે આચારોથી પ્રજાને હાનિ થતી હોય, અવરોધ થતો હોય, ગૂંગળામણ થતી હોય તે આચાર વિદ્રોહ કરાવે છે. તેમાંથી ક્રાન્તિ થતી હોય છે. જો પ્રજા નમાલી હોય અને ક્રાન્તિ ન કરે તો ધર્મના નામે દુઃખી થતી રહે છે.

2. સામાજિક ક્રાન્તિ

સમાજવ્યવસ્થા પણ જીવનનાં સુખ-દુ:ખમાં બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે અને ધર્મ એક હોવા છતાં પણ સમાજો ઘણા હોય છે. પ્રત્યેક સમાજની પોતપોતાની વ્યવસ્થા હોય છે. આ વ્યવસ્થા સનાતન નથી હોતી, પણ તેને રૂઢિનું રૂપ મળતાં જ તેને સનાતન માની લેવાય છે. ઘણી રૂઢિઓ સમય જતાં અપ્રસ્તુત થઈ જતી હોય છે, એટલું જ નહીં, બોજારૂપ કે અવરોધરૂપ પણ બનતી હોય છે. ત્યારે ક્રાન્તિની જરૂર ઊભી થતી હોય છે. સમાજસુધારો એક સતત પ્રક્રિયા છે. તે પ્રક્રિયા ચાલતી રહે તે જરૂરી છે.

3. રાજકીય ક્રાન્તિ

આનું પરિણામ તત્કાળ દેખાતું હોય છે. વ્યક્તિ અને પ્રજા બંનેને સુખી-દુ:ખી કરવામાં રાજ્યવ્યવસ્થા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. જો રાજ્યવ્યવસ્થા ખોટી હોય તો પ્રજા તત્કાળ દુ:ખી થઈ જાય. ખોટો રાજા, ખોટી વ્યવસ્થા કે ખોટા નેતાને બદલી નાખવો તે રાજ્યક્રાન્તિ કહેવાય. આ ક્રાન્તિ પણ નમાલી પ્રજા નથી કરી શકતી. વીર પ્રજા જ આ ક્રાન્તિ કરતી હોય છે.

4. વિજ્ઞાનક્રાન્તિ

વિકાસ અને પ્રગતિ માટે આ ક્રાન્તિ બહુ જરૂરી છે. વિજ્ઞાન એટલે કે પ્રયોગશાળાનું સત્ય, જે સર્વમાન્ય હોય છે. પ્રાચીનકાળમાં બધાં સત્યો ધાર્મિક માન્યતાઓમાંથી પ્રગટ થતાં. ધાર્મિક માન્યતાઓ શાસ્ત્રો કે ધર્માચાર્યો દ્વારા પ્રગટ થતી. તેમને પડકારી શકાતી નહીં, તેથી સ્થિર થઈ જતી. કેટલાક ઘોર રૂઢિવાદી ધર્મો તો માન્યતાની સામે યુક્તિ કે દલીલ સાંભળવા પણ તૈયાર નહોતા, તેથી રૂઢ-માન્યતા-બદ્ધ પ્રજા પછાત થઈ જતી. પશ્ચિમમાં પ્રયોગશાળાઓનો ઉદય થયો અને જોતજોતાંમાં ધાર્મિક માન્યતાઓની સામે વિજ્ઞાનની માન્યતાઓ ટકરાવા લાગી. ઘણો સંઘર્ષ થયો, પણ અંતે પ્રયોગશાળાનો વિજય થયો, કારણ કે તે માત્ર માની લેવાની જ વાત ન હતી, સિદ્ધાંત કરી બતાવવાની વાત હતી. જેમણે પ્રયોગશાળાઓને સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ આપ્યું તે સુપર પ્રજા બની ગઈ. આ ક્રાન્તિ પણ મહત્ત્વની કહેવાય.

5. જીવનક્રાન્તિ

આ ક્રાન્તિ સર્વતોમુખી હોય છે, જેમાં પૂરી જીવનપદ્ધતિ અથવા કહો કે જીવનવ્યવસ્થા જ બદલાઈ જાય. આહાર-વિહાર, ગમન-આગમન, લગ્ન-મરણ, વેશ-પરિવેશ, આવાસ-નિવેશ – બધું જ બદલાઈ જાય તે જીવનક્રાન્તિ કહેવાય.

આપણે અત્યારે તો માત્ર રાજ્યક્રાન્તિની જ ચર્ચા કરવાની છે. પ્રાચીનકાળથી નિયમ રહ્યો છે કે "વીરભોગ્યા વસુંધરા." જે વીર હશે – બળવાન હશે તે જ પૃથ્વીપતિ થશે. આ રીતે સમય-સમય ઉપર રાજ્યો-સામ્રાજ્યોની ઊથલપાથલ થતી રહી છે. બારમી શતાબ્દી પછી પશ્ચિમ ધર્મસ્થાનોમાંથી પ્રયોગશાળામાં જવા લાગ્યું. એક પછી એક પ્રયોગો થવા લાગ્યા અને આ બળવાન પ્રજા વધુ ને વધુ બળવાન થતી ગઈ. તેમાં સૌથી વધુ બળવાન અંગ્રેજો નીકળ્યા. તે વિશ્વના ઘણા ભાગ ઉપર ફેલાઈ ગયા. તેમણે ઘણા ઉપનિવેશ સ્થાપ્યા, જેમાં ભારત પણ ખરો. ભારતની મૂળ પ્રજા તો સદીઓથી ગુલામી ભોગવતી હતી. વિદેશીઓ અને વિધર્મીઓ મનફાવે તેમ રાજ્ય કરતા હતા. મૂળ પ્રજા દુર્બળ હતી તેથી પોતાની સત્તા સ્થાપિત કરી શકતી ન હતી. તેની દુર્બળતાનું ખરું કારણ ધર્મ, અધ્યાત્મ અને સંસ્કૃતિ હતું.

આ બધાં ત્યાગપ્રધાન હતાં તેથી રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાનાં હતાં. વર્ણવ્યવસ્થાના કારણે યોદ્ધાઓની કમી, પલાયનવાદી અધ્યાત્મના કારણે જિજીવિષાનો અભાવ થયો. આ લોક કરતાં પરલોકને જ મહત્ત્વ આપવાના કારણે આ લોકની ઉપેક્ષા અને વધુપડતા અહિંસાવાદના કારણે શસ્ત્રત્યાગ, અસંખ્ય જાતિઓ-જ્ઞાતિઓ, અસ્પૃશ્યતા અને ઊંચનીચના પ્રબળ ભેદોને કારણે એકતાનો અભાવ – આવું ઘણુંબધું ભેગું થઈને પ્રજાને દુર્બળ બનાવતું હતું. આ દુર્બળતાથી તેની ગુલામીનું નિર્માણ થતું હતું. વિડંબના એ હતી કે પોતાની દુર્બળતાનાં કારણોનું તે ગૌરવ લેતી હતી અને પોતે વિશ્વની સર્વોચ્ચ મહાન પ્રજા હોવાનો અભિનિવેશ સેવતી હતી, એટલે તેની દુર્બળતાનું જતન તે પોતે જ કરતી રહેતી હતી.

ભારતમાં જે કોઈ વિદેશી-વિધર્મી શાસકો આવ્યા તે અહીં જ વસી ગયા અને પ્રજામાં ભળી ગયા. મુસ્લિમો અહીં વસ્યા તો ખરા પણ ભળી ન શક્યા. તે અલગ જ રહ્યા તેથી ધર્મસંઘર્ષ થતો રહ્યો. મૂળ પ્રજા અત્યાર સુધી માત્ર રાજકીય સંઘર્ષ ભોગવતી હતી તે હવે

ધર્મસંઘર્ષ પણ ભોગવવા લાગી. પણ અંગ્રેજોના આવ્યા પછી – ખાસ કરીને 1857ના વિદ્રોહ પછી ધર્મસંઘર્ષ લગભગ સમાપ્ત થઈ ગયો. 150-200 વર્ષના ગાળામાં ધાર્મિક હુલ્લડો થતાં અટકી ગયાં. આ હુલ્લડો ફરી પાછાં આઝાદીની લડત વખતે પાકિસ્તાનતરફી નેતાઓએ શરૂ કરાવ્યાં અને ભયંકર ખૂનામરકી થઈ. મૂળ પ્રજા વિશાળ બહુમતીમાં હોવા છતાં માર ખાતી રહી, કારણ કે તે શસ્ત્રત્યાગી – અહિંસાવાદી થઈ ગઈ હતી. તેને તેવી બનાવવામાં આવી હતી અને તેને તેનું ગૌરવ હતું. માર ખાતા રહેવાનું પણ જે પ્રજા ગૌરવ લે તેનો ઉદ્ધાર કોણ કરે?

આ વખતે અંગ્રેજોની સામે અવારનવાર વિદ્રોહ થતો રહ્યો, પણ આ વખતની રાજ્યક્રાન્તિ બહુ પ્રબળ હતી. ક્રાન્તિનું કેન્દ્ર બંગાળ, પંજાબ અને મહારાષ્ટ્ર હતું. આ ત્રણે પ્રદેશોની પ્રજા અપેક્ષાકૃત વધુ પરાક્રમી હતી, તેથી તેમણે સૌથી વધુ ક્રાન્તિકારીઓ પેદા કર્યા અને સૌથી વધુ ફાંસીના માંચડે લટક્યા.

આપણે વિનય બોઝની વાત કરવાની છે. બંગાળના ક્રાન્તિકારીઓ માટે પોલીસનો વડો લોમૈન ભારે માથાનો દુખાવો હતો. તે ક્રાન્તિકારીઓની પાછળ પડી ગયો હતો અને વીણી-વીણીને તેમને સાફ કરતો હતો. અંગ્રેજો ક્રાન્તિકારીઓને ક્રાન્તિકારી કે દેશભક્ત માનતા ન હતા. તે તેમને રાષ્ટ્રદ્રોહી – મહાઅપરાધી માનતા હતા, તેથી તેમનાં મૂળ ઉખેડી નાખવા ભારે જહેમતથી તેઓ મથી રહ્યા હતા. જે કડક અને કઠોર અમલદારો હતા તેમને આ કામમાં લગાવ્યા હતા. અંદરખાનેથી તેમને બધી છૂટ અપાઈ હતી. લોમૈન તેમાંનો એક અત્યંત કઠોર ક્રૂર અધિકારી હતો; તેની પાછળ ક્રાન્તિકારી વિનય બોઝ પડી ગયો હતો.

એક વાર એવું બન્યું કે નારાયણગંજ જેલનો પોલીસ અધિકારી બીમાર થઈને હોસ્પિટલમાં દાખલ થયો. તેને જોવા માટે લોમૈન ઢાકા પહોંચ્યો. ઢાકાના પોલીસ સુપ્રિ. હોડસનને સાથે લઈને તે મિટફોર્ડ હોસ્પિટલ પહોંચી ગયો. બીમાર માણસને જોવા જવું એ આશ્વાસનદાયી સારી પ્રથા કહેવાય. તેનાથી બીમારને મોટું આશ્વાસન મળતું હોય છે. બને ત્યાં સુધી હજાર કામ પડતાં મૂકીને પણ બીમારને જોવા તથા પરિચિતોની સ્મશાનયાત્રામાં જરૂર જવું જોઈએ.

લોમૈન અને હોડસન હોસ્પિટલના ચોકમાં ઊભાઊભા વાતો કરી રહ્યા હતા ત્યાં વિનય બોઝ દોડતો આવ્યો. તેણે ત્રણ અને બે ગોળીઓ છોડી, બધી કામ કરી ગઈ. તે આંધીની માફક આવ્યો અને તોફાનની માફક ભાગી ગયો. પોલીસ અને લોકો તેની પાછળ પડ્યા, પણ તે વરંડો કૂદીને ભાગી ગયો. પોલીસે ઘણા ધમપછાડા માર્યા પણ તે ન પકડાયો. તેના સંદેહમાં મેન્કાલ કોલેજમાં રહેનારા વિદ્યાર્થીઓને પકડી-પકડીને ખૂબ માર માર્યો. પોલીસખાતું અપરાધીને શોધવા માટે ઘણી વાર નિરપરાધી લોકોને પણ ઝૂડી નાખતી હોય છે. કેટલીક વાર તો નિરપરાધીને કાચી કેદમાં વર્ષો સુધી પૂરી દેવાતા હોય છે અને કેટલીક વાર તો તેમને જેલની સજા પણ અપાવી દેવાતી હોય છે. અહીં કર્મનો સિદ્ધાંત જરા પણ કામમાં આવતો નથી. ‘કરે કોઈ અને ભરે કોઈ’ તેવું પણ થતું હોય છે. કેટલાય નિર્દોષોનાં જીવન જેલમાં સડી-સડીને પૂરાં થઈ ગયાં – કહો કે બરબાદ થઈ ગયાં. આમ, જીવન બરબાદ કરનારને કોઈ અપરાધી માનતું નથી, કારણ કે તેમના હાથમાં સત્તા અને ન્યાયની કલમો રહી હોય છે.

વિનય બોઝની ગોળીઓથી હોડસન તો બચી ગયો પણ લોમૈનને બચાવી શકાયો નહીં. તેણે પ્રાણ છોડી દીધા. ખોટી ધાક બેસાડનાર ઉપર પણ ધાક બેસાડવી જરૂરી થઈ જતી હોય છે.

આ વાતને ઘણો સમય વીતી ગયો. વિનય બોઝે એ દરમિયાન એવા જ એક ક્રૂર અધિકારી કર્નલ સિમ્પસનની હત્યા કરી નાખી. પણ આ વખતે તે પોતે પણ ઘાયલ થઈ ગયો. તેને પકડી લેવાયો. હોસ્પિટલમાં સારવાર કરાયા પછી પણ તેને લાગ્યું કે પોતે હવે બચી શકવાનો નથી, તેથી તેણે મરતાં પહેલાં પોલીસને કહ્યું કે લોમૈનની હત્યા પણ મેં જ કરી હતી. તમે નાહક નિર્દોષોને હેરાન કરતા નહીં. પોલીસ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. તા. 13-12-1930ની સવારે વિનય બોઝે પ્રાણ છોડી દીધા, પણ તે પછી ધાક જમાવનારા અધિકારીઓ ઉપર એવી ધાક જામી કે ક્રાન્તિકારીઓનું ઉત્પીડન બંધ થઈ ગયું.

3-11-12

61
શચીન્દ્રનાથ બક્ષી

લગ્નજીવનની સફળતા અથવા નિષ્ફળતામાં સુરૂપતા અને કુરૂપતા પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. સુરૂપતા અને કુરૂપતા બંને ઢાંકેલી સારી. બંનેનાં ઢાંકણ વસ્ત્ર અને સદ્‌ગુણો છે. ઢાંકણ વિનાની સુરૂપતા કવચ વિનાના યોદ્ધા જેવી છે, જે લાંબું લડી શકતો નથી. તે ઘા ખાઈ-ખાઈને જલદી મરી જતો હોય છે. સુરૂપતા બેધારી તલવાર છે. એક ધારથી તેને જોનારો મરતો હોય છે, તો બીજી ધારથી અભિમાન થવાથી પોતે મરતો હોય છે. કુરૂપતા પણ બેધારી તલવાર બની શકે છે. એક ધારથી તેને જોનારો ઘૃણાથી મરતો હોય છે, તો બીજી ધારથી તે પોતે આત્મગ્લાનિથી મરતી હોય છે. “હું કદરૂપો છું” એવી સતત અનુભૂતિ તેને આત્મગ્લાનિથી મારી નાખતી હોય છે. પણ જો બંને સદ્‌ગુણોથી ઢંકાયેલી – કવચમાં રહે તો ઘણી લાભદાયી થઈ શકે છે. સુરૂપતાની સાથે સદ્‌ગુણો હોય તો સોનામાં સુગંધ ભળે અને કદરૂપતાની સાથે જો સદ્‌ગુણો હોય તો કદરૂપતા પણ સુરૂપતા થઈ જાય. જેમ કે અષ્ટાવક્ર.

ઉઘાડી સુરૂપતા લૂંટાઈ જતી હોય છે. પોતાને જાણીકરીને ઉઘાડી રાખવા માગનાર સુરૂપતા લૂંટાઈ જવા અધીરી બની ગઈ હોય છે. લૂંટાઈ ગયેલી સુરૂપતા મરેલા ઉંદર જેવી ઘૃણિત અને દુર્ગંધ મારવા લાગે છે. શીલના સુગંધ જેવી બીજી કોઈ સુગંધ નથી અને દુઃશીલના દુર્ગંધ જેવી બીજી કોઈ દુર્ગંધ નથી.

બે સુરૂપતાનો મેળ સજોડું કહેવાય, બે કુરૂપતાનો મેળ પણ સજોડું કહેવાય, પણ એક સુરૂપતા અને બીજી કુરૂપતા હોય તો તે કજોડું કહેવાય. શારીરિક કજોડું સદ્‌ગુણોથી સજોડામાં બદલાઈ શકે છે. વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વમાં માત્ર રૂપ જ પ્રભાવશાળી નથી હોતું, ગુણ અને ક્રિયા પણ પ્રભાવ રાખતાં હોય છે. વ્યક્તિનાં ગુણ અને ક્રિયા મળતાં આવે તો શરીરનું કજોડું પણ સજોડું બની શકે છે. ગુણો જન્મજાત હોય છે અને તેમાંથી ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી હોય છે. ગુણક્રિયાના યોગનું નામ સ્વભાવ બનતો હોય છે. સ્વભાવનું સજોડું સૌથી મોટું સજોડું બનતું હોય છે અને સ્વભાવનું કજોડું એ સૌથી મોટું કજોડું બની જતું હોય છે.

ડો. વર્મા દાંતના ડોક્ટર છે. ડોક્ટરી જીવન મોટા ભાગે નીરસ હોય છે. આખો દિવસ લોકોના ચીતરી ચઢે તેવા દાંત જોવા કે ઊલટીથી ખરડાયેલી જીભ જોવી કોને ગમે? મળ-મૂત્ર અને કફ, વગેરેનાં પરીક્ષણ કરવાં, દમ, ટી.બી., તાવ અને ચેપી રોગોવાળાં માણસો જેમાં કેટલાંક તો જીવતાં હાડપિંજર હોય તેમના શરીરને તપાસવા હાથ ફેરવવો – આ બધું કાંઈ રસોત્પાદક ન હોય – તે પણ આખો દિવસ. વળી પાછો ચીડિયો સ્વભાવ, બૂમ-બરાડા અને દુઃખનાં રોદણાં સાંભળવાં – આવું બધું મળીને જીવનને નીરસ ન બનાવે તો જ નવાઈ કહેવાય. પણ ડોક્ટરી જીવનમાં સૌથી મોટી રસ કમાણીનો હોઈ શકે છે. જો આ રસ પૂરો થતો હોય તો ભૂખ-તરસ અને ઉજાગરા કરવાની પણ તૈયારી હોય છે. ધનરસ બધા રસો કરતાં પણ વધુ પ્રબળ હોય છે.

ડો. વર્મા હજી તો પોતાનાં સાધનો ઠીક કરી જ રહ્યા છે ત્યાં એક યુવાન આવ્યો અને પોતાના દાંત બતાવીને કહેવા લાગ્યો કે “મારો આ બહાર નીકળેલો દાંત જલદીથી કાઢી આપો.” ડોક્ટરે દાંત તપાસીને કહ્યું કે “દાંત બહુ મજબૂત છે. કઢાવશો નહીં. કાઢવામાં બહુ તકલીફ થશે.” પણ યુવાન માન્યો નહીં: “બસ દાંત કાઢો જ કાઢો.” આવી હઠ તે કરતો રહ્યો. અંતે ડોક્ટરે તેને કારણ પૂછ્યું તો કહ્યું કે “મારે પ્રેમલગ્ન કરવાનાં છે અને મારી પ્રેમિકાને મારો આ બહાર નીકળેલો દાંત જરાય ગમતો નથી. તે મને વારંવાર ‘દંતાળ દંતાળ’ એમ ટોણો મારે છે, તેથી પ્રેમલગ્ન સફળ કરવા મારે દાંત જરૂર કઢાવવો જ છે.”

શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારનાં લગ્ન કહ્યાં છે, પણ આપણે બે જ પ્રકારની વાત કરીશું: વડીલો દ્વારા નિર્ધારિત લગ્નો અને પોતા દ્વારા ગોઠવેલાં પ્રેમલગ્નો. પ્રાચીનકાળમાં આપણે ત્યાં પ્રેમલગ્નો લગભગ ન હતાં. કદાચ કોઈએ કર્યાં હોય તો બહુ સફળ થતાં દેખાતાં નથી. દુષ્યન્ત અને શકુન્તલાએ પ્રેમલગ્ન કર્યાં, પણ પછી દુષ્યન્તે ઓળખવાની જ ના પાડી દીધી. બિચારી સગર્ભા શકુન્તલાની કેવી દશા થઈ? એ તો સારું થયું કે તેને ઋષિનો આશરો મળ્યો, નહીં તો તેની દુર્દશાનો પાર ન રહેત. ત્યારે વનિતાશ્રમો ક્યાં હતા? ભમરો પરાગ ચૂસીને

ઊડી જાય, ફૂલ તો ઊડી શકતું નથી. તેને તો કરમાયે જ છૂટકો. જોકે હવે ફૂલો પણ ઊડતાં થયાં છે. ભમરાને ફૂલો ઘણાં, તો ફૂલોને ભમરા ઘણા જેવું થયું છે. પણ તેથી જીવનની સુગંધ ઊડી ગઈ છે. જીવન દુર્ગંધ મારતું થઈ ગયું છે.

એટલે વડીલવ્યવસ્થા વધુ સુરક્ષિત અને સુખદાયી લાગે છે.

અંતે ડોક્ટરે આવનાર યુવકનો બહાર નીકળેલો દાંત ખેંચી કાઢ્યો. હાશ! હવે તેને કોઈ દંતાળ નહીં કહે. હવે પ્રેમિકા પ્રસન્ન થશે. પ્રેમનું મૂળ તો મોહ જ છે. અને મોહનો અર્થ થાય છે વસ્તુ પ્રત્યેનું એવું તીવ્ર આકર્ષણ કે વ્યક્તિ ખેંચાયા વિના રહી શકે જ નહીં. પરસ્પર પ્રબળ આકર્ષણ વિનાનું લગ્નજીવન દામ્પત્ય જમાવી શકતું નથી. માત્ર ડહાપણથી જ દામ્પત્ય જામતું નથી. ડહાપણથી બહુબહુ તો સહી લેવાની વૃત્તિ જાગે, ઉમળકો ન જાગે. ઉમળકો તો પ્રેમનો જ હોય. આકર્ષણના અભાવે બે ખોળિયાં સાથે રહે તો માત્ર મડદાં જ ન થઈ જાય, દુશ્મન પણ થઈ જાય. બે મડદાંને પરસ્પર ઘૃણા નથી હોતી, પણ બે જીવતાં માણસો જો આકર્ષણ વિનાનાં હોય તો અપાકર્ષણ પેદા થાય. અપાકર્ષણ એટલે નફરત. આ નફરત દામ્પત્યને જામવા જ ન દે અને મોહ વિના આકર્ષણ શક્ય નથી. તેથી નિર્મોહીને દામ્પત્ય ન હોય, બહુબહુ તો પૂતળિયો વ્યવહાર હોય.

જે યુવાન દાંત પડાવીને દવાખાનામાંથી નીકળ્યો તેનું નામ શચીન્દ્રનાથ બક્ષી હતું. તેણે ઝટ દઈને ડોક્ટરના હાથમાં દશ રૂપિયા પકડાવ્યા અને દરવાજા તરફ દોટ મૂકી. તેને પ્રેમિકાને મળવાની ઉતાવળ હતી. ડોક્ટરે બૂમ પાડી, “અરે – અરે! ઊભા રહો. વધારાના નવ રૂપિયા પાછા લેતા જાઓ!” ત્યારે ડોક્ટર એક રૂપિયામાં દાંત પાડી આપતા હતા. નવ રૂપિયાની પરવા કર્યા વિના જ યુવાન સડસડાટ નીકળી ગયો.

આ યુવાન ખરેખર કોઈ પ્રેમી ન હતો, પણ ક્રાન્તિકારી શચીન્દ્રનાથ બક્ષી હતો. તેણે પ્રેમિકાને રીઝવવા દાંત પડાવ્યો ન હતો, પણ પોલીસના દફતરે તેની ઓળખ ચઢેલા દાંતવાળો હોવાથી દાંત દ્વારા તે જલદી ઓળખાઈ જવાનો હતો. તે ઓળખ છુપાવવા માટે જ તેણે દાંત પડાવ્યો હતો.

પ્રસિદ્ધ કાકોરીકાંડમાં પોલીસ તેને શોધી રહી હતી. કાકોરીકાંડના બીજા ઘણા આરોપીઓ પકડાઈ ગયા હતા, જેમાંથી અશફાકઉલ્લાખાંને ફાંસીની સજા ફરમાવાઈ હતી. પોલીસ શચીન્દ્રને શોધતી હતી, પણ મળતો ન હતો. તેણે પોતાની ઓળખ છુપાવી દીધી હતી.

શચીન્દ્ર બંગાળી યુવાન હતો અને બનારસમાં પાતાળેશ્વર મહોલ્લામાં રહેતો હતો. તેના પિતા બરફ બનાવવાનું કારખાનું ચલાવતા હતા અને પરિવાર ખાધેપીધે સુખી હતો. શચીન્દ્ર ક્રાન્તિકારીઓના સંપર્કમાં આવ્યો અને ક્રાન્તિકારી બની ગયો. તે સારો તરવૈયો પણ હતો. ચુનારથી બનારસ સુધીની તેર માઈલની તૈરાકી પ્રતિયોગિતામાં તેણે ભાગ લીધો હતો, તેથી તેને તરવાની સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા જર્મની મોકલવામાં આવ્યો હતો. જર્મનીમાંથી તેણે ક્રાન્તિકારીઓ માટે પચાસ પિસ્તોલો ખરીદી હતી અને ભારત આવતા એક માલવાહક જહાજમાં પાર્સલ કરી દીધી હતી. આ પાર્સલ ભારતની જળસીમા બહારથી છોડાવવાનું હતું અને તેના માટે પૈસાની જરૂર હતી. પૈસા મેળવવા માટે કાકોરી ટ્રેનમાંથી સરકારી ખજાનો લૂંટ્યો હતો. લૂંટ સફળ રહી, પણ ઘણા સાથીદારો પકડાઈ ગયા, પણ શચીન્દ્ર બચી ગયો. તે પૈસા લઈને શચીન્દ્ર નાની નાવ લઈને સમુદ્રમાં પહોંચ્યો. નિર્ધારિત તારીખે જહાજમાંથી પાર્સલ છોડાવી, પૈસા આપીને નાની નાવમાં ભારતની સીમામાં આવી ગયો. ત્યારે ભારતની જળસીમા ત્રણ માઈલની હતી. આ રીતે પિસ્તોલો તેણે ચંદ્રશેખર આઝાદને આપી. આ પિસ્તોલોથી ક્રાન્તિકારી અનેક વાર લડ્યા અને અનેક અંગ્રેજોને ઠાર માર્યા.

છેવટે લાંબી તપાસ પછી શચીન્દ્રનાથ પકડાઈ ગયો, કેસ ચાલ્યો અને તેને આજીવન કારાવાસની સજા થઈ. તે જીવનભર જેલમાં સડતો રહ્યો – ભારતમાતાની આઝાદી માટે જ તો.

4-11-12

62
શિવલાલ પટેલ

ભારતના કેટલાક અધ્યાત્મવાદીઓ કહેતા ફરે છે કે "જીવનનું પરમલક્ષ્ય સુખની પ્રાપ્તિ છે. પ્રાણીમાત્ર સુખને ઝંખે છે અને સુખ માટે પ્રયત્નો કરે છે. આટલું કરીને પછી છેવટે કહે છે કે "તે સુખનો ખજાનો તો હું પોતે જ છું, અર્થાત્ આત્મા પોતે સુખનો ભંડાર છે. આત્મા સુખરૂપ છે. આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય સુખ નથી. આત્મા સિવાયનું જગત દુઃખરૂપ છે. પદાર્થ માત્ર દુઃખરૂપ છે." આવા ઉપદેશો વારંવાર કરીને તે દઢ કરાવે છે કે "હું પોતે જ સુખરૂપ છું. બહાર ક્યાંય સુખ નથી, આત્મામાં જ સુખ છે." આવી ધારણા દઢ થઈ જવાથી બાહ્ય પ્રયત્નો બંધ થઈ જાય છે અથવા મંદ થઈ જાય છે, જેના કારણે ભૌતિક પ્રગતિ અટકી જાય છે. ભૌતિક પ્રગતિ અટકી જવાથી પ્રજા પછાત બનતી જાય છે. રાષ્ટ્ર અને પ્રજાની દરિદ્રતા, દુઃખી કે ગુલામ થવાનું આ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે કે પ્રજાને ભૌતિક ક્ષેત્રોની ઉપેક્ષા કરાવવામાં આવે. "હું પોતે જ સુખરૂપ છું અને જગત બધું દુઃખરૂપ છે" – આવી ધારણાથી કેટલાક લોકો કર્મત્યાગી થઈને નિષ્ક્રિય જીવન જીવવા લાગે છે. આ નિષ્ક્રિયતા પૂજાય છે, તેનું ગૌરવ લેવાય છે. આ રીતે રાષ્ટ્ર અને પ્રજાને યત્નોન્મુખ બનાવાય છે.

જો આવું જ હોય તો ક્રાન્તિકારીઓ સામે ચાલીને ફાંસીએ ચઢવાનું, જેલ ભોગવવાનું, યાતનાઓ સહન કરવાનું કેમ પસંદ કરે? લગભગ બધા ક્રાન્તિકારીઓએ ઘોર અને ભયંકર દુઃખો સહ્યાં છે. આ બધા જો આત્મવાદી થઈ ગયા હોત તો? દેશ કદી આઝાદ થઈ શક્યો ન હોત. દેશની આઝાદીમાં આવા તથાકથિત આત્મવાદીઓએ કોઈ મહત્ત્વનો ભાગ લીધો દેખાતો નથી. બધા સ્વકેન્દ્રિત થઈને આત્મસુખ લેતા રહ્યા છે!!! પ્રજા અન્ન વિના, જળ વિના, સુરક્ષા વિના, રોજી વિના ટળવળતી હોય તેના તરફ ધ્યાન જ આપવાનું નહીં. "હું ભલો અને મારો આત્મા ભલો. લોકો તો પોતપોતાનાં પૂર્વનાં કર્મોથી દુઃખી થાય છે. તે તો ભોગવવાં જ પડે." – આવી માન્યતા ધરાવનારા અને ફેલાવનારા પાછા આત્મજ્ઞાની કહેવાય સર્વોચ્ચ જ્ઞાની થઈને પૂજાય! ન પુરુષાર્થની પ્રેરણા આપે, ન સંઘર્ષની પ્રેરણા આપે. બસ, ફરીફરીને એક જ વાતઃ આત્મામાં સ્થિર થઈ જાઓ. આત્મા પોતે જ સુખનો સાગર છે. આવી માત્ર કાલ્પનિક ધારણામાં તેઓ પલાયનવાદનો પરમાનંદ લેતા રહ્યા છે.

ત્યારે ક્રાન્તિકારીઓ સામે ચાલીને ફાંસીએ લટકવા કે યાતનાઓ સહન કરવા દોડી રહ્યા છે. બંનેમાં કેટલો ભેદ છે? કોણ મહાન? કોરા આત્મવાદીઓ ન થયા હોત તો આ દેશને શું નુકસાન થવાનું હતું? અરે! દેશ અને પ્રજા ઘણા અનર્થોથી બચી ગયાં હોત. દેશ પશ્ચિમની માફક પુરુષાર્થી, સાહસી, વિજ્ઞાની, સંઘર્ષી બન્યો હોત તો ન ગરીબી હોત, ન ગુલામી હોત. દેશ સુખી -સમૃદ્ધ હોત.

ખરેખર તો જીવનનું સાચું લક્ષ્ય પરમસુખની પ્રાપ્તિ નથી. એ તો માત્ર ધારણા જ છે કે આત્મા સુખરૂપ છે અને સંસાર દુઃખરૂપ છે. આ સાચી ધારણા નથી. સાચી ધારણા તો એ છે કે સંસાર સુખરૂપ અને દુઃખરૂપ – બંને સ્વરૂપનો છે. માત્ર સુખરૂપ કશું હોય જ નહીં. દુઃખ હોય તો જ સુખ હોય. દુઃખ હોય જ નહીં તો સુખ પણ ન હોય. દુઃખ જ સુખની અનુભૂતિ કરાવે છે. સાચું લક્ષ્ય એ છે કે દુઃખો ઘટાડો અને સુખો વધારો. આ જ ખરી સાધના છે. દુઃખો ઘટાડી શકાય છે અને સુખો વધારી શકાય છે. પણ આ લક્ષ્ય માત્ર પોતાના સુધી જ સીમિત રાખવામાં આવે તો તે માણસ સ્વાર્થી કહેવાય, પણ જો આ લક્ષ્ય વ્યાપક બનાવીને સૌના માટે કરવામાં આવે તો તેને સંત કહેવાય. "સુખી થવું છે" એ માનવીય લક્ષ્ય કહેવાય, પણ "સુખી કરવાં છે" એ સંતલક્ષ્ય કહેવાય. માનવને સંત બનાવવો હોય તો તેને વધુમાં વધુ લોકોનાં દુઃખો દૂર કરતો કરો. તે મહાન થશે અને લોકોને દુઃખમુક્ત કરી સુખી કરશે.

ગુલામી જેવું કોઈ દુઃખ નથી. લોકોને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવા અને સુખી કરવા તેનાથી મોટું બીજું કોઈ લક્ષ્ય નથી. આવું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે ભલે ફાંસીએ ચઢવું પડે. ભલે ઘોર યાતનાઓ સહવી પડે. બધાં દુઃખો સહન કરીને પણ લોકોને – રાષ્ટ્રને – મારા દેશને આઝાદ કરવો છે તે જ સાચી ધારણા કહેવાય અને તે જ સાચું લક્ષ્ય કહેવાય.

ગુજરાતના જેતપુર ગામમાં ડોક્ટર પુરુષોત્તમદાસ પટેલની ધીકતી પ્રૅક્ટિસ ચાલતી હતી. ડોક્ટરી લાઇન અને તેમાં પણ સફળ પ્રૅક્ટિસ ચાલતી હોય તો પૈસો અને પ્રતિષ્ઠા બંને મળે. પુરુષોત્તમદાસ બહુ પ્રતિષ્ઠિત ડોક્ટર હતા અને સર્વ રીતે સુખી હતા.

તા. 14-1-1932ના રોજ તેમના ઘરમાં પુત્રરત્નનો જન્મ થયો, જેનું નામ 'શિવલાલ' પાડવામાં આવ્યું. શિવલાલ યુવાન થતાં જ પિતાના પગલે- પગલે ડોક્ટર બન્યો. તે પિતા કરતાં પણ સવાયો થઈ પ્રૅક્ટિસ કરવા લાગ્યો. તેનાં લગ્ન થયાં. તે જમાનામાં ડોક્ટર થવું એ એક દુર્લભ પ્રાપ્તિ ગણાતી અને ડોક્ટરને વરવા હજારો કન્યાઓ તૈયાર રહેતી. ડોક્ટર શિવલાલને એવી જ એક રૂપ-ગુણસંપન્ન પત્ની હતી, બાળ-બચ્ચાં હતાં, ભર્યોપૂરો સંસાર હતો. સૌ સુખી હતાં. તેવામાં ગાંધીજીએ હાકલ કરીઃ "અંગ્રેજો! ભારત છોડો, નહીં છોડો તો અમે છોડાવીશું!" આખો દેશ આ હાકલ ઉપર ઊમટી પડ્યો. સદીઓથી નમાલી થઈ ગયેલી પ્રજામાં મર્દાનગીના અંકુર ફૂટ્યા અને 1942માં લોકો સરકારી કાર્યાલયો ઉપર કબજો જમાવવા નીકળી પડ્યા. આવા સમયે જેતપુરનો શિવલાલ શાંત રહે ખરો? ધિંગાણાના સમયે શાંત રહેવું એ ભૂષણ નહીં પણ દૂષણ જ ગણાય. જ્યારે બુંગિયો ઢોલ ઢ્રિબાંગ- ઢ્રિબાંગ ધડકતો હોય ત્યારે કોઈ કહે કે "હું આત્મા છું, પૂર્ણકામ છું, મારે કશું કરવાનું નથી" તો આવું કહેવું નપાવટપણાની પરાકાષ્ઠા જ કહેવાય. ડો. શિવલાલ આંદોલનમાં કૂદી પડ્યો. તેણે ઘણા સંઘર્ષો કર્યા, પણ અંતે પોલીસે તેને પકડી લીધો.

શિવલાલ પટેલને જેલમાં ઘોર યાતનાઓ આપવા માંડી. સુખી ઘરનો જીવ. દુઃખ જોયેલું નહીં. અગવડો ભોગવેલી નહીં. તેને પારાવાર અગવડોમાં જાણીકરીને રાત-દિવસ સતાવવામાં આવતો. તેને બરફની પાટ ઉપર વારંવાર સુવડાવવામાં આવતો. તેનું શરીર કાળું પડી ગયું તોપણ તેને હેરાન કરવામાં કોઈ કચાશ રાખવામાં ન આવતી. રાત્રે તેને ઊંઘવા ન દેવાતો. જરાક આંખ મીંચાય તો પાસે ઊભેલો પોલીસ તેને વાંસનો ગોદો મારે. આખી રાત વાંસના ગોદા ખાતો રહે. તેના ઉપર એટલા જુલમ કરવામાં આવ્યા કે તેનું જીવવું મુશ્કેલ થઈ ગયું, તોપણ તે વારંવાર "વંદે માતરમ્" બોલતો રહ્યો. તેનો દેશપ્રેમ ઓછો ન થયો. અંતે તા. 20-5-1943ના રોજ જેલમાં જ તેણે પ્રાણ છોડી દીધા. ધન્ય છે ડો. શિવલાલ પટેલને! ધન્ય છે જેતપુરની ધરતીને જેણે દેશની આઝાદી માટે આવો સિંહ પેદા કર્યો! ખબર નહીં જેતપુરના લોકોએ શિવલાલનું કોઈ પ્રેરણાદાયી સ્મારક બનાવ્યું છે કે નહીં!

5-11-12

63
શીતલપ્રસાદ પાંડેય

જીવનમાં લાંબા ગાળે કે ટૂંકા ગાળે થોડું-ઘણું પરિવર્તન જરૂર આવતું હોય છે. પરિવર્તનની બે મુખ્ય ધારાઓ વહેતી હોય છેઃ 1. આચારિક પરિવર્તન અને બીજું વૈચારિક પરિવર્તન. આ બંનેમાં સુધરવાનું અને બગડવાનું બંને પ્રકારનું પરિવર્તન આવતું હોય છે. પરિવર્તનમાં સંગ, ઘટના અને પરિસ્થિતિ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે.

માણસ સંગ વિના રહી શકતો નથી. જે પ્રબળ હોય તે પ્રભાવ નાખે. બગાડનારા સંગ ઢાળ તરફ – તળેટી તરફ દોડાવતા હોય છે, જે બહુ સરળ હોય છે. નીચે દોડવામાં જોર નથી કરવું પડતું, ઢાળ પોતે જ જોર કરે છે. એક વાર તળેટી તરફ દોડ્યા પછી અટકવું સરળ નથી હોતું, કારણ કે બ્રેક વિનાનું દોડવાનું હોય છે. અટકવું પોતાના હાથમાં નથી હોતું. અટકવા ધારે તો પણ અટકી શકાતું નથી. તળેટી તરફ જતા ઢાળ અનેક હોય છે, પણ તેની શરૂઆત વ્યસનથી થતી હોય છે. બીજો ઢાળ અમાન્ય વાસનાનો હોય છે. ત્રીજો ઢાળ જુગારનો. ચોથો ચોરી-લૂંટ વગેરેનો. આ બધા ઢાળ વ્યક્તિને પતન તરફ દોડાવતા હોય છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ પતન તરફ દોડ્યા પછી પતિત થતાં અટકવું બહુ કઠિન કામ બની જતું હોય છે. તેથી ખરેખર તો જીવનમાં ત્યાગ કરવા જેવી કોઈ મહત્ત્વની વસ્તુ હોય તો તે કુસંગ કહેવાય. જેણે કુસંગ છોડ્યો તેણે જીવનને પતિત થતાં બચાવી લીધું.

પણ એક ચઢાવમાર્ગ પણ છે. તે તળેટીથી શરૂ થઈને છેક શિખર સુધી જાય છે. ચઢાવમાર્ગ બહુ કપરો હોય છે. ડગલે ને પગલે થાક લાગે, અટકી જવાય, બેસી જવાય, પાછા વળી જવાનું મન થાય. જે ચડાવ ચઢતા હોય તેના સંગથી ચઢવાની પ્રેરણા અને બળ મળે. વ્યક્તિ જેમજેમ ચઢાવ ચઢતી જાય તેમતેમ નવી તાજી હવા અનુભવતી જાય. જો તે હારે નહીં – થાકે નહીં, નિરાશ ન થાય તો એક દિવસ શિખર સર કરી શકે. પણ વૈચારિક પરિવર્તન થોડી જુદી વાત છે. માણસ વ્યસની કે કુવાસનાભોગી ન હોય, ચોરી-લૂંટ પણ ન કરતો હોય, જુગાર કે બીજાં કોઈ અપલક્ષણો પણ ન હોય તોપણ વૈચારિકતા જુદીજુદી હોય. માનો કે કોઈ દ્વૈતમાર્ગી હોય તો કોઈ અદ્વૈતમાર્ગી હોય. કોઈ અમુક સંપ્રદાયમાં માનતો હોય તો કોઈ અમુક વિરોધી સંપ્રદાયમાં માનતો હોય. કોઈ નાસ્તિક હોય તો કોઈ આસ્તિક હોય. કોઈ સામ્યવાદી હોય તો કોઈ પૂંજીવાદી હોય. કોઈ ગાંધીવાદી હોય તો કોઈ સાવરકરવાદી હોય. આમ, જુદીજુદી હજારો વિચારધારાઓ આપણી ચારે તરફ વહેતી રહે છે. કોઈ ને એક ઠીક લાગે છે તો કોઈ ને બીજું ઠીક લાગે છે. વર્ષો સુધી અમુક વિચારધારાના ચુસ્ત અનુયાયી રહ્યા પછી કોઈ વાર કોઈ માણસ ઓચિંતો વિચારધારા બદલી નાખે છે. જો તે સ્વાર્થ, ભય કે લાભ વિનાનું પરિવર્તન હોય તો તેને વૈચારિક પરિવર્તન કહેવાય.

વિચારોની પ્રામાણિકતામાંથી સૈદ્ધાંતિક પ્રામાણિકતા જન્મતી હોય છે. સૈદ્ધાંતિક પ્રામાણિકતા વ્યક્તિને મહાન બનાવતી હોય છે. જેને વિચારો જ હોતા નથી તેને સિદ્ધાંત પણ હોતા નથી. જેને સિદ્ધાંત હોતા નથી તે વિશ્વાસપાત્ર પણ હોતો નથી. તે ચીભડા જેવો વારંવાર ફસકી જનારો હોય છે. ચીભડાના પિલર બનાવીને તેના ઉપર ધાબું ન ભરી શકાય, કારણ કે ચીભડું વજન સહન કરી શકે નહીં. જે ડગે નહીં અને નક્કર હોય. તે જ વજન સહન કરી શકે. તે જ ધાબાનો ભાર સહન કરી શકે. તેનો જ ઇતિહાસ હોય, ચીભડાનો ઇતિહાસ ન હોય.

શીતલપ્રસાદ પાંડેય પોલીસમાં નોકરી કરે. ત્યારે ક્રાન્તિનો જમાનો. ક્રાન્તિકારીઓ જ્યાં જુઓ ત્યાં ઊથલપાથલ કરતા રહે. ક્રાન્તિકારી બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયેલા. હિંસા દ્વારા કાયદો તોડીને સરકારને હેરાન-પરેશાન કરવી, જેથી થાકીને તેઓ ભાગી જાય.

બીજો ભાગ અહિંસા દ્વારા કાયદો તોડીને સરકારને હેરાન-પરેશાન કરવી, જેથી અંગ્રેજો દેશ છોડીને જતા રહે. બંનેનો હેતુ એક જ હતોઃ કાયદો તોડવો, સરકારને હેરાન-પરેશાન કરવી, જેથી થાકીને અંગ્રેજ સરકાર જતી રહે.

આમાં અહિંસાવાદીઓ સાથે કામ પાડવું બહુ સરળ હતું, કારણ કે તેઓ કાયદો તો તોડતા પણ હિંસા ન કરતા; પોલીસને આધીન

થઈને જેલ ભરી દેતા અને જેલમાં પણ શાંતિથી રહેતા. પણ બીજો હિંસાવાદી વર્ગ બહુ જબરો હતો. તેઓ અંગ્રેજો ઉપર હુમલા કરતા, જાનથી મારી નાખતા, શસ્ત્રો લૂંટતા, ખજાના લૂંટતા, ભારે ખૂનામરકી કરતા, જેલમાં પણ શાંતિથી રહેતા નહીં, કાંઈ ને કાંઈ ઉત્પાત મચાવતા રહેતા, તેથી તેમની સાથે કામ કરવામાં પોલીસને ભય, ક્રોધ, બદલાવૃત્તિ રહેતી. અંગ્રેજો તેમને ક્રાન્તિકારી કહેતા જ નહીં, લૂંટારુ – ડાકુ જ કહેતા, જેથી પ્રજા પણ તેમના પ્રત્યે ઘૃણા કરે. શીતલપ્રસાદ પાંડેય આવો જ પોલીસ હતો. તેને ક્રાન્તિકારીઓ પ્રત્યે સખત નફરત હતી. જો કોઈ ક્રાન્તિકારી હાથમાં આવી જાય તો તેનું કચુંબર કાઢી નાખે તેવો તે હતો. પણ એક દિવસ તેના જીવનમાં ઊલટું પરિવર્તન આવી ગયું. આડું ફંટાવું એ જુદી વાત કહેવાય, પણ એકદમ ઊંધા જ વળી જવું તે તો સાવ જુદી વાત કહેવાય.

એક દિવસ શીતલપ્રસાદ એકલો એક બગીચામાં ભ્રમણ કરી રહ્યો હતો. યોગાનુયોગ તે બગીચામાં પાંચ-દશ ક્રાન્તિકારીઓ બેઠાબેઠા નાસ્તો કરી રહ્યા હતા. શીતલ તેમની વચ્ચે જઈ ચઢ્યો. પછી તેને ભાન થયું કે પોતે ક્રાન્તિકારીઓ વચ્ચે ફસાઈ ગયો છે. હવે આ લોકો મને છોડવાના નથી. અહીંથી કેમ નીકળી ભાગવું તેનો વિચાર તે કરતો હતો ત્યાં એક ક્રાન્તિકારી હાથમાં નાસ્તો લઈને તેની પાસે પહોંચી ગયો અને કહ્યું કે “આવો, બેસો, નાસ્તો કરો.” શીતલ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયોઃ આ શું? જરૂર કાંઈ ગડબડ કરશે! પણ ક્રાન્તિકારીએ તેને સમજાવ્યો કે “અમે ચોર-ડાકુ કે લૂંટારા નથી. અમે તો ભારતમાતાની ગુલામી તોડવા અને તેને આઝાદ કરવા માટે જાલિમ અંગ્રેજોને કે ગદ્દારોને જ મારીએ છીએ.”

શીતલ સૌની વચ્ચે બેઠો, નાસ્તો કરવા લાગ્યો. ધીરેધીરે તેને સમજાયુંઃ “આ બધા તો દેશભક્તો છે, દેશ માટે ફના થઈ રહ્યા છે અને હું કેવો અધમ છું કે માત્ર પેટ ભરવા માટે આવા દેશભક્તોને ગોળીઓ મારું છું! ધિક્કાર છે મને!” શીતલ બદલાઈ ગયો. તેણે નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી દીધું. સરકારી નોકરી છોડી દેવી એ સરળ કામ ન હતું. પછી આજીવિકાનું શું? બાળ-બચ્ચાંનું શું? ગૃહસ્થજીવનમાં અનેક લોકો જોડાયેલા હોય છે. સૌની જવાબદારી એક જ વ્યક્તિ ઉપર હોવાથી, મુખ્ય વ્યક્તિ રોજી વિનાની થઈ જાય તો બાકીનાં બધાં નિરાધાર થઈ જાય. રોજી જ જીવનનો મુખ્ય આધાર હોય છે. રોજી જ છૂટી જાય તો બધાં નિરાધાર થઈ જાય. રોજી તો ભગવાન જ કહેવાય. કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિને રોજી આપવી એટલે તેને ભગવાન મેળવી આપવા જેવું કહેવાય, પણ કોઈ નિર્દોષ અને યોગ્ય વ્યક્તિની રોજી પડાવી લેવી એટલે તેના પરિવાર સહિત સૌના પ્રાણ હરી લેવા જેવું કહેવાય.

પણ વ્યક્તિ જ્યારે પ્રચંડ વૈચારિક પરિવર્તન સ્વીકારે ત્યારે તેનામાં આપોઆપ જોમ-જુસ્સો આવી જાય. જોમ-જુસ્સા વિનાનો માણસ વૈચારિક પરિવર્તનનું સાહસ કરી શકે જ નહીં. ખાસ કરીને જે રોટલા અને ઓટલાનો ગુલામ હોય તે ક્રાન્તિ ન કરી શકે. તે રોટલા અને ઓટલા માટે ગુલામ થઈને ગમે ત્યાં પડ્યો રહે. તે પડ્યોપડ્યો સડી જાય. તે ગોબર તો થઈ શકે, મશાલ ન થઈ શકે.

શીતલે લુખ્ખો રોટલો શોધી કાઢ્યો, પણ હવે તે ક્રાન્તિકારી બની ગયો. પોલીસના રુઆબમાં ફરનારો શીતલ હવે પાયજામો-કુરતો પહેરીને ફરતો થઈ ગયો. તેનાં બાળ-બચ્ચાં પણ તેવાં જ થઈ ગયાં. લોકો તેને ગાંડો ગણવા લાગ્યા, કારણ કે લોકોનો ડહાપણનો ગજ આર્થિક સફળતાને જ માપતો હોય છે.

શીતલ પાકો ક્રાન્તિકારી થઈ ગયો. પોલીસમાં શિક્ષણ મેળવેલા અને બળવાન બનેલા શીતલે ચોવીસ પરગણા જિલ્લામાં પોલીસને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકી.

પોલીસ તેની પાછળ પડી ગઈ. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મજહર હુસેન તો કોઈ પણ ભોગે તેને પકડવા કે મારવા માટે ઝનૂનપૂર્વક પાછળ પડ્યો હતો. એક વાર રેલવેમાં બંને આમનેસામને આવી ગયા. બન્યું એવું કે એક ગુપ્તચર માણસે મજહરને બાતમી આપી હતી કે શીતલ ફલાણી ટ્રેનમાં ફલાણા ડબ્બામાં પ્રવાસ કરી રહ્યો છે. મજહર પહોંચી ગયો. તે શીતલને પકડીને એરેસ્ટ કરે તેના પહેલાં તો શીતલે ગોળી ચલાવી દીધી અને મજહરને ઢગલો કરી દીધો. તેનો ગુપ્તચર પણ નજીક જ હતો. તેના ઉપર પણ ગોળી ચલાવી તેને પણ ઢગલો કરી દીધો. હવે છેલ્લી ગોળી તેણે પોતે ખાઈ લીધી અને પોતે ઢગલો થઈ ગયો. વાત પૂરી થઈ ગઈ.

5-11-12

64
સાબૂલાલ બૈશાખિયા

કેટલીક વાર ન કરવા જેવી જગ્યાએ પણ વિરોધ કરવો પડતો હોય છે. સામાન્ય રીતે માતા-પિતા-વડીલો અને ગુરુજનોની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું હોય. શ્રીરામ તો રામાયણમાં કહે છે કે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન તો અવિચારિત માન્ય કરવાનું હોય છે, અર્થાત્ તેના ગુણદોષ જોયા વિના જ તેઓ જે કહે તેનું પાલન કરવાનું. વૃદ્ધાવસ્થાનાં જે અનેક સુખો બતાવ્યાં છે તેમાં આજ્ઞાંકિત પરિવાર અને આજ્ઞાંકિત નોકર-ચાકરો બતાવ્યા છે. જે વૃદ્ધનો પરિવાર આજ્ઞાંકિત નથી હોતો, જેના નોકર-ચાકરો સામે જવાબ આપનારા હોય છે તે કદી સુખી નથી હોતો. ગુજરાતીમાં એક શબ્દપ્રયોગ છે "પડ્યો બોલ ઉપાડનારો." બોલ ઉથાપનારો પરિવાર કે પુત્રો વૃદ્ધાવસ્થામાં માનભંગ કરનારા બની જતા હોય છે. સ્વમાની વ્યક્તિ માટે સ્વજનો દ્વારા માનભંગ થવું તે મહાદુઃખદાયી થઈ જતું હોય છે. સતત માનભંગ થઈને પરિવારમાં રહેવું તેના કરતાં એકાકી જીવન વિતાવી લેવું સારું. માણસ અન્ન-પાણીથી જ નથી જીવતો, માનથી પણ જીવતો હોય છે. માનભંગ, પ્રેમભંગ, વચનભંગ અને પ્રતિષ્ઠાભંગ થવું બહુ દુઃખદાયી બની જતું હોય છે. પણ આ બધું દ્વિમુખી હોય છે. માનભંગ કરનારનો તો દોષ હોય જ છે, પણ માનભંગ થનારાનો પણ કોઈકોઈ વાર દોષ હોય છે. માન સાચવવા માટે પણ પોતાની સીમામાં રહેવું જરૂરી છે. પોતાની સીમા અર્થાત્ મર્યાદા ન સાચવે તો પોતે પણ દોષી થઈ જાય.

બધા માનભંગમાં ગુરુ-શિષ્યનો માનભંગ બહુ જ કષ્ટદાયક થઈ જતો હોય છે. શિષ્યનો અર્થ જ એ થાય છે કે જે અનુશાસનમાં રહે તેને શિષ્ય કહેવાય. રામલક્ષ્મણ પિતા દશરથની જ આજ્ઞામાં રહે છે તેવું નથી, તે દશરથ કરતાં પણ વિશ્વામિત્રના અનુશાસનમાં વધુ રહે છે. પુત્રજન્મ કોઈ શરત વિના થતો હોય છે, પણ શિષ્યપણું તો શરતો સાથે હોય છે, અર્થાત્ આટલી-આટલી શરતોનું પાલન કરે તો જ શિષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું કહેવાય. અનુશાસન વિના ગુરુકુળ ચલાવી શકે નહીં.

જેટલું કઠોર અનુશાસન હોય તેટલી જ વ્યવસ્થા સુદૃઢ હોય.

મધ્યપ્રદેશના દમોહ જિલ્લાના ગઢકોટા ગામની માધ્યમિક શાળાના આચાર્ય પોતાના કઠોર અનુશાસન માટે જાણીતા હતા. પોતે અનુશાસનમાં રહે તો જ બીજાને અનુશાસનમાં રાખી શકે. જે સ્વયં અનુશાસનહીન હોય તે બીજાને અનુશાસનમાં રાખી શકે નહીં.

આચાર્ય પોતે ચુસ્ત અનુશિષ્ટ હતા. જેનામાં ત્રણ તત્ત્વો હોય તે અનુશિષ્ટ કહેવાય. 1. સમયબદ્ધ, 2. વચનબદ્ધ અને 3. વ્રતબદ્ધ. આચાર્ય સમયના પાકા હતા. બધું કામ સમયસર જ કરતા. કદી પણ વિદ્યાલયમાં મોડા ન આવતા, ન વહેલા જતા, તેથી બીજા શિક્ષકો પણ સમયસર આવજા કરતા. મુખ્ય માણસની સમયબદ્ધતા સૌને સમયબદ્ધ બનાવવા બાધ્ય કરતી હોય છે. આચાર્ય કદી બોલેલું ફોક ન કરતા, પૂરેપૂરું પાળતા. તે વચનબદ્ધ પણ હતા. અને શિક્ષણ આપવું તે જીવનવ્રત છે તેમ સમજીને પૂરી નિષ્ઠાથી સૌને ભણાવતા. પોતાનું કર્તવ્ય એ જ વ્રત છે. કર્તવ્ય-વ્રતને પૂરેપૂરું પાળે તેને બીજાં વ્રતો કરવાની જરૂર રહેતી નથી અને કર્તવ્ય-વ્રતોનો ભંગ કરે તે ગમે તેટલાં વ્રતો રાખે તોપણ તે વ્યર્થ જ કહેવાય. આવા દુર્લભ અને મહાન આચાર્યને પણ એક વાર ધર્મસંકટ ઊભું થઈ ગયું.

ત્યારે 1942નું "કરો યા મરો!", "અંગ્રેજો, ભારત છોડો!"નું આંદોલન પુરજોશમાં ચાલતું હતું. આખો દેશ આ આંદોલનમાં ઊકળી રહ્યો હતો. ગામેગામ ત્રિરંગો ઝંડો લઈને લોકો નીકળી પડતા અને સરકારી કચેરી ઉપરથી યુનિયન જેક ઉતારીને ત્રિરંગો ફરકાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. કોઈ પણ ભોગે આવું થવા ન દેવું તેવો કડક હુકમ બ્રિટિશ સરકારનો હતો, તેથી પોલીસવાળા કઠોરતાથી આવાં સરઘસોને વિખેરી નાખતા. તેમાં ગોળીઓ પણ ચલાવવી પડતી અને લોકો જખમી કે શહીદ પણ થઈ જતા.

તે દિવસે ગઢકોટા ગામમાંથી એક મોટું સરઘસ થાણાના મકાન ઉપર ઝંડો ફરકાવવા નીકળ્યું. સરઘસ સ્કૂલ પાસે આવ્યું. ઢોલ-ત્રાંસાંના અવાજથી તથા ગગનભેદી નારાઓથી વાતાવરણ ગુંજી રહ્યું હતું. આખું ગામ હેલીએ ચઢ્યું હતું. સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ ઇચ્છતા હતા કે તે પોતે પણ સરઘસમાં ભાગ લેવા જાય. પણ કડક આચાર્ય સોટી લઈને દરવાજે ઊભા હતાઃ "ખબરદાર! જો કોઈ ઊંચો-નીચો

થયો તો!" આચાર્યની સોટીનો પ્રસાદ બધા ખાઈ ચૂક્યા હતા તેથી બધા ભયભીત હતા. પણ જવાનું મન પણ ઉછાળા મારતું હતું. એવામાં શોભારામ નામનો એક વિદ્યાર્થી ચૂપચાપ ઓશરીમાં પહોંચી ગયો. તેણે જોરજોરથી ઘંટ વગાડવા માંડ્યો. ઘંટ વાગતાંની સાથે જ એકસાથે બધા વિદ્યાર્થીઓ ઊભા થઈ ગયા અને ફુરરરરર કરતા ચકલાંની માફક બહાર નીકળી પડ્યા. આચાર્યે બેચારને સોટી મારી પણ ખરી, પણ ટોળા આગળ તેમનું કશું ચાલ્યું નહીં. પહેલી વાર તેમનું અનુશાસન તૂટ્યું. તે જોતા જ રહી ગયા.

વિદ્યાર્થીઓ આવતાં જુલૂસ મોટું અને વધુ પ્રભાવશાળી થઈ ગયું. "વંદે માતરમ્"નો જયજયકાર કરતું તે થાણાના મકાન આગળ પહોંચ્યું. ફોજદાર અને સિપાહીઓ ભરીબંદૂકે તૈયાર ઊભા હતા. તેમણે ચેતવણી આપી કે "ભાગી જાઓ, નહીં તો ગોળીએ વીંધાઈ જશો." પણ કોઈએ કશું ગણકાર્યું નહીં. ભારે રકઝક ચાલી. એવામાં સાબૂલાલ બૈશાખિયા નામનો યુવાન સંતાતો-સંતાતો થાણાની સીડી પાસે જઈ પહોંચ્યો. તે સડસડાટ સીડી ઉપર ચઢી ગયો અને ઉપર જઈને તેણે ત્રિરંગો ધ્વજ લહેરાવીને જોરથી નારો લગાવ્યોઃ "વંદે માતરમ્!" બધાનું ધ્યાન લહેરાતા ઝંડા તરફ ગયું. સરઘસ ગેલમાં આવી ગયું. પ્રચંડ જયઘોષ થવા લાગ્યો. ફોજદાર ચિડાઈ ગયો. તેણે તરત જ ગોળી ચલાવી. ગોળી સાબૂલાલને વાગી. તે હેઠો પટકાયો. તેના પ્રાણ ઊડી ગયા હતા. દેશને પ્રાણ આપીને પ્રાણ ઊડી જાય તેથી વિશેષ જીવનની વધારે ધન્યતા બીજી કઈ કહેવાય?

હવે સરઘસ સાબૂલાલની સ્મશાનયાત્રામાં ફેરવાઈ ગયું.

સાબૂલાલનાં માતા-પિતા ધન્ય થઈ ગયાં અને આચાર્ય પણ ધન્ય થઈ ગયા.

6-11-12

65
હરિગોપાલ બલ ઉર્ફે ટેગરા

શુક્રનો તારો ચિરંજીવી નથી હોતો, અલ્પજીવી હોય છે, પણ તે જેટલો સમય અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેટલો સમય સૌથી વધારે ચમકતો રહે છે. બીજા હજારો તારાઓ ટમટમ કરતા આખી રાત અસ્તિત્વ ધરાવે છે, પણ તેમની ઓળખ બીજા કોઈ દ્વારા થતી હોય છે, પોતા દ્વારા નહીં. માણસોનું પણ આવું જ હોય છે. કેટલાક બહુ તેજસ્વી માણસો અલ્પજીવી હોય છે, પણ જેટલું જીવે છે, પૂર્ણ તેજથી જીવે છે. તેમની ઓળખ પોતા દ્વારા જ થતી હોય છે, બીજા દ્વારા નહીં. બીજાના દ્વારા એટલે આ ફલાણાનો દીકરો, ફલાણાનો ભાઈ, ફલાણાનો જમાઈ – એમ નહીં, પણ પોતે જ પોતા દ્વારા ઓળખાતો હોય છે, એટલું જ નહીં, તેના દ્વારા બીજા કેટલાય ઓળખાતા હોય છે.

આવો જ એક અતિ તેજસ્વી બાળક હતો. તેનું નામ હતું હરિગોપાલ બલ ઉર્ફે ટેગરા. ટેગરા એટલે ગુજરાતીમાં ટીણિયું કહેવાય. ક્રાન્તિકારીઓમાં તે સૌથી નાનો હતો. તેની ઉંમર માંડ ચૌદ વર્ષની જ હતી. હજી તો દાઢી-મૂછના વાળ પણ ઊગ્યા ન હતા, પણ તે એવો નટખટ હતો કે જાણે બીજો કનૈયો જ જોઈ લો. નાનો અને નટખટ હોવાથી બધા તેને 'ટેગરા' નામથી બોલાવતા.

ત્યારે બંગાળનું ચિતાગોંગ શહેર ક્રાન્તિકારીઓથી ધમધમી રહ્યું હતું. સૂર્યસેન ક્રાન્તિકારીઓના નેતા હતા. સૂર્યસેનનું અનુશાસન બહુ કઠોર હતું. તેઓ ચુસ્ત માણસને જ પોતાની મંડળીમાં દાખલ કરતા અને કઠોર પરીક્ષા લેતા, કારણ કે ક્રાન્તિકારીઓને સૌથી વધુ ખતરો પોતાના ગદ્દારોથી ઊભો થતો. કોઈ પોચા મનનો માણસ ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં પેસી ન જાય તેની ખૂબ કાળજી રખાતી હતી.

સૂર્યસેને ચિતાગોંગના સરકારી શસ્ત્રાગારને લૂંટવાની યોજના બનાવી. તે માટે તેમણે 64 ક્રાન્તિકારીઓને વીણી-વીણીને ચૂંટી લીધા. તેમાં ટેગરાનો મોટો ભાઈ લોકનાથ બલ પણ એક હતો. ટેગરો પણ આ મંડળીમાં દાખલ થવા છટપટાવા લાગ્યો, પણ તેની નાની ઉંમર હોવાથી તેને દાખલ કર્યો નહીં, પણ તે માન્યો નહીં. તેણે મોટા ભાઈ ઉપર નજર રાખવા માંડી. તા. 14-4-1930ના રોજ મોટો ભાઈ લોકનાથ તૈયાર થઈને નીકળ્યો તો ટેગરો પણ ચૂપચાપ પાછળ થઈ ગયો. બધા ક્રાન્તિકારીઓ એક ચોકમાં ભેગા થયા, તો સૂર્યસેનને ટેગરો પણ દેખાયો. તેને જોઈને સૂર્યસેન લાલઘૂમ થઈ ગયાઃ "તું કેમ આવ્યો છે?" તો જવાબમાં ટેગરાએ કહ્યું કે "મારાથી રહેવાયું નહીં. હું પણ ક્રાન્તિમાં ભાગ લઈશ."

સૂર્યસેન વધુ ચિડાયા. તેમણે તેના મોટાભાઈને કહ્યુંઃ તમે બંનેએ અનુશાસન તોડ્યું છે. બોલો, સજા ભોગવવા તૈયાર છો?"

લોકનાથે જવાબ આપ્યો, "જી હા, તમે જે સજા કરશો તે અમને માન્ય છે."

"તો ઉઠાવો બંદૂક અને ટેગરાને ગોળી મારી દે!" સૂર્યસેને ત્રાડ પાડીને કહ્યું.

ટેગરો છાતી ખોલીને સામે ઊભો થઈ ગયો. લોકનાથે બંદૂક ઉપાડી, પણ તે ઘોડો દબાવે તેના પહેલાં જ સૂર્યસેને તેને રોકી દીધો અને કહ્યુંઃ "તમે બંને કસોટીમાં પાસ થઈ ગયા છો. હવે રહી શકો છો." મંડળી ચોસઠની-પાંસઠ થઈ ગઈ.

તા. 18-4-1930ના રોજ બધા ક્રાન્તિકારીઓએ સાથે મળીને ચિતાગોંગનું મોટો શસ્ત્રાગાર લૂંટી લીધો. તે પછી પચાસ ક્રાન્તિકારીઓ નજીકની જલાલાબાદની ટેકરી ઉપર ચઢી ગયા, બાકીના ચિતાગોંગમાં જ આડાઅવળા સંતાઈ ગયા.

બ્રિટિશ સરકારે તરત જ એક સ્પેશિયલ ટ્રેન સૈનિકોથી ભરેલી ચિતાગોંગ મોકલી દીધી. ખરેખર તો પૂરા ભારતમાં રેલવ્યવસ્થા કરવાનું પ્રથમ અને મહત્ત્વનું કારણ સેનાની ઝડપી અવરજવરનું જ હતું. સેના પહોંચી ગઈ અને ચિતાગોંગ તથા જલાલાબાદની ટેકરીને ઘેરી લીધાં. બંને તરફથી ગોળીઓ છૂટવા લાગી. ક્રાન્તિકારીઓનું નેતૃત્વ લોકનાથ કરતો હતો. નાનો ટેગરો પણ મોટાભાઈની સાથે દોડી-દોડીને ગોળીબાર કરતો હતો. તે લપાતોછુપાતો અંગ્રેજ કૅપ્ટનની નજીક પહોંચી ગયો અને ગોળી છોડીને પહેલી બોણી તેણે કરી લીધી. અંગ્રેજ સેનામાં હાહાકાર મચી ગયો. બધાએ મળીને ટેગરાને ઘેરી લીધો. જાણે સાત કોઠાના યુદ્ધમાં અભિમન્યુ ઘેરાયો હોય તેમ ટેગરો

ઘેરાઈ ગયો. ટેગરો પણ મચક આપે તેવો ન હતો. તે પણ ગોળીનો જવાબ ગોળીથી આપવા લાગ્યો. અંતે ચારે તરફથી આવતી ગોળીઓમાંથી એક ગોળી ટેગરાને વાગી. તે પડી ગયો. તેની બંદૂક છૂટી ગઈ. શરીરમાંથી લોહીનો ફુવારો છૂટવા લાગ્યો. તેને બચાવવા મોટો ભાઈ લોકનાથ નજીક પહોંચ્યો તો ટેગરાએ કહ્યું: "મોટા ભાઈ, મારી ચિંતા ન કરો. શત્રુઓ સાથે ઝઝૂમો. હું તો હવે વિદાય થઈ રહ્યો છું." એમ કહીને લોકનાથને પાછો ટેકરી ઉપર મોકલી દીધો.

રાત પડી જવાથી અંધારું છવાઈ ગયું. ક્રાન્તિકારીઓ સંતાઈને બીજી ટેકરી ઉપર ભાગી ગયા. હા, ટેગરાએ 'વંદે માતરમ્' બોલતાં-બોલતાં આંખો મીંચી દીધી. ચૌદ વર્ષનો ફૂલ જેવો એ કિશોર આખી રાત 'રણભૂમિ' ઉપર પડ્યો હતો.

સવારે સૂર્યદેવતા પૂર્વદિશામાંથી ડોકાયા તો ટેગરાને જોઈને તેમણે પહેલું વંદન ટેગરાને કર્યું. ધન્ય છે ટેગરાને! શુક્રનો તારો ખૂબ ચમકીને અસ્ત થઈ ગયો.

8-11-12

66
નિઝામ હૈદરાબાદના શહીદો

અનુ ભૂમિકા

અંગ્રેજો સિવાય બૃહદ્ ભારત ઉપર કદી પણ કોઈએ પણ એકછત્ર રાજ્ય કર્યું નથી. ભારતની રાજધાની પાટલિપુત્ર હોય કે દિલ્હી, હોય વધુમાં વધુ નર્મદાકિનારા સુધી પાટલિપુત્ર કે દિલ્હીનું સામ્રાજ્ય રહ્યું છે. ગોદાવરીથી દક્ષિણમાં – ખાસ કરીને દ્રવિડ પ્રદેશોમાં ત્યાંના રાજવંશો – ખાસ કરીને પાંડ્ય, ચૌલ, વગેરે રાજ્ય કરતા રહ્યા; પણ દક્ષિણનાં ભવ્ય મંદિરોની સમૃદ્ધિથી લલચાઈને અલાઉદ્દીન ખીલજીના સમયથી મંદિરોની અઢળક સંપત્તિ લૂંટવા અને તેના દ્વારા સેનાને નિભાવવા માટે દક્ષિણ ઉપર આક્રમણો થવા લાગ્યાં. દેવગિરિના રાજાએ દિલ્હીના બાદશાહો સાથે કન્યા આપીને મૈત્રીવ્યવહાર શરૂ કર્યો, જેથી પોતે તેમનાં આક્રમણોથી બચી શકે. સુલતાનોએ દેવગિરિને દક્ષિણ- ભારત ઉપર આક્રમણ કરવા માટે મથક બનાવી દીધું અને આ જ દેવગિરિ પાછળથી દોલતાબાદ થઈ ગયું.

દક્ષિણ-ભારત ઉપર સતત મુસ્લિમ આક્રમણોના કારણે દક્ષિણમાં ચાર મુસ્લિમ રાજ્યો ઉત્પન્ન થયાં, જેમાં હૈદરઅલીનું મ્હૈસૂર, બીજાપુર, ગોલકોંડા અને નિઝામ હૈદરાબાદ. આ ચારે રાજ્યો મોટાં અને મહત્ત્વનાં હતાં. તેમાં મ્હૈસૂર રાજ્ય તો ટીપુ સુલ્તાન પાસેથી અંગ્રેજોએ લઈ લીધું હતું, તેથી ત્રણ રાજ્યો રહી ગયાં હતાં. બીજાપુરના નવાબને ત્યાંથી શિવાજી મહારાજનો ઉદય થયો હતો. સૌથી પ્રબળ અને સમૃદ્ધ રાજ્ય હતું નિઝામ હૈદરાબાદ. સિંધપ્રદેશમાં પણ હૈદરાબાદ નગર હોવાથી આ હૈદરાબાદને લોકો નિઝામ હૈદરાબાદ કહેતા હતા. અહીંના શાસકો નિઝામવંશના હોવાથી ત્યાંના શાસકને ‘નિઝામ’ એવા ટૂંકા નામથી બોલાવતો હતો.

ભારતની આઝાદીમાં અંગ્રેજોએ ત્રણ શરતો મૂકી હતીઃ 1. જે બ્રિટિશ ભારત હતું તેના બે ભાગ કરવામાં આવશેઃ 1. હિંદુસ્તાન અને 2. પાકિસ્તાન. 2. જે દેશી રજવાડાં છે, જેમની સંખ્યા છસો ઉપરની છે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ભારતમાં અથવા પાકિસ્તાનમાં ભળી શકશે. 3. પણ જે રજવાડાંઓને આ બે દેશોમાંથી કોઈ પણ દેશમાં ભળવું ન હોય તેઓ સ્વતંત્ર સાર્વભૌમ દેશ બનીને રહી શકશે.

ભારતને આઝાદી મળી 15-8-1947ના રોજ, પણ દેશી રજવાડાંઓનો પ્રશ્ન ઘણો વિકટ હતો. આ પ્રશ્ન એકલા હાથે ભારતના લોખંડી પુરુષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે ઉકેલી કાઢ્યો અને લગભગ બધાં રજવાડાં ટપોટપ ભારતમાં ભળી ગયાં. તોપણ હજી ત્રણ રજવાડાં માથાનું દર્દ બન્યાં હતાંઃ 1. જમ્મુ-કાશ્મીર, જેનો ચાર્જ પ્રધાનમંત્રી પં. નહેરુએ પોતાના હાથમાં રાખેલો. 2. જૂનાગઢ અને 3. નિઝામ હૈદરાબાદ. આ ત્રણે માટે એકએક સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી શકાય, પણ અહીં આપણે અત્યારે તો માત્ર નિઝામ હૈદરાબાદની જ વાત કરીશું.

નિઝામ ભારતમાં ભળવા માગતા ન હતા. તેઓ પોતાનું સ્વતંત્ર સાર્વભૌમ રાજ્ય સ્થાપિત કરવા માગતા હતા, પણ તેમાં તેમને બે મોટા અવરોધ હતા. એક તો તેમની પાસે સમુદ્ર ન હતો, કોઈ બંદર ન હતું, ચારે તરફ ભારતની ભૂમિથી ઘેરાયેલું રાજ્ય હતું, જેથી કોઈ વિદેશી શક્તિ સીધેસીધી મેળવી શકે તેમ ન હતું. અને બીજો અવરોધ હતો 80-85 ટકા હિંદુ બહુમતીનો. સેંકડો વર્ષોથી મુસ્લિમ શાસન હોવા છતાં પણ વસ્તીની બહુમતી હિંદુઓની હતી. આવું થવાનાં બે કારણો હતાં. જ્યારે અંગ્રેજો ન હતા અને ચોખ્ખી નિઝામશાહી હતી ત્યારે પ્રજા તરફથી રાજસત્તાને કોઈ પડકાર ન હતો. જેને રાજ્ય કરવું હોય તે કરે, પ્રજા કર ભરતી અને ગુલામ થઈને રહેતી. પ્રજા કદી માથું ઊંચકતી નહીં. પ્રારંભમાં માત્ર એક ટકા મુસ્લિમોએ 99 ટકા હિંદુ પ્રજા ઉપર રાજ્ય કર્યું, પણ કોઈએ કશો વિદ્રોહ ન હતો કર્યો. જે આસક્તિ મુસ્લિમોને ઇસ્લામમાં હોય છે તેવી આસક્તિ કે મમત્વ હિંદુ પ્રજાને હિંદુ ધર્મમાં નથી રહેતું, તેથી તે ધાર્મિક સંગઠન કરી શકતી નથી. હિંદુ પ્રજાનો ઉપરનો ખાસ વર્ગ જ રાજ્ય કરતો. બાકીના બધા માત્ર રૈયત થઈને રહેતા. કેટલાક તો વેઠ કરીને જીવતા તેથી રાજા પ્રત્યે કે ધર્મ પ્રત્યે જે પ્રબળ આસક્તિ હોવી જોઈએ તે ન રહેતી, તેથી ગમે તે રાજ્ય કરે તેમાં કશો વાંધો આવતો નહીં. વિદ્રોહ કરવા માટે મુસ્લિમો પાસે જે ‘ઇસ્લામ’ કારણ છે તેવું પ્રબળ કારણ હિંદુઓ પાસે કોઈ નથી. એટલે વિદેશી કે વિધર્મી ગમે તે રાજ્ય કરે તોપણ ખાસ વિરોધ થતો નથી, કદાચ થોડોક થાય તો તેને હિંદુઓ જ દ્વારા દબાવી દેવાય છે. હિંદુઓનો ઉપરના વર્ગનો કેટલોક ભાગ

હંમેશાં ચાલુ રાજસત્તા સાથે સુમેળ કરીને નાની-મોટી નોકરીઓ મેળવીને તૃપ્ત થનારો – અરે, ગૌરવ લેનારો રહ્યો છે, તેથી નિઝામ કે મુસ્લિમ શાસકોને ધર્મસંખ્યા વધારવાની જરૂર ન હતી.

બીજું કારણ એ હતું કે અંગ્રેજોના આવ્યા પછી અને તેમણે એકચક્રી શાસન સ્થાપિત કરી દીધા પછી એવી કડક વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી કે કોઈ રાજા પ્રજાપીડન કરી શકે નહીં. જો કરે તો અંગ્રેજો તેના ઉપર પગલાં ભરે. આ કારણે કોઈ રાજા કે નવાબ પ્રજા ઉપર મોટા પ્રમાણમાં જુલમ કરી શકતો નહીં અને હિંદુ પ્રજાનો છેક નીચેનો વર્ગ પણ મુસ્લિમ રહેણીકરણી પ્રત્યે તિરસ્કાર ધરાવતો હોવાથી મુસ્લિમ થવાનું કોઈ આકર્ષણ દેખાતું નહીં. અસ્પૃશ્યતા જેવો ઘોર અન્યાય સહન કરીને પણ દલિત વર્ગ મુસ્લિમ થવા તૈયાર ન હતો. એક મહત્ત્વનું કારણ એ પણ લાગે છે કે રાજસત્તા ભોગવનાર ઉપરના થોડાક માણસો સિવાય (જે વિદેશીઓ હતા) બાકીના મુસ્લિમો ઘોર દરિદ્ર, અભણ, અસંસ્કારી, તોફાની, ઝઘડાળુ હોવાની છાપ હતી. આવી છાપ સંપૂર્ણ સાચી ન હોવા છતાં પણ તેમાં મોટા ભાગે તો કાંઈક તથ્ય હતું. તેથી તેમના મહોલ્લા જુદા હતા અને તેમાં કોઈ હિંદુ રહી શકતો નહીં. બંને પ્રજા વચ્ચે આચાર-વિચારનો પ્રચંડ ભેદ હતો. આ કારણે પણ કોઈને મુસ્લિમ થવાનું આકર્ષણ ન હતું, તેથી હિંદુ પ્રજાની બહુમતી બની રહી.

સમુદ્ર ન હોવાનો અવરોધ દૂર કરવા નિઝામે ગોવા ખરીદી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કહેવાય છે કે પોર્ટુગીઝને ગોવાનો સોદો કરવા માટે ચારસો કરોડ રૂપિયાની ઓફર નિઝામે કરેલી, પણ ભારતના સારા નસીબે કાંઈ મેળ પડ્યો નહીં. જો નિઝામ રાજ્ય સમુદ્ર સાથે સંકળાઈ ગયું હોત તો ભારતને ભારે પડી જાત.

બીજો અવરોધ હિંદુ બહુમતીનો હતો, પણ અંગ્રેજોએ રાજ્યોના વિલયમાં પ્રજાના મતની કોઈ વાત રાખી ન હતી. રાજા જે ધારે તે કરી શકે. પ્રજાનો કોઈ અવાજ જ ન હતો તોપણ ભારતની આઝાદી પછી અને એક પછી એક બધાં રજવાડાં ભારતમાં આવી ગયા પછી નિઝામની હિંદુ પ્રજા પણ ભારતમાં આવવા વ્યાકુળ થઈ ગઈ. ગામેગામ સભાઓ ભરાવા લાગી અને ભારતમાં ભળવાના ઠરાવો થવા લાગ્યા. નિઝામ માટે આ અસહ્ય થઈ ગયું. ત્યારે નિઝામ હિંદુ પ્રજાને તુચ્છ માનતા હતા. “રાજ્ય મારું છે. મારો અધિકાર છે. હું ગમે તે કરું તેમાં રૈયતને કશું વિચારવાનું જ ન હોય. પશુઓની માફક જે ખીલે બાંધું ત્યાં તેમણે બંધાવાનું હોય.” – આવી ઉદ્દંડ માન્યતા હતી. અત્યાર સુધી જે વિદ્રોહો થયા હતા તે મોટા ભાગે રાજપરિવારના સદસ્યોએ જ કરેલા હતા. રૈયતે તો કદી વિદ્રોહ કર્યો જ ન હતો. રૈયતને તો કચડી-દબાવીને રાખવામાં આવતી; તેની પાસેથી જોર-જુલમથી કર વસૂલ કરવામાં આવતો.

ભારતની આઝાદી અને પાંચસો ઉપરનાં રજવાડાંઓની પ્રજાની પણ આઝાદીના સમાચાર સાંભળીને નિઝામની પ્રજા ભારે ભડકી હતી. હવે તે નિઝામનું ધૂંસરું સહન કરવા તૈયાર ન હતી, તેથી ગામેગામ સભાઓ અને ઠરાવો થવા લાગ્યા. આવી સભાઓ કરનારા હિંદુઓ જ હતા. તેમને દબાવવા, ભગાડી મૂકવા અને કચડી નાખવા માટે નિઝામે જે પગલાં લીધાં તેમાં હજારો નરનારીઓ શહીદ થઈ ગયાં. નિઝામ અને અંગ્રેજોમાં મહત્ત્વનો ભેદ એ હતો કે અંગ્રેજો ક્રાન્તિવીરોને પકડતા, કેસ ચલાવતા, પછી સજા કરતા, અપીલ થઈ શકતી, પૂરો સમય અને તક મળતાં. નિઝામને ત્યાં આવું કાંઈ ન થતું. તરત જ ગોળી મારી દેવાતી અથવા અગ્નિમાં બાળી મુકાતા. જે ગાંધીજી અંગ્રેજો સામે અહિંસાનું આંદોલન સફળતાપૂર્વક ચલાવી શક્યા તે નિઝામ સામે લાચાર થઈ ગયા. એમ કહો કે નિઝામ, જૂનાગઢ, ગોવા, કાશ્મીર, વગેરે ક્યાંય પણ અહિંસાની લડત ચલાવી શકાઈ નહીં, માત્ર ને માત્ર અંગ્રેજો સામે જ ચલાવી શકાઈ. જો અંગ્રેજો પણ નિઝામ જેવા થયા હોત તો અહિંસાનું સૂરસૂરિયું પહેલા દિવસે જ થઈ જાત.

નિઝામે હિંદુ બહુમતીનો પ્રશ્ન ઉકેલવા માટે તેને તગડવાના પ્રયત્નો ચાલુ કરી દીધા. સર્વપ્રથમ નિઝામની પોલીસનું મુસ્લિમીકરણ કરી દીધું. આમે તેમાં મુસ્લિમોની પ્રધાનતા હતી જ, હવે તેને પૂરેપૂરું મુસ્લિમરૂપ આપી દેવાયું. પોલીસ સરકારના ઇરાદા સમજતી હોય છે, તેથી ગામેગામ જ્યાંજ્યાં આઝાદીનું આંદોલન થતું ત્યાં પોલીસ પહોંચી જતી અને કોઈ કાયદા-કાનૂનની પરવા કર્યા વિના જ ભારે અત્યાચાર કરતી, જેવા કે સ્ત્રીઓની આબરૂ લૂંટવી, આગ લગાડવી, ગોળીઓ ચલાવવી અને આખું ગામ બાળીને ખાખ કરી નાખવું, વગેરે.

નિઝામે પોલીસને સાથ આપવા માટે મુસ્લિમ રઝાકારોની એક ભયંકર સંસ્થા બનાવી હતી, જેનો નેતા મીર કાસિમ રીઝવી હતો. તે કટ્ટર અને ક્રૂર હતો. હજારો જુવાન મુસ્લિમોને પોતાની સંસ્થામાં ભરતી કરીને હથિયારો સાથે તે પોલીસની સાથે નીકળી પડતો અને પોલીસ કરતાં પણ વધુ અત્યાચારો કરાવતો. આ બધાને કારણે હિંદુ પ્રજા ફફડી ઊઠી. તે માત્ર હાથેપગે જેવી સ્થિતિમાં પોતાની સ્ત્રીઓની આબરૂ બચાવવા અને પોતાના પ્રાણ બચાવવા ભાગવા માંડી. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે નિઝામ સાથે અને તેમના અમલદારો સાથે કેટલીયે મીટિંગો કરી. તેમને ભારતમાં ભળવા અને ન ભળવું હોય તો હિંદુ પ્રજાની રક્ષા કરવા સમજાવાના પ્રયત્નો કર્યા, પણ તુંડમિજાજી નિઝામે વારંવાર મીટિંગોને નિષ્ફળ બનાવી, ઉપરથી ધાકધમકીઓ આપવા માંડી. છેવટે પ્રધાનમંત્રી પં. નહેરુનો વિરોધ હોવા છતાં તેમની પરવા કર્યા વિના સરદારસાહેબે ચારે તરફથી પોલીસ એક્શન લીધું. મીર કાસિમ બુરખો પહેરીને પાકિસ્તાન ભાગી ગયો. છેવટે નિઝામ પણ ભારતમાં ભળવા તૈયાર થયા અને નિઝામ હૈદરાબાદ ભારતનું એક અંગ બની ગયું. જ્યારે ભારતની સેનાએ નિઝામ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ત્યાંની હિંદુ પ્રજા માટે તો ગરુડે ચઢીને ભગવાન વિષ્ણુ આવ્યા હોય તેવું લાગવા માંડ્યું. ભારતમાતાની સાથે સરકારનો પણ જયજયકાર થઈ ગયો. આ થઈ ટૂંકી વાત.

આ સમયગાળામાં જે લોકો શહીદ થયેલા અથવા અત્યાચારનો ભોગ બનેલા તેમની વિસ્તૃત માહિતી મળતી નથી, કારણ કે પ્રેસ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ હતો, તોપણ જે થોડીક માહિતી મળે છે તેના આધારે અહીં થોડીક કથાઓ કહેવામાં આવે છે, જેથી લોકોને ખ્યાલ આવશે કે નિઝામ હૈદરાબાદને ભારતમાં ભેળવવા માટે કેટલાં બલિદાનો આપવાં પડ્યાં હતાં.

ઉમરીગામ હત્યાકાંડ

હૈદરાબાદનું ઉમરીગામ. ત્યાંની હિંદુ પ્રજાએ ગામમાં સભા ભરી એકમતીથી ઠરાવ પાસ કર્યો કે હૈદરાબાદને ભારતમાં ભેળવી દેવામાં આવે. ભારત આઝાદ થઈ ચૂક્યું હતું અને બીજાં સેંકડો રજવાડાં ભારતમાં ભળી ચૂક્યાં હતાં, તો પછી નિઝામ હૈદરાબાદ કેમ ન ભળે?

ગામમાં મળેલી સભાના સમાચાર ગામના જ એક નિઝામવાદી માણસે આપી દીધા. તરત જ પોલીસની તથા રઝાકારોની ટ્રકો આવી પહોંચી, આડેધડ ગોળીઓ ચલાવી. લોકોમાં ભાગંભાગ થઈ ગઈ. ગામના ચાર મુખ્ય નેતાઓને વીણી-વીણીને ગોળીએ માર્યા. તે હતા ગણપતિ અમૃતે, સંભા કાવલે, મહાદેવન અને કેશવ શેંડે. બાકીના જે હાથમાં આવ્યા તેમને નગ્ન કરીને ગામમાં રસ્તા ઉપર ઘસીટવામાં આવ્યા. કેટલાકનાં મોઢાં ઉપર પાયખાનામાંથી મળ લાવીને ઘોડાના તોબરામાં ભરીને તેમનાં મોઢાં ઉપર બાંધી દેવામાં આવ્યા. હવે આવા અત્યાચારો સામે અહિંસા કેટલી ચાલે?

કકોડીગામ હત્યાકાંડ

હૈદરાબાદનું કકોડીગામ. ગામમાં હિંદુ પ્રજા ભારતમાં ભળવા માટે આંદોલન ચલાવતી. રઝાકારોને ખબર પડી. તાબડતોબ તેમની ટ્રકો આવી ગઈ. રઝાકારો પોલીસ કરતાં પણ ભૂંડા. તેમણે ગામને ઘેરી લીધું. પણ આ ગામના નાગરિકો અહિંસાવાદી ન હતા. તેમણે પ્રથમથી જ થોડાં શસ્ત્રો વસાવી લીધાં હતાં, તેથી તેઓ પણ મોરચાબંધી કરી બેઠા. શસ્ત્રો હોય તો કૂતરાને મોતે તો ન મરાય, મારીને મરાય, મરતાંય સંતોષ થાય. બંને તરફથી ગોળીઓ ચાલવા લાગી. રઝાકારોને નવાઈ લાગી કે ગામલોકો પણ ગોળીઓ ચલાવી રહ્યા હતા. રઝાકારોએ બીજા રઝાકારોને બોલાવી લીધા. ભીષણ સંગ્રામ થયો, જેમાં કેટલાય રઝાકારો માર્યા ગયા. આ તરફ હિંદુ પ્રજામાંથી ગણપતિ અસોલે, તુકારામ અસોલે, ગોવિંદ રાવટે અને જીવણજી સખારે શહીદ થઈ ગયા. તે દિવસ 13-1-1948નો હતો.

10-11-12

ઈજાગામ હત્યાકાંડ

હૈદરાબાદના મેહબૂબનગર જિલ્લાના ઈજાગામમાં લોકોએ હૈદરાબાદને ભારતમાં ભેળવી દેવા માટે પ્રચંડ આંદોલન ચલાવ્યું હતું.

લોકોએ એક મોટું સરઘસ કાઢ્યું. હાથમાં ત્રિરંગો લઈને વાજતે-ગાજતે બજારમાં ફરવા નીકળ્યા. પણ જિલ્લાધિકારી આવી ગયો. તેણે સરઘસના નેતાઓને પકડી લીધા અને ભારે આર્થિક દંડ ફટકાર્યો. પણ દંડ આપવાની લોકોએ સાફ ના પાડી દીધી. જિલ્લાધિકારીએ તરત જ પકડેલા નેતાઓને એક થાંભલા સાથે બાંધી દીધા અને પોલીસને ગોળીઓ ચલાવવાનો હુકમ આપ્યો. નેતાઓ ચાળણી થઈ ગયા. તે હતા નાગપ્પા બાલીજા બુદલા, અને વેંકટય્યા પાગુંટા.

11-11-12

મીનાબોલૂ ધિંગાણું

હિંદુ પ્રજાનાં ત્રણ દુર્ભાગ્ય કહેવાય, જેનાથી તે શક્તિશાળી ન થઈ શકીઃ 1. વર્ણવ્યવસ્થા, 2. અતિરેકભર્યો અહિંસાવાદ અને 3. પલાયનવાદી અધ્યાત્મ.

આપણે માત્ર બીજા નંબરના અહિંસાવાદની જ ચર્ચા કરીશું. હિંદુધર્મ જ્યારે ઋષિમાર્ગમાંથી શ્રમણમાર્ગમાં બદલાયો ત્યારે તેના પ્રવર્તક બુદ્ધ અને મહાવીર બંને ક્ષત્રિય હોવા છતાં શસ્ત્રત્યાગનો આદર્શ લાવ્યા. શસ્ત્રત્યાગ એટલા માટે કે તેમના ધર્મની કરોડરજ્જુ અહિંસા હતી. અહિંસા અને શસ્ત્રો સાથે શોભે નહીં. બુદ્ધ કે મહાવીરના હાથમાં તલવાર અપાય નહીં. આમે હિંદુ પ્રજામાં માત્ર ક્ષત્રિયો જ શસ્ત્રધારી હતા, બાકીની પ્રજા શસ્ત્રત્યાગી હતી જ. હવે તો ક્ષત્રિયો પણ શસ્ત્રત્યાગી થઈ ગયા. આ કારણે વિદેશી અને વિધર્મી આક્રાન્તાઓને બહુ સરળતાથી વિજય મળતો રહ્યો. આજે પણ હિંદુ પ્રજાનાં ઘરમાં સારો દંડો પણ જોવા નહીં મળે.

આંધ્રના મીનાબોલૂ ગામમાં હિંદુઓની પ્રચંડ સંખ્યા હતી, પણ કોઈના ઘરમાં કોઈ હથિયાર ન મળે, તેથી રઝાકારો વારંવાર આવી-આવીને સ્ત્રીઓની છેડતી કરતા, લૂંટફાટ કરતા, ડરાવતા-ધમકાવતા. મોટી સંખ્યા હોવા છતાં હિંદુ પ્રજા બિચારી થઈને રહેતી હતી. તેવામાં ભારતને આઝાદી મળી. અહીં પણ ચળવળ શરૂ થઈ. ગાંધીજીનો અહિંસાવાદ અહીં એક ડગલું પણ ચાલ્યો નહીં, તેથી ગામના ડાહ્યા લોકોએ ગામની રક્ષા કરવા માટે શસ્ત્રો ભેગાં કર્યાં. શસ્ત્રો આવવાથી લોકોમાં હિંમત આવી ગઈ.

બન્યું એવું કે 15-1-1948ના રોજ રઝાકારોના મોટા ટોળાએ ગામ ઉપર હુમલો કરી દીધો. તરત જ ગામલોકોએ વસાવેલાં શસ્ત્રો ધારણ કરીને મોરચો ગોઠવી દીધો. બંને તરફથી ભારે ધિંગાણું જામ્યું. રઝાકારોને આજે ભારે હાનિ વેઠવી પડી. રઝાકારોના ત્રણ માણસો માર્યા ગયા અને બીજા કેટલાક ઘાયલ થયા. મડદાં છોડીને રઝાકારો ભાગી ગયા. ગામના સાત માણસો શહીદ થઈ ગયા. આખું ગામ હાથમાં આવ્યું તે હથિયાર લઈને ઊમટી પડ્યું હતું. મર્દાનગી બતાવનારા સાત શહીદોનાં નામ આ હતાંઃ

1. બાલૈયા થોટા, 2. બાલૈય્યા પેડ્ડા થોટા, 3. મુતૈયા માલા, 4. રામૈયા રામપલ્લી, 5. વૈંકૈયા થોટા, વગેરે.

આ દિવસ પછી રઝાકારોએ કદી ગામ ઉપર હુમલો કરવાની હિંમત કરી નહીં. "વીરતા પરમો ધર્મઃ"

11-11-12

ભીમસેનરાવ દેસાઈ

હૈદરાબાદની કોપલ જાગીરમાં ભીમસેનરાવનો જન્મ થયો હતો. તેઓ કુક્કાનૂર ગુરુકુળમાં શિક્ષક હતા. હૈદરાબાદને ભારતમાં ભેળવી દેવા તેમણે આંદોલન કર્યું. પરિણામે તેમને જેલભેગા થવું પડ્યું.

ભીમસેનરાવ પ્રભુભક્ત હતા, તેથી જેલમાં રોજ પ્રભુભજન અને પ્રાર્થના કરતા. તેમનાં ભજન-પ્રાર્થનાથી કેદીઓને શાંતિ મળતી અને વાતાવરણ ભક્તિમય થઈ જતું, પણ કટ્ટર ધર્માંધ સિપાહીઓને આ ગમતું નહીં, તેથી જેલના અધિકારીઓએ ભીમસેનને કાફર કહી-કહીને એટલો માર માર્યો કે જેલમાં જ તેમનું મૃત્યુ થઈ ગયું. તે દિવસે તારીખ હતી 13-4-1948.

ભુજંગ દેશપાંડે

વીરતાનું સર્વોચ્ચ ક્ષેત્ર સ્ત્રીરક્ષા છે. સ્ત્રીઓ સ્વરક્ષિત નથી હોતી. કોઈ ને કોઈ પુરુષ તેનો રક્ષક હોવો જરૂરી છે. તેમાં પણ યુવાન રૂપાળી સ્ત્રી અને એકાકી અરક્ષિત સ્ત્રી તો ગુંડા-મવાલી લોકો માટે તો જાણે પરમ આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની જતી હોય છે.

હૈદરાબાદ રાજ્યમાં ત્યારે સ્ત્રીઓની છેડતી અને બળાત્કાર સામાન્ય વાત થઈ ચૂક્યાં હતાં. અરાજકતાનું પ્રથમ માઠું પરિણામ સ્ત્રીઓને જ ભોગવવું પડતું હોય છે. અરાજકતા શાસનની શિથિલતાથી આવે તો-તો કદાચ ક્ષમ્ય ગણાય, પણ શાસન સ્વયં જ ગુંડાવર્ગને પ્રોત્સાહિત કરીને નિશ્ચિત વર્ગની સ્ત્રીઓને હેરાન કરવા અને લૂંટવા પ્રોત્સાહિત કરે ત્યારે હદ થઈ જાય. હૈદરાબાદમાં એવું જ થયું હતું. શાસને રઝાકારોને ખુલ્લો દોર આપી દીધો હતો. ગરીબડી પ્રજા લાચાર હતી. શાસનનો હેતુ હતો વધુમાં વધુ હિંદુ પ્રજાને ભગાડીને તેમની બહુમતીને સમાપ્ત કરવી. એવા અત્યાચાર કરો કે લોકો રહી જ ન શકે. રઝાકારોનાં મનમાં ધનનું ઝનૂન ચઢાવવામાં આવ્યું હતું, તેથી તેઓ રાંકડી હિંદુ પ્રજા ઉપર ગામેગામ જઈને તૂટી પડતા.

એક વાર બળાત્કાર કરવાના હેતુથી એક હિંદુ સ્ત્રીનો હાથ પકડીને એક ગુંડો તેને ખેતરમાં ખેંચી લઈ જતો હતો. પેલી સ્ત્રી ખેંચાખેંચમાં સાડી વિનાની થઈ ગઈ હતી અને “બચાવો-બચાવો” એવી બૂમો પાડતી હતી. બરાબર એ જ સમયે ભુજંગરાવ દેશપાંડે ત્યાંથી નીકળ્યો. તેની નજર પેલી અર્ધનગ્ન થઈ ગયેલી સ્ત્રી ઉપર પડી. સ્ત્રીની કરુણ અને લાચાર સ્થિતિએ તેને હચમચાવી મૂક્યો. ક્ષણભરનોય વિચાર કર્યા વિના તે પેલા બે ગુંડાઓ ઉપર કૂદી પડ્યો. ભુજંગ બળવાન હતો. તેણે રઝાકારોને બરાબર પડકાર આપ્યો. તેમની મારામારીનો લાભ ઉઠાવીને સ્ત્રી ભાગી છૂટી. તે બિચારી બચી ગઈ, પણ બંને રઝાકારોએ મળીને ભુજંગને છરો હુલાવી દીધો. ભુજંગ શહીદ થઈ ગયો, પણ તેને સંતોષ હતો કે તેણે એક સ્ત્રીની ઇજ્જત બચાવી હતી.

ભુજંગ દેશપાંડેનો જન્મ ઉસ્માનાબાદ જિલ્લાના લાટૂર ગામમાં સન 1908માં પિતા નાગરાવ દેશપાંડેના ઘરમાં થયો હતો. હજી તો તે મૅટ્રિકની પરીક્ષા જ આપતો હતો. ધન્ય છે ભુજંગને, જેણે એક સ્ત્રી માટે પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દીધું. ‘ભુજંગ’નો અર્થ ‘નાગ’ થાય છે.

11-11-12

વીરમ્મા અને ભૂમંડલ અકૈયા

નિઝામ હૈદરાબાદના વારંગલ જિલ્લાના ‘કોલૂ કોંડા’ ગામમાં વીરાંગના વીરમ્મા અને તેનો પતિ અકૈયા રહે. બધી સ્ત્રીઓ વીરાંગના નથી હોતી. વીરમ્મા જન્મજાત વીરાંગના હતી. તેણે નિઝામના વિરોધમાં આંદોલન ચલાવ્યું. આખું ગામ આંદોલને ચઢ્યું. પોલીસની ગાડીઓ આવી. આખા ગામ ઉપર સામૂહિક દંડ નાખવામાં આવ્યો. પોલીસની એવી રીત હતી કે પહેલાં સામૂહિક દંડ નાખીને ગામને લૂંટી લેવું અને પછી અત્યાચાર કરવા – એવા અત્યાચાર કરવા કે ફરીથી કોઈ આંદોલન કરવાનું નામ ન લે. સ્ત્રીઓ ઉપર થતા અત્યાચારોનો વિરોધ વીરમ્માએ કર્યો તો પોલીસે તેને પકડી લીધી અને પછી તેના પતિ ભૂમંડલની સાથે મુશ્કેટાટ બાંધી, બંનેને વસ્ત્ર વિનાનાં કરીને ભડભડતા અગ્નિમાં ફેંકી દીધાં. બટાટાની માફક બંને શેકાઈને શહીદ થઈ ગયાં. આ ઘટના ફેબ્રુઆરી 1948માં બની હતી.

11-11-12

કુહાડીથી માથું કાપી નાખ્યું

નરસિંહા જાગીરેદી ગુદેમ ગામનો રહેનારો તરવરિયો યુવાન હતો. જેની જુવાનીમાં તરવરાટ ન હોય તેની જુવાનીને વાંઝણી જ સમજવી જોઈએ. તરવરાટ અને થનગનાટનું નામ જ જીવન છે. જ્યાં સુધી આવું રહે ત્યાં સુધી જ જીવન છે. જે લોકો લોચા જેવા થઈને કશા થનગનાટ વિના આખો દિવસ પડ્યા રહે છે તેઓ ચેતના વિનાના જ કહેવાય. ચેતના કદી તરવરાટ વિનાની ન હોય. જે લોકો આખો દિવસ ગુફામાં પુરાઈને ધ્યાન કરે છે તેઓ તરવરાટ ખોઈ બેસે છે. જીવનની અનાવશ્યક ગંભીરતાથી તે પલાંઠિયો લોચો થઈ જતા હોય છે. લોચાપણું માત્ર શરીરથી જ નથી આવતું, ઉત્સાહ ન રહે તો મનથી પણ આવે છે. માનસિક તરવરાટ ઉત્સાહથી આવતો હોય

છે. લક્ષ્યહીન જીવન ઉત્સાહહીન થઈ જતું હોય છે. વારંવારની નિષ્ફળતાથી પણ ઉત્સાહ ચાલ્યો જતો હોય છે અથવા મંદ પડી જતો હોય છે. જે લોકો રમત-ગમત, ખેલકૂદ, સ્પર્ધા, આરોહણ-અવરોહણ, દેશાટન, વગેરે કાર્યોમાં સમય વિતાવે છે તેમાં તરવરાટ રહેવાની શક્યતા રહે છે. જે લોકો આ બધું છોડીને ગુફામાં ધ્યાન કરવા બેસી જાય છે તેઓ તરવરાટ ખોઈ બેસે છે. જીવનમાં ધ્યાનની જરૂર જ નથી, ધ્યાનથી કામ કરવાની જરૂર છે. પશ્ચિમવાળા ધ્યાનથી કામ કરે છે. આપણે કામ છોડીને ધ્યાન કરીએ છીએ, જેની જીવનમાં જરૂર જ નથી તે કરવા મંડી પડીએ છીએ, જેથી વ્યક્તિ અને પ્રજા તરવરાટ વિનાની થઈ જાય છે.

નિઝામરાજ્યનો નરસિંહો આંદોલનમાં કૂદી પડ્યો. તેણે આખા ગામને આંદોલનમય બનાવી દીધું. એકનો ઉત્સાહ હજારોને ઉત્સાહિત કરતો હોય છે અને એકની હતાશા હજારોને હતાશ કરતી હોય છે. એક વાર નરસિંહાના ગામમાં રઝાકારો પહોંચી ગયા. તેમણે ગામને ભારે નુકસાન કર્યું, આગ લગાડી અને નર-નારીઓને મારવા-પીટવા લાગ્યા. નરસિંહાથી રહેવાયું નહીં. તે બધાને બચાવવા ગયો. રઝાકારોએ કુહાડીથી તેનું માથું જ કાપી નાખ્યું. તેનાં ધડ અને માથું જુદાં કરી દીધાં. ભાલાની અણી ઉપર તેનું માથું ખોસીને 'યા અલી યા અલી' કરતું-કરતું ટોળું ચાલ્યું ગયું. હૈદરાબાદને ભારતમાં ભેળવવા માટે નરસિંહો શહીદ થઈ ગયો.

12-11-12

મદનસિંહ મતવાલા

જે ધર્મ અન્યાય-અત્યાચારની સામે સંઘર્ષ કરતાં શિખવાડતો નથી તે હીજડિયો ધર્મ કહેવાય. આવા હીજડિયા ધર્મનાં આલીશાન મંદિરો, સોનાના કળશો કે બીજી સમૃદ્ધિથી જરાય પ્રભાવિત ન થવું. આ તો કોઈ વ્યંઢળે સોળ શણગાર સજ્યા હોય તેવું છે. ખરા સમયે તે તાબોટા પાડીને વાંકો થઈ જશે. તેનો ભરોસો ન કરાય. હિંદુ પરંપરામાં શીખધર્મ અને આર્યસમાજ અન્યાય-અત્યાચાર સામે ઝઝૂમનારા ધર્મો કહેવાય. વીર ધર્મોની ઓળખ તેમનાં બલિદાનોથી થતી હોય છે. આ બંને ધર્મોએ પ્રચુર બલિદાનો આપ્યાં છે. જે ધર્મમાં કોઈ ધર્મગુરુ કે અનુયાયીએ બલિદાન આપ્યાં જ ન હોય તે નક્કી વીરતા વિનાનો હીજડિયો ધર્મ હશે.

નિઝામે હૈદરાબાદ રાજ્યમાં 'સત્યાર્થપ્રકાશ' અને 'આર્યસમાજ' ઉપર પ્રતિબંધ મૂકેલો, કારણ કે 'સત્યાર્થપ્રકાશ'ના ચૌદમા સમુલ્લાસમાં ઇસ્લામનું જબરદસ્ત ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રતિબંધની સામે આર્યસમાજે જોરદાર લડત આપી હતી, જેમાં મદનસિંહ મતવાલાએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. ત્યારે અંગ્રેજોનું રાજ્ય હતું તેથી તેમના બનાવેલા કાયદા પ્રચલિત હતા. સૌ-સૌને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની છૂટ હતી. અંતે આર્યસમાજની જીત થઈ હતી અને નિઝામના રાજ્યમાં વેદગાન તથા હવન થવા લાગ્યાં હતાં.

ભારતને આઝાદી મળી, પણ નિઝામ હઠ કરીને પ્રજાને દબાવી રહ્યો હતો. પ્રજા ભારતમાં ભળી જવા થનગની રહી હતી, પણ નિઝામ પોલીસ અને રઝાકારો દ્વારા ભારે અત્યાચારો કરાવીને પ્રજાને મારી-ભગાડી રહ્યો હતો.

તા. 14-8-1948ના રોજ મદનસિંહે પોતાના ઘર ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવી દીધો. પોલીસ આવી, પણ તેણે ઝંડો ન ઉતારવા દીધો. અંતે જબરજસ્તીથી ઝંડો ઉતારીને મદનલાલને પકડીને પોલીસ લઈ ગઈ. પછી મદનલાલ કદી પાછો આવ્યો જ નહીં. કહેવાય છે કે નિઝામની પોલીસે ભારે અત્યાચાર કરીને તેની હત્યા કરી નાખી હતી.

મદનસિંહ મતવાલા ખરેખર મતવાલો જ કહેવાય. તેની શહીદીથી હજારો શહીદ થવા નીકળી પડ્યા.

12-11-12

રાધા પાટનકર

'મર્દ' શબ્દ ઉપરથી 'મર્દાનગી' શબ્દ બન્યો છે. મર્દાનગી કોઈ પર્યાય નારીજાતિના શબ્દ ઉપરથી બન્યો લાગતો નથી, પણ ઘણી વાર કેટલાક મર્દો નારીધર્મવાળા હોય છે. માત્ર તેઓ સાડી જ નથી પહેરતા, બાકી બધું નારીતત્ત્વ તેમનામાં ખીલી ઊઠ્યું હોય છે. તો કેટલીક નારીઓ ભલે સાડી પહેરે, પણ તેમનામાં રગેરગે મર્દાનગી ટપકતી હોય છે. આવી નારીની મર્દાનગી મર્દ કરતાં સવાઈ ચમકતી હોય છે.

ઉસ્માનાબાદ જિલ્લાના 'નીલંગા' ગામમાં એક છોકરી રહે. તેનું નામ કુમારી રાધા પાટનકર. નિઝામ હૈદરાબાદમાં કેટલો ભાગ મહારાષ્ટ્રનો પણ ખરો. આ ભાગની મરાઠી પ્રજા બહુ બહાદુર. તે સ્વભાવથી જ સંઘર્ષપ્રેમી. તે અન્યાય સહન કરી શકે નહીં, એટલે સામી થાય.

ભારત આઝાદ થયું પછી નિઝામરાજ્યને પણ ભારતમાં ભેળવી દેવું જોઈએ તેવી લડત નિઝામની પ્રજાએ ચલાવી. નિઝામે ઘોર દમન કરવા માંડ્યું.

રાધા પાટનકરે વિચાર્યું કે નિઝામ સરળતાથી રાજ્યનો વિલય કરવાનો નથી. અહીં ગાંધીજીનું પણ કશું ચાલવાનું નથી. અહીં તો શસ્ત્રની સામે શસ્ત્રથી જ કામ કરવાનું છે. આ કુમારી કન્યાની દીર્ઘદૃષ્ટિથી તેણે ગામને શસ્ત્રસજ્જ કર્યું. પોતે તાલીમ લીધી અને ગામના યુવાનોને તાલીમ આપી. થોડા જ દિવસોમાં નિઝામની પોલીસ અને રઝાકારો ચઢી આવ્યાં. ગામને ઘેરી લીધું. પણ રાધા તૈયાર હતી. તેણે હાથમાં બંદૂક લીધી અને ગોળીઓ છોડવા માંડી. બંને તરફથી ભારે ગોળીબાર થયો. રાધા અને ગામના યુવાનોએ પોલીસ અને રઝાકારોની લાશોનો ઢગલો કરી દીધો. પછી તો રાધા પણ શહીદ થઈ ગઈ. તેને મરતી વખતે પણ શાંતિ હતી કે તે કૂતરાના મોતે નથી મરી. કરગરી- કરગરીને, અપમાનિત થઈને મરવું તેના કરતાં બે-પાંચને મારીને મરવું એ ગૌરવની વાત કહેવાય. રઝાકારો સ્ત્રીઓની આબરૂ લૂટતાં વાર ન કરતા. તેમાં પણ રાધા જેવી કોઈ કુંવારી સ્ત્રી હાથમાં પડી જાય તો એક નહીં અનેક મળીને તેની દુર્દશા કરી નાખતા. રાધાએ એવા કૂતરાના મોતે મરવા કરતાં વીરાંગનાના મોતે મરવાનું પસંદ કર્યું. જીવિત રહેલા યુવાનોએ જલદીજલદી રાધાના શબને અગ્નિદાહ આપી દીધો, જેથી કોઈ નરાધમ તેના મૃતક સાથે પણ ચેડાં ન કરે.

જીવતી કે મરેલી રાધા હાથમાં ન આવવાથી રઝાકારો વધુ ચિડાઈ ગયા. તેમણે આખા ગામને ચારે તરફથી આગ લગાડી દીધી. જોતજોતાંમાં આખું ગામ સ્વાહા થઈ ગયું. રહી ગઈ એકમાત્ર રાધા પાટનકરની અમર શહીદી.

12-11-12

રામમ્મા ગજની

રામમ્માએ પોતાના ગામમાં ગ્રામરક્ષા સેના બનાવી લીધી હતી. સામાન્ય રીતે લૂંટારા-ડાકુ ચડી આવે તો લોકોની રક્ષા પોલીસ કરે, પણ પોલીસ પોતે જ લૂંટારા-ડાકુ બનીને રઝાકારોનાં ટોળેટોળાં લઈને ચઢી આવે તો કોણ રક્ષા કરે? નિઝામરાજ્યની હિંદુ પ્રજાની આવી દશા થઈ હતી, તેથી પોતપોતાનાં ગામોની રક્ષા કરવા લોકોએ ગ્રામરક્ષક સેના બનાવી લીધી હતી. પોતે જ પોતાની રક્ષા કરો એવી પરિસ્થિતિ બની ગઈ હતી. પણ ક્યાં સરકારી પ્રચંડ તંત્ર અને ક્યાં ગામડાંની ગરીબ-રાંકડી જનતા!

એક દિવસ ખરેખર પોલીસ અને રઝાકારો પહોંચી ગયાં. બંને તરફથી ધિંગાણું જામ્યું, પણ ગ્રામસેના કમજોર પડી ગઈ. તેની ક્ષમતા કેટલી? પોલીસે ગામલોકોની સાથે શ્રીમતી રામમ્માને પણ પકડી લીધી. પોલીસ અને રઝાકારો તેને સૌથી જુદી પાડીને એકાંતમાં લઈ ગયા. હવે રામમ્માને ખબર પડી કે રાજપૂતાણીઓ જૌહરવ્રત કેમ કરતી. કોઈને જીવતાં જીવ બળી મરવું સારું ન લાગે, પણ જો શિયળ ચૂંથાવાનું હોય તો તેના કરતાં બળી મરવું પણ સારું લાગે. હવે તેને સમજાયું કે પોતે પણ જૌહર કરી લેવું જોઈતું હતું. પણ હવે મોડું થઈ ગયું હતું. લોહીતરસ્યા ભૂંડડા એકસાથે તેના ઉપર તૂટી પડ્યા. રામમ્માએ પોતાની જીભ કચરીને પ્રાણ આપી દીધા. અહીં આવા લોકો સામે અહિંસા ન ચાલે, એ તો અંગ્રેજો સામે જ ચાલે, જે નારીસમ્માનમાં માનતા હતા.

12-11-12

ગુરુપુર હત્યાકાંડ

નિઝામના વારંગલ જિલ્લાના 'ગુરુપુર' ગામના લોકો કેટલાય દિવસથી પારેવાંની માફક ફફડી રહ્યા હતા. ક્યારે પોલીસ અને રઝાકારોનો હુમલો થશે તેની તેઓ રાહ જોઈ રહ્યા હતા. નિઝામે પોલીસની સાથે રઝાકારોને લગાવી દીધા હતા. સરકાર તરફથી પૈસા

અને શસ્ત્રો બંને આપવામાં આવતાં અને રઝાકારો પોતે કોઈ ધાર્મિક પવિત્ર કાર્ય કરતા હોય તેમ બહુ શ્રદ્ધાથી ધાર્મિક નારા લગાવીને ગામો ઉપર હુમલા કરી દેતા. તેમને ગામને લૂંટવાનો તો આનંદ મળતો, પણ તેના કરતાં ગામની સ્ત્રીઓને લૂટવામાં વધુ આનંદ મળતો. બેકાર મુસ્લિમ યુવાનોનાં ટોળેટોળાં રઝાકાર થઈ જતાં. તેમાં કશું ગુમાવવાનું ન હતું, મેળવવાનું જ હતું, તેથી મોટામોટા વાવટા લઈને નારા લગાવતા-લગાવતા તેઓ ગામમાં પેસતા. તેમના આવવાના સમાચાર-માત્રથી લોકો થરથરી જતા. કેટલીક સ્ત્રીઓ આત્મહત્યા કરી લેતી. આવો ત્રાસ હતો. સરદાર પટેલ આવા લોકોને મુક્તિ અપાવવા ઉતાવળા થઈ ગયા હતા, પણ પં. નેહરુજી તેમને રોકી રહ્યા હતા, ત્યારે એકએક પળ આ લોકોની કેવી જતી હશે તેનો વિચાર પણ કંપાવી નાખે તેવો છે.

અંતે 'ગુરુપુર' ઉપર રઝાકારો ત્રાટક્યા. જે હાથમાં આવ્યા તે બધાને મોતના ઘાટે ઉતારી દીધા. સ્ત્રીઓને વીણી-વીણીને અલગ કરીને તેમને અપમાનિત કરવામાં આવી. જે લોકો સામે થયા અને શહીદ થઈ ગયા તેમાં હતા રામય્યા, વૈંકય્યા, સોમય્યા. તે ઉપરાંત બીજા કેટલાક નવજુવાનો શહીદ થઈ ગયા. ગામને બાળીને ખાખ કરી દેવાયું. બિચારી સ્ત્રીઓ માત્ર વિધવા જ ન થઈ, પણ આબરૂ વિનાની પણ થઈ ગઈ.

12-11-12

છોટાપલ્લીનો અગ્નિકાંડ

નિઝામના વારંગલ જિલ્લાનું 'છોટાપલ્લી' ગામ. આખું ગામ હિંદુઓનું. બધાએ મળીને હૈદરાબાદ રાજ્ય ભારતમાં ભળી જાય એવો નિર્ણય કર્યો. ઘરે-ઘરે ભારતીય ધ્વજો લહેરાવી દીધા. સરકારને ખબર પડતાં વાર ન લાગી. તરત જ પોલીસ અને રઝાકારોનો કાફલો ઊતરી પડ્યો. આખા ગામને ઘેરી લીધું. બંને તરફથી ગોળીઓ ચાલવા લાગી. સરકારી કાફલા આગળ ગામલોકો ટકી ન શક્યા, કારણ કે સરકારી કાફલા પાસે આધુનિક અને મોટા પ્રમાણમાં શસ્ત્રો હતાં. બીજું ગામલોકોને રક્ષણાત્મક યુદ્ધ કરવાનું હતું. તેમણે ગામને બચાવવાનું હતું. સ્ત્રીઓ અને બાળકોને બચાવવાનાં હતાં, જ્યારે પોલીસ અને રઝાકારોને તો માત્ર આક્રમણ જ કરવાનું હતું. તેમણે ગામને ચારે તરફથી આગ લગાડી દીધી. આખું ગામ ચીસાચીસ કરવા લાગ્યું. લોકોની ચીસો સાંભળીને રઝાકારો નાચવા માંડ્યા. જે લોકો ગમે તેમ કરીને ભાગી છૂટવા પ્રયત્ન કરતા હતા તેમને પકડી-પકડીને, ઊંચકી-ઊંચકીને ઘાસના પૂળાની માફક પાછા અગ્નિમાં ફંગોળતા હતા. એક કૂતરું પણ બચીને ભાગી ન જાય તેવા પ્રયત્નો પોલીસ અને રઝાકારો કરી રહ્યાં હતાં. કોઈ અહિંસાવાદી અહીં ફરક્યો નહીં. કદાચ બધું ખાખ થઈ ગયા પછી કોઈ આવે તો અત્યાચારનો ભોગ બનેલાને જ ઉપદેશ આપે. અત્યાચાર કરનારાઓની તો ખુશામત જ કરવાની હોય, જેમ નોઆખલીમાં કર્યું હતું.

આ ભીષણ નરમેધમાં જે મહત્ત્વના માણસો શહીદ થઈ ગયા તે હતા વીરૈયા, ગોપૈયા, નરસૈયા, કોંડૈયા, રંગેયા, વીરૈયા મહાપલ્લી, યકૈયા, નરસૈયા ડગ્ગૂ, સલૈયા, કનર્ટેવા, ભૂલોકરાવ, વગેરે.

12-11-12

કોલૂકોંડા હત્યાકાંડ

વારંગલ જિલ્લાના કોલૂકોંડા ગામના લોકોએ જોશમાં આવીને ભારત- સમર્થનમાં સરઘસ કાઢ્યું. ત્યારે ભારતમાં ભળી જવાનું પ્રચંડ જોશ હિંદુ પ્રજામાં ચાલી રહ્યું હતું. સદીઓથી નિઝામના અને રઝાકારોના ત્રાસથી લોકો ત્રાસી ગયા હતા. હવે તો ગમે તે ભોગે આ ત્રાસથી છૂટવું જ જોઈએ. સરઘસ શાંતિથી 'વંદે માતરમ્'નું ગીત ગાતુંગાતું જઈ રહ્યું હતું. ત્યાં પોલીસ અને રઝાકારો પહોંચી ગયાં. કોઈ પણ પ્રકારની કશી સૂચના આપ્યા વિના જ તેમણે આડેધડ ગોળીઓ ચલાવી દીધી. લોકો ધડાધડ ગોળીઓ ખાઈ-ખાઈને પડવા લાગ્યા. જે લોકો ગલીઓમાં ભાગ્યા તેમની પાછળ પડીને તેમને ગોળી મારી દીધી. નિઝામનો એક જ હેતુ હતો – ગમે તેમ કરીને આંદોલનને કચડી નાખો. પોલીસ અને રઝાકારોને બેફામ થવાની છૂટ હતી. જોતજોતાંમાં લાશોના ઢગલા થઈ ગયા.

રસ્તા ઉપર જે લાશો પડી હતી તેમાંના આ લોકો મુખ્ય હતાઃ બ્રહ્મૈયા, પાદદૈયા, લક્ષ્મણ, ભીમરાવ, વીરૈયા, યાદગિરિ, અકૈયા, વીરમલ્લૂ, નરસૈયા, ગોપાલ, નરસૈયા કોકા, પથલાવી, સમૈયા, વગેરે.

તે ફેબ્રુઆરી 1948નો સમય હતો.

12-11-12

ધનૌરા હત્યાકાંડ

આવો જ હત્યાકાંડ હૈદરાબાદની પોલીસ અને રઝાકારોએ મળીને ધનૌરા ગામમાં કર્યો હતો. તેમાં મરનારાઓમાં મુખ્ય હતાઃ શંકર, માધવરાય, ભીમરાવ, કોંડિલા, દેવીદાસ, ભુજંગ, કિશનરાવ, નામદેવ, વગેરે.

12-11-12

તમ્મદપલ્લી અને નારાયનગુડા હત્યાકાંડ

આવી જ રીતે વારંગલ જિલ્લાના 'તમ્મદપલ્લી' ગામના અનંત રેડ્ડી, પરમૈયા, મલ્લૈયા, વગેરેને શહીદ કરી નાખવામાં આવ્યા.

અને આવી જ રીતે નારાયનગુડા ગામના વૈંકેયા, પાપૈયા, લક્ષ્મૈયા, રંગૈયા, પુલ્લૈયા, વોકૈયા, વગેરેને શહીદ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા.

દોરડે બાંધીને બાળ્યા

વારંગલ જિલ્લાના 'ફોનકાપક' ગામના લોકોએ પણ ભારતમાં ભળવાનું આંદોલન કર્યું હતું. તેમને દંડ દેવા માટે પોલીસ અને રઝાકારો પહોંચી ગયાં. પહેલાં લોકોને ભેગા કર્યા, પછી બધાંના હાથપગ દોરડેથી બાંધ્યા, પછી ઘરોમાં આગ લગાડી. આ ધગધગતી જ્વાળાઓમાં હાથપગ બાંધેલા લોકોને ફેંકી-ફેંકીને જીવતા બાળી નાખ્યા, જેમાં મહત્ત્વના માણસો આ હતાઃ

મલ્લૈયા, રેગૈયા, લક્ષ્મૈયા, વેંકટરામૈયા, તિરુવતૈયા, વ્યંકટનરાસૂ, ઈલૈયા, શંકરૈયા, રામલૂ, અલવરલૂ, નારાયણા, વગેરે.

12-11-12

બરહનપલ્લી કત્લેઆમ

વારંગલ જિલ્લાના 'બરહનપલ્લી' ગામમાં તો પોલીસ અને રઝાકારોએ લોકોને વીણી-વીણીને માર્યા, ઘરમાં પેસી ગયેલા લોકોને બારણાં તોડીને બહાર ખેંચી કાઢીને માર્યા, સ્ત્રીઓ અને બાળકોને પણ છોડ્યાં નહીં. નાદિરશાહની માફક સીધી જ કત્લેઆમ કરવામાં આવી. તે દિવસ 25-8-1948નો હતો. સરકારી આંકડા પ્રમાણે 76 લોકોને મારી નાખવામાં આવ્યા. વિસ્તારભયથી તેમનાં નામ અપાતાં નથી.

આવાઆવા ભયંકર હત્યાકાંડ થઈ રહ્યા હતા ત્યારે દિલ્હી શાંતિથી વાતો કરી રહ્યું હતું. એક માત્ર સરદારસાહેબને ઊંઘ આવતી ન હતી. તેમને આ બધાંની ચીસો સંભળાતી હતી. બાકીના કાન તો બહેરા થઈ ગયા હતા.

12-11-12

ખેડૂતોનો હત્યાકાંડ

નિઝામ હૈદરાબાદ મુખ્યતઃ ખેતીપ્રધાન રાજ્ય હતું. ખેડૂતો બળદગાડાં રાખે. ઊભાં શીંગડાંવાળા બળદોનાં બળદગાડાં શેરડી ભરીને નાખવા જઈ રહ્યાં હતાં. ખેડૂતોને એક ફેરાના માંડ બે રૂપિયા મળે. કાચા-ધૂળિયા રસ્તે ટોકરા ખખડાવતાં ગાડાંની લંગાર ચાલી રહી હતી.

એવામાં રઝાકારોનું મોટું ટોળું આવી ગયું. તેમણે બળદગાડાં ઉપર ગોળીઓ ચલાવવા માંડી. ફટાફટ ખેડૂતો મરવા-તરફડવા લાગ્યા. કેટલાકને સૂઝયું કે ભલે આપણે મરીએ પણ નિર્દોષ બળદોને કેમ મરવા દઈએ? તેમણે ઉતાવળમાં અને ઉતાવળમાં બળદોનાં જોતર છોડી દીધાં અને બળદોને ભગાડી મૂક્યા. રઝાકારોએ બધા ખેડૂતોને લાઈનબંધ ઊભા રાખીને એક પછી એક બધાને ગોળીએ દીધા. જ્યારે કોઈ ખેડૂત ગોળી વાગવાથી નીચે પડીને તરફડતો, તો રઝાકારો ખુશીની ચીસો પાડીને "યા અલી"નો નાદ કરતા. નીચે પડીને તરફડતા માણસને કોઈ બચાવવા જતો તો તેને ગોળી મારી દેવાતી. આ રીતે બધા ખેડૂતોને શહીદ કરી નાખવામાં આવ્યા, જેમાંનાં કેટલાંક નામો આ પ્રમાણે છેઃ

ગણપતિ દીક્ષિત, ચંદ્રકાન્ત નૈકલ, રાજારામ શોલાપુરે, તુકારામ લુહાર, શંકર સવાલકર, શિવાજી અદસુલ, જગન્નાથ કમલકાર, અપ્પારાવ પદવાલ, બનકર ગહવર, દગડૂ પદવાલ, પ્રભુ ટોડકારી, વગેરે.

13-11-12

મસ્તક-યજ્ઞ

એક જલ્લાદ જ્યારે કોઈ અપરાધીને ફાંસી આપે છે ત્યારે તે હિંસા નથી કરતો, તે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે. તેનું કામ દોરડું ખેંચવાનું છે. તેને મરનાર પ્રત્યે ઘૃણા કે દ્વેષ નથી હોતો. આવું જ કસાઈખાનાના કસાઈ માટે પણ કહી શકાય. જેમ ખેડૂત ખેતરમાં બાજરી વાઢતી વખતે હિંસા નથી કરતો તેમ કસાઈનું પણ એક ખેતર છે અને તે પણ જેમ બાજરી વાઢતો હોય તેમ પશુઓને વાઢે છે. તેનામાં હત્યાભાવ નથી હોતો તેમ જ તેનામાં પશુ પ્રત્યે દ્વેષ કે વૈરવૃત્તિ પણ નથી હોતી, પણ એક વ્યક્તિ કે પૂરો વર્ગ બીજી વ્યક્તિ કે બીજા વર્ગ પ્રત્યે ઘોર ઘૃણા પેદા કરે છે અને ઘૃણાને હિંસામાં રૂપાંતરિત કરે છે તેમાં વધુમાં વધુ ક્રૂરતા ઉમેરાય છે. દ્વેષને માત્ર મારી નાખવાથી સંતોષ થતો નથી, પણ વ્યક્તિ કે વર્ગને રિબાવી-રિબાવીને, તડપાવી-તડપાવીને મારવામાં આનંદ આવતો હોય છે.

તા. 21-4-1948ના રોજ હૈદરાબાદ પોલીસ અને રઝાકારો એક ગામમાં પહોંચી ગયા. લોકો ભારતમાં ભળી જવાનું આંદોલન કરતા હતા. રઝાકારોએ વીણી-વીણીને ગામમાંથી પ્રતિષ્ઠિત લોકોને પકડ્યા, પછી પગે દોરડાં બાંધીને ઢસડતા-ઢસડતા ગામ બહાર લઈ ગયા. શસ્ત્ર વિનાની રાંકડી પ્રજા રોતી-કકળતી જોતી રહી. આમાં કોઈનો પતિ હતો તો કોઈનો પુત્ર હતો. પોતાનાં સ્વજનો આગળ તેમની દુર્દશા કરવામાં આવી. બધાને ઢસડીને નજીકના જંગલમાં લઈ જવામાં આવ્યા. ઢસડાવાથી બધા લોહીલુહાણ થઈ ગયા હતા. બધાને વૃક્ષોના થડ સાથે બાંધી દેવામાં આવ્યા, પછી ગાળો બોલી- બોલીને તમાચા મારવામાં આવ્યા. ઘણા રિબાવ્યા પછી તલવારથી એક પછી એક બધાંનાં મસ્તક કાપી નાખવામાં આવ્યાં. આ બધાં મસ્તકોનો ઢગલો કરી, તેના ઉપર લાતો મારી, પછી પેશાબ કરવામાં આવ્યો. વ્યક્તિની અને વર્ગની ઘૃણા – તેમાં પણ જો તે ધાર્મિક ઘૃણા હોય તો બધી મર્યાદાઓ તોડીને નીચ પ્રકારની ક્રૂરતા કરતી હોય છે.

આ મસ્તક-યજ્ઞમાં જેમનાં માથાં કપાયાં તેમાંના મુખ્ય હતા લક્ષ્મૈયા, રામા રેડ્ડી, પટ્ટાકોરડુ, હનૂમા રેડ્ડી, સીલમ, રાઘવૈયાનૂતી, વસાવી રેડ્ડી, પટ્ટાકોટૂટૂ.

13-11-12

માંદીપુરમ્ હત્યાકાંડ

હૈદરાબાદના કરીમનગર જિલ્લાના લોકોએ ગાંધીજીનાં પગલે ચાલીને અસહયોગ આંદોલન શરૂ કર્યું. તેમણે મહેસૂલ ભરવાનું બંધ કરી દીધું અને સરકાર સાથેનો બધો સહયોગ કરવો બંધ કરી દીધો. તેમની એવી ધારણા હતી કે ગાંધીજીના આંદોલન આગળ જેમ અંગ્રેજ સરકાર ઝૂકી ગઈ હતી તેમ અમારા અસહયોગ આંદોલન આગળ પણ નિઝામ સરકાર ઝૂકી જશે. તેમની ધારણા ખોટી પડી.

જાન્યુઆરી 1948ના સમયમાં પોલીસ અને રઝાકારો આખા જિલ્લા ઉપર ત્રાટક્યા. તેમણે પ્રથમ માંદીપુરમ્ ગામ પસંદ કર્યું. ગામમાંથી અસહયોગ આંદોલનના નેતાઓને પકડ્યા, બધાને ખેંચતા-ઘસીટતા, તમાચા મારતા-મારતા નજીકના જંગલમાં લઈ ગયા.

બધાને ઝાડનાં થડ સાથે બાંધી દેવામાં આવ્યા. પછી જેટલું અપમાન કરાય તેટલું અપમાન કરવામાં આવ્યું. છેવટે બધાને ગોળીએ દીધા. બધાની લાશો તેમનાં સગાં-વહાલાંઓને આપવામાં ન આવી. બધાં દૂર ઊભાંઊભાં રોકકળ કરતાં રહ્યાં. જ્યાં સુધી લાશો સડી ન ગઈ અને દુર્ગંધથી રહેવું મુશ્કેલ ન થઈ ગયું ત્યાં સુધી લાશોને બાંધી રાખવામાં આવી. મડદાં ઉપર પણ ઘૃણા ઉતારી.

13-11-12

રેણુંગુંટા યુદ્ધ

ગુલામી બહુ દુઃખદાયી હોય છે, પણ ગુલામીમાંથી છુટકારો મેળવવાનું તો તેના કરતાં પણ વધુ દુઃખદાયી બની જતું હોય છે. હંમેશાં બળવાનો દુર્બળોને ગુલામ બનાવતા હોય છે. દુર્બળ થવું કે રહેવું તે મહાપાપ છે. નિઝામ હૈદરાબાદની હિંદુ પ્રજા દુર્બળ હતી, તેથી થોડાક મુઠ્ઠીભર લોકોએ તેને ગુલામ બનાવી દીધી હતી. હવે તે ગુલામ પ્રજા ઉપર વારંવાર અત્યાચારો કરતા હતા. ગુલામો કદી માથું ન ઊંચકે તે માટે તેમને વારંવાર દબાવવા-કચડવાનું જરૂરી થઈ જતું હોય છે. આ રીતે પૂરી હિંદુ પ્રજા બધી રીતે દબાતી-કચડાતી હતી. તેવામાં ભારતને આઝાદી મળી, તેથી પ્રેરણા લઈને આ પ્રજાને પણ આઝાદ થવાનું મન થાય તે સ્વાભાવિક છે. પણ નિઝામ કોઈ હિસાબે પ્રજાને આઝાદ કરવા માગતો ન હતો, તેથી તેમને વધુ પ્રબળતાથી કચડી નાખવા પોલીસ તથા રઝાકારોને છૂટો દોર આપી દીધો. કોઈ કાયદો નહીં. મનફાવે તેમ કરવાની છૂટ. લોહીતરસ્યા રઝાકારો લોકો ઉપર તૂટી પડતા અને મન- ફાવે તેમ અત્યાચારો કરતા.

રેણુંગુંટાની પ્રજાએ પોતાની રક્ષા માટે એક રક્ષકદળ બનાવી દીધું. બધા મરણિયા બન્યા હતા. ક્યાં સુધી અત્યાચારો સહન કરવા? 4-3-1947ના રોજ રેણુંગુંટા ઉપર પોલીસ અને રઝાકારો ત્રાટક્યા. ગ્રામરક્ષક સેના તૈયાર હતી. બાર કલાક સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. ગામનેતા નરસૈયાનો વ્યૂહ કામ કરી ગયો. મરવું જ છે તો કૂતરાના મોતે નથી મરવું, મારીને મરવું છે. બાર કલાક પછી પોલીસ અને રઝાકારોની ઘણી લાશો છોડીને પોલીસ પાછી ચાલી ગઈ.

ગ્રામસેનાના પણ ઘણા માણસો મરાયા, જેમાંનાં મુખ્ય નામો આ પ્રમાણે હતાંઃ

નરસૈયા અનુમંડલ, રાજૈયા, બલરામ, સવૈયા, નારાયણ, નરસૈયા ભટ્ટ- કરી, યાદગિરિ, નરસૈયા ચંકાલા, પુલ્લા, રેડી, ચલ્લા, રંગા રેડ્ડી, પાપૈયા, ચંદ્રૈયા, નરસૈયા, કલ્યનાપૂ, નરસૈયા લક્ષ્મી, મલ્લા રેડ્ડી, રાજૈયા મંગલા, નારૈયા મંગલા, સનૈયા, નારૈયા રંગા, ચંદ્રૈય્યા, રામી રેડ્ડી, વગેરે.

13-11-12

સજ્જાપુરમ્ હત્યાકાંડ

આવી જ રીતે નિઝામના નલગોંડા જિલ્લાના 'સજ્જાપુરમ્' ગામમાં પોલીસ અને રઝાકારોએ મળીને હુમલો કરીને ઘણા માણસોને મારી નાખ્યા, જેમાં મુખ્ય હતા નરસિંહમ્ ઈલાગોરલા, નરસિંહમ્ લિંગમપલ્લી, સઈદૈયા, ઈલાગોરલા, કોટૈયા ઉસાલા, વગેરે.

13-11-12

હૈદરાબાદનો ઉપસંહાર

નિઝામ હૈદરાબાદ વિશે આટલું વાંચ્યા પછી જણાયું હશે કે નિઝામ હૈદરાબાદના હિંદુઓની સ્થિતિ પાકિસ્તાન કરતાં પણ વધુ ભયંકર હતી. ત્યાં બે શાસનો ચાલતાં હતાંઃ એક નિઝામનું અને બીજું મીર કાસિમ રીઝવીના રઝાકારોનું. રઝાકારો કટ્ટર ઇસ્લામવાદી હતા અને ભયંકર ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા હતા. ફરીથી થોડી પૃષ્ઠભૂમિ જોઈ લઈએ.

ઔરંગઝેબ પછી મોગલ સલ્તનત ખખડવા લાગી હતી. તેના પછી ફરુખશિયર બાદશાહ થયો હતો. તેણે મીર કમરુદ્દીનને દક્ષિણનો સૂબો નીમ્યો હતો. તેને નિઝામ-ઉલ-મુલ્કનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો હતો. તેના પછી તેના વંશવારસદારો આ સૂબાના પદ ઉપર કાયમ

રહ્યા હતા. 1911માં હૈદરાબાદની ગાદીએ નિઝામ મીર ઉસ્માન અલી આવેલા, જે 1947માં પણ ચાલુ હતા.

હૈદરાબાદનું ક્ષેત્રફળ 82,000 ચોરસ માઈલ હતું, જે ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ સૌથી મોટું રાજ્ય હતું. તેની વસ્તી ત્યારે એક કરોડ સાઠ લાખ હતી અને વાર્ષિક આવક 26 કરોડની હતી. તેમાં 85 ટકા વસ્તી હિંદુઓની હોવા છતાં ધારાસભામાં મુસ્લિમોની સંખ્યા બહુમતીમાં રખાતી. હિંદુઓ કરતાં 10 સભ્યો મુસ્લિમોના વધારે રહેતા, જેથી હિંદુઓ કોઈ ઠરાવ પાસ ન કરી શકતા.

કાસિમનું જોર એટલું બધું હતું કે તેણે સરદારને ધમકી આપી હતી કે જો ભારતની સેના હૈદરાબાદમાં આવશે તો તેને દોઢ કરોડનાં હાડકાં જ હાથમાં આવશે, અર્થાત્ એકેએક હિંદુને કાપી નાખીશું. સરદાર સમસમીને આ ધમકી સાંભળી રહ્યા હતા અને ત્યારે જ શું કરવું તેનો અંતિમ નિર્ણય તેમણે લઈ લીધો હતો.

સરદારે કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીને ભારતના એજન્ટ તરીકે હૈદરાબાદમાં મૂક્યા હતા, જે રોજેરોજની કંપાવનારી હકીકતો સરદારને મોકલતા રહેતા હતા. હૈદરાબાદ પાસે 42 હજારની પોતાની સેના હતી, અને બે લાખ રઝાકારો હતા. ઉપરાંત પાકિસ્તાનમાંથી હજારો પઠાણો બોલાવ્યા હતા. પરિસ્થિતિ ઘણી વિકટ થઈ ગઈ હતી.

સરદારે પોલીસ પગલું લેવાનું નક્કી કરી દીધું. પં. નહેરુ તેમાં સંમત ન હતા. કાશ્મીરની માફક તે આ કેસને પણ આંતરરાષ્ટ્રીય મંચ ઉપર લઈ જવા માગતા હતા, પણ સરદારે નહેરુની પરવા કર્યા વિના પોતાનું ધાર્યું કરી જ લીધું. તા. 13-9-1948ના દિવસે ભારતીય સેનાને છ તરફથી આંધ્રમાં મોકલવી તેવું નક્કી થઈ ગયું. બરાબર તે જ દિવસે પાકિસ્તાનના જનાબ જિન્ના મરણ પામ્યા. નહેરુ વગેરેએ જિન્નાના માનમાં થોડું રોકાઈ જવા તારીખ બદલા ઉપર ભાર મૂક્યો, પણ સરદાર માન્યા નહીં. હૈદરાબાદની પૂરી સૈનિક કામગીરી મેજર જનરલ ચૌધરીના નેતૃત્વમાં થઈ રહી હતી. માત્ર બે જ દિવસમાં નિઝામની સેનાએ હથિયાર હેઠાં મૂકી દીધાં, રઝાકારો ખૂબ લડ્યા અને તેમની ખુવારી પણ ઘણી થઈ. મીર કાસિમ રીઝવી સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરીને પાકિસ્તાન ભાગી ગયો. કહેવાય છે કે એક મારવાડી વેપારીએ પૈસા લઈને તેને ભગાડવામાં ભાગ ભજવેલો.

108 કલાકની લડાઈ પછી 17મી સપ્ટેમ્બરે ભારતની સેના હૈદરાબાદમાં દાખલ થઈ ગઈ. આ વખતે હૈદરાબાદ-રાજ્યના હિંદુઓના હર્ષની વાત જ કરી શકાય તેમ નથી. બધા નાચી ઊઠ્યા. પરલોકના મોક્ષ કરતાં પણ આ લોકના જીવતા નર્કમાંથી મોક્ષ મળ્યાનો અનહદ આનંદ છવાઈ ગયો. ચારે તરફ 'સરદાર ઝિન્દાબાદ!'નો જયઘોષ થવા લાગ્યો.

ભારત સરકારે જનરલ ચૌધરીને લશ્કરી ગવર્નર બનાવીને બધો વહીવટ તેમના હાથમાં સોંપી દીધો. કનૈયાલાલ મુનશી જે નજરકેદ હતા તેમને મુક્ત કર્યા અને તેઓ સરકારી વહીવટમાં સલાહકાર બન્યા.

પ્રબળ દબાણ હોવા છતાં પણ નિઝામને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી દેવાયા નહીં. તેમની ગાદી ચાલુ રાખવામાં આવી.

પરિસ્થિતિ બદલાતાં નિઝામ બદલાયા. તેમણે ભારતમાં ભળવાનું નક્કી કર્યું. ઘણા રઝાકારો ભાગી ગયા. જે રહ્યા તેમના ઉપર કઠોર કામગીરી કરવામાં ન આવી. આગળ જતાં તે બધા કોંગ્રેસી થઈ ગયા અને ચૂંટણીમાં ભાગ લેતા થઈ ગયા. ભારત એ ઇઝરાયેલ ન કહેવાય. ઇઝરાયેલે જર્મનીના નાઝીઓને વીણી-વીણીને સજા કરેલી. ભારતે બધાને ક્ષમા આપી. બધા રાજવીઓમાં સૌથી મોટું સાલિયાણું નિઝામ મેળવતા રહ્યા.

જ્યારે ભાષાવાર રાજ્યોની રચના થઈ ત્યારે નિઝામના રાજ્યનો મરાઠી ભાગ મહારાષ્ટ્રમાં કન્નડી ભાગ મ્હૈસૂરમાં ભેળવી દેવાયો અને માત્ર તેલગુ ભાગનું જ નવું આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય બન્યું. હવે તો આંધ્રના કોંગ્રેસી નેતાઓ મુસલમાનોને પાંચ ટકા અનામત આપવાનો ઠરાવ કરી રહ્યા છે! કદાચ હવે મુસ્લિમોનું વલણ ભારતતરફી પૂરેપૂરું થઈ ગયું હશે!

જરા વિચાર કરો કે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ન હોત તો નિઝામ હૈદરાબાદનું શું થાત? કદાચ એક કરોડ નિરાશ્રિતો ભારતમાં

આવત અને આપણે વિઝા લઈને ત્યાં જવાનું થાત.

15-11-12

67
ગોવાના શહીદો

અનુ-ભૂમિકા

ભારતની ગુલામી બે માર્ગોથી આવી છે. પ્રથમ ખૈબર-બોલન-ઘાટથી આવી અને પછી સમુદ્રથી આવી. ખૈબર-બોલન-ઘાટથી જે આક્રાંતા આવ્યા તેઓ જીત્યા અને અહીં વસી ગયા. – પછી તે શક હોય કે હૂણ હોય, તુર્કો, અફઘાનો કે મોગલો હોય – બધા અહીં વસી ગયા. તેમાં જે શક-શિથિયન-હૂણ, વગેરે આવ્યા તે પ્રજામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયા. તેમણે અહીંનાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિ સ્વીકારી લીધાં. તેઓ એવા ઓતપ્રોત થઈ ગયા કે હવે અત્યારે તેમની અલગ ઓળખ કરવી પણ કઠિન છે. પણ જેઓ ઇસ્લામના વાવટા સાથે આવ્યા તેઓ અહીં વસી તો ગયા પણ ઓતપ્રોત ન થઈ શક્યા. તેઓ પોતાની સાથે ધર્મ પણ લાવ્યા હતા. તેમને બે યુદ્ધો કરવાનાં હતાંઃ ભૂમિયુદ્ધ દ્વારા ભૂમિ જીતવાની હતી, તો ધર્મયુદ્ધ દ્વારા ધર્મવિજય પણ કરવાનો હતો. તેઓ એવું માનતા હતા કે માત્ર ને માત્ર અમારો ધર્મ જ સાચો છે, બાકીના બધા કાફરો છે, ધર્મભ્રષ્ટ છે, તેથી તેમને સાચા ધર્મમાં લાવવા જોઈએ. આ ધર્મ-મિશન છે. જો રાજીખુશીથી ધર્મપરિવર્તન ન કરે તો બળપ્રયોગ કરીને પણ તેમને કાફરપણાથી મુક્ત કરવા જોઈએ. આ લોકો બળવાન હતા અને સંગઠિત હતા. સામો પક્ષ વહેંચાયેલો હતો તેથી દુર્બળ હતો. તેઓ વિજયી થયા અને મોટા ભાગના ભારત ઉપર ભૂમિરાજ્ય અને ધર્મરાજ્ય બંને કરતા રહ્યા. આ પ્રક્રિયા લગભગ 500-600 વર્ષ સુધી ચાલતી રહી, પણ તેમના દુર્ભાગ્યે આક્રાન્તાઓનું બીજું પૂર આવવું શરૂ થયું. આ પૂર સમુદ્રમાર્ગે આવવા લાગ્યું. સૌપ્રથમ પોર્ટુગીઝો આવ્યા, પછી ડચો અને ફ્રેંચો આવ્યા અને છેવટે અંગ્રેજો આવ્યા.

ત્યારે ભારતમાંથી યુરોપમાં મરીમસાલાની નિકાસ થતી. યુરોપના લોકો મરચાં-હળદર-ધાણાજીરુ, વગેરે મસાલા નથી ખાતા પણ કાળાં મરી, તજ, જાવંત્રી, વગેરે મસાલા ખાય છે, જે તેમને ત્યાં થતાં નથી. તે બધા મસાલા ત્યારે દક્ષિણ-ભારતના કેરલ, વગેરે પ્રદેશોમાં થતા હતા. આ બધા મસાલા ત્યારે જમીન-રસ્તેથી છેક યુરોપ જતા. ચીનમાંથી સિલ્ક જતું અને ભારતમાંથી મસાલા જતા. પણ તુર્કસ્તાનના લોકોએ યુરોપ જવાનો માર્ગ બંધ કરી દીધો, તેથી મસાલા આવવાના બંધ થઈ ગયા. મસાલા વિના જિવાય નહીં, તેથી પોર્ટુગલના કેટલાક સાગરખેડુઓ મસાલાવાળો દેશ શોધવા સમુદ્રમાં નીકળી પડ્યા. જે લોકો અગવડોને સ્વીકારીને સહન કરી લેતા હોય છે તેઓ વિકાસ નથી કરી શકતા હોતા. જે લોકો અગવડોને પડકાર માનીને તેમને દૂર કરવા મથતા હોય છે તેઓ જ વિકાસ કરી શકતા હોય છે. પ્રજાને દરિદ્ર અને પછાત બનાવવી હોય તો તેને અગવડભોજી બનાવવી. તે ઘોર અગવડો ભોગવતી રહેશે અને પછાત અને દરિદ્ર થઈ જશે. અગવડો સગવડોથી દૂર થતી હોય છે. સગવડો વિકાસથી આવતી હોય છે. અતિ સાદું અને ઓછામાં ઓછી આવશ્યકતાવાળું સામૂહિક જીવન સગવડોની અપેક્ષા નથી રાખતું. તે અગવડો ભોગવવાનું પણ ગૌરવ લેતું હોય છે. પશ્ચિમની પ્રજા સગવડભોજી છે, તેથી તેનો વિકાસ થયો છે. આપણે ત્યાં સુખત્યાગી લોકોને ઉચ્ચ આદર્શ સ્થાને બેસાડાય છે. સુખત્યાગ સગવડત્યાગથી થતો હોય છે.

તુર્કીના શાસકોએ એશિયાથી યુરોપ જવાનો રસ્તો બંધ કરી દીધો તેથી મસાલા આવવા બંધ થઈ ગયા. એક પછી એક પાંચ વાર સાગરખેડુઓ ભારતને શોધવા સમુદ્રમાં નીકળી પડ્યા, પણ ભારત ન શોધાયો. તેમને નિષ્ફળતા મળી, પણ તેથી તેઓ નિરાશ ન થયા. વારંવારની નિષ્ફળતા પછીની સફળતા જ વ્યક્તિને મહાન બનાવતી હોય છે.

છઠ્ઠી વાર વાસ્કો-ડી-ગામા ત્રણ જહાજો લઈને નીકળી પડ્યો. ત્યારે તેની ઉંમર 36 વર્ષની હતી. ઈ. સ. 1460માં જન્મેલો વાસ્કો ફાંસીની સજા પામેલા 170 કેદીઓ લઈને નીકળ્યો હતો. 8-7-1497ના રોજ લિસ્બનથી વાસ્કો નીકળ્યો અને સમુદ્રમાં આડોઅવળો કુટાતો અંતે કાલિકટ પહોંચી ગયો. ત્યારે કેરળમાં આરબો મસાલાનો વ્યાપાર કરતા હતા. વાસ્કોએ આરબોને બુદ્ધિ અને પરાક્રમથી હરાવી દીધા. ત્રણે જહાજોને મરીમસાલાથી ભરીને તે પાછો પોર્ટુગીઝ જવા રવાના થયો. તેનું ભવ્ય સ્વાગત થયું. બસોગણા ભાવે મરીમસાલા વેચાયા.

ઈ. સ. 1502માં તે ફરી પંદર જહાજો લઈને ભારત આવ્યો. પહેલી વાર આવતાં તેને 630 દિવસ લાગ્યા હતા. આ વખતે બહુ થોડો

સમય લાગ્યો. રસ્તો જાણીતો થઈ ગયો હતો. ચોથી વાર 1524માં તે ગવર્નર થઈને આવ્યો અને 65 વર્ષની ઉંમરે તેનું મૃત્યુ કોચીનમાં થઈ ગયું.

તેના પછી એક પછી એક ત્રણ-ચાર ગવર્નરો આવ્યા. છેવટે 1509માં આલ્બુકર્ક આવ્યો. તેણે ગોવા જીતી લીધું. બસ ત્યારથી ગોવા ઉપર પોર્ટુગલોની સત્તા ચાલી આવે છે. 1947માં ભારત આઝાદ થયું, પણ દીવ-દમણ-ગોવા આઝાદ થયાં ન હતાં. પોર્ટુગલ આ ભાગોને આઝાદ કરવા તૈયાર ન હતું. અમેરિકા પણ તેને પોર્ટુગલ પાસે રાખવા માગતું હતું, કારણ કે તેને એક હવાઈ મથક જોઈતું હતું. જે ગોવાના રૂપમાં મળી જતું હતું.

છેવટે ભારતની આઝાદી પછી આઠ વર્ષે ગોવાની તથા ભારતની પ્રજાએ આઝાદીનું આંદોલન ચલાવ્યું, પણ કશી સફળતા ન મળી. છેવટે નિઝામ-જૂનાગઢની માફક સેના દ્વારા ગોવાને આઝાદ કરાવી લેવાયું. અહીં પણ ગાંધીજીવાળી અહિંસા જરાય કામ ન આવી અને હજારો આંદોલનકારીઓને શહીદ થઈ જવું પડ્યું. જે શહીદ થયેલા તેમાંથી થોડાકની કથા અહીં લખાઈ રહી છે. આશા છે કે લોકોને તે વાંચીને બોધપાઠ લેવાનું ગમશે.

16-11-12

ગોવામાં પ્રથમ શહીદી

ભારતનાં પગલેપગલે ગોવામાં પણ અહિંસા દ્વારા આઝાદી મેળવવા માટે ભારતમાંથી કેટલાક કાર્યકર્તાઓ નીકળી પડ્યા. તેઓ ગોવાની સીમા ઉપર પહોંચી ગયા. હાથમાં ત્રિરંગો લઈને 'વંદે માતરમ્' બોલતાં-બોલતાં તેમણે સીમા પાર કરી. સામે પોર્ટુગાલી પોલીસ તૈયાર જ હતી. આંદોલનકારી સમજતા હતા કે આ લોકો અંગ્રેજોની માફક અમને એરેસ્ટ કરીને જેલમાં પૂરી દેશે, પણ પોર્ટુગલો એરેસ્ટ કરવામાં માનતા જ ન હતા, એરેસ્ટ કરીને ન્યાયાલયમાં કેસ ચલાવવો અને પછી દંડ દેવો તેવી લાંબી પ્રક્રિયા તેમને માન્ય ન હતી. તે તરત જ દંડ દેવામાં માનતા હતા. જે આંદોલનકારી આગળ વધ્યા તેમને કશી ચેતવણી વિના જ ગોળીએ દીધા. બધા ઢળી પડ્યા અને તરફડવા લાગ્યા. પોર્ટુગીઝો તેમને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં પણ માનતા ન હતા. તેઓ તરફડી-તરફડીને આપોઆપ શાંત થઈ ગયા. પ્રથમ શહીદ થનારાઓમાં આટલા લોકો મહત્ત્વના હતાઃ

1. અમીરચંદ ગુપ્તાઃ મથુરા – ઉત્તરપ્રદેશ.
2. શ્રી રાજાભાઉ મહાકાલઃ ઉજ્જૈન
3. સાધુ કાજી રામગિરિઃ વારાણસી
4. સાધુ રામગિરિઃ ઉત્તરપ્રદેશ
5. શ્રી બી. શર્માઃ વૃંદાવન
6. શ્રી પન્નાલાલ યાદવઃ રામગંજ મંડી – રાજસ્થાન.

16-11-12

આવી જ રીતે સડકના પુલને વિસ્ફોટથી ઉડાવી દેવા જતાં વિસ્ફોટ વહેલો થઈ જવાથી અમૃત યાદનકર, અર્જુન પરનેકર, સાવગી નાઈક, સોમા મલિક, વગેરે શહીદ થઈ ગયા હતા.

દમણમાં પ્રથમ શહીદી

ગોવાની માફક દમણમાં પણ અમૃત વ્યાસ હાથમાં ત્રિરંગો ઝંડો લઈને 16-8-1955ના રોજ વાપીથી નીકળ્યો, પણ સીમા ઉપર જ તેને ગોળી મારી દેવાઈ અને સીમા ઉપર જ તે શહીદ થઈ ગયો.

16-11-12

અર્જુન પિરાનકર

ગોવાના ખરપાલ ગામનો અર્જુન પિરાનકર બોમ્બનો વિસ્ફોટ કરવા જતાં વહેલો બોમ્બ ફૂટી જવાથી 19-2-1957ના રોજ શહીદ થઈ ગયો.

ભીકાજી સહકારી

ગોવામુક્તિ માટે પ્રજામાંથી કેટલાક સ્થાનિક લોકો પણ આંદોલન- પ્રવૃત્તિના માર્ગે વળી રહ્યા હતા. આમાં ભીકાજી સહકારી પણ એક હતો. શિવાજી મહારાજમાંથી પ્રેરણા લઈને તે છાપામાર ગેરીલા યુદ્ધ કરતો હતો. પોતાના સાથીઓની સાથે તે ઓચિંતા પોલીસ ઉપર હુમલો કરતો અને પછી ભાગી જતો. ભીકાજી કલેમના જંગલમાં પોતાનો ગુપ્તવાસ રાખતો. એક વાર તા. 29-5-1956ના રોજ મોટા દળ સાથે પોલીસ જંગલમાં પહોંચી ગઈ. ગોળીઓની રમઝટ મચી. ભીકાજી વીરગતિને પ્રાપ્ત થયો, પણ તેના ઘણા સાથીદારોને પોલીસે પકડી લીધા. પકડાયેલા બધા ક્રાન્તિવીરોને ઝાડના થડ સાથે બાંધીને પોલીસે ગોળીઓ ચલાવીને શહીદ કરી નાખ્યા.

શહીદ થનારાઓમાં શિરોડકર, કે. ગોનસેમ અને દુલબા પવાર, વગેરે પણ હતા.

17-11-12

નવ શહીદો

ગોવાની આઝાદી માટે બેતરફી લડત ચાલતી હતી. એક તો ભારતના પ્રાંતોમાંથી સત્યાગ્રહીઓ ગોવા તરફ કૂચ કરતા હતા અને બીજી લડત સ્વયં ગોવામાંથી જ લોકોએ ઉપાડી હતી. ભારતમાંથી સત્યાગ્રહ કરવા જનારા જથ્થાઓને પોર્ટુગલની પોલીસ સીમા ઉપર જ રોકી દેતી. તેમ છતાં અંદર પ્રવેશ કરવાની હઠ કરનારને પકડીને કેસ કરવાની જગ્યાએ સીધા જ ગોળીબાર કરીને એકસાથે તે બધાને શહીદ કરી નાખતી.

આવો જ એક સત્યાગ્રહીઓનો જથ્થો સીમા ઉપર પહોંચ્યો અને સીમામાં નારા લગાવતો-લગાવતો દાખલ થયો. પોર્ટુગલની પોલીસે તરત જ ગોળીઓ ચલાવી અને નિઃશસ્ત્ર અહિંસાવાદી ક્રાન્તિકારીઓ તરફડી-તરફડીને શહીદ થઈ ગયા. શહીદ થનારાઓમાં મુખ્ય નામ આ પ્રમાણે હતાંઃ

1. કે. વી. પી. પાઠક, આંધ્ર
2. સી. એચ. રાવ, આંધ્ર – વિજયવાડા
3. જગમોહન રાવ, આંધ્ર
4. એન. ગજેન્દ્રગઢ, મૈસૂર
5. એમ. ગુહા, કલકત્તા
6. મધુકર ચૌધરી, મહારાષ્ટ્ર
7. શેખ ઇબ્રાહીમ રમજાન, મહારાષ્ટ્ર
8. સીતારામ સૂરિ, આંધ્ર
9. એચ. તામગટ્ટી, મૈસૂર

આ બધાને કેસ ચલાવ્યા વિના જ શહીદ કરી દેવાયા.

17-11-12

બીજા નવ શહીદો

ગોવા અને ભારતપ્રદેશના લોકોએ મળીને એક એવી યોજના ઘડી કે ગોવામાં આવતા બધા માર્ગો ઉપર એકસાથે ભારતથી સત્યાગ્રહીઓ પ્રવેશ કરે અને તે જ સમયે ગોવાવાસી ક્રાન્તિકારીઓ પણ તેમનું સામૈયું કરવા સામેથી નારા લગાવતા-લગાવતા સામે આવે.

આ યોજના પ્રમાણે ગોવાના એક પ્રવેશમાર્ગ ઉપર પોલીસની ગોળીઓથી નવ જણા શહીદ થઈ ગયા, જેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં:

1. કે. શર્મા, મહારાષ્ટ્ર
2. જે. ભરતરે, મહારાષ્ટ્ર
3. તુલસીરામ હિરવે, મહારાષ્ટ્ર
4. નાથૂ કાંબલે, નાગપુર
5. પ્રભાકર નાઈક, ગોવા
6. બી. હોટલવાલા, મહારાષ્ટ્ર
7. બાપુલાલ સેંદિયા, ગોવા
8. શેષનાથ વાડેકર, મહારાષ્ટ્ર
9. એસ. એન. વાડેકર, નાસિક

આ બધા સીમા ઉપર જ શહીદ થઈ ગયા.

17-11-12

મધ્યપ્રદેશના ત્રણ શહીદો

મધ્યપ્રદેશના રાજગઢ જિલ્લાના બ્યાવર ગામમાંથી સૌની વિદાય લઈને ત્રણ સત્યાગ્રહીઓ નીકળ્યા. તેઓ ગોવાની સીમા ઉપર પહોંચ્યા અને ગોવાની પોલીસે ત્રણેને ગોળીઓથી શહીદ કરી નાખ્યા. તેમનાં નામ હતાં:

1. ગંગા વિષ્ણુ ભરથરે
2. બાબુલાલ સેંધિયા
3. કલ્યાણ શર્મા.

ત્રણેના ગળામાં વિદાયવખતની ફૂલમાળાઓ હતી. તેમણે હવે ગોળીઓની ફૂલમાળા પહેરી લીધી.

17-11-12

કીકાભાઈ પટેલ, દમણ

કીકાભાઈ પટેલ દમણના હતા. ગોવા જેટલી પ્રબળતા દીવ-દમણમાં ન હતી તોપણ કીકાભાઈ ગોવા પહોંચી ગયા અને મુક્તિઆંદોલનમાં ઝંપલાવ્યું. પોલીસે તેમને પકડી લીધા અને બહુ મારપીટ કરી, પણ તેમણે સાથીદારોનાં નામ બતાવ્યાં નહીં. અંતે તેમને દમણ મોકલી દેવાયા, જેથી બીજાં નામો નીકળી શકે. તેમના ઉપર કાચી જેલમાં એટલા અત્યાચાર કરવામાં આવ્યા કે જેલની બહાર જ તેમનું મૃત્યુ થઈ ગયું. કદાચ આ પહેલો ગુજરાતી શહીદ હતો.

17-11-12

કૃષ્ણ પારબ

ગોવાના 'મરસેલા' ગામમાં જન્મેલા વાસુદેવનો દીકરો કૃષ્ણ પારબ અહિંસાવાદી હતો, પણ પોલીસે તેની ધરપકડ કરી. એક ગોવન અધિકારીની હત્યાનો તેના ઉપર શક હતો. તેને કાચી જેલમાં એટલો માર માર્યો કે તે જેલમાં જ શહીદ થઈ ગયો. તે દિવસ 9-6-1957નો હતો.

આવી જ રીતે કૃષ્ણ રાયકર – સોનીને પણ કાચી જેલમાં માર મારીને શહીદ કરી દેવાયો.

17-11-12

કૃષ્ણ શેન

કૃષ્ણ શેનને ઝાડ સાથે બાંધીને ગોળીઓથી શહીદ કરી દેવાયો હતો.

કેદાર અન્વેકર

ગોવાની મુક્તિ માટે ગોવાના જાગૃત લોકોએ "ગોમાન્તક દળ"ની રચના કરી હતી. બધા ક્રાન્તિકારી યુવાનો આ દળમાં જોડાવા લાગ્યા હતા. ત્યારે ગોવામાં પોર્ટુગીઝોએ પોતાનું રેડિયો સ્ટેશન સ્થાપેલું. તેનો એન્જિનિયર હતો કેદાર અન્વેકર. કેદાર પણ ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય થઈ ગયો હતો. રેડિયો સ્ટેશન બંબોલિન સ્થાનમાં હતું. તેને બોમ્બથી ઉડાવી દેવાનો પ્રયત્ન કેદારે કર્યો. તા. 5-7-1955ના રોજ તે બોમ્બ મૂકવા જતો હતો ત્યાં બોમ્બ હાથમાં જ ફૂટી જવાથી તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. આ રીતે તે ગોવામુક્તિ નિમિત્તે શહીદ થઈ ગયો.

18-11-12

ત્રણ બ્રાહ્મણોની શહીદી

પરશુરામ આચાર્ય, કેશવ ભટ્ટ, કેશવ ટેંગશે – આ ત્રણે બ્રાહ્મણપુત્રો હતા. ટેંગશે તો મંદિરના પૂજારીનો પુત્ર હતો. ગોમાન્તક દળમાં સક્રિય પ્રવૃત્તિ કરતાં-કરતાં પોલીસને તેઓ થકવતા હતા, પણ વારાફરતી ત્રણે પકડાઈ ગયા. આ ત્રણેને પોલીસે એટલા માર્યા કે પોલીસથાણામાં જ તેમનું મૃત્યુ થઈ ગયું. ત્રણેની શહીદી ગોવામુક્તિમાં રંગ લાવી.

કૈમિલો પરેરા

ગોવામાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ છળ-બળથી ઘણા હિંદુઓને ખ્રિસ્તી બનાવી દીધા હતા. તે બધા વંશ-પરંપરાથી ખ્રિસ્તી થઈ ગયા હોવા છતાં ગોવામુક્તિમાં તેમને પ્રગાઢ રસ હતો. કૈમિલો પરેરા આવો જ એક ગોવન ખ્રિસ્તી હતો. તેણે સૈનિક છાવણીને પાણી પૂરું પાડનારી પાઈપને ઉડાવી દેવા માટે બોમ્બ-વિસ્ફોટ કરવાની યોજના બનાવી. આ પાઈપલાઈન સિવાય સૈનિકો માટે પાણીનું બીજું કોઈ સાધન ન હતું. પાઈપની નીચે બોમ્બ મૂકવા માટે તે ખાડો ખોદવા લાગ્યો, પણ પોલીસને ખબર પડી ગઈ. કૈમિલોને પકડી લેવાયો. 17-2-1957ના રોજ તેને તરત ત્યાં ને ત્યાં ગોળી મારી દેવાઈ. કૈમિલો શહીદ થઈ ગયો.

જગન્નાથ ચોપડેકર

જગન્નાથ ગોમાંતક દળનો સદસ્ય હતો. તે પકડાઈ ગયો. સાથીદારોનાં નામ બતાવવા તેના ઉપર બહુ અત્યાચાર કરાયા, પણ તે એક અક્ષર પણ બોલ્યો નહીં. ભારે અત્યાચારના કારણે તે થાણામાં જ શહીદ થઈ ગયો.

ચોપડેકર ચોપડેમ ગામનો વતની હતો અને મોટર મિકેનિકનું કામ કરતો હતો.

તુલસીદાસ કામત

તુલસીદાસ ગોમાંતક દળનો સદસ્ય હતો અને પોસ્ટમૅનની નોકરી કરતો હતો. તેને પકડી લેવાયો અને દળના નેતા મોહન રાનાડેની વિગત જાણવા તેને બહુ જ યાતના આપી, પણ તેણે નામ વિગત ન આપી. અંતે થાણામાં જ ભારે અત્યાચારથી તે શહીદ થઈ ગયો.

18-11-12

પાંચ હત્યાઓ

ગોવામાં રોક ટનલને ઉડાવી દેવા બોમ્બ લઈને પાંચ ક્રાન્તિકારીઓ નીકળી પડ્યા, પણ પોલીસના હાથે પકડાઈ ગયા. પોલીસે તત્કાળ તેમની ઉપર ગોળીઓ ચલાવી, જેથી પાંચેપાંચ શહીદ થઈ ગયા.

આ પાંચ શહીદોનાં નામ હતાંઃ

1. દરોગાસિંહ
2. માનસ ગુબા
3. આર. બી. નગમ
4. શિવશંકર ભણસાલી
5. એસ. કે. મુખર્જી

દાદા રાણે

ગોવાના કેરી ગામમાં જન્મેલા દાદા રાણેએ પોતાની સેના ઊભી કરી લીધી હતી. શસ્ત્રસજ્જ આ સેના થકી ત્રણ વર્ષ સુધી ગોવાની સેના સામે છાપામારી કરાવીને તે હેરાન-પરેશાન કરાવતો રહ્યો, પણ અંતે તે પકડાઈ ગયો. તેને આફ્રિકાના પોર્ટુગીઝ ઉપનિવેશ મોઝામ્બિક મોકલી દેવાયો, જ્યાં જેલમાં જ તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું.

નિત્યાનંદ સાહા

પૂર્વ બંગાળના મૈમનસિંગ જિલ્લામાં જન્મેલો નિત્યાનંદ સાહા પોર્ટુગીઝ શાસન સામે આંદોલન કરવા જેવો ગોવાની સીમામાં પ્રવેશ્યો કે તરત જ પોલીસે ગોળી મારી દીધી. નિત્યાનંદ સીમા ઉપર જ શહીદ થઈ ગયો.

પાંડુરંગ કેંકરે, લાડૂ સાવંત

ગોવાની પોલીસે ભીકાજી સહકારીને જંગલમાં મારી નાખ્યો હતો. તેનો બદલો લેવા તેના બે મિત્રોએ કમર કસી, જેમનાં નામ હતાં પાંડુરંગ કેંકરે અને લાડૂ સાવંત. બંને પોલીસ સાથે ઝપાઝપી કરવા લાગ્યા. આ ધિંગાણામાં પાંડુરંગ અને લાડૂ લડતાં-લડતાં જ શહીદ થઈ ગયા.

પુરુષોત્તમ કેરકર

પણજીમાં જન્મેલો પુરુષોત્તમ ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય હતો. પોલીસે તેને ગોળી મારી દીધી અને તે શહીદ થઈ ગયો.

પ્રભાકર વારનેકર

ગોવાનિવાસી વારનેકર ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય હતો. તેનાથી પોલીસ પણ ડરતી હતી. થાણાનાં હથિયાર લૂંટતી વખતે તેને પકડી લેવાયો અને પોલીસથાણામાં લઈ જઈને ગોળી મારી દેવાઈ. પ્રભાકર શહીદ થઈ ગયો.

પ્રભાકર વેરેનકર

ગોવાના 'સવોળ વરેમ' ગામનો પ્રભાકર ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય હતો. તેને ઘેરીને ગોળી મારી દેવાઈ. પ્રભાકર વેરેનકર શહીદ થઈ ગયો.

18-11-12

ફતાબા નાઈક

ફતાબા નાઈક ખેડૂતનો દીકરો હતો. તે ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય થઈને ગોવામુક્તિ માટે ઝઝૂમતો હતો. એક દિવસ પોલીસે તેને પકડી લીધો, તેની ઉપર કેસ ચલાવ્યો. 19 વર્ષની સજા થઈ. દીવના કિલ્લામાં સજા કાપવા માટે તેને મોકલી દેવાયો. ત્યાં ભયંકર યાતનાઓના કારણે તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. ત્યારે 1956નો ઓક્ટોબર મહિનો હતો.

આવી જ રીતે બબલા પારબ તથા બબલી ગાવંસ પણ ગોવામુક્તિ માટે શહીદ થઈ ગયા હતા.

19-11-12

અન્ય શહીદો

પોર્ટુગલની પોલીસના હાથે ગોળીઓ દ્વારા અથવા યાતનાઓથી શહીદ થનારાઓનું લિસ્ટ લાંબું છે.

1. બાગૂ ડેરા – જેલમાં યાતનાથી શહીદ થયો.
2. બાપુ બોટે – 22-5-1957ના રોજ ગોળીથી શહીદ.
3. મહારાષ્ટ્રના ચાંદા જિલ્લાના ચંદ્રપુર ગામનો બાબુરાવ થોરાટ, ગોવાની સીમામાં પ્રવેશ કરતાં પોલીસની ગોળીથી શહીદ થઈ ગયો.
4. ગોવાના પોમબુરપા ગામમાં જન્મેલો બાલકૃષ્ણ ભોંસલે પોલીસનાં શસ્ત્રો પડાવી લેતો. એક વાર આવી જ ઝપાઝપીમાં તે શહીદ થઈ ગયો.
5. ગોવાના દરગાલિમ ગામમાં જન્મેલો બાલા દેસાઈ પોલીસ અને સૈનિકો સાથે યુદ્ધ કરતો. આમ યુદ્ધ કરતાં-કરતાં જ તે વીરગતિ પ્રાપ્ત કરી ગયો.
6. ગોવાના અસ્સોનોરા ગામમાં જન્મેલો બાલામાપારી જેલમાં અપાયેલી ભયંકર યાતનાઓથી જેલમાં જ શહીદી થઈ ગયો.
7. ગોવાના પરનેમ ગામમાં જન્મેલો મનોહર પેડનેકર ગોમાન્તક દળનો ક્રાન્તિકારી સદસ્ય હતો. હાથમાંનો હાથગોળો ફાટી જવાથી તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું.
8. ગોવાનો માર દૂલો ગોમાન્તક દળનો સદસ્ય હતો. જંગલમાં પોલીસ સાથે યુદ્ધ કરતાં તે શહીદ થઈ ગયો.
9. ગોવાના સિયોલિમ ગામમાં જન્મેલો યશવંત અગ્રવાડેકર પોલીસ સાથેની મૂઠભેડમાં શહીદ થઈ ગયો હતો. તેની ઉપર પાંચ હજારનું ઇનામ હતું.
10. યશવંતરાવ રાણેને પકડીને મોઝામ્બિક જેલમાં મોકલી દેવાયો, જ્યાં કરાયેલી યાતનાઓથી તે શહીદ થઈ ગયો.
11. ગોવાના પોમબુરપા ગામમાં જન્મેલો રઘુનાથ શિરોડકર સુરંગ બિછાવતાં વિસ્ફોટ થઈ જવાથી શહીદ થઈ ગયો હતો.
12. ગોવાના બીવોલિમ ગામમાં જન્મેલો રામચંદ્ર નેવગુઈ ક્રાન્તિકારીઓ સાથે કારમાં જતો હતો. પોલીસના ગોળીબારમાં તે શહીદ થઈ ગયો.
13. હિમાચલ – કાંગડાનો નિવાસી રામસિંહ ગોવામુક્તિ માટે ગોવાની સીમા ઉપર પહોંચી ગયો. પોલીસના ગોળીબારથી તે શહીદ થઈ ગયો હતો.
14. ગોવાના જુવેમ ગામના રાવજી રાણેની શહીદી પણ પોલીસની ગોળીથી થઈ ગઈ હતી.

15. ગોવાના અસ્સોનોરા ગામનો રોહિદાસ માપારી ગોમાંતક દળનો સદસ્ય હતો. પોલીસની ભયંકર યાતનાઓથી તે શહીદ થઈ ગયો.

16. ગોવાના વેલિંગ ગામનો લક્ષ્મણ વેલિંગકર ગોમાંતક દળનો સદસ્ય હતો. તેને પકડીને જેલમાં ઘોર યાતનાઓ આપવા માંડી. તેના શરીર ઉપર અનેક ધગધગતા ડામ અપાયા, ચામડી ચીરીને તેમાં મીઠું અને મરચું ભરવામાં આવ્યું, પણ લક્ષ્મણે પોતાના સાથીદારોનાં નામ બતાવ્યાં નહીં. જેલમાં જ તે શહીદ થઈ ગયો.

17. મૈસૂરના બીદર જિલ્લાના વગાદલના વાસવરાજ મલ શેટ્ટીને પંજીમમાં ગોળી મારીને શહીદ કરી નાખવામાં આવ્યો.

18. વિઠ્ઠલ વિનાયક કોરાલિમને ગોળી મારીને શહીદ કરી દેવાયો.

19. વિનાયક આપ્તે સોની હતો. તે ગોમાંતક દલનો સદસ્ય હતો. તે પણ પોલીસની ગોળીથી શહીદ થઈ ગયો.

20. સગુન માપારી પણ જેલમાં ભયંકર યાતનાઓથી શહીદ થઈ ગયો હતો.

21. ગોવાના કેરી ગામનો સુરેશ કેરકર પાણીની પાઈપલાઈન બોમ્બથી ઉડાવતાં પોલીસની ગોળીથી શહીદ થઈ ગયો.

આ રીતે ગોવામુક્તિ માટે ગોવાના અને ભારતના અસંખ્ય પુરુષો શહીદ થઈ ગયા હતા. આઝાદીના આંદોલનને કચડી નાખવા પોર્ટુગલના શાસને એટલો દમન-કોરડો વીંઝયો હતો કે ગામેગામ શહીદો થયા હતા.

જ્યારે આતંક-અત્યાચારની બધી હદો વટાવાઈ ગઈ ત્યારે ભારત સરકારે પગલાં લીધાં અને ગોવાને પોર્ટુગીઝ શાસનથી મુક્ત કરાવી દીધું. આજે ગોવા-દીવ-દમણ ભારતનાં અંગ છે અને સારો વિકાસ કરી રહ્યાં છે. ગોવાની આઝાદી માટે જે સેંકડો-હજારો ક્રાન્તિકારી નરવીરોએ પોતાનાં બલિદાન આપ્યાં તે બધાંને શતશત વંદન કરીએ છીએ. તેમની ભવ્ય ખાંભી રચાય અને બલિદાનદિન ઊજવાય તે અત્યંત જરૂરી છે.

20-11-12

*

આ ગુજરાતી ઈ-બુક ઈ-શબ્દ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે. ગુજરાતી યુનિકોડ ફૉન્ટમાં દુનિયામાં જે ઈ-બુક માટે સર્વમાન્ય છે એવા ePub 2.01 Standardમાં ગુજરાતી સાહિત્યના અનેક પ્રકાશકો, લેખકોના સૌથી વધારે પુસ્તકો ઈ-બુક ફોર્મેટમાં... www.e-shabda.com

ઈ-શબ્દ ઉપલબ્ધ કરાવે છે એક સાથે, એક સ્થળે અનેક પ્રકાશકોની, અનેક લેખકોની ગુજરાતી ઈ-બુક્સ... ભારતની કોઈ પણ પ્રાદેશિક ભાષાઓ અને રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીમાં પણ કદાચ નહીં હોય એટલી સંખ્યામાં...

સાથે સાથે આજનો ઈ-શબ્દ પર વાંચો રોજે રોજનું નવું ગુજરાતી વાચન ખ્યાતનામ ગુજરાતી લેખકોની કલમે... સાથે અમૂલ્ય ફોટોગ્રાફ્સ, ઑડિયો ક્લિપ્સ, વિડીયો પણ... See more at: http://www.e-shabda.com/blog/